

TAKÁTS S Á N D O R

**A MAGYAR MÚLT
TARLÓJÁRÓL**

GENIUS KIADÁS

Korvin Testvérek Budapest

**A MAGYAR MÚLT
TARLÓJÁRÓL**

Nádasdy nádorispán hopmestere

*A bort Isten nagy jó végre nekünk teremte,
Mértékletességgel véle élnünk engedé.
Bátor igyunk jó borban, jó kedvet vegyünk,
Istenünknek, nemzetünknek csak mi ne vétsünk*

Tinódi.

Országos bajok és hadakozások idején, amikor az emberek a szegény és megnyomorodot haza sorsán segíteni nem bírtak, vizasztalás gyakran a borban kerestek. Jámbor eleink a töröktől és némettől elég sok bút láttak, magukfeledtükben egyebet mit tehetek? Ittak jókedvükben ittak bánatukban és keserűségükben¹. A tizenhatodik és tizenhetedik századot ezért a borszeretők é a borivók aranykorának is mondhatjuk. S hí aiiinak mondjuk, újságot nem igen mondunk. *I borivás és a részegeskedés annyira elterjedt voll hogy már hibának sem tekintették. Ellenkezőleg Aki a boritalt jól bírta, arról azt mondták, hog; erejéről s emberségéről adott tanúságot. Az ilye: embert aztán igen nagyra tartották. I. Ferdinám király tanácsosáról: Kamariay Tamásról példáu írva hagyták nekünk, hogy „deákok között j deák, vitézek közlött jó vitéz és király tanácsi deliák (daliák) között jó delia és részegek közöl jó részegek!” A híres udvari emberről és főkapi tányról: Gersei Petheő Jánosról is ilyesforma mondogattak abban az időbeim. őkegyelme az ital baji vendégeit mindég meggyőzte, s jaj volt annak aki borittában vele kikezdett. Az ilyen hiába hangoztatta Császár Miklós példájára: »Hagyj békét jó János uram; mert hiszen a te részeged voltam!*

A könyörgés mit sem használt s Petheő irgalmatlanul elbánt az ilyen vendéggel.

Még a különbéin igen ..mértékletes Nádasdy Tamás nádor is szívesen elborozgatott s a részegeskedéstől tisztjeit sem igen tiltogatta. Sőt, jó néven vette tőlük, ha reá köszönő poharakat emelgettek. Erre olykor még maga is buzdította embereit. Így az 1555. évben udvari kapitányának, Magyar Bálintnak ő maga írta, hogy olykor egy-egy pohár bort köszöntson reá. Magyar Bálint uram erre azt felelte, hogy még meg sem kapta a levelet, melyben a nádor a borköszönést parancsolta, „máris – írja – gyakortasággal az te nagyságod egészségeért bort köszöntöttem”.

A borivásnak, vagy ahogyan akkor írták, a nagy vígan lakozásinak voltak jó és rossz oldalak. A rosszakat már ezerszer hangos dobra verték, róluk tehát hallgatunk. De a gyakorta való borivásnak jó oldalairól még nem igen szóltak. Pedig mi adott a vitézeknek a hosszú harcok alatt erői 'mi tüzelte őket, mi növelte vakmerőségüket, ha nem a bor? A budai basák nem egyszer írják, hogy a magyar végbeli vitézek, ha bort isznak, azonnal bajviadalra szóló leveleket írnak a törököknek. S borittukban senki nem bír velük.

A végbeliek elviselhetetlen nyomorát vajjon mi enyhítette? A bor. Ezernyi bánat és keserűség között vigaszt miben találtak? A borban. A barátságot és az összetartást mivel erősítették? A borral. A sok jó bajtárs elhunytát mi feledtette? A bor. Mi volt azon kornak legfőbb orvossága? A bor! Különösein hangzik ugyan, de azért kimondjuk, hogy a borivásnak, a vígan lakozásnak irodalmunk is sokat köszönhet. Ugyanis a XVI. század borszeretői és nagyvígan lakozol adtak életet és kenyeret az énekmondóknak, a lantosoknak és a hegedősöknek, Bebek György, Czecey Lénárt,

Thury György, Balázsdeák stb. példái mutatják, hogy fővitézeink mennyire kedvelték az énekmondókat s hogy mily jól tartották őket borral.¹⁾ Nádasdy Tamás számadásai is hirdetik, mennyire támogatták udvarában a hegedősöket. A végbeli vitézek leveleiben számtalan adat hirdeti ugyan-
ezt. Az énekmondók „es a hegedősök a vitézeket mulattatván, természetes, hogy a végbeliek vitézi életéről kellett éneket mondaniok.

Ne gondoljuk, hogy a XVI. század fiai csak azért itták a bort, mert ízlett nekik. A legfontosabb oka a borivásnak az volt, hogy *a legegészségesebb italnak a bort tartották*. Tiszta forrásvíze akkor kevés végháznak volt, s a folyók, a tavak és a kutak vizétől az emberek az – főleg nyáron – nagyon elbetegesedtek. Ezért ittak asszonyaink a XVI. században *főtt vizet*, azaz forralt vizet, már tudniillik, ha a bor nem kellett nekik. Ezért volt a magyarországi végházaknak majdnem egyedüli itala a bor.²⁾

Férfiaknak és asszonyoknak a bor lévén a főitaluk, természetesen sokféle bor járta nálunk. Ki az édes bort szerette, ki meg a savanykásnak volt a híve. Ez a kastélyborhoz húzódott, amaz a füves borokat kedvelte. Egyik a török bornak volt a híve, a másik az aszúszőlő borához szegődött; mert ennek az íze olyan szabású volt, mint a jóféle pinyolé.³⁾ Szóval ki-ki a maga ízlése szerint

¹⁾ „Issza Bebek jó borát, köszörüli tarkóját” – stb. éneklí egyik névtelen hegedős Bebek udvarában.

²⁾ Sajnos! ha borhoz jutottak, nagyon is az ivásnak ereszkedtek. Ormányi Józsa írja 1561-ben: „Az magyarok igen vesznek az nagy lakás miatt; mert soha nem lehet az magyar had részegség nélkül, de csak csatára menjen is, azonnal meg kell valahol részegedni.” (Nádasdy levélt.)

³⁾ Édes olasz bor.

való borral élt s a termését úgy készítette el, ahogy neki tetszett. A borcsinálásnak tehát annyi módja, annyi csinja-bínja dívott, hogy ma már azoknak tizedrészét sem ismerjük.

A mindennapi élet majd minden jelenségében szerep jutván a bornak, számtalan formában és alakban járta nálunk a bor szó. Ki ismeri például ma a földfazekakban főtt vinos nevű bort? Ki tud ma a grádicosorról, a barran-ürmösről, a mátkaborról, a búsultorról? Aztán ott volt a pennabor, az úrbor, a papbor, kastélybor, száraz bor, borpotya (borpótja), csöpögésbor, színbor, misebor, seprűbor, vakbor, foglalt bor, törvénybor, látóbor, aszuszőlő bora, fordult bor, bodzás bor, zsályás, szekfüves, rózsás, örménygyökeres, kakukíuyes, mézes, stb., stb. bor. A csigerről, a lőréről, a vizesorról, a hegyvámorról, abrakosorról, meg a dézsmaborról szólnunk sem kell; mert ezek eléggé ismertek ma is.

Ehhez a sokféle borhoz sokféle ivási mód és sokféle alkalom is volt, amit eleink igen egyszerűen a pohár szóval neveztek el. Minden szentnek megvolt a maga pohara, s azt a névnapkor megkalendárium nélkül jól tudták, mikorra esik ennek vagy amannak a szentnek a neve. Mert hiszen a világért el nem mulatták volna a derék Szent Ferencnek, Szent Istvánnak, vagy a jó Mátyás apostolnak stb. poharát meginni.

Pedig a szentek poharán kívül mást is szoktak üritgetni! Ott volt a sok köszönő pohár, az induló pohár (transitum), társpohár, unszólo pohár, áldomás pohár, látó pohár (kóstoló)borpotyapohara, ukkonpohara, bosszúpohár (áldomás stb.

Ezen borszerető és borivó világ derekán, vagyis a XVI. században éldegélt az a férfiú, aki-

ről igazában szólni akarunk. Tahy Bernátnak hittak ökigyelmét, s amint neve is mutatja, Magyarország egyik legrégebb és leghatalmasabb nemzetségének volt a sarja. A Tahy nemzetség genealógusai munkáikban Bernát nevét ugyan nem említik a családtagok között, de hát ez nem Tahy Bernát hibája. Nekünk elég bizonyosság, hogy Tahy Ferenc, a zászlós úr, országos főkapitány és főlovászmester Bernát urat a leveleiben fivéréinek és rokonának mondja.⁴⁾

Tahy Bernát nem történelmi alak, nem ünnepeelt hős, csak eszerű typos. Nagy dolgokat nem vitt véghez, nevét nem örökítette meg. de azért mégis érdemes vele megismerkednünk, ökigyelme ugyanis a XVI. századi végbeli vitézek egyik jeles típusa. Az ő élete tükör, mely híven mutatja sok-sok kortársának életét és jellemét. Történelmi és emberi szempontból tehát egyaránt tanulságos a vele való foglalkozás.

Tahy Bernát a hűség megtestesülése. Abban az időben, mikor azt mondogatták, hogy igen szűk a jámbor szolgálta, ő példás ragaszkodással egész életét egyetlen család szolgálatában tölti. Nyíltszívű, szókimondó, egyenes és szolgálatkész ember. Az urának a szava ő előtte mindig kész parancs, s ha ezernyi veszedelem és akadály állja is az útját, minden gondolkodás nélkül siet azt teljesíteni.⁵⁾ Szereti a bort s a borral együtt a

⁴⁾ Tahy Ferenc levelei az 0. L. Nádasdv levelezése közt található. („*Medio Bemardi Tahy fratris mei*” etc. 1553 dec. 7.)

⁵⁾ Az 1554. évben Bécsből jövén haza, megírta Nádasdynak: „Nagyságod engem úgy ereszte, hogy megint rövid nap kegyelmedhez felmennék. Itt vagyok Sárvárt, itt maradjak-e vagy felmenjek”, – Az efféle dolog sok levelében előfordul. Bernát' úrnak tehát ugyancsak sokat kellett nyeregben ülnie.

vidám társaságot. Azonban józan korában és borittában. egyformán szeretetreméltó marad. Jókedvű, tréfás és vidám mindég. A világ folyása ellen neki semmi kifogása. Ha bora és kenyere van, mindent szépnek lát és mindennel meg van elégedve. Bár igen nemzetes ember, azért mindenkivel szívesen barátkozik, örvend a vidám társaságnak, s konkolyt sohasem hinteget az emberek közé. Jószívű ember, s amiye van, szívesen megosztja bajtársaival. Nem haragtartó, s ha néha-néha elfogja is a méreg, hamar megbékél. Hiszen a jókedve és a humora sohasem hagyja el, s az ilyeau ember a gyűlöletet és a haragot nem szokta sokáig magánál tartani. Bár Tahy Bernát uram kemény vitéz, jó viadalra való ember, igazában mégis otthon érzi magát legjobban, A legmagyarabb nádorispán udvarmesteri tisztje az ő legkedvesebb hivatala. S ha mint ilyen vendégeket fogadhatott, hegedősöket és lantosokat tarthatott, senkivel a világon nem cserélt. Egyforma mindég. Az öregség mit sem változtat rajta. Míg a lélek benne tart, jókedvű és humoros. Azt a régi magyar mondást, hogy a vén emberinek sem ital, sem verekedés nem kell, Tahy Bernát nagyon megcáfolta. Bizony, még vénkorában is azt hangoztatta: ne haljunk meg búval, igyunk s mulassunk szép szóval!

Tahy Bernát a kor szokása szerint nem otthon nevedett. Már gyermekkorában Nádasdy Tamás udvarába került, s ott is maradt, örök atyafiságot vetett a Nádasdy családdal, mely a Tanyáknak legnagyobb jótevője volt. Nemcsak Bernát, de Tahy Ferencnek a nővére meg a leánya is a Nádasdy Tamás udvarában nevedett.⁶⁾

⁶⁾ Tahy Ferenc 1553 dec. 7-én írta Nádasdy Tamásnak, hogy Tahy Bernáttal megizente, „pro sorore

Nem ok nélkül hívta tehát Tahy Ferenc Nádasdyt jó *urának és édesapjának,*⁷⁾ mert az csakugyan határtalan jóságot mutatott a Tahyak iránt. Tahy Ferenc, a főlovászmester, a jóságot igyekezett is viszonzni s amikor csak tehetette, szolgálatkészségét és ragaszkodását megmutatta. Őelőtte a nádorispán szava még a királyénál is többet nyomott a latban. Amikor 1555-be'n az ifjú király (Miksa) Tahy Ferencet Bécsbe hívatta tanácsra, nem ment föl, mivel Nádasdy előzetesen mást parancsolt neki. „Azt kell mi vélnem, – írja levelében – amit az öregebbek (t. i. a nádorék) parancsolnak.”⁸⁾

Ha Tahy Ferenc, akit a hivatala Nádasdy udvarától távol tartott, ennyire ragaszkodott a nádorispánhoz, elgondolhatjuk, mint csüngött azon Tahy Bernát, aki a nádor cipóján nevedett, s aki mindvégig érezte a nádor házának melegségét és szeretetét.

A kor szokása szerint Tahy Bernát az inasévek után lovas ifjúvá lévén, a harc ízét is megkóstolta. Nádasdy Tamást kellett kíséretnie a maga szerével! És az ifjú Tahy Bernát hamar megmutatta, hogy Nádasdy udvarának ő a legjobb lovasa s egyik legbátrabb lovas ifja. Tudjuk, hogy a XVI. században a jó lovas nem volt ritka nálunk. Vitézeink kitűnő lóismerők is voltak. De

et filia rrueta ancilla curam gerere velit”. Kéri, hogy nővérére különös gondja legyen, „ut possit nubere viro”.

⁷⁾ 1555 ápril 6.

⁸⁾ Tahy Ferenc levelei az O. L. Nádasdy lev. közt találhatóak. Ez utóbbi levele 1555 ápril 6-án kelt – „Vitézlő uram és barátom – írja – ez szegény megnyomorodott országnak, ha tudnék valamiben, szolgálnék.”

Tahy Bernát mindnyájukat felülmúlta a lóisme-
ret terén. Róla ugyanis írva hagyták, hogy a lóhoz
igen ért. Ha tehát a nádorispánnak lépő paripa,
járó ló, futó poroszka, vagy kacsolya kellett, a
választást nyugodtan bízhatta Tahy Bernátra. S
benne soha meg nem csalatkozott.⁹⁾

Nádasdy az értelmes, hü és nagyon vidám
Tahy Bernátot már ifjú korában igen megked-
velte. Nem is csoda. Hiszen Bernát uramat udva-
rálnál is használhatta, aztán a csatákban is jó
hasznát vette neki; mert hát Bernát uram a leg-
nagyobb veszedelemben sem hagyta el gazdáját s
úgy vigyázott reá, mint a szeme fényére. No meg
hát azt sem szabad elfelednünk, hogy Tahy Ber-
nát ugyancsak ügyesen forgatta a szablyáját s
hátát az ellenség sohasem látta. Több évtizeden
át tömérdek sok csatában, várszállásban, szágul-
dásban és lesvetésben résztvetts nemcsak ő
maga, de a kardja alatt szolgáló huszárai is min-
dég helytálltak. Tahy Bernát ugyan sohasem em-
líti leveleiben vitézi tetteit, de beszélnek róla
mások.

Már ifjú korában többször kitüntette magát.
Az 1539. évben például Nádasdy lovassága egy
török martalóc csapatot vert szét. Tahy Bernát
jó kedvvel és nagy hévvel vagdalta és üzte a tar-
fejű martalócokat. A csata után 26 martalócot
karóba vontak. Két előkelő martalócot a sereg-
zászlóval együtt Nádasdynak küldtek ajándécul.
Nádasdy viszont öfelségének küldte ajándékba.
A bevett szokás szerint az ilyenén ajándékot az

⁹⁾ Mikor Szluny uram megvervén a törököt, sok
lovat ejtett zsákmányul, Nádasdy Kristóf azt aján-
lotta a nádorispánnak, hogy Tahy Bernátot küldje
oda lóvásárlásra, „mert ismer az lóhoz.” (Orsz. Ltr.
Nádasdy levél. 1561 nov. 11.)

vitte föl, aki a harcban legjobban kitüntette magát. A kapitányok választása Tahy Bernátra esett, így került aztán Bernát uram először a király elébe Nádasdy ajánló levelével együtt.

E levélből is látszik, mennyire kedvelte Bernát uramat Nádasdy. Megírja a királynak a győzelmet s meleg hangon jóindulatába ajánlja Tahy Bernátot.¹⁰⁾

Öfelsége – mint maga írja Nádasdynak – igen megörült a két szép szál martalócnak és a seregzászlónak. Tahy Bernátot pedig megdicsérvén, ruhának való jó posztót adatott¹¹⁾ neki s másképen is kitüntette őt, amint maga a király írja: „*honoratitio raunere*”.

Tahy Bernát Bécsből azonnal Nádasdy lovasay közé ment s Nádasdy Kristóf vezetése alatt tovább is a kardot forgatta. Hol 14., hol több ló volt a maga szere s megesett az is, hogy ő bocsátotta a lovasokat portyára. Többször kitüntetvén magát, a gazdája jó szolgálatai fejében Gseresden szép jószágot adatott neki. Ezt a jószágot későbben Horváth Márk, a szigetvári hős kapitány kérte magának Nádasdytól, írván neki: „Szakasztana Tahy Bernátnak nagyságod Hegyfalván vagy Szentivánba. Ha én nagyságodnak annyit nem szolgálhatok, mint Tahy Bernát uram, azért az én atyámfiaim fejemenként szolgálnak nagyságodnak.”¹²⁾

Tahy Bernát hol Sárvárrott, hol Egervárrott,

¹⁰⁾ Orsz. Ltr. Történeti emlékek, Belügy, 1539 okt. 3. Sárvár: „Et ipsum Bernardum Tahy gratiosis oculis intueri et cum gratiose response remittere dignatur, ut cito ad servitia majestatis vestrae redire possit.”

¹¹⁾ U. o. Ferdinánd király Nádasdyhoz, Bécs, 1539 okt. 22.

¹²⁾ Orsz Ltr. Nádasdy level. Szigetvár, 1557 már. 7.

hol meg Kanizsán és Bodonhelyben szolgált ki-próbált huszárjaival. A Dunántúl legtöbb portyázásában és csatájában résztvett s mindenütt megállta helyét. Nemcsak Zrínyi Miklóssal és Horváth Márkkal, hanem azon kornak majd minden szereplőjével ismeretséget tartott. A nádorispán folyton őt használta a legfontosabb küldetéseiben, tehát elég alkalma volt ismeretséget kötnie.

Bizonyos dolog, hogy Tahy Bernát uram iskoláikoin forgott ember volt. Járatos volt a törvénykönyvben és a prókátorsághoz is értett egy keveset. Pályája kezdetén jobbára latinul levelezgett. Még a gazdáját is latin nyelvű levelekbe.11 köszöntgette. Később azonban már kizárólag magyarul levelezett.

Még fiatal korában megházasodott. Bagody Mártát vette, feleségül. Azonban csak ritkán láthatta feleségét. A szolgáló embert ugyanis a hivatala távol tartotta s a családi tűzhelyet csak úgy télvíz idején kereshette föl, mikor a csaták szüneteltek.

Mikor történt a házassága, nem tudjuk. Csak az 1547. évben említi a feleségét először, Nádasdyt köszöntvéni Bagody Mártával egyetemben. Ekkor azonban már felnőtt gyermeke volt.

Mivel Bernát úr 1551-ben a gazdájával együtt Erdélybe ment, hosszú ideig nem láthatta a feleségét. Ekkor került a leánya, a szép és ifjú Tahy Zsófia Nádasdyné udvarába. Úgy látszik, az apa nagyon szerette a lányát; mert még Erdélybe is magával akarta vinni. Tordáról írja 1551-ben: „Én itt eltarthatom Tahy Zsófiát; mert félek rajta, ha én Tahy Zsófiát annyi ideig nem látom, meg sem fog esmérhetni. Az anyja ám maradjotm ott-hon. Bizony én hét esztendőt nem töltenék az hadba, ha én szabad ember volnék magammal, ha köteles nem volnék az én kegyelmes uramnak.

De az én feleségem szabad ember magával; hogy ha akarja, engem addig megláthat. Mert ha addig meg nem lát, hét esztendő múltán elválhatom tőle az ország törvénye szerint.¹³⁾

Tahy Zsófia a Nádasdy Tamás udvarába kerülén, az apai és az anyai jogokat ezentúl a háza és az asszonya gyakorolta.¹⁴⁾ A bevett szokás szerint az idegen udvarházban nevelt lányokat 'asztán a nevelő szülők adták férjhez – az igazi apa megkérdezése nélkül. Tahy Bernát jól ismerte ezt a szokást s tartott is tőle. Az 1551. évben tehát Gyulafehérvárról ír Nádasdyné'nak, s a nádorispánról szóló jó hírek mellett a maga aggodalmáról is értesíti a nádorispánét: „Azt is értem, kegyelmes asszonyom, – írja – hogy az én szép leányom, Tahy Zsófia, kegyelmed szolgáló leánya lett. Kérem kegyelmedet, mint kegyelmes asszonyomat, hogy férjnek ne adja addig, míg haza nem megyek.”¹⁵⁾

Az a sok jó, amiben Tahy Bernát és családját Nádasdy Tamás udvarában részesült, mély nyomot hagyott Tahy Bernát szívében, Őszintén ragaszkodott a nádorispánihoz és családjához. Bár mire kész volt érték s mindenüvé követte őket. Békességben és háborúban, józan korában és borittában fáradságot, akadályt és veszélyt nem ismert, ha az ura vagy a nádorispáné valamivel megbízta. Különösen kedvére volt az olyan megbízás, amelyet egy kis lakomával és ivással

¹³⁾ U. o. Tahy Bernát levele 1551 aug. 29. ex. Torda.

¹⁴⁾ Tahy Zsófia „az én nagyságos apámuramnak” hívja Nádasdyt. (U. o. 1558 júli 18. Pozsony.)

¹⁵⁾ U. o. 1551 júni 14. A Zsófi különben igen jól érezte magát Nádasdy udvarában. ígéri is Nádasdyné'nak, hogy nem lesz hiábavaló szolgálóleánya! (Levele u. o. júli 8. Pozsonyból.)

köthetett össze. Egy ízben Nádasdy agárért küldte őt. Bernát azonban nem ment oda maga, hanem mással hozatta el. Nádasdy erre megírta neki: „*ha jól ihattál volna ott, magad mentél volna hozzája!*” Mire aztán Bernát uram azt felelte, hogy köztük nála részegesebbek is akadtak, s ő azt hitte, hogy a tiszthez képest nem szabad részegeskedni.¹⁶⁾

Sokat kellett Bécs és Sárvár közt járnia. Ha Nádasdy Bécsben ült, Tahy Bernátnak ide-oda kellett lovagolnia. De ő az eféle utat föl sem vette. Olykor megesett az is, hogy óriási utat kellett egyfolytában megtennie s ő mindég előbb odaért, mint más emberfia. Az 1549. évben például Pozsonyból éjjeli, nappai vágfatással, egyesegyedül ment Jászóra. Más ember az útnak még felét sem tette volna meg, mikor Bernát úr Nádasdy ügyes-bajos dolgainak elvégzése után már hazafelé nyargalt.¹⁷⁾ Bécsből Sárvárra lovagolnia s onnét ismét Bécsbe száguldania, neki csak játékszamba ment. Ha Nádasdy levelet küldött a feleségének („szelmes Orsikájának”), a válasszal senki oly gyorsan meg nem jött, mint Bernát. S ha a nádorispánné friss bélest, sóstejet, hidegkását, vagy aprólékot akart urának küldeni, ha csak kéznél kapta, Bernát urammal küldé föl. „Az disznóaprólékot és a sóstejet, kit Tahy Bernáttól küldtél, – írja néhány nap múlva Nádasdy – jó néven vettem tüled!”

De nemcsak béles és sóstej szállítására lehe-

¹⁶⁾ Bogárd, 1551 május 13.

¹⁷⁾ Tahy Bernát mint Nádasdy Tamás *familiárisba*. a perfolyáshoz, az ügyes-bajos dolgok elintézéséhez is értett. Ilyes dolgot végzett Jászon is s mint onnét írta, *éjjel nappal sürgölődik!* (u. o. levele Nádasdyhoz 1549 ápril 15. Jászó.)

tett Bernátot használniok. Az ellenség üzésében is gyors volt ő! A nagy üzésbem és száguldásban olykor még a lova is belepusztult. Aztán acélkarját és súlyos szablyáját a törökkel ugyancsak érezte, ökiyelme bátran elmondhatta magáról, hogy *orcáját soha hátra nem vonta s az ellenségnek hátat soha nem adott!* Sok jámbor vitéz, magyar és török egyformán tudta ezt Bernát uramról. De tetteivel azért sohasem kérkedett. Lippa ostrománál 1551-ben az elsők között volt s ő kerítette kézre a törökök ezüstmíveit, amiket érintetlenül Nádasdy kezére adott. Bár lett volna mit magáról mondania, Nádasdynéhez írt levelében magáról meg sem emlékezik, hanem csak az urát dicséri. „Lippa városát – írja – megvevők a töröktől, de mindazonáltal, ha az mi kegyelmes urunk gyalog nem száll vala és ő maga ostromnak nem megyén vala, bizony nem hiszem, hogy soha keresztény kézbe akadott volna. De ühözzá képest mindnyájan rárohanának és megfutamék az török banne. Az kik az ostromon, voltak, azok is azt vallák, hogy ha uram nem szállott volna gyalog, még most is török volna benne!”¹⁸⁾

Egyeneslelkû és szókimondó ember volt. Bár Nádasdyval folyton érintkezett, folyton levelezett, kisebbséges szókkal senkit nem illetett, senki ellen nem agyarkodott. Ha valakivel peres ügye akadt, gazdáira bizta elintézését. Az 1551. évbeni egy ilyen ügyben Nádasdy tréfásan azt írta neki, hogy feleségét bíróná ne tegye. Mire Bernát uram nagy vidáman felelé: „Nagyságod írja, hogy bíróná ne fogjam az éta kegyelmes asszonyomat. Mindhalálig sem akarok egyéb bírót választanom, ki megítélje az én kárvallásomat!”¹⁹⁾

¹⁸⁾ U. o. 1551 Lippa.

¹⁹⁾ U. a. 1551 május 13. Bogárd.

Bernát uram Nádasdy szolgálatában oly jól érezte magát, hogy nagyobb hivatalra a világerő sem vágyott. Nem törekedett fölfelé; még a hadnagyság sem kellett neki, megelégedett a főlegénységgel. Nem is vitte huszonöt lónál feljebb való szerre sohasem. De azért, ha elegendő bora és jó lova volt, senkivel a világon nem cserélt. Hasztalan csalogatták őt a király fizetésére. Megmaradt a kegyelmes ura hűségén.

Sok jó tulajdonságai mellett azonban igen nagy hibája is volt, de amit ő hibának soha el nem ismert. Ivott, még pedig sokat. Nem volt bor, aminek ő bűdös nevét keltette s nem volt ivás, miben ő megfáradott. Az ivás olyan szenvedélye volt, hogy ennek még lovait is föláldozta, noha a jó paripákat mód nélkül kedvelte. De még a részegeskedésben is kiváló ember volt; vígkedvűnek igen, de házsártosnak, veszekedőnek senki sem látta. Mulatott kedvére, de senkit sem bántott. S akik őt borral megbecsülték és jól tartották, azokat ő vidám mókáival és ügyes tréfáival mulattatta. Ezért kedvelte őt Nádasdy; ezért vitte magával mindenhova. Akár hadba készült, akár országlátni ment, Bernát nélkül ritkán indult. Mellette találjuk őt Bécsben, Pozsonyban, Izabella udvarában, Lippa és Babocsa ostrománál, Erdélyben stb.; szóval mindenütt, ahol Nádasdy megfordult.

Maga a ház asszonya, a nádorispánné is kedvelte Bernátot jó tulajdonságai miatt. Azért említjük a jó tulajdonságait, mivel Bernát uramat a sors nem valami csinos külsővel áldotta meg s így azzal az emberekkel meg nem igen nyerhette. Nádasdy 1551-ben Kolozsvárról írt levelében a többi között azt írta feleségének, hogy „az vörös, kopasz Tahy kitisztula sok betegségéből!” Tehát valami szép ember nem lehetett. Ilyetén fogya-

tékosságai nem sokat ártottak Tahy Bernátnak. Úgy a nádor, mint a nádorné még a vendégek fogadására is a legszívesebben azért őt használták. Ők tudták legjobban, hogy miért. Annyi bizonyos, hogy Bernátnak legkedvesebb foglalkozása volt a vendégek fogadása és kísérése, mert hisz ilyenkor nem kellett fejét törnie azon, hogy honét vegye a bornak szerét. Amikor 1550-ben Kecsety Márton feleségét hozta Sárvárra, Nádasdynak azonnal jelenté, hogy az úrasszonyt „Antal deákkal egyetembe jó gazdasággal és nagy szorgalmatossággal az utón mindenütt vendéglévén, békességgel és tisztességgel hoztuk!”²⁰⁾ Az ilyen vendégeskedésre különösen sok alkalma volt, amikor 1551-ben gazdájával együtt egész éven át Erdélyben tartózkodott s az erdélyi borokat kóstolgatta! A mulatozások között azonban, nem feledkezett meg Nádasdynéről. Gyakran fölkeresi őt leveleivel s mivel tudta, „hogy az asszonyoknak és az asszonyállatoknak mely gyengén kell írnia,” Nádasdy dolgairól és egészségéről értesítette őt, bölcsein' elhallgatván a saját mulatozásait. „Itt vagyunk mostan – írja augusztus 4-án – Kolozsvárott mind királyné asszonyommal (tudniillik Izabellával) egyetembe. Királyné asszony örömet kimenne innen az országból, de uram nélkül el nem akarna menni; az király képe sem mer uram nélkül ittben maradni!”²¹⁾ Valamivel később meg így ír: „Az én kegyelmes uram békével és jó egészségben vagyon mind az ő jámbor szolgálóival egyetemben ... Ez mai napon indultunk Fogarasba!”²²⁾

Amint említők, Bernát mester a boron kívül

²⁰⁾ U. o.

²¹⁾ U. o. Kolozsvár 1551 aug. 4.

²²⁾ U. o.

legjobban a lovakat szerette. Páratlan lovas hírében állott s kótyagos fővel is úgy ült nyergében, hogy semmiféle török kopja ki nem vetheti onnat. A gyakori száguldás és harcolás miatt azonban gyakran volt szükös ló nélkül. Ilyenkor aztán gardáját kéregette, adna neki jól futó paripát. Nádasdy erre tréfásan azt felelé, hogy vigye el a sitkei sánta lovat! Bernát uram jóízűen felelé rá: „bizonyos az, hogyha sánta nem lett volna, elhoztam volna velem, de *az mely lónak három lába vagyon, azon nem szoktak hadakozni*”.²³⁾ Ugyanezein levelében írja Bernát uram: „Azt tudtam, hogy az tiszthez képest ne legyen szabad részegeskedni; de im értem, hogy kegyelmed szabadságot adott rá, kit én kegyelmednek meg szolgállok. Ugyanis, míg részegeskedem vala, minden marhám szaporodik vala, de mióta elhagyám az részegséget, azúta mind fogyni kezdé és veszni.”²⁴⁾

Az ilyen és ezekhez hasonló nyilatkozatokon Nádasdy rendesen jót nevetett. Jól ismerte öki gyelme Bernát uram eszejárását, s ha nem használhatta volna, őt, bizony nem tette volna meg udvarmesterének.

Ez évben (1551.) történt, hogy Bernát uram széles jókedvében azt írta volt Nádasdy Kristófnak, hogy fél eszén való gazdát keres magának. Meghallá ezt Nádasdy Tamás és félig tréfásan, félig komolyain imígyen oktatta Bernát uramat: „Ebből is kiismerhetni, hogy az bolondság napról napra növekedik rajtad, nem hogy csöndesednék. Nádasdy Kristófnak azt írod, hogy fél eszén való urat keressz, de én azt tanácslom, hogy idem (idején) elmenj, hogy jobban reád ne érjen. És ha

²³⁾ U. o. 1551 május 13. Bogárd.

²⁴⁾ U. o.

találsz aféle fél eszén való urat, siess rajta venni, mert ha halogatód és azonközbe eszébe veszi, hogy miem vagy otthon, kárba fogsz maradni. Továbbá igen jó néven veszem tőled, szerető atyámfia, hogy elküldted mindjárt Fogarasba az én leveleimet.”²⁵⁾

Ha Bernát uramnak a búcsúzás csakugyan eszébe jutott volna, bizonyos, hogy maga Nádasdy tartóztatta volna legjobban. De hát erre nem került a sor.

Mivel Bernát uram mindég azt tartotta, hogy a csontrágás fogas ebnek való, ha valamire szüksége volt, csürés-csavarás helyett azonnal előállott vele. Sokfélét kérni nem szokott. Kérőleveleiben csak a paripa és a pénz szerepel.

Így az 1552. évben azon panaszkodott, hogy nincs lova. „Sok jámbor tudja, – írja nagy szomorúan – hogy én kegyelmetek régi szolgája vagyok és annyi sok jámbor között gyalog kell járnom. A lippai ezüstbe, kit én vittem kegyelmednek, ha többet nem, csak annyit adna, kivel egy lovat vehetnék. Az minemű lovam nékem vala Rohonczon, az kocsit vonsa. Nyilván tudom, hogy kegyelmed nem hagyna gyalog jármi; mert ha Valami törökkel való dolgunk történik, igen nem bizhatom a paripámhoz.”²⁶⁾

Nádasdy a kért lovat bizonyára megadta neki; mert Tahy Bernát úgy ezen, mint a következő években nagy vígan portyázgatott a török ellen. Az 1555. évben azonban ismét ló nélkül szűkölködött. Mi természetesebb, mint hogy ismét Nádasdyhoz fordult. „Egervárába – írja – valami nyavalya esett félkezembe; fel nem emelhetem.

²⁵⁾ U. o. 1551 aug. 24. Újvár.

²⁶⁾ Karakó, 1552.

Hadnagy uramtól elkérezdtem, hogy Csepregbe menjek a borbélyhoz, vagy hévízbe. Mert tudja nagyságod, hogy kétkezű embernek is nehéz a hadakozás, nem hogy félkezűnek! . . . Én gyalog nem járhatok; paripára vagyon szükségem. Nagyságod azt monda, nincsen pénze; kedig bizony nekem sincs. De nekem úgy tetszik, szolgáltam én annyit, amin egy lovat vehetnék. Lippa alatt sem voltam te nagyságodnak haszontalan szolgája. Bodonhelyen hogy laktam, a szegény legényekkel sem voltam nagyságod kárára. Lám te nagyságod egyéb szolgálainak jargalást, hópénzt ad; nekem csak 3 frt. hópénzt. Erdélyben egy hónap hiján esztendeig jártunk és a hópénznél egyebet nem adott. Ha meggyógyulok s lovat szerezhetek, nem mondom, hogy ezután is nem szolgálok. Bizony nem akarnám vénségemre az régi orcát megszeplősíteni.”

Az 1555. évben Nádasdy Tahy Bernátra bizta Bodonhely védelmét. Ezúttal már ő parancsolt az egész őrségnek. S nemcsak hogy megvédte a helyet, de még ő üzte a portyázó törököket. Emellett török hírekkel is szolgált az urának. Szeptember hó 8-án írja például Nádasdynak: „Ez elmúlt napokban bocsáttam vala az uraimba huszonhét lovon való legényt, hogy valami nyelvet fognának nagyságodnak, kitől értené nagyságod, az török had mire gyült, hova vagyon szándékjok és minemű nyereséggel jártak. Hoztak is törököt; ő pattantyúk körül forgódott s pattantyúsnak mondja magát. Továbbá egy szablyát, egy buzogányt, egy keztyűt és 20 forint hiján 100 forintot. A fejevári szubasáé volt, de ő maga elszaladott, mert jó lova volt.”²⁷⁾

Meddig maradt Bodonhelyen, nem tudjuk. Az

²⁷⁾ Levele végén sisakot és páncélt kér magának.

1558. évben kis birtokán: Gerezden találjuk őt. Innét kéri Nádasdy segítségét. „Soha jobbkor – írja – nem segíthet, mint most; mert mind lovaimmal, mind szolgálaimmal házamhoz szorultam. Ha nagyságod meg nem segít; ismét a régi módot kell elővennem; mert Gerezden élni nem tudok; sem borom, sem pénzem nincsen!”

Az itt említett Gerezden²⁸⁾ az ő kis birtokán Tahy uram rendesen csak a bortakaráskor jelent meg. Különben a gazdaságát a felesége vezette. Ezenkívül a fehérvári, illetve a soproni keresztes papoktól is bírt némi földeket bérbe. Tizenhat éven át becsülettel megadta értök a kialakult kepezámot, mikor a keresztesek priorja: Sebestyén pap 1559-ben visszavette tőle a földeket. Tahy Bernátot a nem várt fölmondás nagyon fölbosszantotta. Meg is írta Sebestyén papnak, hogy a régi jámboroktól azt tanulta, hogy az embernek csak egy szava volna, de a keresztes papoknak úgylátszik több van. Aztán megfenyegeti Sebestyén papot, írván neki: „Ha Isten reá segít, hamar nap megmutatom, hogy barátod nem vagyok; mert énnékem ennek előtte pappal nem volt dolgom, hanem kegyelmeddel; de kegyelmed meglátja, hogy katonával leszem dolga”.²⁹⁾

Az 1558. évben a maga birtokocskáján is akadt némi baja. Bernát uram régi szokása szerint a szüretet maga intézte. Amikor a borszűrés javában folyt, a tulajdon lovain és kocsiján²⁹⁾ egy átalag mustot küldött a házához, hogy legyen mit innia. Józsa deák azonban elhajtotta a kocsit és kénye kedve szerint iddogálta Bernát uram mustját. Meg is adta az árát; mert Bernát gazda hamarosan elbánt vele. „Vala annak ideje, – írja nagy

²⁸⁾ Horváth Markó Cseresdnek mondja.

²⁹⁾ Szalay: *Négyszáz magyar levél*, 305-6 lap.

haraggal – hogy eféle bosszúságokat nem mivelnek vala énrajtam.”³⁰⁾

Az 1560. évben Bernát uram Nádasdyval együtt Bécsben mulatott. Már nagyon is vén ember számba ment akkor, de azért ha kellett, ifjú erővel száguldott Sárvárra. A tél szívében is hihetetlenül gyorsan megtette e nagy utat. December hó 10-én jelenti például Nádasdynak, hogy vécsernye-harangkornak előttele már Sárvárrott volt s átadta a levelet a kegyelmes asszonynak. „Az kegyelmes asszony – írja – nagy örömbbe lön. Bizony igen siettem! Kis uram felől³¹⁾ azt írhatom, jó egészségben vagyon. Asszonyomnak önagyságának igen könyörgök, hogy ütet se hagyná el önagysága. Kérem nagyságodat, parancsolná meg Bolday Tóbiásnak, hogy nagyságod előtt ne szólna én reám, hanem ha mi dolga vagyon énvelem, magamnak mondja meg. Bizony hogy kegyelmes uram, ha ifjúságában megszokta volna is az eféle dolgot, hogy az nagy s jámbor szolgái közül házánál vagy szállásán mint eszik vagy iszik valaki* hogy nagyságodnak megmondaná, immár vénségében el kellene hagyni. *Jobb volna, ha az fertőbéli tyúkokra viselne gondot, miképpen az jég alól kifoghatná, kiből mind nagyságodnak, mind magának haszna lehetne, hogy sem mint énreám visel gondot! mert bizony az én reám való gondviselésben nem sok haszna vagyon!*”

³⁰⁾ O. L. Nádasdy lev. 1558 szept. 18.

³¹⁾ Nádasdy Ferenc volt ez. Nádasdy Kristóf, aki korának egyik legjobb kapitánya volt, szintén igen kedvelte Tahy Bernátot. Ha portyára vagy egyebüvé indult, Tahy Bernátot mindig maga mellé kérte. Az 1560 január 11-én írja például a nádorispánnak: „Herant Péternek és Tahy Bernátnak parancsoljon nagyságod, hogy azon szerrel várjanak ott Sárvárrott, amint velem voltak.”

„Mindég engemet cirkál, – írja tovább – még háziamnál sem merek enni és innia miatta.”

Erre aztán Bolday Tóbiásról írja, hogy ökigyelme úgy leissza magát, hogy a lábán sem állhat. „Az pórokkal addig iszik, hogy kocsi-
vetik s *úgy viszik haza, mint egy Kadócsy Antalt!* Én pedig, kegyelmes uram soha nem ittam az pórokkal, sem korcsmaháznál; hanem mikor ittam, vagy házamnál, vagy szálláson uraim-emberekkel és nagyságod jámbor szolgálival ittam. Ha Bécsbe megyek, oly helyre szállok, hogy Bolday Tóbiás engem meg nem cirkál és meg nem talál.” (1560. dec. 10. Sárvár.)

Gondolhatjuk, hogy a nádorispán jól mulatott Bernát úr illetén levelein. Hogy a mulatozást nem vette rossz néven tőle, az bizonyos dolog. Hiszen akármiféle ünnep vagy lakoma volt a Nádasdy-család körében, Bernát urat mindég oda rendelték. Az 1560. év január havában például lakodalomra készültek. Nádasdy Tamás jóeleve jelentette Bernát úrnak, hogy január 21-én lesz a menyegző. „Két nappal előtte – írja – húsz lóval, jó szerrel mennél jobban lehet, itt Sárvárt légy, hogy senki meg ne nevessen vele.” (jan. 10.)

A következő év telén Nádasdy Horvátországba küldte Tahy Bernátot, hogy lovakat vásároljon neki. A szerencse úgy hozá magával, hogy Bernát uram már a Kulpa mellett találkozott Alapy Jánossal, aztán pompás lóra is akadt. „Az ló – írja Nádasdynak – gyermekded, szép, jó testű, jó lépő, jó termetű, csak egy nyeregalja, nyakas, fara, lába, combja megvagyon.” Ezután! jelenti, hogy Zágrábban a pap urakkal volt szemben s a bánnak is átadta Nádasdy izenetét. Itt a báni udvarban is lovat nézett. (1561. dec. 2.)

Mikor jött vissza a hosszú útjáról, nem tudjuk. De a vásárolt lovaknak Nádasdy már nem

igen vehette hasznát. Súlyos betegség nyomta az ágyba s 1562 június 2-án meghalt. Nagy kár, hogy Tahynak ez időből nem maradt ránk levele. Ebből ugyanis megtudhattuk volna, hogy Bernát uram mint siratta el s mint gyászolta az ő feledhetetlen jó urát.

Nádasdy halála után az özvegynek szolgálataiban maradt. Amint azelőtt a nádorispán, most Kanizsay Orsika küldözgette őt ügyes-bajos dolgainak elintézésére. Az 1564. év december havában például Szigetvárt találjuk őt, ahol Nádasdyné megbízásából Zrinyi Miklóssal tárgyalt. Az özvegy nádorispánné emberei ugyanis megfogták Zrinyi egyik katonáját és tömlöcbe vetették. Ezért Zrinyi nagy haragra gyulladt. A nádorispánné Tahy Bernátot küldé Szigetvárra és Zrínyinek dec. 5-én a többi közt imígyen írt volt: „Az kegyelmed Tahy Bernáld uram által való izenetét és maga jókedvvel való hozzám ajánlását megértettem, mely kegyelmed hozzám való jóakarátját engedje az: Isten, hogy kegyelmednek mind az én kis fiammal, az kegyelmed szolgáljával egyetemben megszolgálhassam kegyelmednek”.

Amint e levél is mutatja, Tahy Bernát ezúttal is ügyesen oldotta meg a reá bízott feladatot s a haragos Zrinyi Miklóst könnyen megbékítette.

Zrinyi dec. 6-án felelt Nádasdyné levelére és üzenetére.³²⁾ A választ Tahy Bernát hozta Sárvárra.

Ezenkívül mégegyszer találkoztunk Tahy Bernát nevével. Az 1569. évben: Zalamegye többi nemeseivel együtt ő is kezességet vállalt a zalavári apátság ügyében bebörtönzött Csányi érde-

³²⁾ Mindkét levelet közli a Zrinyi Miklós életére vonatkozó levelek és okiratok I. kötete a 653. lapon.

kében. Ez az utolsó adat, amit jó Tahy Bernátról találunk sikerült.³³⁾ Az egykori levelek a nevét sem említik többé. Ki tudná megmondani, víg cimborái közt, avagy a törökkel szemben lelte-e halálát? Akik ismerték, bizonyára megsiratták; mert hübb szolgát, vígabb és tréfásabb vitézt nála alig találtak.

Aki a XVI. század vitézlő szolgálóinak jó és rossz tulajdonságait ismerni akarja, bátran veheti példának Tahy Bernátot. Jó vitéz volt, hü ember volt. S még hibái is olyanok, amik inkább a századának a hibái voltak.

³³⁾ Közös pénzügyi ltr. Hung. 1569. Nova fidejussorum pro Georgio ac Bernardo Csányi seniore exulum fides ac sponsoria. A kezesek közt szerepel Tahy Bernáton kívül Nádasdy Ferenc és Nádasdy Kristóf, öt Petheő, két Hathalmy, három Eördögh, aztán a Gyulaffyak, Káldyak, Sennyeiek, Nyáryak stb,

II.

A HOLT KIRÁLYRÓL

A holt királyról

Kis nemzet volt a magyarság s ma is az. Mégis volt idő, mikor az egyetértés és a kölcsönös megértés hatalmassá tette nemzetünket. Sajnos, ez az egyetértés csak ritka vendégképen mutatkozott nálunk. Ellenben állandó lakóink voltak: a pártoskodás, a gyűlölködés, a gyanúsítás. Nemzeti bűneink ezek, miket egyesek túlzó hiúsága, nagyravágyása és önzése állandóan táplálgatott. Az illetők igazában a maguk érdekét fűrták, faragták, de palástul mindig a közjót vették. Tudták jól, hogy a titkos szándéknak nem jó cégért kötni. Tehát szép szóval álltak elő s a haza érdekét hangoztatták. Ez kedvet talált az embereknél. Könnyű volt üszköt vetniök; mert azzal nem törődtek, ki oltja meg a támadt tüzet. Igaz, hogy mikor a veszedelem a nyakukba szakadt, ők is szívesen megfordították a zsákot – de már késő volt.

Így ment ez századról századra. S fogytunk, pusztultunk, mert egymást martuk. Már a XVI. században mint szállóige járta nálunk: *„míg ez világon magyar leszen, nem vesz ki a pártoskodás közülök”*. Hová juttatott bennünket ez a pártoskodás és gyűlölködés, jól tudjuk. Romlásunk idején elégszer mondogathatták eleink: fűjjuk, ha fuhatjuk a meleg kása tarlóját! De hát a maguk kárán sem tanultak. Azaz hogy a természetüket nem változtatták meg, mint ahogy a farkas a bőrért, a párdúc a torkosságát nem változ-

életében gyarló gyanúsággal nem illettek; nincs

akinek igaz útja elé akadályokat nem gördítettek, akire nem fenekedtek. A pártoskodók lelkét a vak gyűlölet fogja el, s így nem láthatják az igazat. Sokan nem is akarják, mert céljokkal ellenkezik.

Minél több jót igyekezett valaki tenni, minél inkább törekedett a közjó előmozdítására, annál jobban ki volt téve honfitársai fullánkos szavának; annál jobban igyekeztek őt a dombról alátaszigálni. Magyar Bálint, a XVI. század egyik fővitéze írta egy alkalommal a nádorispánnak: „Érti nagyságod az magyarok dolgát, hogy azt, ki önénk szolgált, örömet mindenkor meg akarták enni!” Ha más formában, de számtalanszor hangoztatta ezt Zrínyi Miklós, a költő is. De szavának nem volt foganatja. A nagy nádorispán: Eszterházi Miklós is kikopott a reménységből, hogy valaha megértik tiszta szándokát s elhallgatnak gyűlölői. Aztán Széchenyi Istvánig hány nagy emberünknek kellett keserőséggel töprengniök s túrniök az ezernyi méltatlanságot azok részéről, akiknek javán fáradoztak?

Régi eleinknek ma már elfeledett mondása volt: „Az tarcsák az taligát mentül inkább vonszák, annál inkább csapják.” Találó a mondás, s nagyon ráillik kiváló embereinkre, akik mentül nagyobb igát vontak, annál többet kellett túrniök és szenvedniök.

Mátyás király a legnagyobb nemzeti királyunk. Naggyá, hatalmassá és gazdaggá tette ez országot, s még nagyobbá tehetné volna, ha megértik őt és céljait. De hát neki is gáncsot vetettek. Az urak nyűgnek nézték őt, s nem szenvedhették vaskezeit. A leghatalmasabb főuraink – köztük a nagy király rokonai is – ellene támadtak, s az ország legnagyobb ellenségével szövetkeztek. Még akit ő emelt föl a porból a legnagyobb méltó-

ságra, az is ellene fordult. S hogy a kisebbek is cincogtak, mint a tökbe esett egerek, tudott dolog.

Aztán meghalt a nagy király. Csak a; föld népe siratta meg. Az urak örvendettek, hogy immár kényükre, kedvükre tehetnek báb-királyt. Hogy mi lesz az országgal, azon nem igen törték a fejüket. S az újonnan választott király csakugyan báb volt. A főurak ellenben mint kiskirályok kényükre, kedvükre teheték azt, amit akartak. A nagy Mátyás király emlékezete temetve volt. Az urak még a nevét sem szívesen hallották. A szegénység azonban annál jobban emlegette. Énekbe foglalták nevét s tetteit, s a szomorú dal ajkról fülre járt. Az urak vad haraggal hallották ez énekeket. Jaj volt annak, akit az ilyen éneken kaptak. Eörsy Zsigmond uram levelében világosan írja: „Ifjúságomtól fogva sok főrendek között való szolgálatomba azt is megtanultam, hogy *nem jó Mátyás királyról szegénynek éneket mondani!*”¹⁾ Eörsy uram magamagán tapasztalta ez érdekes mondás igazságát. A változott viszonyok között ugyanis a főurak nehéz füllel hallgatták az eféle nótát. Hiszen az ember a talpába tett tövist sem sokáig nézheti, hogyan szenvedhetné sokáig a szemében valót?

I. Ferdinánd korában már megváltoztak az illetén viszonyok. Már nemcsak a föld népe, de az urak is sóhajtva emlegették Mátyás királyunkat. Sírták-rítták vissza, de hiába. Most már ők is azt emlegették, hogy *„meghalt, ledült Magyarország bátyája, nem leszen több Mátyás kirá-*

¹⁾ E kelet nélkül való levél a körmendi levéltár missilisei közt található. Aki a XVI. századi kiadatlan leveleket olvasgatta, tudja, hogy a Mátyás királyra való hivatkozás mily gyakori. Tréfás mondásait, adomáit is gyakran idézik a régi levélírók.

lyunk!” S minél rosszabbra fordultak a viszonyok, annál többet emlegették a holt királyt. A XVI. század kiadatlan levelei tömve vannak a Mátyás királyra való hivatkozással, Mátyás király mondásaival, s a nagy király dicséreteivel. Ha a török megverte seregünket, akkor szomorúan írták, Mátyás király idejében ez nem esett volna meg. Ha győztek, akkor büszkén hirdették, hogy Mátyás király óta nem volt ilyen győzelem. Ha jó kedvükben írogattak, akkor Mátyás király tréfás mondásait idézgették. Nem egyszer találkozunk például a Mátyás királytól mondott igékkel: „agg eb, aki kiveszi nyakából”²⁾)

Szóval a XVI. században évről évre népszerűbbé lőn Mátyás királyunk emléke. Nadasdy Tamás 1538 december 2J-én kelt jelentésében már szentnek nevezi a holt királyt, s eljárását például ajánlhatja Ferdinándnak. (Sic audivi sanctum Mathiam regem aliquot centum captivos Turcos tenuisse in terrorem aliorum.)

Ilyen hangon emlegeti a holt királyt a többi főúr is. Tudjuk, hogy I. Ferdinánd következetesen mellőzte a magyar hadvezéreket. Idegen urakat helyezett seregei élére, s mivel ezek nem ismerték a törökök hadakozási módját, egyik vereség a másik után érte őket. A jó törökök aztán meszely mézért és mákért adogattak egy-egy német rabot. így történt ez például Teufiel (ördög Rézmán) veresége alkalmával. Érdeemes megemlí-

²⁾ Egyik 1553-ban írt levélben olvassuk: „Mátyás király Mátyás kovács melyik másik, hoc est: Mathias rex, Mathias faber quae qualis”. – Mátyás király írta egyszer a kincstartójának: „apud principes proditio est grata, proditor tarnen non” – azaz a fejedelmek kedvelik az árulást, de árulót nem. E mondást Illés-házy István idézi 1603 febr. 12-én Hodolinból írt levélben. (Köz. pénz. levélt. Hung. 14421 fasc.)

tenünk, hogy a mieink még a csata előtt megírták Ferdinándnak, hogy Teufel nem alkalmas a vezérségre, s a török bizonyosan megsemmisíti a hadát. Meg is; történt. De azért Ferdinánd király később is a füle mögé bocsátá a tapasztalt magyar vezérek tanácsát.

Természetes dolog, hogy ilyenkor megint csak Mátyás király jutott a mieinknek eszébe. Fájó szívvel gondoltak arra az időre, mikor még tapasztalt magyar vezérek vezették a sereget, mikor a magyar uraknak még szavuk volt a király tanácsában. S amit imígyen gondoltak, azt Ferdinánd királynak is megírták. A derék Batthyány Ferenc bán, aki sok keserű igazságot föltálat volt Ferdinánd királynak, az 1541. évi szeptember 8-án imígyen írt volt őfelségének: „Boldogult dicső Mátyás királyunknak az volt szokása, hogy hadi dolgokban olyanokkal tárgyalt, akik háborúban foglódtek, s a hadvezetéshez értettek. Felsőgednek is így kellene cselekednie; mert akik fölsőgednek oly örömet adnak tanácsot, a hadi dolgokban járatlanok lévén, csak rossz tanáccsal szolgálnak, íme, a vezetők járatlansága és tudatlansága most is minő csapást hozott fölsőged seregére! S ez így megy kezdettől fogva; mert a tanácsadók nem értenek a dologhoz. Bátran a szemükbe mondom ezt a németeknek! S ha magyarok adták a tanácsot, azokat sem kímélem. Mátyás királyunk a pénz dolgában olyanokkal tanácskozott, akik értettek a pénzügyhöz, A hadi dolgokban pedig a hadban jártas és tapasztalt tiszték tanácsával élt. Mátyás király sohasem nézett a származásra; semmibe sem vette a genealógiát, s nem főurat tett a sereg élére, hanem olyat, aki értett a hadvezetéshez. Felsőgednek ellenben most is olyan vezére volt, aki a törökkel sohasem harcolt; aki még a maga árnyékától is reszketett. Egész Ma-

gyarország tudja, hogy az illető nem vezérségre termett, hanem egyedül arra, hogy társaival együtt ezt a szegény országot fosztogassa!''³⁾)

Végül megjegyzi Batthyány, hogy öfelségének most olyan tanácsadói vannak, akik még Németország átengedését is javasolnák öfelségének, ha a török követelné azt!

A hódoltság korában Magyarország éltető ere s egyetlen számbavehető jövedelmi forrása a marhakereskedés volt. Roppant jövedelmet hajtott ez a harmincadban és a vásári illetékekben. A baj csak az volt, hogy e jövedelmet is Ausztria kaparintotta el tőlünk. A magyar urak nagyon jól tudták, hogy a szarvasmarhakereskedés szabályozása és megalapítása Mátyás királyunk örök érdeme! ő teremtett nekünk piacot s ezzel együtt jövőt is. S ezt a nagy dolgot még egy századdal a nagy király halála után sem feledték el. A magyar rendek 1580-ban áhítattal emlékeznek meg dicső királyunkról s azt írják Rudolf öfelségének, hogy ha a marhakereskedés jövedelme Magyarországé lenne, az ország minden kiadását könnyen fedeznék, sőt a király konyhájára is jutna évi 15.000 frt. és a tornajátékokra 4000 tallér.⁴⁾)

A holt király dicső szelleme tehát megint kísértett. A vezeklés e nagy szellemmel szemben megint erőre kapott. S minél rosszabb, minél nehezebb sorsra jutott az ország, a jó emlékezés annál gyakoribb lett. Elkövetkezett a XVII. század általános bomlása és az állapotok teljes hanyatlása is. És kétszeres erővel sóhajtoztak Mátyás király után. Az általános viszonyok hatása alatt megírja Zrínyi Miklósunk a Mátyás király-

³⁾ Bécsi állami levéltár 1541 szept. 8.

⁴⁾ Ugyanott, Hungarica.

ról szóló nagyszerű tanulmányát. (A Mátyás király életéről való elmélkedések.) A korhoz illőbb, gondolatokban gazdagabb és talpraesettebb tanulmányunk ennél még ma sincsen! A gondolkodó emberre ma is úgy hat ennek minden sora, mintha idegből nyilat bocsátanáknak szívünkbe. Nem is írhatott volna Mátyásról senki ily tanulságos dolgot, csak Zrínyi Miklósunk, akinek szintén bőségesen kijutott a félreértésből, a pártoskodásból és a gyűlölségből. Bár Zrínyi ezt a tanulmányát a nemzetének írta, s a nemzetét akarta véle felrázni, igazában azért az udvarnak is szólt az. Hiszen Mátyás király uralkodásának ismertetésénél az általános hanyatlásról is kellett szólnia. És Zrínyi, a király leghívebb embere, kénytelen volt kijelenteni, hogy az ország romlásának egyik oka az udvar bizalmatlansága a magyarság iránt. S ezt a bizalmatlanságot azoknak a tanácsosoknak köszönhetjük, akik vad gyűlölettel eltelve, a magyarság romlásán fáradoznak. „Vajjon léssen ez valaha másképen?” kérdi Zrínyi. „Lehetetlen – feleli ő maga – a szeleknek fújását a tenger háborúságára meggátolni. Lehetetlen, a fejedelmek tanácsától a rossz elméjű tanácslókat eltiltani.”

A jelen való viszonyokkal szembeállítja Zrínyi a holt királyt s lelkesedve írja róla: „Az ilyen király csinál a maga alattvalóiból is vitézeket: a maga példájával felserkenti az alvókat és felébreszti a szunnyadókat; az ilyen alatt nevelkednek jók és lesznek vitézek minden! nemű és rendű emberek . . .” „. . . Ezek a dolgok nem minden királyoknak adatnak és legfőképen azoknak soha nem, akik a magok országát s nemzetét nem tiszta szívből szeretik s nem gyönyörködnek benne mint Mátyás király!”

III.

BUDA KÉT ÁRULÓJA

Buda két árulója

I

Amíg a szarvára fogyott hold nem került Buda tornyaira, a városban sok magyar és nürnbergi kereskedő lakott, akik társaságban, avagy külön a németbirodalmi nagy iparúzó városokban szerezték be portékáikat. Bécsnek ipara akkor még jelentéktelen volt és kereskedése is csak tranzítószámba ment, melyet a birodalmi kereskedők és a magyar marhatőzsérek bonyolítottak le. A bécsi híres *Niederlag* alapítói és fönntartói is birodalmi kereskedők voltak.

Ezek a viszonyok még a XVI. század első felében sem változtak. I. Ferdinánd idejében maga Bécs városa írja, hogy ha a magyar és a hódoltsági kereskedőket nem bocsátják Bécsbe, akkor e város csakhamar jelentéktelen községgé léssen, mert a fő jövedelemforrása a Magyarországból hetenkint fölhajtott szarvasmarha, melyre a külföldiek úgy jönnek, mint a legyek a mézre!

A XVI. század első felében Budán akárhány magyar kereskedő akadt még, aki dúsgazdag ember számba ment. Ezeknek a neve és gazdagsága országszerte ismeretes volt. *Egyikük állandóan száz katonát tartott a maga költségén a haza védelmére.* Bornemissza Tamásról és Gergelyről is írva hagyták, hogy sok ezer és ezer arany feküdt az üzletükben. Palczian Péterről hivatalosan is jelentették, hogy harmincezer aranyat forgatott a vállalatában. Somogyi Sisak János, Siry Imre,

Bácsy Benedek stb. budai kalmárok méltán sorakoztak a főntebbiek mellé.

E magyar kereskedők Buda elfoglalása után majd mind elköltöztek onnét; ki Váradra, ki Debrecenbe, ki meg Kassára helyezte át üzletét.

Az 1540. évben Buda város tanácsában jobbra az említett gazdag kereskedők ültek. Csak a város jegyzője: *Borbás deák* kereste a kenyerét tollával. A főbírói tisztet *Turkovics Miklós* viselte, de betegség nyomván őt az ágyra, a város ügyeit a kishíró (futosó bíró): *Palczan Péter* intézte. A nevezett 1540. évben Fels Lénárd, Ferdinánd király hadainak fővezére akarta Budát elfoglalni. De meggyőződván arról, hogy nem neki való falat, Izabella királyné híveit mézes szavakkal és ígéretekkel árulásra akarta venni. A többi közt *Enyingi Török Bálintnak* is írt s hegyet-völgyet ígért neki, ha Ferdinánd pártjára áll. Török Bálint 1540 október 22-én felelt Fels generálisnak. Mivel történetírásunk még nem ismeri e levelet, itt adjuk a tartalmát. „Uraságod – írja Török Bálint – int engem, hogy emlékezzem meg hazám megmaradásáról. Azt is írja, hogy uraságod is e nyomorult ország fentmaradására törekszik. Hálás köszönetet mondok e jóindulatáért! Én mindent megteszek, amiről azt hiszem, hogy hazám javára szolgál. De becsületem nem engedi, hogy az én kegyelmes királyné asszonyomat és fenséges fiát e végső szükség idején cserben hagyjam!”¹⁾)

Fels Lénárd helyébe nemsokára a hígvelejű és magyargyűlölő Boggendorf került fővezérnek. Magyar és német hadaival körülvén Budát,

¹⁾ Köz. pénz. levéltár 18557 fasc. Nachrichten aus den Feldlagern: (Admonet me, ut sim memor conseruationis patriae meae etc. 1540 okt. 22. Buda.)

nagy hévvel és kitartással ostromoltatá. Bent a várban Izabella királyné aggódott gyermekével. Ő jobban félt a töröktől, mint Ferdinánd seregétől, éppenséggel nem bánta volna, ha Buda a bécsi király kezére jut. Azonban a várban voltak Fráter György, Enyingi Török Bálint, Batthyány Orbán stb. próbált vitézei. Ezek mindem támadást diadalmasan visszavertek s „az Úristennek nagy hálaadással Tedeumot énekeltenek”.

A város ügyeit intéző kisbírónak: Palczan Péternek, valamint a tanácsban ülő nagykereskedőknek nem volt ínyökre a dolgoknak ilyen alakulása. Az ő érdekük, az ő kereskedésük azt kívánta, hogy Ferdinánd király legyen az úr Buda városában. És összeesküdteknek, hogy Budát átadják Roggendorfniak. Miután Izabella királyné is helyeselte tervüket, titokban alkudozni kezdtek az ostromló hadak vezéreivel. A budai kereskedők azonban jól ismerték Ferdinánd király csőcselék katonáit. Tudták, hogy főmesterségük a rablás és fosztogatás. Tudták, hogy ha bébocsátják őket a várba, semmi kímélést rajtuk nem tesznek. Ezért a fővezérrel úgy egyeztek meg, hogy nem németeket, de ötszáz válogatott magyar katonát küld a várba a Zsidó-kapun át, melyet Palczan Péter kisbíró fog éjjel kinyitani.

Roggendorf azonban fittyet hányt az egyeségre. Neki nem kellett a magyar katonák. Tehát a saját fia kardja alatt csupa németet küldött a kijelölt kiskapuhoz. Éjfélkor Palczan Péter kinyitotta a kiskaput s bébocsátotta a németeket. Alig hogy ezek a pellengérhez és a tanácsházhoz közel értek, a várbeli magyar őrség a jelszót kérdezte a németektől. Ezek nem tudván választ adni, az árulás hamar kitudódott. Az ébren lévő magyar őrség aztán rájuk rontott s nagy részüket levágta. A szűk kiskapun át csak igen kevés né-

met menekülhetett ki. Palczan Péter és tanácsosai remegve látták a történeteket. A szegények még az elejét sem gondolták meg jól, máris a végére jutottak. Mivel azonban a félsz nagyon kergette őket, aki módját ejthette, szaladt, amerre látott. Néhányan a falakról ugrottak le s úgy szaladtak a német táborba. A futók közt első volt az árulás feje: Palczan Péter. Őt követte a dúsgazdag Bornemissza Tamás. Mind a ketten szerencsésen elmenekültek, Budán hagyván feleségüket s gyermekeiket. Ezeket Fráter György tömlőére hányatta, vagyonukat pedig zár alá tette. A többi összeesküvőt hamarosan összefogdosták és kintpadra vonták. Bácsy Ferencet, Buda város főtanácsosát fölnégyelték. Néhány mást lefejeztek.

Közben megérkezett a török hadsereg s az urak alámentek a szultán sátorába. Nagy volt a városban az aggodalom, mert attól tartottak, hogy a törökök kifosztják s fölgyújtják a várost. A polgárság – hogy a szultán haragját engesztelje, – elhatározta, hogy Buda legszebb asszonyát küldi neki ajándékba. A választás a megszökött Bornemissza Tamás feleségére esett. E szép asszonyt leánykájával együtt csakugyan a szultánnak ajánlékozták. Az asszonnyal együtt Bornemissza Tamásnak kincseit is a szultánnak adták.

Ferdinánd király a hozzá menekült Bornemissza Tamásnak magyar nemességet adott. A nemesi diplomában világosan megírja a király, hogy Bornemissza felesége mentette meg Buda városát a fölprédálástól.²⁾

²⁾ U. ott van a nemesi diploma egykorú másolatban. Bornemissza még évi pensiot is kapott a királytól. Ezt az évi 400 frt. penriot még unokája: Bornemissza István pozsonyi postamester is kérte a maga számára, de a kamara ajánlatára a király 1623 febr. 15-én elutasította őt a kérelmével.

Budának árulói közül nemcsak Bornemisszát, de a többi is megjutalmazta Ferdinánd. Palczan Péter – a kisbíró – magyar nemességet kapott. Az 1541. évben pedig neki adományozta a király Semsey László és Semsey György birtokait.

Palczan Péter uram egyébként Besztercebányára vonult s 1542-ben innen irogat Ferdinánd királynak. Később azonban Pozsonyba ment s ott telepedett meg. Mondanunk sem kell, hogy a kereskedést itt is folytatta. Cimborául magához vette Bornemissza Tamást, Kremer Farkas és Lang Lőrinc nürnbergi kereskedőket. A magyar kamara szerint az árukön kívül Palczan Péternek harmincezer aranya forgott ezen üzletben.

Mivel a török nem hogy üldözte, hanem védelmezte a kereskedőket, Palczan többször megfordult Budán és összeköttetést tartott fenn az ottani árusemberekkel.³⁾ Az 1542 február 22-én például a *budai Fraternitas corporis Christi* nevű szodalitás Palczan Péternek és Bornemissza Tamásnak engedte át a nürnbergi tartozásokat.⁴⁾

Jól menvén Palczan üzlete, hamarosan helyreütötte azt, amit Buda árulása alkalmával elvesztett. Nem kicsi dolog volt ez, hiszen Palczan lefoglalt ingóságai közt nagyértékű dolgokat találtak. Hogy többet ne mondjunk, volt ott huszonhatezer forintra becsült sisak, tizenhatezer forint értékű kereszt, aztán különféle ékszerek és *szem-aranyak* (aurea massa), nagyösszegű készpénz, 132 hordó bor, stb. Mikor mindezt lefoglalták, méltán mondták: „*Ecce tibi Palczan amicitia Germanorum!*”

³⁾ Bécsi állami könyvtár: *Biblioth. Palat. Vindob.* 1543. évi kötete szerint Palczan ez évben is Budán volt, s onnét hívatta őt Bécsbe a haditanács. Valószínű, hogy Palczan kémkedéssel is foglalkozott.

⁴⁾ Közös pénz. levéltár Hungarica, 1542.

Palczan Péternek Pozsonyban derekas háza és a Dunához közel szép gyümölcskertje volt. A pozsonyi városi levéltárban lévő Actionale Prothocollum mindkettőről elegendő felvilágosítással szolgál. Itt éledegelt ő nagy jólétben feleségével és unokájával. Az 1558. év január 8-án hirtelenül elhunyt. Csak ekkor kezdték súgni-búgni, hogy Palczan Péter nem volt tisztességbeli személy, mert ha módját ejthette, a más ember búzájába is bevágta a sarlóját. Így állván; a dolog, a magyar kamara ingóságát-bingóságát zár alá vette. Pozsonyi házában a készpénzen és a drága vontarany-, selyem- és atlaszruhákön kívül aranyos kupákat, aranyláncokat, ezüstsisakokat és buzogányt stb. találtak. A sok értékes tárgy közt *ráakadtak Buda város régi pecsétnyomójára, Budának s Pestnek régi oklevélre és privilégiumaira.* Hogyan és mikor kaparintotta meg ezeket Palczan, arról hallgat a krónika. Csak most sült ki az is, hogy ökigyelme a Szent Mária egyház kincseit is magával hozta Budáról.⁵⁾

A magyar kamara szerint mindez csak jelentéktelen részecskéje volt Palczan vagyonának. Ökigyelme ugyanis társul szegődött volt Kremer Farkas és Lang Lőrinc nürnbergi, valamint Schrangel János és Bornemissza Tamás budai kereskedőkhöz. E kompánia áruházaiban aztán tömérdek portéka feküdt.

⁵⁾ A budavári Szent Jánosról nevezett kápolna kincseit bizonyos Péter nevű magyar pap és karmester a török elől két ládában Eperjesre vitte, hol megőrzés céljából átadta a városi tanácsnak. Meghallván ezt Palczan Péter, tilalmat vetett a nevezett kincsekre. Úgy látszik ezeket is meg akarta kaparítani, de nem sikerült neki; mert Ferdinánd király is rájuk tette a kezét. (Az erre vonatkozó iratok a Közös Pénzügyi levéltár Hung. 14335. fasc.-ban található.)

Mivel Palczan gyanús dolgaiban a felesége is részes volt és emellett sok mindent rejtegetett, Ferdinánd király elrendelte, hogy ez ügyben Bornemissza Tamást kell hivatni. Kívüle vejét: Gellért mestert is ki kell hallgatni. Ezek ugyanis nemrég szőlőskertet vásároltak Palczan Pétertől. Ugyancsak elrendelte a király, hogy Dorottya asszonyt kínpadra vonják és vallassák.

A király meghagyására Dessewffy János, a magyar kamara elnöke, fáradhatatlanul kutatott, kinél és hol található föl a boldogult Palczan vagyonát? Fáradozását azonban siker nem koronázta. Ezenközben Palczan unokája is megjelent Dessewffy előtt. E leányka könnyezve kérte a kamaraenök támogatását, hogy nagyatyja hagyatékát megkaphassa. A leány előadása szerint Palszan vagyonát az özvegye és volt kereskedő társai rejtegetik.

Nem tudjuk, sikerült-e Palczan harmincezer aranyát fölfedezniük. Arról sem találtunk írást, mit tett a kamara Palczannak zár alá tett hagyatékával. A hagyaték tárgyai közt különben egy könyv is akadt. *Magyar biblia volt ez.* Tehát bizonyos, hogy Palczan házában a magyar nyelv járta.

II.

Az 1686. év nyarán javban folyt Buda, ostromlása. Abdurrahman basa – ez a tetőtől talpig hős katona – Ismael basával együtt mesteri módon folytatta a védelmet. A császári sereg számához képest ugyan kevés embere volt, de azért helytállt magáért és hallatlan kitartással, páratlan makacssággal verte vissza a támadásokat. Ez a hős Abdurrahman, az utolsó budai basa, kinek

felesége magyar asszony volt,⁶⁾ azt tartotta, hogy a világbíró szultán kötelén kelletik fojtva meghalnia, ha a magyar fővárost feladja. Ezért minden, emberit megtett a vár védelmére. Szeme, füle állandóan résen volt. Az éjét is nappallá tette. Hajnalsötétekor már a bástyákon forgolódott s a holdvilág is ott találta őt. Ifjú ember sem bírta volna el, amit ez az ősz ember játszva elviselt.

Július hó 22-én, mikor a bajorok egyik mozsárágyuja épp a várba vetette nagy golyóbisát, irtózatos dördülés rázta meg Buda egész környékét. A föld mindenütt megmozdult. A Duna vize kicsapott a pesti partra. Malomkő nagyságú sziklák és kődarabok repültek a pesti oldalra. A füst az egész eget elborítá s két óra hosszáig a budai várból mitsem lehetett látni. Senki sem tudta, mi történt. A várat ostromló csapatok ész nélkül szaladtak s a futókra kövek és szétszakított emberi részek hullottak. Rémület szállt meg mindenkit s nem egy embernek az esze is megzavarodott.

De hát mi volt ez? Mi történt a budai várban? Nyolc-, mások szerint pedig tizenkétezer mázsa lőpor robbant fel s másfélezer jó törököt ölt meg a várban. A robbantás dicsőségét a bajor tüzérek maguknak vindikálták; mert hiszen az ő lövésük után repült a levegőbe a budai arzenál. A tábori főjelentések azonban véletlennek, vagy elemi csapásnak mondták a robbanást. Az akkori hivatalos lap – *Foglio Straordinario* – is így adta elő a dolgot. De vajjon hihetünk-e a hivatalos jelentéseknek? Ez esetben aligha; mert a robbanás

⁶⁾ Buda bevétele után a bécsi udvari kamara jelentette, hogy az utolsó budai basa feleségének anyja, a bányavárosokban lakik s ő tudja, hogy a basa halála előtt hová ásatta el kincseit. Az udvari kamara tehát az asszony kihallgatását sürgette.

okáról csakis az arzenál török őrei adhattak volna fölvilágosítást, azok pedig meghaltak.

Károlyi Árpád – Buda visszafoglalásáról irt nagyszerű munkájában – megemlíti, hogy bizonyos Gábor nevű szabó már a robbanás előtt több levélben megírta Diodato János nevű barátjának Bécsbe, hogy ő egy megvesztegetett csorbadzsi segítségével felrobbantja az arzenált s aztán a keresztényekhez menekül.

Hát ki volt ez a Gábor szabó? S csakugyan ő lett volna az áruló, aki az arzenált felrobbantotta? Erre a kérdésre felelünk itt eddig ismeretlen iratok segítségével.

Tudott dolog, hogy a bécsi udvar Budán, Nándorfehérváron és egyebütt titkos levelezőket tartott. Ezek a levelezők jobbára hitvány pribékek voltak, akik jó pénzért eladták a lelküket s Bécsbe mindent megírtak, ami a török várakban történt. Ilyen levelező volt Budán *Gabriel Schebin*, másképen *Kara Hisar*, aki Buda ostroma előtt és alatt küldözgette jelentéseit Bécsbe. Lipót császár 1688 szeptember 4-én maga írja, hogy Kara Hisar híven szolgálta őt s mint budai levelező érdemeket szerzett.⁷⁾ Kara Hisar, vagyis Gabriel Schebin jelentéseit az ostrom idején bizonyos Melchior György nevű ember vitte az udvarhoz. Ezt egyizben a huszárok elfogták, de csak a nála talált 52 aranyat vették el, a titkos leveleket nem találták meg. A levélvivő ugyanis ravasz róka lévén, írásait úgy elrejtette, hogy a huszárok nem akadtak rajok. Ha megtalálják, egy istrángszálat bizonyára nem kíméltek volna tőle.

Gabriel Schebin, vagyis Kara Hisar a haditanácsához intézett levelében kétségtelenül bebizonyította, hogy a budai arzenált ő robbantotta fel

⁷⁾ Köz. pénz. levéltár Hung. 1688.

néhány megvesztegetett emberével. A megvesztegetésre 2200 forintot fordított a magáéból. Ezért költségeinek megtérítését és jutalmat kért. A haditanács 1688 április 17-én e méltányos kérés teljesítését sürgette.⁸⁾ Az udvari kamarának nem lévén pénze, az ügy elintézését húzta, halasztotta. Pedig öfelsége íá titkos tanácsban évi 400 forint panziót rendelt el Kara Hisarnak. A haditanács és az udvari kamara e határozatról 1687 február 8-án értesítette Kara Hisart.⁹⁾ Az értesítést ökigyelme meg is kapta, de a pénzt nem. Ezért újra folyamodott, írásában hosszan elmondja, minő nagy szolgálato-
kat tett ő a kereszténységnek az ostrom idején. „Amint – írja – már világosan kimutattam, életem veszedelmével felrobbantottam a nagy arzenált („mit höchster Gefahr meines Lehens in Anzündung des grossen Arsensals gleich wie ich schon ganz klar remonstriert, erwiesen habe”). A császári katonák a vár elfoglalása után 258 Ziggint elragadtak tőlem. Ezért is recompensatiót ígértek. De a kamara az elmúlt évben csak 150 forintot adott, az öfelsége elrendelte pensio fizetéséről pedig egészen megfélekedezett. Feleségemmel és gyermekemmel éhen kell dögölnöm; mert hazámba többé nem mehetek és itt senki, egyetlen lélek sem könyörül rajtam. Meg nem élhetek itt; mert az itt dívó nyelveket nem értem!”¹⁰⁾

Ezt Kara Hisar ugyan németül írta, de ő maga nem tudott németül. Csak török és örmény nyelven tudott írni.

Valamivel később Kara Hisar újra írt az udvari kamarának. Megírja, hogy nem kevés gyűlölséggel kell kenyerét ennie! Nagy bódulásban

⁸⁾ U. o. Ex consilio bellico, 1688 ápril 17.

⁹⁾ U. o.

¹⁰⁾ U. o.

van amiatt, hogy a kamara ezer arany helyett csak ezer tallért akar néki adni és 400 frt. helyett csupán 200 frt.-nyi évi penziót. Ebből ő meg nem élhet.

Ügylátszik, Lipót császár és a haditanács jobban értékelte Kara Hisar szolgálatait, mint az udvari kamara, öfelsege ugyanis 1688 szept. 4-én az évi penzión kívül egyszersmindenkorra 2000 frt.-ot rendelt Kara Hisarnak – érdemei és kára fejében.¹¹⁾

Kara Hisar ez ügyben írt folyamódásait így írta alá: „*Gabriel Schebin Kara Hisar gewester Correspondent in Ofen*”.

A hódoltság korában Kara Hisarhoz hasonló alak bőven akadt mind a magyar, mind a török végházakban. Innét van, hogy ostrom árulás nélkül ritkán esett meg. A török végházakban egész sereg pribék akadt, akik az igaz hittől elszakadtak s pribékeknek fölborotváltatták magukat. A magyar végházakban meg olyan emberek akadtak, kik a keresztény hit édességére térvén, a török ellen szolgáltak. Ezek a pribékek megbízhatatlan emberek voltak. Veszedelem idején ugyanis a falakról lebecsájtkoztak s az ostromlóknak mindent elárultak. így mentették meg az életüket, mert az elfoglalt várban talált pribékeket mind a magyar, mind a török karóba vonatta.

¹¹⁾ U. o. Hung. 1688 szept. 4.

IV.

DUSKÁS FERENC
DEBRECENI FŐBÍRÓ

Duskás Ferenc debreceni főbíró

A XVI. század első felében Debrecen Magyarország legnagyobb kereskedővárosa volt. Nemcsak a hazai írott emlékek, de a németbirodalmi városok jelentései is ezt adják tudtunkra. Verancsics érsek is írva hagyta, hogy Magyarország legnagyobb és leggazdagabb városát Debrecennek hívják.¹⁾ Tudott dolog, hogy János király e várost Enyingi Török Bálintnak adományozta, aki után aztán fiai: János és Ferenc örökölték. Az Enyingi Török család egy ideig békeességben bírta a várost és a hozzá tartozó részeket. Lassan-lassan azonban egyik birtokot a másik után foglalták el Eger várának tisztjei. Mikor a szepesi kamara ez ügyben kérdést intézett az egri főkapitányhoz: Forgách Simonhoz, ez a következő választ írta: „Azt írhatom kegyelmeteknek, hogy Újvárost és Hegyest, ismét Szoboszló-, Sziget- és Sámsonbéli részeket mindenkor idevaló főlegények bírták minden jövedelmével, ami kevés jövedelmecskéje volt. Szolgáltak is ide az házhoz, amennyire tőlük lehetett; de igen kevés szaporaságot tett az ő szolgálatjuk. Azt ha szinte én tőlem nem kérdezné is ketek, mindeneknél nyilván vagyon,

¹⁾ Verancsics munkái, I. köt. 45. 1. „dat oppidum Ungariae maximum et opulentissimum Debreczen vocatum”. – Az 1535. évi váradi jelentés (febr. 14.) ezt írja Debrecenről: „ist ain grosse Fleck, hat kein Mauern um sich noch Thor, sondern Zewen und Schranken”. (Bécsi állami levéltár, Hung.)

hogy Török Ferenc uramnak őstől maradt jószága az Debreczennel együtt.”²⁾

A XVI. század hatvanas éveiben az Enyingi Török család debreceni birtokait más veszély is fenyegette. A népes és gazdag város híre a törökhöz is eljutott s már 1562-ben megdúlta Debrecen. Enyingi Török Ferenc mint Debrecen tulajdonosa 1562 április 15-én jelentette a nádorispámnak, hogy a törökök húsvét napján szállták meg Debrecen. A polgárokat ugyan nem vágták le, „de valahon miök, marhájok volt, pénz, ruha és egyéb eféle marha, az mind elkelt. Az magunk házában penig mennél nagyobb pusztaságot tettek. És mind ott s mind penig az városon valami élést találtának, az mind elkelt.” „Debrecenből – írja Török Ferenc – csak lovat ezerhatszáznál többet vittek el.”³⁾

Ahogy a török Debrecenhez férközött, Erdélyben és a magyar király udvarában világosan látták, hogy a török Debreceni birtokára vágyódik. Erre az erdélyi fejedelem is, meg a magyar király is megmozdult. Egyszerre tehát három hatalom versenyzett Debrecen birtokáért. Védelmet azonban egyik sem védelte a várost, hanem mind-

²⁾ Volt közös pénz. levéltár Hung. 1568 okt. 8. Tanúvallomás Hatház és és Téglás ügyében, melyeket Török Ferenc szerint Debrecenről elidegenítettek.

³⁾ Országos Levéltár. Nádasdy levél. Ugyancsak Török Ferenc jelentése szerint a korponai katonák 1555-ben megtámadták Vác mellett a debreceni kereskedőket, másfélezer forint árú posztót, aranyat, ezüstöt s pénzt elraboltak tőlük, egyet megöltek s többet megsebesítettek. Török Ferenc törvényt kér a támadók ellen, „mert – írja – az én jobbágyim kárát és halálát, nyomorúságát nyilván el nem szenvedem, Im én magamnak fel kell mennem királyhoz őfelségéhez.” (Debrecen, 1555 dec. 3.)

egyik fosztogatta és koppasztgatta. János Zsigmond fejedelem azzal vélte Debrecent a töröktől megmenthetni, ha visszaveszi az Enyingi Török családtól és katonáival őrizteti. Az 1563. évben ezt meg is cselekedte.⁴⁾ Ferdinánd király ellenben Enyingi Török Ferencet, mint kiváló hívét, meg akarta tartani Debrecen birtokában. A harmadik hatalom: a török meg azon mesterkedett, hogy Debrecen szomszédságában várkastélyt építhessen. Tehát hárman versenyeztek Debrecen birtokáért, de amint említők, a város védelme egyiknek sem jutott eszébe. Említettük már, mint dúlta meg a várost a török. János Zsigmond katonái is ugyanezt cselekedték⁵⁾ s Debrecen legjobb kereskedői menekültek a városból. Ferdinánd király csapatai is hasonló módon bántak Debrecen lakóival. Az 1565. évben Székely Antal főkapitány Pribék János kapitánnyal, Schwendi Lázár fővezér tudtával, Debrecen városára rontott. A város castelluma felgyújtván, a megrémült polgárok futásra készültek, de *Duskás Ferenc*, a város legkiválóbb polgára várakozásra bírta őket. Duskás ezután Székely Péter századoshoz sietett s megkérde, mi legyen a szándékuk? Székely Péter Székely Antalhoz lovagolt s megkérde, mit feleljen a polgároknak? Mondd meg nekik, – feleie Székely Antal – hogy nyugodtan maradhatnak házaikban; tisztességemre fogadom, hogy senkinek sem

⁴⁾ Volt közös pénz. levéltár Hung. 1563. Ártándi Kelemennek Tujgun budai basához írt levele szerint a szolnoki szamcsákbég már 1553-ban hódoltató levelet írt Debrecenre.

⁵⁾ U. o. „adeo, ut oppidani atque agricolae propter continuas militum illorum violentias aufugere et alias sedes querere cogereniur” etc. (Memóriáié pro dominis consiliariis Hungaricis in negotio oppidi Debreczen 1564 .aug. 11.)

lesz bántódása.⁶⁾ A polgárok erre kissé megnyugodtak. Ám rövid idő múlva Székely Antal így kiáltott lovasaihoz: Menjetek, törjétek fel a boltokat, ragadjatok el mindent s gyűjtsátok fel a várost!

A katonák mindezt meg is cselekedték s az egykorú tanúvallomások, szerint rettentő zűrzavar és rettegés támadt a városban.⁷⁾

Székely Péter a város kirablása közben Duskás Ferencet és vagyonát védelmezte, miközben Székely Antal katonái kis hijja, hogy le nem lőtték.

Debrecennek ezen kifosztása alkalmával az ország legnagyobb kereskedői jutottak koldusbotra. Ilyenek voltak első sorban Baracscai Szabó Máté, Szabó Péter, Kádas Mihály, Kádas János stb. Magának Szabó Máténak öt boltja volt a városban. Mivel ő nagy összeggel tartozott a nándorfehérvári török kereskedőknek, a budai basa (Musztafa) ez összeg megfizetését követelte a bécsi udvartól.

A Székely Antal-féle rablás után megint egész sereg kereskedő és kalmár hagyta ott Debrecen városát.

A XVI. század derekán:, mikor három hatalom versenyzett Debrecen birtokáért s mikor mind a három nyúzta, fosztogatta a lakókat, a létkérdés úgyszólván napról-napra foglalkoztatta a város vezető embereit. Régi magyar mondás szerint a szükség nagyot míveltet az emberrel. Az égető szükség szorította arra a debreceni bírakat,

⁶⁾ U. o. „dicito oppidanis ipsis, ut ad fidem et honorem meum nemo sibi timeat, sed quilibet contineat se pacifice in domo sua”.

⁷⁾ „Tumultu et tremore ingente conspicatus finisset” etc.

hogy a diplomácia ravasz fogásait megtanulják s városuk javára alkalmazzák. S tették ezt annyi ügyességgel és ravaszsággal, hogy a három hatalom közül egyik sem tudta, hogy a város igazában melyiknek a híve. A király hadvezéreit a török szándékáról kellett értesíteniök. Az erdélyi fejedelem, meg a török viszont a királyi hadak terveiről akart mindent tudni. És Debrecen bírái értették, mint kelljen színeznüök, tetetniök, homályosan vagy világosan beszélnüök. És jártak hol a töröknél, hol az erdélyi fejedelemnél, hol meg a császári vezéreknél s mindenütt hűségüket, hódolatukat, hirdették.⁸⁾ S ha a dolog úgy fordult, busásan fizettek is. Aztán annyi kiváltság- és oltalomlevelet hoztak haza, hogy több századra is biztosították volna a várost, ha adtak volna valamit az ellenfelek az efféle kiváltságokra. Az 1564. évben például Mabmut basánál jártak a jó debreceniek (persze nem üres kézzel). Mahmut .basa aztán június 8-án magyar nyelvű szabadságlevelet adott nekik s nagy kegyesen megengedte, „hogy ők az hatalmas és győzhetetlen császár szárnyai alatt csendeséggel élhessenek és a gonoszságtevő embert ő közöttük eltávoztathassák és törvény szerint őket megbüntessék.”⁹⁾

Ugyanezen év június hónapjában maga II. Szolimán szultán is adott nekik oltalomlevelet (háti serif), de évi 10.000 forintnyi adó fizetésére kötelezte őket. Az erdélyi fejedelem ugyanez évben

⁸⁾ Rueber generális még 1573-ban is azt írta a királynak, hogy ami Debrecent illeti, nagyon kétes, vajjon a királyé-e, avagy az erdélyi fejedelemé-e? („Quod a Debrecen attinet, an ad vajvodam, an ad nos pertuiét, merito dubitari possit”. Bécsi állami levéltár. Hung.)

⁹⁾ Nemzeti Múzeum kéziratára: Forgách. ltr.

két privilégiumot is adott nekik. Aztán 1569-ben és 1570-ben újabb kettővel tetőzte az előbbieket. Mivel a debreceniek élénk kereskedést űztek a budai és a nándorfehérvári törökökkel, a szultán oltalomlevelére szükségük volt. Ám ők az oroszokkal és lengyelekkel is nagyban kereskedtek. Közünkben van egy kimutatás, mely szerint a debreceni magyar kereskedők 1558-1560-ig többszáz lovon kívül *negyedfélezer csődört adtak el az oroszoknak és a lengyeleknek.*¹⁰⁾ Mivel észak felé más árukkal is nagyban kereskedtek, a császári vezérekkel jó lábon; kellett állniok. De hát ez nem ment könnyen. A törökök ugyanis maguloiak akarták Debrecent megtartani s ezért a Hortobágyon várkastélyt akartak építeni.¹¹⁾ Az erdélyi fejedelem meg a maga seregével őriztette a várost. Ferdinánd király tehát 1564 augusztus 21-én levelet bocsátott Zay Ferenc kassai főkapitányhoz. A török császár – írja ebben – rossz néven veszi, hogy a fejedelem katonáival őrizteti Debrecent. Ebből nagy veszedelem támadhat; mert ha a török Debrecen mellett erősséget emel, – amint már több éven át meg is kísérelte – nem csak az erdélyi fejedelem, hanem a király számára is veszendőbe megy a város s vele együtt a Tisza vidéke is. Ez a veszedelem, elkerülhető lenne, ha a debreceniek elismerik földesuruknak Enyingi

¹⁰⁾ Országos Levéltár. Kamarai iratok: Fassiones juramentales negociatorum Debreceniensium. A kereskedők neve mind magyar, közülök legtöbb csődört adott el Balázs deák, Warannói Miklós deák, Hiszek János, Csiga Benedek.

¹¹⁾ „Turcos omnino id agere, ut oppidum illud sibi subjiciant et vei in ipso oppido, aut non procut ab eo castellum aedificent, sicuti jam saepius ab aliquot annis id facere conati sunt”. (Ferdinánd király Zayhoz 1564 júli.)

Török Ferencet, aki hűséges hive a királynak.¹²⁾ De ők mind a fejedelmet, mind a törököt arra ösztökélik, hogy törvényes földesuruktól megszabadítsa. János Zsigmond – folytatja Ferdinánd – levélben megírta nekünk, hogy Debrecent csak úgy mentheti meg a töröktől, ha ő veszi birtokába. Azonban a debreceniek az erdélyi fejedelmet is elárulták és rászedték, úgy, mint minket. S most a szultán maga) számára követeli a várost.¹³⁾

Debrecen megmentése ügyében a haditanács, aztán Zay Ferenc és Schwendi „Lázár fővezér véleményét is kikérte a király. Mind a hármam eszeveszett tanácsot adtak. Ugyanis Debrecen teljes elpusztítását ajánlották.¹⁴⁾ Schwendi Lázár mint fővezér a maga szakállára cselekedvén, megkérdés nélkül is el akarta Debrecent pusztítani és lakóit kiirtani. Ő maga írja, hogy” a háború alatt Debrecen több ízben hűtlen lett öfelségéhez, ezért ő többször elhatározta, hogy teljesen elpusztítja és kiirtja a várost.¹⁵⁾ De megköttetvén a törökkel a békeség, – írja Schwendi – a debrecenieket szerződésre kényszerítettem.¹⁶⁾ Erre aztán öfel-

¹²⁾ János Zsigmond fejedelem 1563-ban visszavette Debrecent az Enyingi Török-családtól.

¹³⁾ Közös pénzügyi levéltár Hung. 1564.

¹⁴⁾ Bécsi hadi levéltár. Kr. Prothokoll. („Franz Zay Oberst zu Kaschau rath an Debreczen, Gyöngyös und Rimaszombat zu verwüsten”).

¹⁵⁾ *Darumb ich sie oftermals gar verderben und ausrotten wellen” etc.* Talán ezt is érdemül vették Schwendinek, akiről 1571-ben ezt írták: „Lazarus Schwendi verdient wegen seiner treuer gegen den König und sein Vaterland, wie es alle seine Schriften bezeigen, als ein redlich, rechtschaffener Mann ein unvergessliches Denkmal”. (Volt udv. kamarai levéltár 15426 fasc.)

¹⁶⁾ Schwendi maga írta: „durch mich zu ein Vertrag gedrunge worden, darin ihnen ihr schuldige

sége is kegyelmébe és védelmébe fogadta a várost.

Kezünkbe akadt az a szerződés, melyet Schwendi 1567 nyarán a debreceniekre kényszerített s melyre a debreceniek megbízottai: Párnás Miklós és Panky János „*gyükeres és megrögzött esküdt polgárok*” Bornemissza Gergely csanádi püspök, Zay Ferenc kassai főkapitány és Vernher János német kapitány jelenlétében hittelt esküt tettek.¹⁷⁾

A szerződés első pontja szerint a debreceniek Magyarország törvényes királyának „fő és teljességgel való hűséget és engedelmisséget” fogadnak. A második pont szerint ugyanők megfogadják, hogy a „kereszténységes császárnak” a pártolkodo erdélyiek és a törökök szándékát és terveit kikémlelik á a főkapitánynak hírül adják. A harmadik pont szerint fogadják, hogy a törököknek kémjei ezentúl nem lesznek.

Ezekéin! kívül megfogadták, hogy Eger, Tokaj és Szatmár várait illető szolgálatoktól magukat meg nem vonják. Minden évben, magisztrátusválasztáskor a tanács két tagját a főkapitányhoz küldik s azok ott esztendőnkint megesküsznek. A főbíró ugyanekkor titokban a tokaji kapitány előtt teszi le az esküt, – „mindaddig, míg az Isten jobb időt ad.”¹⁸⁾

Amint látjuk, ez az esküvel erősített szerződés olyan volt, melyet a debrecenieknek lehetetlenség volt megtartaniuk; mert hiszen az erdélyi

Pflicht und Dienstbarkeit gegen den, Siebenbürger und den Türken vorbehalten”.

¹⁷⁾ Orsz. Levéltár Történelmi Emlékek, Belügy.

¹⁸⁾ „Nékünk bizonyágink voltának ez eskünél Bornemissza Gergely csanádi püspök, Zay Ferenc kassai főkapitány és Wernherus János az német gyalognak főkaptánya”. 1567 júni 16. Kassa.

fejedelem törvényes urok volt s a török a nyakukon ült. Aztán a szerződés jelentékeny anyagi áldozattal is járt; mert Eger részére évi 5000 tallért kellett fizetniök s Tokaj és Szatmár váraknak is adózniok kellett szolgálattal s évi összeggel. Ezenkívül 1568-ban Szendrő építésére is 4000 tallér büntetéspénzt kellett fizetniök.¹⁹⁾

A város többízben kérte az Eger részére fizetendő összeg elengedését, de bár a szepesi és a magyar kamara is ajánlotta e kérés teljesítését s bár Enyingi Török Ferenc is többízben sürgette ezt, úgy Ernő, mint Miksa kereken megtagadta a kérés teljesítését. Az udvar csak annyit engedett meg, hogy a császári katonaság részére rekvirált élelmiszert a büntetéspénzbe beszámítsák.²⁰⁾ Mivel pedig Debrecen kiváltságainak megerősítése semmibe sem került, az uralkodó ezeket 1569 május 9-én újra megerősítette. Ez a megerősítés édeskeveset használt a polgárságnak. Tömérdek sokat kellett szenvednie a császári katonaságtól. Salm Miklós és Helfreich maguk bevallották, hogy a katonák temérdek kárt okoznak a polgároknak. („Den Bürgern! tausenderlei Überlast thun.”) Az 1572-ben a szatmári és a tokaji őrség rontott Debrecenre s ez alkalommal a város egyik kiváló polgárát: Gazdagh Jánost magukkal hurcolták és tömlöcbe vetették. Mivel a küzdelem közben a debreceniek két katonát megöltek, s egy csomót megsebesítettek, a császári katonák elhajtották a városiak marháit és lovait.²¹⁾ Báthory

¹¹⁾ Az erre vonatkozó iratok a Közös pénzügyi levéltár Hung. című gyűjteményében található. Itt vannak Miksa király rendeletei is ez ügyben.

²⁾ U. o. 1569 old. 5-i királyi rendelet.

²⁾ U. o. A debreceniek panaszlevele. Továbbá Báthory István levele Miksa királyhoz 1572 mára 23.: „duo ex eisdem ah oppidanis interemti sunt et ob id

István fejedelem 1572 március havában kétízben is panaszt tett Miksa király előtt Debrecen fosztogatása miatt, de minden eredmény nélkül. Rueber főkapitány 1573-ban maga jelentette Bécsbe, hogy a debrecenieket érdemük szerint többször megbüntette s elzáratta.²²⁾ Méltán írhatta tehát a szegény város a királynak: sok év óta a legnagyobb csapásokkal s különféle bírságokkal sújtanak bennünket s a nyomorúság mindenfelől mindig jobban és jobban nyom bennünket.²³⁾

E zavaros és szomorú időkben, mikor Debrecen lakóit gond, bú és ínség tépte s a város léte csak egy hajszálon függött: a Gondviselés oly embert állított az élére, akinek sikerült a városról a végső romlást elterelnie. Duskás Ferenc volt ez. Debrecen egyik legjobb fia és polgára. Vagyonom, eszes és bátor férfiú volt ő, akit a sors is arra teremtett, hogy polgártársainak tanácsadója, védelmezője és megmentője legyen. Látván szülővárosa fogyatkozott álláspontját és sajdítván az idő járását, nemes szíve és acélos lelkiismerete arra ösztökélte őt, hogy élete árán is megmentse városát. Nem kereste a veszedelmet, de nem is ijedt meg tőle. Említők már, hogy Debrecen 1565. évi kifosztásakor Duskás, mint a város legelső¹ polgára, kiállt a fosztogatók elé s élete kockáztatásával igyekezett városáról és polgártársairól elhárítani a veszedelmet. Nem rajta múlt, hogy ez nem sike-

factum miseri oppidani miris módis a múltibus maj. vestrae afligantur, pecora eorum a pascuis oppidi abiguntur". (Bécsi állami levéltár Hung.)

²²⁾ U. o. Rueber jelentése.

²³⁾ U. o. 1573. Judex juratique civitatis Debreceniensis.

rült néki.²⁴⁾ Szeme, füle állandóan résen volt s mindig ott forgolódott, ahol legnagyobb szükség volt rá. Tudott dolog, hogy Debrecen cipóján sok török hízott s bizony mégis elégszer megesett, hogy seregük neki rúgta magát s annyit követelt, amennyit a város meg nem adhatott. Ilyenkor Duskás uram szállott a török urak elé. S ő tudott velük okosan beszélni. S ha a szép szó nem használt, palotás csellel élni sem restéit. Ha a császári vezérek és a kamarák kegyetlen: adót vetettek a városra, Duskás uramnak kellett a német kapitányokkal és a császári tanácsurakkal elhíttetnie, hogy a szegény debrecenieknek testig-lelki mindenük elveszvéen, fele sem okosság az utolsó falat kenyeret is elvenni tőlük. Tudjuk, hogy Debrecen körül mindig sok elegy-belegy csavargó hajdú lézengett. Mikor elegen összeverődtek, a városra csaptak. Duskás uram ilyenkor fegyverre szólította a város népét s kiverte velük a sok zsákmányra éhes kóbor katonát.

Gondolhatjuk, minő zseniális ember lehetett Duskás uram, mikor úgy a magyar király, mint az erdélyi fejedelem és a török is egyaránt bízott benne s mindegyik becsülte és magasztalta őt.

Debrecen polgárai ez időben: még kiváló kereskedők és iparosok voltak. Az úgynevezett *sósok* (t. i. sóval kereskedők) bejárták az egész országot. Egyéb kereskedők Lándorfehérvárott, Bécsben, a lengyel és az orosz határvárosokban is élénk kereskedést űztek. Volt a városnak olyan kereskedője (Vas), aki a saját költségén kétszáz magyar

²⁴⁾ A Székely Antal-féle támadásról szóló tanúvallomások a volt közös pénz. levéltárban vannak Meleg Boldizsár csanádi püspök és Báthory Miklós országbíró elnöklete alatt történt a tanúk kihallgatása Ecsed várában.

katonát tartott Váradon.²⁵⁾ Oláh Miklós említ olyan debreceni polgárt, akinek kilencezer ökre várt vevőkre. Ezen kor egyik legnagyobb magyar kalmárja: Tar István, aztán Thököly Sebestyén itt Debrecenben gyarapodtak és gazdagodtak.²⁶⁾ Ki tudja, mivé fejlődhetett volna e város, lia a zavaros viszonyok legjobb kereskedőit arra nem kényszerítik, hogy Kassára és más városokba költözzenek.

A XVI. és a XVII. században városainkban egy különös szokás dívott, mely a kereskedőket igen gyakran kellemetlen helyzetbe hozta. Az adós helyett ugyanis letartóztatták a földieit. S addig fogva tartották, míg nem fizetett. Győr, Kecskemét, Nagyszombat, Komárom, Pozsony stb. levéltárai számtalan ilyen esetet említenek. Ezt az igazságtalan szokást arestálásnak hívták. A Városok természetesen tiltakoztak az ellen, hogy másnak adósságát az ő polgáraikon vegyék meg, de hát ez mit sem használt. Pedig igen gyakran megesett, hogy a törökök is tiltakoztak az igazságtalan arestálás ellen.²⁷⁾ Megesett az is, hogy másnak az adóssága miatt mérföldeken át üldözték a földijét. Kovács Istváni például 320 frtot követelt Erdélyi András tőzséren. Ezt a dolgot a törökökkel is kö-

²⁵⁾ Országos levéltár. Kamarához intézett levelek: Dessewffy jelentése 1557 febr. 23. Vas István fivéről, Vas Antal debreceni kereskedőről meg azt írja, hogy húszezer ökörbőrt akar külföldre szállítani.

²⁶⁾ Augsburg és Nürnberg városának levéltára számos adatot tartalmaz a debreceni nagy vásárokról, melyeket a németbirodalmi városok kereskedői a mohácsi veszedelem előtt rendszeresen látogattak. Valamennyi feljegyzés a debreceni sokadalmakat a legjobb vásároknak mondja.

²⁷⁾ Győr város levéltára egész sereg ilyen arestálás emlékét megőrizte.

zölték „és – írja Komárom tanácsa – az megirt Erdélyi Andrást három! egész mérföldig kergették s úgy vitték vissza, hurcolván az marhája mellől.”

Nagyszombat bírāja írta volt a győri bírónak, hogy Pemény János adóssága miatt Győrött két nagyszombati kereskedőt arestáltak, „az kik a jámborok nem voltak adósok, melyet kegyelme-
teknek cselekednie nem kellett volna országunk törvénye és az mi szabadságunk ellen,“²⁸⁾

Az eféle dolog a debreceni kereskedőkkel is gyakran megesett. Duskás főbíró ilyenkor mindig védelmébe vette polgártársait s érdekükben azonnal írt az illető városok bíráinak. S ha szép szóval nem boldogult, fenyegető igéket vett elő. A debreceni főbírónak azonban ekkor még oly tekintélye volt, hogy a fenyegetéshez csak ritkán kellett nyúlnia. Az arestált kereskedők érdekében írt levelei közül megemlíthetjük az 1567 július 21-én Nagyszombat bírájához és esküdteihez intézett levelét, melyben elmondja, hogy Gsuty Nagy János nagyszombati lakos a debreceni Orbán Ferencen 25 forintot vett meg (másnak tartozása fejében.) „Azért – írja Duskás Ferenc uram – valamit vött az az Nagy János ez mi atyánkíain, méltatlan és minden ok nélkül vötte. Kérjük azért ti kegyelmeteket, mint nemes jó szomszédurainkat, barátinkat, hogy ti kegyelmetek elégíttesse meg az mi levelünk bizonyosságára azzal a Nagy Jánossal az mi atyánkfiát; mert méltatlan

²⁸⁾ Győr város levéltára. Egész sereg ily levél van itt. Az 1567. évben Cegléd bírái írtak ugyanilyen ügyben levelet Nagyszombat városához s kérték az arestált Galambóczy Mihály szabadon bocsátását; mert „hogy immár az basa az levelet is kiadta Galambóczy atyafiainak, hogy valahol nagyszombati embert kaphatnak, marháját és mindenét ott tarthassák.”

vötte rajta az 25 forintot; mert ha ti kegyelmetek meg nem elégítteti, mi sem hagyhatjuk kárban az mi atyánkfiait ennek utánna, hanem meg kell térni az ő káruknak is.”²⁹⁾

Ugyanezen évben a pozsonyi harmincados több debreceni kereskedőt áruikkal együtt letartóztatott. Duskás a város nevében azonnal tiltakozott ez ellen s kérte a kereskedők szabadon bocsátását. Az uralkodó erre meghagyta a kamarának, hogy a debreceni kereskedőket azonnal bocsáttassa szabadon s áruikat adassa vissza. A debrecenieikkel ugyanis – írja a király – úgy egyeztünk meg, hogy ezentúl büntetéspénzt fizet a város, s így a kereskedők letartóztatására már nincs szükség.³⁰⁾

Duskás Ferenc már azelőtt is, mint városi tanácsos, nagy szolgálatokat tett városának és polgártársainak. A hivatalos iratok nem egyszer dicsérik a buzgóságát és fáradozását városa érdekében. Említettük, hogy 1561-ben is ő járt az erdélyi fejedelemnél s még ez évben két kiváltságlevelet szerzett városának. A következő évben pedig szaporította ezeket.

De nemcsak Debrecennek, hanem az országnak is nagy szolgálatokat tett ő. A XVI. században nem volt Magyarországon senki, aki annyi magyar rabot szabadított ki, mint Duskás uram! Nem könnyen ment ez! Hiszen ész, ravaszság, bátorság és pénz kellett a rabváltsághoz. Duskás

²⁹⁾ Eredetije Nagyszombat város levéltárában van.

³⁰⁾ Volt közös pénz, levéltár Hungr. Denkbuch 395. kötet, 282. lap. „Bürger zu Debrezin jetzt und künftig mit ihrer Handtierung freyzulassen”. – „Notum autem vobis sit, nos iam cum ipsis Debreciniensibus, certa mulcta ipsis imposita, ita convenisse, ut arestatione amplius non opus sit.”

uram mindezzel rendelkezett. Amint a neve is mutatja, dúsgazdag ember volt s a hivatalos jelentések szerint hatalmas gulyái legelésztek a hortobágyi mezőkön. S ő nem sajnálta a pénzt a szegény raboktól. Az 1562. évben a füleki les-vetés alkalmával a keleti részek legkiválóbb vitézei török rabságba estek. Köztük volt a derék egri főkapitány: Mágochy Gáspár is, akinek váltságát a török tizenkétezer aranyban szabta meg. Lehetetlennek látszott ennyi pénz összehozása. De talpon volt Duskás uram s Debrecen kezességet vállalt Mágochyért. S Duskás uram – amint maga írja – a tizenkétezer aranyat ezer veszedelem között személyesen vitte Gyulára.³¹⁾ Mágochyn kívül egész sereg magyar vitézt szabadított ő ki. Rueber János kassai generális írja róla, hogy a budai basánál, a szolnoki bégnél s más török uraknál ő fáradozott a reábízott ügyek elintézésében úgy, Schwendi Lázár, mint az én időmben. Ezenkívül a rab katonák kiszabadítása, valamint a debreceni polgároknak felséged iránt való hűségben tartása körül sokat fáradozott. Kalló felépítésére ő vezette a debrecenieket, a török mozgólásáról ő értesített bennünket. Őszinte, igaz ember ő, aki a reábízott ügyek elintézésében! megbízható s a felséged szolgálatára igen alkalmas.³²⁾

³¹⁾ Duskás levele a királyhoz kelet nélkül: „Tempore disturbiorum ad magn. Casp. Mágochy 12 millia aureorum ad Gyulám nomine majestatis detuli non *absque vitae meae summo periculo*”. Ehhez hozzáteszi még, hogy sokat fáradozott Mágochy és mások kiszabadítása ügyében. („Quot et quibus Christianis in eliberatione operám navavi” etc.) Köz. pénz. levéltár Hung. 14.377. fasc. 1579.

³²⁾ U. o. Rueber János öfelségéhez 1578 juni 16. Kassa: „Franciscus Duskás cívís primarius Döbreczeniensis ... in conficiendis apud passam Budensem

Említők már, hogy Schwendi Lázár fővezér Debrecent el akarta pusztítani. Ismét Duskás volt az, aki jobb észre hozta őt. És mint Rueber generális, úgy Schwendi is megkedvelte Duskás uramat. De nagyra becsülte őt a szepesi kamara is; hiszen ez utóbbi írta róla, hogy a keleti részek legérdemesebb férfja,³³⁾ aki igen sok keresztény rabnak volt segítségére s más téren is nagy szolgálatoakat tett. Méltán írhatta tehát róla Rueber generális: „*ein verstendiger, erfahrener und der Christenheu treuer Mann ist, der die ganze Zeit, als ich in Hungarn bin, mit vielen guten Kundschafthen, gedient.*³⁴⁾

Duskás mint debreceni főbíró 1570-ben építette a külső ispotályi templomot a hozzátartozó épületekkel egyetemben. Mivel érdemeit minden hatóság és kormányzék ismerte, a király a nemesek közé emelte őt. Bár ő maga gazdag ember volt s a magyar kamara jelentése szerint szép gulyákat tartott, a király nagy érdemei fejében! 1576 május 8-án neki adományozta a szabolcsmegyei Bagota nevű falut.³⁵⁾

Amint ez adatok mutatják, Duskásnak több írása maradt ránk. Ezekon kívül számos irat beszél az ő viselt dolgairól. Ez iratok, valamint Debrecennek XVI. századi történetére vonatkozó aktaák majdnem kivétel nélkül az ausztriai és a né-

et beghum Zolnokiensem aliosque Turcas sibi per me commissis publicis, captivorumque militum negotiis, tum vero ipsis Döbröczeniensibus in officio vestrae majestatis obsequentia retinendis semper utilem navavit operam . . . Est denique homo peculiaris dexteritatis” etc.

³³⁾ U. o. „de tota hac provincia optime sit mérita” etc.

³⁴⁾ U. o. Wien, 1577 aug. 23.

³⁵⁾ U. o. 14377. fasc.

metbirodalmi nagy városok levéltáraiban kopnak. Aki tehát Debrecen múltjára akar világot deríteni, első sorban e levéltárakban kell kutatnia.³⁶⁾

³⁶⁾ Az 1585. évben írott emlékeink közt többször találkozunk *Duskás István* névvel, aki debreceni kereskedő és kocsigyártó volt. Bizonyára atyafia volt Duskás Ferencnek. (Orsz. Levéltár Kamarához intézett levelek: „Respons. contra querelam A. Dóczy 1585.”)

V.

THURZÓ FERENC

Thurzó Ferenc

A Thurzók ágasbogas familiája sok nagy embert adott hazánknak. Nádorispánok, helytartók, országbírák, jeles püspökök s nagyműveltségű főurak egész sora hirdeti, hogy e törzsökös családban a tehetség, a tudás és az előre való törekvés nagyon is otthonos volt. Mivel a tehetséggel hatalmas vagyon is párosult, a nemzeti műveltség terén is maradandó emléket állítottak maguknak. Trencsén. Árva, Bajmóc, Szepes, Rhicsó stb. várainak műemlékei még „ma is” hirdetik a Thurzók kiváló ízlését és érzékét a művészet iránt. Az irodalomnak is nagy barátai voltak ők. A humanista kor írói Thurzó Elek kincstartót, Thurzó János boroszlói és Thurzó Szaniszló alamóci (olmützi) püspököket versben és prózában magasztalják s mint páratlan mecénásokat dicsőítik. Eckius – több jeles munka szerzője – 1519-ben imigyen ajánlta egyik munkáját Thurzó Eleknek: „*maecenati suo humanissimo.*” Ugyanez a Thurzó ifjakat taníttatott külföldön, írókat támogatott s külföldi tudósokkal – köztük Rotterdami Erasmussal is – levelezett. Menardus – Ulászló és II. Lajos királyoknak udvari orvosa – két munkáját is Thurzó Eleknek ajánlotta.

Thurzó Eleknek kortársa és atyafia volt Thurzó János, akit csak sánta Thurzónak nevezgettek s aki a Thurzók árvái ágának volt a feje. ő is pártfogója volt az íróknak és tudósoknak.

gatván őt, későbbben megjelent munkájában; nagy szeretettel és elismeréssel szolt) róla,

Ennek a sánta Thurzónak három lánya és két fia volt. Mind a leányok, mind a fiúk kitűnő nevelésben részesültek. Az öt gyermek közül a legfiatalabb Ferenc volt. Igazában róla akarunk szólni. Érdemes őt tollra vennünk; mert úgy forgatta élete orsóját, hogy családjának a fényét is emelte s hazájának is nagy szolgálatokat tett. Bár ezt egész sereg történeti adat igazolja, újabb időben sok valótlan állítás került róla forgalomba. Már az úgy szokott lenni, hogy az emberek sok temomdádat forgatnak, addig-addig ismételtetik, míg végre is hitelre találnak. S nincs könnyebb dolog, mint a fellobbant tűzre száraz fát hordani; de annál nehezebb azt megoltani. Régi magyar mondás szerint a mérges pók és a darázs mérget szedget oly virágokról is, melyekről a méhecske mézet gyűjt. Thurzó Ferencről szólván, nem lesz nehéz a méhek példáját követnünk s jobb észre hozni azokat, kiknek a lészája nagyon is megbontakozott.

Thurzó Ferencet már a családi házban derék mesterek oktatták. Mikor édesatyja, külföldi egyetemekre küldé őt, már több nyelvet beszélt. Mivel az egyházi pályára szánta magát, Olaszországban tanult. Tehetségével, tudásával és ritka szorgalmával már a páduai egyetemen feltűnt. Gazius Simon, aki együtt hallgatta vele az egyetemi előadásokat, Zsigmond lengyel király orvosának két munkáját kinyomatta és neki ajánlotta. Vidd szeretetem e jelét – írja az előszóban – hazádba a szép tudományokkal együtt, miket itt elsajátítottál.

Hazajövén, Podmaniczky István halála után csakhamar nyitrai püspökké neveztetett. A püspökség jószágait azonban Török Bálint tartván kezén, csak hosszas alkudozás és nagy összeg fizetése után válthatta azokat magához. I. Ferdi-

nánd király megismervén a több nyelvet beszélő püspököt, nagyon megkedvelte és számtalanszor élt a tanácsával. Több évtizeden át a legfontosabb megbízatásokat ráruházta. Az ország határainak megállapítására kiküldött bizottságban három ízben is résztvett. A végházakba és a jogtalanul elidegenített birtokokba is őt küldte ki úgy Ferdinánd király, mint utóda, Miksa. Mivel mindennütt helytállóit, egyik kitüntetés a másik után érte őt. Desseffy halála után ő lett a magyar kamara elnöke s mint ilyen, a visszaélések megszüntetésével s az ország bevételeinek szaporításával elévülhetetlen érdemeket szerzett. Aztán mint főudvarmester és főispán gyarapította érdemeit.

Az állami és a családi levéltárak seregével őrzik a politikai szereplésére vonatkozó iratokat, valamint az ő hivatalos jelentéseit. Aki tehát Thurzó Ferenc életével akar foglalkozni, bőséges anyag áll rendelkezésére. Nekünk nem ez lévén célunk, Thurzó Ferencsel inkább mint emberrel foglalkozunk.

A Thurzó-nemzetség tagjainak jellemző vonása a családi szeretet s a páratlan gyöngédség. Férj és feleség, testvérek és rokonok annyi szeretettel, annyi ragaszkodással vannak egymáshoz, hogy egymásközt a tüskét is rózsának nézik. A gyűlölködés és a villongás korában egy-egy Thurzó családi élete olyan, mint a zombék között a virágos sziget. Szébb, ideálisabb és gyöngédebb családi életet, mint amelyet a Thurzók éltek, a magyar múlt alig mutathat fel. Szívük tárháza színültig volt szeretettel s bármi érte őket, övéik körében lelkük mindig megcsöndesedik.

Thurzó Ferenc püspököt is ez a mély családi szeretet jellemzi. Odaadóan ragaszkodott testvéreihez s mindent megtett érdekükben, A végzet azonban nem engedte, hogy testvérei boldogulásá-

nak sokáig örvendhessen. Egymásután, hálnak meg – még pedig gyermektelenül. Kata nővére Bessei Farkas Ferenchez másodszor pedig Majthényi Uriekhez ment nőül. Ott éltek Nyitrán, ahol a püspök szép kúriát és pompás kertet szerzett nekik. Anna nevű nővére a hatalmas főúrhoz: Lévay Gáborhoz ment nőül.; Az 1541. évben. Pest ostromakor egy ágyúgolyó szétszaggatta őt s vérével a mellette álló Bánffy Lászlót fecskendezte össze. Thurzó 1541 május 16-án nagy fájdalommal jelentette a királynak Lévay Gábor halálát.¹⁾

Lévay Gábornak János nevű fiacskája maradt. Ez a kis fiú volt Thurzó püspöknek minden reménye s öröme. Ő maga oktatta őt nagy szeretettel s mikor a fiúcska felserdült, Bécsbe küldte őt, hogy ott *képezze magát*. A; sors nem engedte, hogy a püspök sokáig örvendhessen a törekvő fiúnak. Tizennyolc éves korában váratlanul elhunyt Bécsben. A fájdalomtól megtört püspök az augusztinusok templomába, temettette őt és sírja fölé 1553-ban márványemléket emeltetett, rávésetvén e szomorú sorokat: *Rev. Franciscus Thurzó episcopus Nitriensis, avunculus moestissimus monumentum hoc posuit.*

Ferdinánd király azzal igyekezett a lelkileg megtört püspököt vigasztalni, hogy 1553 szeptember 22-én neki adományozta a szkalkai apátság kegyúri jogát.

Még néhány esztendő s Thurzó püspök azon vette magát észre, hogy a Thurzók árvái ágából immár egyedül ő él. Húsz évnél tovább birta már a nyitrai püspökséget, mikor családja fenntartása érdekében elhatározta, hogy megnősül.

¹⁾ Bécsi állami levéltár Hung. A király részvétlelet intézeti Thurzóhoz, írván: „non sine animi dolore et molestia accepimus” etc.

Felmentetvén az egyházi rendek alól, Kosztka Miklós leányát: Borbálát vette nőül, akivel Árva es Lietava várakat kapta. Nem igaz a régi és az újabb történetíróknak azon állítása, hogy Thurzó püspök Kálvint kezdé hitben követni, azaz hogy protestánsná lett! A katolikus egyház szertartása szerint kötött házasságot Kosztka Borbálával s a lakodalmon a király is képviseltette magát s a volt püspököt árvái főispánnak nevezte ki.

Thurzó ezen házaselete rövid ideig tartott. Felesége gyermektelenül halt meg. Néhány év múlva tehát újabb házasságra szánta magát. Batthyány udvarában ismerkedett meg a szigetvári hősnek: Zrinyi Miklósnak Kata nevű leányával. Az 1562. év márciusának 2-án Batthyány Ferenc már az eljegyzésre hívta az apát: Zrinyi Miklóst. Ez az eljegyzés a szokásos ünnepségek közt ment véghez. A menyegzőhívás ugyanaz év május hónapjában esett meg. A lakodalomra a királyon és a főhercegeken kívül úgyszólván az egész ország hivatalos volt. Több püspök és egyházi férfiú is megjelent ott. *Mondanunk sem kell, hogy az esketés a katolikus egyház szertartásai szerint ment végbe Bajmóc várában 1562 június 28-án.* Thurzó Ferencnek a királyhoz és Károly főherceghez intézett lakodalomra hívó levele így szól: „Decrevi in uxorem ducere iuxta ritum sacrosanctae ecclesiae dei catholicae ingenuam et generosam virginem Catharinaan, filiam magnifici domini comitis Nicolai a Zrino, cum qua jam sponsalia rite peregi, ac nuptias deo adjuvante celebraturus sum ad diem 28. Junii in arcéi Bajmóc.”²⁾

Íme a XVI. század Thurzó Ferencé maga szol-

²⁾ Bécsi állami levéltárban Hung. van úgy a királynak, mint Károly főhercegnek szóló meghívó.

gáltat igazságot a kései kor magyar írójának: Jókai Mórnak, aki elég merész volt leírni a püspöki lakodalmat a Páter Péter című regényében s akit emiatt a kritikusai megtámadtak, felekezeti elfogultsággal stb. vádolták s ráfogták Thurzóra, hogy nem is volt fölszentelt püspök s hogy kilépése után a protestáns hitre tért. Szegény jó Jókaink! Bizony nem ez az egyetlen eset, mikor a történetírókkal és a kritikusokkal szemben neki kell igazat adnunk.

Thurzó püspök házassága a legboldogabb volt s emellett a házastársak családi élete minden tekintetben örök például szolgálhat. Nemcsak egymás között, de rokonaikkal s „a szomszédságbeli főemberekkel is szépen éltek. Verancsics érsek pl. 1570-beni azt írta Thurzónak, hogy *örök hálával tartozik a jó Istennek, amiért neki oly szomszédot adott, mint Thurzó Ferenc!* Bornemissza Gergely csanádi püspök is ilyenformán nyilatkozott felőle.

Verancsics és Zay Ferenc még Konstantinápolyból is fölkeresik őt leveleikkel, miket így végeznek: *„Vale nosque tui studiosissimos esse scito!”*

Miksa király is gyakran keresi föl leveleivel Thurzót s hol eleven foglyokat, hol meg jóféle dinnyéket kér tőle s Thurzó szekérral küld néki. Mód nélkül szeretvén rokonait, azoknak rárómadarakkal és sáfránnyal kedveskedik s hivtonhivja őket magához a hévízre. Egész csomó szép magyar levele maradt ránk, miket rokonaihoz írt volt, kérvén őket, hogy látogassák meg őt és szerelmes Katáját.³⁾

Thurzó Ferenc az 1573. év végén kezdett betegeskedni. Nov. 24-én írta a beteg Batthyánynak: „Én magam is beteg vagyok és Krakóból egy

³⁾ Ezek jó része a körmendi levéltárban van.

doktort hozattam, ki mostan is itt vagyon nálam és gyógyít engemet. Im kegyelmednek küldöttem medve epéjét (orvosságul) nőstényről, kérvén, vegye jónéven.”⁴⁾ Nem sokkal e levél írása után 1574 március 17-én meghalt. Még halálos ágyán is arra kérte hűséges feleségét, hogy Abaffy Jánosnak, árvái tisztjüknak, régi jó szolgálatai fejében Jeszenic nevű falujukat adományozza. Az özvegy e kérést még az ura eltemetése előtt teljesítette.

Azon régi egyházi írók, akiknek Thurzó püspök házassága nem volt ínyükre, még a természetes halált is megtagadták tőle. Szerintük Thurzó Lietava várában a hársfa árnyékában üldögélvén, elszunnyadt s ekkor egy kígyó a fejébubján, ahol egykor a papi tonsurát viselte, megmarta. E halálos marás oltotta ki életét 1576-ban. Tizenkét éven át volt nyitrai püspök – írják ugyanezek – s mikor jól megtollasodott, otthagya a püspökséget.

A különben jeles egyházi írónak: Szörényinek, valamint az ő követőinek ilyenén írásaiban egyetlen betűnyi igaz sincsen. Thurzót nem marta meg a kígyó, nem is Lietava várában halt meg s nem is az 1576. évben. Nem tizenkét évig, hanem húsz esztendeig volt püspök. Nem volt kapzsi, hiszen kortársai bőkezű, adakozó s a művészetet kedvelő igaz embernek írják őt.

Thurzó Ferenc kiskorú gyermekeit özvegye és annak második férje: a nagyműveltségű protestáns főúr: Forgách Imre nevelték, még pedig nagy gonddal. Jórészt az ő érdemük, hogy az egyik gyermek: Thurzó György korának legkiválóbb emberévé lőn s mint nádorispán nagy szolgálatot tett hazájának.

⁴⁾ U. o.

VI.

A ZRINYI-ÚRFLAK

A Zrinyi-úrfiak

A vitéz bánnak két kis árvájáról: Zrínyi Miklósról és Péterről szólunk. Nevüket a nemzeti nagyság glóriája veszi körül. Emléküknek tehát áldoznunk kellene. De hol az emlékezés, hol a kegyelet? Alig látjuk nyomát. Pedig a nemzeti dicsőség oltára süllyed ott, hol a kegyelet nem támogatja.

Három századdal ezelőtt Zrínyi Miklós és Péter apátlan-anyátlan árvácska volt. De mégis sok szem nézett rájuk és sok remény fűződött hozzájuk. Nagy név, nagy birtok és nagy hatalom várt rájuk, tehát a felemelkedésnek minden lehetősége rendelkezésükre állott. Csak vezető kéz, csak szerető szív kellett, hogy a gyermekek lelkét igazítsa, elméjüket fejlessze s akaratukat élesítse. Megértő lélek kellett, aki a nagy név örökösait az olcsó ábrándok s üres vágyak! helyett felsőbbrendű cél felé terelje. És akadt ilyen lélek. Batthyány Ferenc nagylelkű felesége, a teljesen magyarrá vált Lobkovitz Poppel Éva volt ez, kiről szebbet, magasztosabbat ember annál nem írhat, mint amit férje irogatott róla. Ez a nagyszívű asszony a Zrínyi-árváknak közel való atyafia, vette szárnyai alá a két kis fiút. Hú emberét: a jeles Megyereczkyt helyezé melléjük s jó maga mindig szemmel tartotta őket.¹⁾ S a kis árvák hamar megszerették Poppel Évát. Legkedvesebb anyjuknak írják őt s állandóan leveleznek véle. Még csak diáksorban voltak, de már is a legmélyebb hála

¹⁾ Megyereczky Batthyányné prókátora volt.

és szeretet szólal meg bennük, mikor Poppel Évának, nevelő anyjuknak írnak. S ez a hála és szeretet soha nem hűlt bennük.

A XVII. század szokása szerint a Zrínyi-árvák is a jezsuiták híres iskoláit látogatták. A magyar főurak bevett szokás szerint a gyermekeik részére házat béreltek s nemcsak háztartást, de valóságos udvartartást adtak melléjük. Prefektus, mester, pap, szolgaszemélyzet követte őket az idegen városba. Elmaradhatatlan volt a paripa is. Hiszen főúri gyermekeink a kis királyi hercegekkel együtt rándultak ki a vidékre. A tanuló ifjak aztán mindent hazulról kaptak. Még hajnyírásra is magyar borbélyt bocsátottak hozzájuk. Élelmet, a paripák számára zabot, szénát stb. hazulról küldtek. A kis Batthyány-fiúk még 80 tyúkot is vittek magukkal, hogy házi majorságuk is legyen.

Ilyen készüllettel mentek a Zrínyi-fiúk is először Grácba, aztán pedig Bécsbe. Ez utóbbi helyen saját házukban laktak. A házuk küszöbje nem mohosodott be sem itt, sem ott. Látogatóik sűrűn akadtak. Leggyakrabban Poppel Éva kereste fel őket. Rendesem a fiát: Batthyány Ádámot: aztán a vejét, a mindig vidám Csáky Lászlót is magával vitte. Volt is aztán öröm! Mert Poppel Éva nemcsak anyai szeretetet hozott magával, hanem sok vásárfiát is. S a kis Zrínyi-fiúk még akkor is hálálkodnak levelükben, mikor Poppel Éva már régen hazafelé fordította a szekere rúdját.

Kezünkben tartjuk a Zrínyi-fiúknak ifjúkori leveleit, miknek jó része még nem látott napvilágot. Olvasgatjuk s találgatjuk, vajjon zsöngé elméjükben derengnek-e már az ihletség sugarai? Vajjon a forrongás korában ifjú lelkük merre kalandozik, hol tétováz, minő vágyak ösztönzik? Vajjon ébred-e már szívükben az a szent eszme, melyet életük céljául tűztek ki?

S leveleik a kérdések legtöbbszörre világos választ adnak. Az őszinteség romlatlan korában „szerelmes édesanyjukhoz” írják e leveleket, tehát nincs mit kételkednünk bennök. Sajátságos jelenség, hogy ami a Zrínyi-fiukat meglelt korukban leginkább jellemzi, már fiatal korukban világosan nyilatkozik bennök. A családi hagyományuk, vitéz eleiknek hősi tettei, láthatatlan erkölcsi erőként dolgoznak lelkükben. Azaz, hogy bennök, mint elődeikben folyton küzd az elhunytak szelleme. Az iskolában is hadi dicsőségről, harcokról beszélgetnek s azokról álmodnak.

Még mielőtt a két úrfi iskolába, került volna, nevelőanyjuk: Poppel Éva gyakran meglátogatta őket. S ha jó maga nem mehetett, levelével kereste meg, ajándékokat küldött nékik. A fiuk ilyen alkalommal szép szókkal köszönik meg a figyelmet, Poppel Évát legkedvesebb anyjuknak mondják. Az 1627 február 5-én írják életükben úgy látszik az első levelet. A levél nem az ő írásuk, de az aláírás már az övéké. Reszkető kézzel s gyermekírással rajzolták a nevüket a levél alá. Maga a levél így hangzik:

Magnificae etc. matri nostrae charissimae etc.

Látogassál meg Isten nagyságodat jó egészséges és szerencsés hosszú élettel. Szeretettel vettük az nagyságod levelét, kiből hogy mindenben hozzánk való szeretetbeli indulatját mutatja nagyságod, megértettük. Adja Isten, megszolgálhassuk jövőben rólunk való gondviselését nagyságodnak. Ugyanazon jószándékját végig comitnuálja nagyságod, azon szeretettel kérjük nagyságodat. Egészségünk, Istennek neve dicsértessék mostanában mérhető állapottal vagyon. A vásárfiát megszolgáljuk nagyságodnak, melyet jó néven vévén, az nagyságod jó egészségeért elköltjük. Batthyány Ádám bátyánk uramnak szolgálatunkat mondja

nagyságod, ükegyelmét rövid nap visszavárjuk Csáktornyára. Nagyságodnak Megyereczky uram és mesterünk ajánlják alázatos szolgálat jókat és az mit nagyságod ükegyelmöknek parancsol az körülünk való szolgálatból, örömet megcselekszik. Canoellarius uram az több tutor urakkal együtt ma délután indultak meg inned Csáktornyáról. Emellett nagyságod nekünk árva gyermekinek parancsoljon és viselje gondunkat, kit mi tudjunk nagyságodnak teljes életünkben megszolgáltatunk. Tartsa Isten nagyságodat sokáig jó egészségben. Csáktornya 5. die Februaris 1627.

Gem. ac. magn. d.

servitores filii orphani

Nicolaus comes a Zrinio

Petrus comes a Zrinio

Mikor az úrfiak az iskolába kerültek, nevelő anyjuk régi szokásához híven nemcsak levelével, de személyesen is fölkeresi őket. S ha távozott, a fiuk meleg szeretettel Írogatnak néki. Egyébként itt, távol a szülői háztól, a többi magyar fiúval együtt már a harcokon jár az: elméjük.

Semmi nem okoz nekik az iskolában oly nagy örömet, mint az ellenség veresége. Ha hallják, hogy legközelebbi rokonuk: Batthyány Ádám megverte a törököt, a két Zrínyi-fiú – bár még gyermekkorban volt – lelkenedezve üdvözli a győztest. Világosan kitűnik leveleikből, hogy már ekkor életcélul választották a hadi pályát. Nem a csendes, gondtalan élet volt a vágyuk; nem a jó lágy paplanos ágyon kívántak pihenni; hanem a táborban, a zöldbe borult mezőn, a katonakertben, hol csak vérvirág terem.

Így állván a dolog, a két Zrínyi-úrfinak az iskolázás nem nagyon volt ínyére. Tanulni ugyan szívesen tanultak volna, de nem az iskoláinak, ha-

nem az életnek. Zrínyi Péter már 1633-ban így sóhajt föl egyik levelében: „Bizony akarnám is, ha egyszer deáki reménységből megmenekedhetnem. De talán valamikor vége leszzen.”

Ismeretes dolog, hogy Zrínyi Miklós sem szívesen járt iskolába. Úgyszólván erővel kellett őt is, meg Pétert is Nagyszombatba vinni.

Amint leveleikben: olvashatjuk, az iskoláztatásuk idején is jobban érdeklődtek a mindennapi élet foglalkozásai, mint az iskolai tanulmányok iránt. Egymás közt a hadi eseményekről beszélgettek; majd meg elővették a lantot s a régi dicsőség hangjait pengették.

Amíg Zrínyi Péter állandóan, a tréfán és a vidám mulatságon törte fejét: addig Miklós magába vonulva elmélkedett. Míg Péter leveleiben a vidám humor hangjai szólalnak meg, addig Miklós sorain bizonyos bánatos komolyság vonul végig. Egyetlen vidám hangot nem találunk leveleiben. *A későbbi búskomorságnak az előhírnöke tehát már ekkor jelentkezett.* Péter örvend, ha multságba hívják s ha poharat emelgethet. Miklós nem iszik s kerüli a vígan lakozókat; mert mint maga írja egyik levelében Batthyány Ádámnak, ő *bornemissza* s az ő jelenléte csak szomorúságot kelthet a vidám társaságban.

Mennyire különbözött a két fiú kedélyhangulata már tanulókorában: világosan látszik ifjúkori leveleikből. Nagyszombatból írják például együttesen Batthyány Ádámnak:

Illustrissime Comes, Domine et Fráter observandissime, Salatem et officii mei promptissim. commend.

Hogy ennyi időtül fogva kegyelmedet leveleim által nem köszöntöttem, kérem megbocsássa, nem idegenségnek sem feledékenységemnek tulajdo-

nítsa, hanem állapotunkban sok rendbeli változásnak, az levélvivő embereknek és kiváltképpen azok bizonyosak volnának, szűk voltának. Én kegyelmed igaz szívbeli szógája és atyafia vagyok, akarok is lenni, míg Isten éltet, kérvén; azon kegyelmedet is, hogy rúlam ne felejtkezzék. Örvendek az kegy. előmenetelin és hogy Isten az kegy. szerencsáját nevelje, szívből kívánom. Isten kegyelmednek kedvesivei sok szent napokat és újesztendőket adjon érni. Talán leszen mód benne, hogy magam szemben lehetek kegyelmeddel, egyéb dolgaimról most azért nem akarok inni. Engedje Isten, láthassam rövid nap jó egészségben. Tyrnaviae in festo S. Joannis Anno 1633.

Illustrissimae Dominationis vestrae

Servitor et fráter

Comes Nicolaus a Zrin.

P. S. Én is az én szegény állapotom szerint való szolgálatomat ajánlom. Élek amint lehet, néha nem szintén kedvem szerént, de patientia! Hallom, hogy Isten kegyelmedet nagy méltóságra vitte; nem irigylem, sőt kívánom, hogy Isten kegyelmedet nagyobbra vezéreljen. Csakhogy honores mutant mores, mely mellett bizony bánnám ha az én tarackim el jókor vertének (?) Mondják azt is az deákok: spes alit el fallit. Ebben is volt már részem; bizony akarnám is ha egyszer az deáki reménységéből megmenekedhetnem! De talán valamikor vége leszen. Interim és azután is tartson kegyelmed igaz szolgájának. Én elhagyja kegyelmed, ha egyebet nem még ma egy davorit elzörgetek a Hornonnai uram tamburásával, minthogy az ükegyelme szolgálatjára oda kölletik mennem óra 7. noctis. Megítélheti kegyelmed, mit szolgálhatok ilyen alkalmatossággal! Azmire érkezem nyilván el nem mulatom, iszom is az kegyelmed

egésségére egyszer ha megengedi praepost uram. írtam ez keveset rész-szerint vigami, rész-szerint szomorúan; mert hónap aprószentek napja va-
gyon, kegyelmed hogy vígan olvassa igen kérem. Isten kegyelmedet Aurorával²⁾ fényes nappal so-
káiig éltesse.

Ki hírem érkezek, hogy az ked hordós em-
bere Kanizsáról érkezett volna (semmi canis filius
nem ért vele) kegyelmedet jó idején ki akarta
botolni e világból; kegyelmed is söprőssel itatta!
Igaz-e? Többet írnék, *de bátyám uram kobzolás-
sal impediál*, Baranyay uram is nem szűnik az
száraz fának hasát vakarni. Horváth László uram
pedig nem tudom ha az melancholia bántja-e,
hogy ígéreti szerént föl kel az hadba menni, most
lépett ki az ajtón. Ajánlják kegyelmednek alázatos
szolgálatokat és hogy jóakaratóba tartsa praepost
uramat (azki kegyelmednek alázatos imádságát
ajánlja). Szorgalmatosan kérik velem egyetemben.

Ha meg nem bántom kegyelmedet, minthogy
nem irhatok *asszony öngységának az mi anyánk-
nak,*⁵⁾ *méltóztassék alázatos fiúii szolgálatomat
mondani, mert ha kegyelmed engedelméből lehet,
én is öngysága fiának tartom magamat!* Az írás-
ban ha mi fogyatkozás esett, megbocsássa kegyel-
med. Az én elmém, mikor ezt írtam is, ki tudja
hon nyargalt; az aprószentek is igen forgottak
elmémbe. Ki tudja mikor lenne vége, ha minden
dolgomat megírnám. Legyen elég ez most. Ezután
bővebben kérem kegyelmedet eddig való szerété-
tibein ezután is megtartson. Punctum, vale.
Ked szegény szolgálja

Zriny Péter

²⁾ Aurora Batthyány Ádám felesége, so-
káiig éltesse.

³⁾ Lobkovitz Poppel Éva.

A két Zrinyi-úrfi még ez évben a jezsuiták bécsi oskolájába kerül. Onnét írogatnak haza. S leveleiknek a hangja ez alkalommal is teljesen különbözik. Miklós a megszokott komolysággal ír, Péter pedig az ő természete szerint humorizál. Batthyány Ádámnak június hó 21-én például együttesen írták volt:

Hogy kegyelmed levele által meglátogatott, kegyelmednek meg szolgáljuk. Kívántatott volna az, hogy eddig kegyelmedet mi is köszöntöttük volna az levelünk által, melyet meg is cselekedtünk volna, ha eddig való foglalatosságink engedték volna. Az mi egészségünket illeti, az jó, az mint az idő engedi. Az tanúságban (tanulásban) vagyunk foglalatatosak, nem mulatván el az ő fölségek előtt való udvarlást is, az mint érkezünk. Kegyelmed minketi hogy jóakaró szolgálainak tartson s ne feledkezzék rólunk, kegyelmedet kérjük, háládatlanok nem akarván kegyelmed jóakarójáért lenni. Isten kegyelmedet éltesse sokáig jó egészségben. Viennae datae 21. junii 1633.

Illustriss. Dom. Vrae

Fratres servitores

Nicolaus Ladislaus cornes a Zrin

Én is kegyelmednek szolgálatomat ajánlom és minden jót kívánok Istentől. írhatom kegyelmednek, hogy az itt való állapot nem az én humorom szerint való. Az skólák rongyosak, az udvar sok nemzetségből vagy on, alig tudok vele kalapálni. Egyébiránt meglehetne az dolog. Kegyelmed én rólam se feledkezzék kérem. Isten sokáig éltesse kegyelmedet. Ult supra die et anno. Kegyelmed szolgálja, éltig

Petrus Georgius a Zrin⁴)

⁴) Illustrissime» domino Adamo Batthyány Romani imperii comiti etc.

Íme amíg Péter a társaival mulat, a vidáman való lakozásra gondol, tréfára tréfát halmoz: addig Miklós komolyan ír, komoly dolgokkal foglalkozik s szórakozásból a lantot pengeti. Az ő ifjú lelkét már ekkor borongós érzések töltik be. Gondolatai messze-messze szállnak az iskolából, oda ahol a hazáért küzdenek és véreznek. Aztán érző lelke nem multság, hanem szeretet után sóvárog. S hol találta volna föl e szeretetet, ha nem nagy-lelkű nevelő-anyjánál: Poppel Évánál? Oda sóvárog az iskolából, ott időz legszívesebben, mert érezte s tudta, hogy ott szeretik őt legjobban. S Poppel Éva tudván mi lakozik Zrínyi Miklós szívében, százsoroson viszonzta a hozzá való ragaszkodást. Csak például említjük, hogy egy ízben fiával fontos ügyben kellett volna tárgyalnia, nem ment el hozzá; mert a Zrínyi-fiúk jelentették be látogatásukat. (1637 jun. 29.) Más alkalommal Zrínyi Miklós kéri Poppel Éva bocsánatát, amiért oly hamar távozott, ígervén, hogy ügyei elintézése után azonnal visszajő.⁵⁾

Meglep bennünket az a dolog, hogy a fiatal Zrínyi Miklósban mily korán ébred fel a; családi holdogság után való sóvárgás. Alighogy az iskolából kikerült s olaszországi útjára indult, máris rebesgették, hogy Poppel Éva; fiatalabbik lányát akarja nőül venni. Közhír szerint Zrínyi Miklóst a családja egyenest azért küldötte volt Rómába, hogy ott a dispenzációt megszerezze s így közel való

⁵⁾ „Tudom – írja Zrínyi Miklós – hogy nagyságod gonosz néven vette tülem az maga szolgálatáru hamar való elmenetelemet; de látja az Isten, hogy oly dolgaim voltak, az kiket ha nagyságod tudott volna, maga küldött volna haza. Mindazonáltal ezeket elvégezvén, el nem mulatom, hogy az nagyságod szolgálatjára el ne menjek”.

atyafiát nőül vehesse.⁸⁾ Poppel Éva, lányának azonbani más kérője is volt. Erdődy György ugyanis már régebben udvarolt neki s épp akkor akarta megkérni, mikor Zrínyi Miklós Róma felé készült. El is ment a Batthyányak udvarába, de senkit sem talált otthon. Úgy látszott, mintha elöle távoztak volna. Ezért elkeseredetten írta Batthyány Ádámnak: „Ha igaz az, mit közhírral hallottam, hogy elvégződött dolog lőtt volna kegyelmeteknél Zrínyi Miklós uram Rómába való fáradsága: sem én, sem böcsületes nemzetem az ilyen gyaláztatot kegyelmetül nem várta volna”. (1636 dec. 12. Rohone).

Mi volt az eféle híreknek az alapja, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy Poppel Éva ifjabb lányát mégis csak Erdődy György vette el.

Zrínyi Miklósnak ez időbeni kelt levelei már világosan hirdetik, hogy a mindennapi érdeken kívül magasabb cél felé törekszik. Látszik, hogy tántoríthatatlan állhatatossággal kitűzött eszméje, vagyis életcélja felé tör s ennek rendel alá mindent. Nem egyénekhez, hanem eszmékhez ragaszkodik s ez eszméket mindig harmóniába hozza tetteivel. Már ifjúkori leveleiben fel-felcsillan szellemi felsőbbsege, de bármit ír, bármit tesz, mindig a szerénység ruhájában mutatja magát. Már fiatal korában pályáját tövissel rakták meg, de ő saját énjét feledve örömet tűr, örömet szenved s mindig a közjó előmozdításában keresi jutalmát.

Mint új dolgot említjük, hogy már 1637 nyaram megkezdé öccsével együtt a török ellen való harcot. Rossz néven vette ezt az udvar is, meg a nádorispán is. Eszterházy Miklós írja a többi közt

⁸⁾ Popper Éva is, lányai is protestáns vallásúaknak születtek.

Batthyány Ádámnak: „A vezér semmi derekasat mostan a békesség ellen nem cselekedik, hanem ha az Zrínyi gróf úrfiak, nem tudom ki tanácsából, holmi alkalmatlanságokat és excursiot exerceálván ellenek, azeránt vennének okot valami vindictára és bosszúállásra, az kit úgy vélem el sem fognak mulatni, csak jó alkalmatosságuk legyen abban.” (1637 aug. 6. Lakompak).

A Zrínyi-úrfiak merész küzdelmeinek dorgálás lett a jutalma. De ez nem tartotta őket vissza a további küzdelemtől. Még ez évben híre futamodott, hogy a fiatal Zrínyi Péter sok derék vitézzel egyetemben elesett. Eszterházy Miklós is meghallván a szomorú esetet, a többi közt imigyen írt volt Batthyány generálisnak: „Egy néhány jó és főlegények is vesztenek el, de mind nagyobb szánakozásra méltó dolog emennek (Zrínyi Péternek) veszedelme; mert jó hazafia nevedekett volna belőle s szolgált is volna hazájának! Én, úgy vagyon, csak nem régen is ezelőtt mind szép szóval s mind keményen intettem szegényt, hogy békét hagyjanak az töröközésnek, de ím, az mint hallom, ugyan megtörtént az, amitől féltettem. Kérem kegyelmedet, menjen jobban végére, ha ugyan ott maradt-e Zrínyi Péter is, vagy mint vagyon dolgas tudósítson arról is, ha ők mentek volt-e az törökre, avagy az török csapott volt ki reájuk?” (1637 nov. 15. Pozsony.)

Hát az ifjú Zrínyi Péter bizony nem esett el. Vidáman irogatja ő ezután is a leveleit s vidáman harcol tovább is a török ellen. Mindössze annyi baja történt, hogy a lábát keresztül lötte. Még ez sem vette el kedvét. Vidáman írja Batthyáynak, hogy *fáj a lába, azért ilyen rút az írása!* „Én – írja – hálistennek kegyelmed egészségéért átal-lüttem magamat. Nem tudom, használt-e kegyelmednek vagy nem? Ha tudnám, hogy használna,

még az másik lábamat is általlónöm az kegyelmed egészségéért.” (1637 febr. 9.)

A két Zrínyi-úrfít az eddigi harcaik miatt a király Bécsbe hivatta, hogy megdorgálja. Ez alkalommal Péter Regensburgba is elment s onnét irta volt Batthyánynak: „Az kegyelmed leveli olvasási miatt csak meg nem vakulék, oly szorgalmasan olvastam. Én immár ha alámegyek, is meg nem ösmer ked a nagy hajam miatt. Nem is tudom, ha böcsületem is olyan leszen-e kegyelmetek előtt? Idefelé nagy hír vagyon, hogy Erdődy György török fejet vett és hogy ő olyan mesterséget tud, hogy nincs olyan erős ember, akinek kezéből ki ne verje az kardot. Bizony, ha ott alant volnék, megpróbálnám vele azt a mesterséget. Talán megtanítaná rá. Bezeg mind kiverném kanizsai főtörököknek fegyverét kezükből.” (Okt. 18, Regensburg,)

Ilyen vidám hangon ír Zrínyi Péter fiatal korában állandóan. Egyszer tréfás hangon lovat kér s azt írja Batthyánynak, hogy azért ki ne rekeszse őt elméjéből. Majd meg *sóba főtt szabású* agárért könyörög, megírván neki: „szemtelenéget gonosz néven ne vegye.”⁷⁾

Zrínyi Péter gyökeres változáson csak akkor esett által, mikor megházasodott. Felesége: Franjepán Katalin nagyravágyó horváth asszony volt, aki helytelen irányba vezette őt. Elég annyit említenünk, hogy egyetlen fiuk jó ideig magyarul sem tudott. Vele szemben Zrínyi Miklós semmit sem változott. A lelkes, nagy eszmékért lelkesülő ifjú, mint férfi még nagyobbnak mutatta magát. Állhatatos maradt mindvégig: elveit sohasem változtatta: hazaszeretben és szerelemben mindig hű és odaadó volt; élte végéig kemény harcos maradt, de fenkölt lélekkel és érző szívvel.

⁷⁾ Az itt idézett levelek a Körmendi hercegi levéltárban vannak.

VII.

**A VÁROSI HADNAGYOK,
A PARASZTKAPITÁNYOK
ÉS A ZÁPISZ-TISZTEK**

A városi hadnagyok, a parasztkapitányok és a zápisz-tisztek

Tisztesség és böcsületes méltóság adassék jámbor eleinknek, ökigyelmök nagyon értették a módját mint kell a tekintélyt fenntartaniuk. Ha rajta voltak is az ebek harmincadján, elmetörődéssel és gondviseléssel mindig azon serénkedtek, hogy jó fenyítékben tartsák azokat, akik Isten ő szent fölségét a nép ellen való haragra ingerlik. A török időkben városainkról nem mondhatjuk, hogy valóban rakott helyek voltak. Bizony nem sok polgár akadt s így a jövedelem is kevés volt. Ám azért bíróképebeli ember, tanácsúr, esküdt, hajdú, bakter stb. mindenütt elég akadt. Csak például említjük, hogy Szentendrének, e jelentéktelen községnek, a XVIII. század végéig tizenkét tanácsosa s két nótáriusa volt. Aztán a belső tanács mellett városainknak külső tanácsa is volt, melynek rendszeren 60-100 tagja büszkélkedhetett a címével.¹⁾ Cím, tisztseg és méltóság tehát bőven akadt, de fizetés annál kevesebb. De ha csak egy fejlődésizma járt is évenként valamelyik városi tisztnek, a tekintélye azért megvolt. S hogy e tekintély ne csorbuljon, arról gondoskodott a bot és az áréstom. Tudjuk jól, hogy a tömlöc a letúnt századokban nem volt a gyönyörűség kertje; a bűnösök farának csépelgetése bottal és furatos lapáttal abban az idő-

⁴⁾ Kolozsvár 1595. évi statútuma eltörli azt a szokást, hogy a bíró a „száz uraimnak” egy vacsorát köteles adni. Ugyané város rendtartása szerint az új bírót száz uraim hazakisérik.

ben sem ment vigalom számba. Tehát senkinek sem volt kedve pörbe szállani az előjárósággal.

A tekintély elvét szolgálta azon bölcs intézkedés is, mely a kisvárosi tisztviselőket a hatalmas római birodalomban dívott címekkel ruházta fel. A bírót például praetor-nak, a pénzbeszedőket aedilis-eknek, a városi mindenest tribuinus plebisnek (népszószólónak), a hiteles hordómérőket mensuratores doliorum-nak, a hadnagyot dux civitatis-nak, a bíró házát praetorium-nak stb. nevezték. Több helyen még a bakterokat is biztosoknak hívták. Akik egykoron az eféle tisztségeket viselték a római jogszokásokban nem voltak vándorlottak, de azért tetszett nekik a hangzatos elnevezés, mert ez is növelte tekintélyüket.

A városi tisztviselők között mindjárt a bírák után következett a város hadnagya vagy kapitánya. Vitélő személy volt ökigyelme, tagja az öreg tanácsnak, feje a fegyvert viselő polgárságnak. Az ő vállán nyugodott a város biztonsága. A városi rendtartás ellen vétkezőket és a bűnösöket ő tétette hűvösre s ő szólította törvényre. Ha zendülés támadt, vagy ha külső veszedelem fenyegette a várost, a szerszámos polgárságot ő vezette. Az ő kardja alatt állottak a tizedesek, az istrázsák, a tornyosok, a bakterok, az ármások, a csőszök, a hajdúk stb. Ő és alantasai gondoskodtak, hogy estvéli dobolás után, mikor a takarodót megharangozták, a bormérő helyek zárva legyenek. Hadnagy uraimék intézkedtek, hogy az éjszakán *virnyikolók*, *virdítok* s ordítók árestomba hordattassanak. A tilalomrontók, az egyház napján táncolók ellen is nékik kellett eljárniok. ők és alantasaik örködtek, hogy a polgárság a kutyákat kányva nélkül ne tartsa. Vigyázniuk kellett, hogy estsötétekor és éjjel senki ne menjen lámpás nélkül még a szomszédba sem. Különösen figyelniök kellett a város

elhagyatottabb részeit, mert ezek jó tolvajló helyek voltak s a gonoszokat tolvajságra menő szándékukban nekik kellett megakadályozniok. Vigyázniok kellett a tornyosokra, hogy azok mindig helyükön legyeinek s tüzesetkor vagy veszedelem idején a harangokat félreverjék. Kapunyitáskor és kapuzáráskor jelen kellett lenniök s éjjel a város kapuit csak a legszükségesebb esetekben volt szabad kinyitniok.²⁾ Nagybánya 1670. évi utasítása mandja például, hogy mivel sanyarú, félelmes idő jár, a hadnagy és a darabontok a kapukon igen szorgalmas vigyázásban legyenek. Nappal a tanács tagjai is segítsenek nekik. Trencsén városa részéről a városkapitány számára 1591. évben kiadott utasítás azt mondja, hogy azelőtt a városnak négy kapitánya (azaz hadnagya) volt, ezentúl azonban csak egyet választanak, de ez az egy derék, megfelelő ember leszi és nagyobb fizetést, azaz évi 24; frt.-ot kap. Felügyel a mészárszékekre, malmokra, töltésekre, halászatra, munkásokra, csöszökre, no meg a diákokra, hogy rendes időben végezzék a harangozást. Az éjjeli kóborlást, korcsmázást tartozik megakadályozni. A város kapuit ő nyitja ki és ő zárja be s felügyel, hogy mindenütt igaz mértékkel mérjenek. Minden; évben egyszer köteles a szakállasokat és a puskákat megtisztítani.

Több helyen a hadnagyok utasításába azt is bevették, hogy a fonóházakat vizsgálja és a leányrenden valóknak a *guzsalosba* való járásukat megakadályozza. Az Alföldön a hadnagyoknak a tiltott öltözetben járókra is vigyázniok kellett. Egyik helyen például tiltva volt a *tányéros bugyogó* hor-

¹⁾ Besztercebánya 1577. évi statútuma részletesen szól erről, valamint a tornyosokról. Itt a város hadnagyának a tüzes szerszámokat: puskát, tarackot stb. is meg kellett vizsgálnia.

dása. A másik helyen megpálcázták, aki szoknya-forma betyáros pamutgatyát, taligakerék-formájú zsványkalapot, tükrös ködmönt, földigérő ingujjat hordott. Mindezért 24 botütés járt az illetőnek, ha „a parancsolatoknak utolütő pálcáját tehetsége szerint való szófogadással nem igyekezett elkerülni!” A városi és falusi hadnagyok utasításaiban kivétel nélkül megtaláljuk a dohányzókra, való felügyeletet. Tudott dolog, hogy a XVII. században még erősein pálcázták és bírságolták azt, akit dohányzáson csíptek. A megyék és városok véleménye szerint ugyanis a dohány a pogányok közül származott hozzánk s így az bűdös dohánynak szüntelen való itala és szipása is pogány szokás. Ezt tehát a hadnagyoknak minden áron meg kellett akadályozniok.

A XVII. és a XVIII. században még sok helyen járta a pünkösdi király választása. Ilyenkor az átutazókat zsarolni szokták. Ezért a megyék az ilyen királyt választókra 100 botütést, a megválasztott pünkösdi királyra pedig 200 botütést rendeltek.³⁾ Hát biz ez! alaposan elvete aztán mindenki kedvét a pünkösdi királyságtól.

A városokban az a szokás járta, hogyha valaki hordót ütött csapra s bort akart kimérni, *látópoharat* küldött a bírónak. Az kihörpintvén a bort, megszabta, hogy mennyiért szabad azt áruba bocsátani. Több városban ezt a teendőt a bíróval együtt a város hadnagya is végezte. Mármaros-Sziget 1652. évi statútuma mondja például: „Korcsomat azki akar kezdeni, ha nemes avagy hajdú, látóba, avagy kóstolóba fél iccét az hadnagynak, ha pedig adófizető (polgár) az bírónak vigyeni, míg ki nem kezdte s cégérpénzt mind bortól, sertől egy icce-

³⁾ Nógrádmegye például 1722. évi statútumában mondta ki e büntetést.

árát vigyen. Az hadnagy vagy bíró jó lelkiismerettel úgy kezdje az sert vagy bort, az mind az időhöz képest érdemli. Ha jó feljebb, – akárhonnét való bor legyen – s ha szegény bor, alább. Ha peng az hadnagy vagy bíró magától el nem igazodhatnék, hívasson két hitős embert kóstolni s intézzék el.”

Mivel az itt említett látópohár elég sűrűn jött a hadnagy elé, föl kell tennünk, hogy hadnagy uraiméknak az iváshoz is érteniök kellett. Hiszen a látópoháron kívül is gyakran megesett, hogy birságul hol itt, hol amott kellett egy-két icce bort lenyelniök. Különösen sokszor esett meg ez a kocsmák és bormérő pincék vizsgálatánál. A komáromi városhadnagy utasítása például a többi között ezt mondja: „Hogyha ugyan nyolc óra után télben és kilenc órakor nyárban valamely pincét nyitva talál, tartozék hadnagy uram meginteni, hogy betegyék. Ha pediglen azután még sem engedelmelkedtek s nem zárták be, két-három icce bort igyék meg rájuk pro poena” (büntetésül).⁴⁾

Hát biz ezen utasítás kiadásakor Komáromban száznál jóval több oly hely volt, ahol bort mértek. S ha a hadnagy mindezt végig járta s végig itta a büntetést, nem tudjuk, milyen lábon állhatott a szegény.

A városi hadnagyok szolgálata a hódoltság korában igazán akkor kezdődött, mikor a polgárság álomra hajtotta fejét s aludt mint a tej. Taka-

⁴⁾ Az eféle büntetés másutt is járta. Általános szokás volt például a házak vizsgálata. Ha a hadnagyok ilyenkor olyan fát találtak a házban, mely gyuladást okozhatott, a ház gazdáján két ejtel bort vettek. *Láncváltás, barázdajárás, kárlátás, sövényjárás, gyapüvizsgálás* alkalmával is rendszeren ez történt.

rodó, harangozás vagy dobolás után mindenkinek hazafelé kellett sietnie, ha nem akarta, hogy tömlöcbe kísérik. A Dunán éjjel átjönni nem volt szabad. Aki mégis megcselekedte, fejével játszott. Török rabot éjjel senki sem tarthatott a házában. Aki éjjel löni mert, puskáját elvették s a farára százat vertek. Így járt az is, aki jókedvében vagy részegségében zendülést támasztott, hangosan ordítván: jön a török, jön a tatári

Hogy senki tilalmasra ne induljon s a városi regulákat megtartsa, a város hadnagyának és embereinek a gondja volt. Nem kis dolog volt az! Hiszen elég sok ember akadt, aki éjjel is az utcákon kóborolt. A borivók például rendesen esetfele éreszkedtek a bornak s bizony jókedvükben kurjongatni is szoktak. Ezeket természetesen a tömlöcbe kellett kíséni. De ez nem ment ám könnyein! A debreceni jegyzőkönyvben olvassuk például, hogy Túri János uram estve borittában lámpás nélkül járván, a város őrzői el akarták őt fogni. Ám Túri János az egyik strázsának kardiáját kirántván, az egész őrséget szétverte és szialadásra hozta. Erre a tanács ilyen törvénybéli orvosságot adatott ki: „Déliberatum: az piacon az nyakvasnál levonattassék és az furatossal (büntető lapáttal) hatvan csapással megverettessék és nyakvasba téteessék.”⁵⁾

A hadnagyok dolga volt a városi tanácsok bölcs rendeleteinek végrehajtása. Az ünnepszegők, az egyháznapiján táncolók, a káromkodók stb. ellen hozott intézkedések végrehajtásáról ők gondoskodtak. Mikor a törvényhatóságok kimondották, hogy a kártékony verebeket és varjakat ki kell irtani, a város hadnagyának a gondja volt, hogy a kellő időben minden polgár madarásszon s hogy

⁵⁾ Debr. jkv., 1702. 440. 1.

a reá kivetett veréb- és varjúszámot mindenki beszo­l­gáltassa.

Hadnagy uraimék – amint említők – vitézi kenyeret evén, a hadakozás dolgában is járatosak voltak. Az eféle ismeretre néha nagy szükségük volt. Várszálláskor például a polgárok is fegyvert fogtak. Ha a várórség hadba vonult, a polgár-hajdúk helyettesítették.⁶⁾ Az is gyakran megesett, hogy a polgárság hajbakapott a császári katonákkal. Ilyenkor aztán a hadnagy vezette a fegyveres polgárokat és diákokat. A hódoltság korában bizony gyakran megesett, hogy a császári katonák polgárt öltek. Így történt például 1639-ben Komáromban.⁷⁾ Erre a polgárok a német katonákat támadták meg: „a verőket bőségesen ontván. Ugyanitt 1753-ban valóságos csata folyt a császári katonák, meg a polgárok közt, akikhez a diákok is csatlakoztak. A polgári hadat a város hadnagya vezette. Mikor az alezredes békességes visszavonulásra szólította fel a hadnagyot, ez csak annyit adott néki válaszul: „*ördögh huncfut nimet*” s kardot rántván, a mii ska térő sokat szabdalni kezdé. Erre a polgárok „orcájukat mentéjükkel befödözvén”, követték a hadnagyuk példáját. Sőt lövöldöztek is a katonákra s „az golyóbicsok az oberslaidinánd feje körül sivítanak”. A véres csata után a hadnagyot elfogták s tömlőre vetették, a város bíróját pedig elcsapták.

Megemlítjük, hogy 1675-ben Komárom városának hadnagya Jókai Mátyás volt. Valószínű, hogy ő rokona volt a nagy regényíró nemesség-

⁶⁾ A XVI. században többször megesett Komáromban, hogy a nászadosok a nagy fizetlenség miatt otthagyták a szolgálatot s a városi polgárok helyettesítették őket. így történt ez például 1574-ben.

⁷⁾ Komárom város 1639. évi jegyzőkönyve.

szerző ősének: Jókai Mihálynak, aki ugyanekkor szerepeit Komáromban.

A városok szokása szerint a hadnagy minden este a bírótól vette ki a jelszót s tovább adta a tizedeseknek. Aki a jelt elfeledte avagy elferdítette, első, és második esetben pénzbírságot fizetett, harmadikban halállal bűnhődött. Aki a strázsálást elmulasztotta, a római törvény szerint szintén halált szenvedett.

E szigorú büntetésektől azonban gyakran eltekintettek. Az 1646. évben mondja például a komáromi jegyzőkönyv, hogy Bancsár csonkamészáros halált érdemelne a római törvény szerint; mert negligálta „a strázsát; de a tanács kegyelmet gyakorolt vele szemben. Az 1642. évben történt ugyanitt, hogy a hadnagy távozván a városból, a bíró előtt helyettest állított maga helyett. Ez a tizedes is két nap múlva képebelit állított maga helyett. A tizedeseknek a jelt megmondta s a strázsát megállatá. Egy éjjel! azonban a hadnagy távollétében nem volt strázsa. Ha a bíró véletlenül észre nem veiszi ezt, „csak az Úristen tudja mi következhetett volna”. Három pálca (azaz száz botütés) járt volna ezért a bűnösöknek, de a tanács kegyelemből csupán pénzbírságra Ítélte őket.⁸⁾

Az 1677. évi jegyzőkönyv mondja, hogy Marosi András, a város hadnagya a jelt kiadta, de Varga András tizedes alattvalóinak in contrarium adta ki. „Mivel – mondja a jegyzőkönyv – minden strázsák, hadak és városok az jeleken igazgattnak, azért régi szokás szerint ki ez ellen vét, először 12, másodsor 24 forinttal bírságotlatik; harmadszor életével fizessen mások példájára.”⁹⁾

⁸⁾ 1642. évi városi jkv.

⁹⁾ U. o. A hadnagy alatt itt rendszeren hét tizedes állott.

Az 1678. évben Horka Szabó Ádám, Komárom város hadnagya a jelet kiadni elmulasztja; ezért a régi végezés szerint 12 forintot fizet büntetésül. A hadnagy képebelie: Szabó János tizedes pedig 6 forinttal bírságotlatik.¹⁰⁾

A nagy Alföldön, ahol a városokhoz hatalmas puszták tartoztak, melyek rakva voltak különféle pásztorokkal s a pásztoroknak való kurtakocsmákkal, nem egy, hanem több hadnagyra s több tizedesre volt szükség. A birka-, a ló- és a marhalopás ezeken a helyeken ugyanis nagyon járta. Csak például említjük, hogy Kecskemét pusztáin 1687-hen csupán négy nap alatt 75 marhát loptak el. Ezért a város elrendelte, hogy tíz tizedes állandóan őrizze a pusztákat.¹¹⁾ Közbe-közbe természetesen a hadnagyoknak is ki kellett menniök, még pedig lóhátoni, hogy „a pusztákat keresztül-kasul száguldják. A városi tanács egyik utasítása például így szól: „Az hadnagyok az kisbírákkal együtt, amikor alkalmatosságuk lehet, kimenjenek; az kertek között, az tilalmasokban, sőt másutt is az gunyhókban ha gulyásokat, juhászokat, csikósokat, kanászokat tapasztalnak, lehúzván őket, jól megveretnessenek. Azonképpen az nyaralókon ha az gulyást, fejöst, kanászt, csikóst ok nélkül henyélve találnek, az marha után verve hajtsák ki.”¹²⁾

Valamivel később a kecskeméti tanács a következő rendeletet adta ki: „Hadnagy uraimék tizenhatodmagukkal s többen is jó lovasokkal kimenvén, az Kun-pusztákat kerüljék s valahol ott azokon juhászt, ménespásztort vagy gulyást találnek, azokat mindjárt vonják le s húszat üssenek rajtok s mondják meg nekik, hogy tudniillik azzal

¹⁰⁾ U. o. 1678. jkv.

¹¹⁾ Kecskemét város 1687. évi jegyzőkönyve.

¹²⁾ U. o. 1700. június 6.

csali intik, de ennek utánna, ha ott tapasztalják, jobban megverik. Ha lakosokat találnak ott, azokat még jobban megverjék. Négy nap kerüljék az pusztákat s ha a juhászoknál pecsenyét készen nem találnak, egyet szabad lészen levágni.”¹³⁾

A hadnagyok a puszták járásakor a tolvajokkal is elbántak. Gyümölcslopásért például 50 botot verettek a juhász farára. Akire a birkalopás rábizonyult, arra nyolcvan botütést számláltak. Aki a lopott birkahúsból evett, az 15 botot kapott. Asszonyokat, akik a juhászok lopásában: részeseek voltak, szintén megbotoztak. Megesett az is, hogy egy csomó lányt 30 botütésre ítélték s összekötve a városból kiűzték; „mert a juhászokkal és a kvártélyos katonákkal; illetlenül társalkodtak.”¹⁴⁾

A tolvajlás – amit a juhászok elsikkasztásnak neveztek – leggyakoribb volt az országos vásárok alkalmával. Ilyenkor volt a hadnagyoknak legtöbb dolguk; mert az utakat őriztetniök kellett. Beretvás János, Pestmegye kapitánya például 1693-ban a kecskeméti vásár előtt a községek bíráinak és hadnagyainak 500 frt büntetés terhe alatt meghagyta, hogy a vásár előtt egy-két héttel és a vásár után is fegyveresen lovakon és puskásán őrizzék az utakat s valameddig a vásár tart, mindaddig kunt maradjanak.¹⁵⁾

Amíg az ország nyugoti részében majd minde-

¹³⁾ U. o. 1720 okt. 18. Determináltatott etc. – A hajdúkerületi statútumok szerint a hadnagyok a korcsmákon korhelykedő pásztorokra 40–40 pálcát tartoztak veretni.

¹⁴⁾ U. o. 58. jegyzőkönyv. Akiket a kurtakorcsmákban találtak, azok ugyanígy jártak. Sőt a korcsmárost is megpálcázták.

¹⁵⁾ U. o. 1693 febr. 24. Debrecen város 1694. évi jegyzőkönyve mondja: „A tolvajoknak kergetésére kell fogadni tizenhat jó lovasokat”.

nütt csak egy hadnagya avagy kapitánya volt a városoknak, addig a keleti részek városaiban néhol húsznál is több hadnaggal vagy kapitánnyal találkozunk. Ezeket *utca kapitányoknak* hívták. Főleg az alföldi városokban, találkozunk velök. Működésük az úgynevezett *utcaszerrel* van összefüggésben. Debrecenben s egyebütt is az utcák vagy városrészek közönsége önkormányzattal rendelkezett. Az utcákban a közigazgatás és a rendészet élén álltak az utca kapitányok, az utca-deákjai, a tizedesek és a *tízházgazdák*. Az utca kapitányok tehát a decentralizált közigazgatás és közmunkaügy végrehajtói, ispánjai, tűzoltó-parancsnokai stb. voltak. Ők állították elő a lakosokra kivetett előfogatókat, hírmondósort, heti szereket. Az utak, gátok, palánkok, őrházak jókarban tartására ők vigyáztak. Remidben tartották az *utcaházát*, felügyeltek az utca kocsisaira, ők ellenőrizték azt is, van-e minden háznál vízzel telt kád vagy hordó. (Ezt nevezték *kapitányvíz*-nek.) Ők szedték be az adókat. *Kapitány tételkor* s más ily alkalomkor bőséges lakomát rendeztetnek. Debrecenben rendszeren két-két kapitánya volt minden utcának, összesen tehát huszonnégy kapitány volt. A tizedesek száma az utcák szerint 2-3-4 volt. A tízházgazdák kétszer-háromszor ennyien voltak.¹⁶⁾

A kapitányválasztásról az 1632. évi rendtartás ezt mondja: „Az kapitány választáskor azok elmennek előtte és derekas voks vagy rajtok, azokat 12 forintra bírságotlák irremissibiliter, melynek fele az utcáé, fele magok italára legyen. Az kikre pedig voks nem megyén és mégis nem men-

¹⁶⁾ Az 1607. évi debreceni jegyzőkönyv (273. és 274. lapon) név szerint felsorolja az utca kapitányokat. Eszerint akkor 25 kapitány volt. Némelyik kapitány alatt öt tizedes is volt.

nek bé az utca gyűlésébe, azok illendő büntetéssel büntette ss ének.”¹⁷⁾

A debreceni jegyzőkönyvek mindéin közelebbi meghatározás nélkül még néhány bírságot említnek. Ilyen volt például a *szakállbírság* és a *kapitány bérmálása*. Ezekről az 1699 dec. 27-éni tartott tanácsülés ezt mondja: „A kapitányság között való szakállbírság, ujonnan beállott kapitány bérmálása és egyéb rendetlen bírságolások tolláltassanak.”

Ugyanez a rendelet meghagyja a kapitányoknak, hogy szolgálatjuk fejében az utca borából nem ihatnak s ha gondviseletleonságuk miatt megbüntetik őket, a bírságot ne az utca pénzéből fizessék.

Ezután még a következőt mondja a rendelet: „Kapitány és tizedes uraiméknak az *utcaszer* remittáltatik és szokás szerint a csizmafizetése kezeseknél hagyatik. Marhájukkal se szolgáljanak azon esztendőben; de más esztendőben tartozzanak szolgálni és fizetni, mint egyéb közönséges lakosok.”¹⁸⁾

Az utcaszert s az utca kapitányokat nemcsak az alföldi városokban találjuk fel. Torda városában például ugyanúgy szerepeltek az utca kapitányok. Szatmár városában is megvolt az utcák gyűlése, az utcabéli kapitányokkal és dékányokkal. A tanács itt 1672-be, n kimondotta, hogy „hirdetett utcagyűlésen mindenki köteles megjelenni. Aki el nem megyén, először 1 frtra büntettetik. Ha harmadszor nem megye« el, 12 frt. bírságot fizet.” A hajdu-

¹⁷⁾ 1632. jkv. 587. lap. Lásd erről bővebben *Zoltai Lajos* munkáját: *Debrecen a török uralom végén*.

¹⁸⁾ 1699. jkv. 408. lap. Zoltai Lajos szíves közlése. Az 1677. évben írja a városi tanács: „Az kik kapitánytételre be nem mennek s bírságban esnek, annak fele részé az utca javára fordíttassék, fele részét az kapitányság elköltheti. Ez minden utcákban observáltassék”.

városok hadnagyi és kapitányi lényegesen különböztek a városi hadnagyoktól. A hajdúvárosoknak ugyanis teljesen katonai szervezetük volt. A kapitányok és a hadnagyok alkották itt a magisztrátust s ők intézték a város ügyeit s ők ítélkeztek a bűnösök fölött. Az 1613. évi utasításuk a többi közt ezt is mondja: „hogy az kapitánynak törvényes igazság szolgáltatásbani módja lehessen, tizenkét főlegényt esküdtessen maga mellé az törvények meg-látására.”¹⁹⁾

A hajdúvárosoknak adott egy másik utasítás mondja: „Hogy az hadnagy, aki feje mind a tanácsnak, mind a városnak, maga legelsőben is különös virtusokkal fölékesítve lévén, mindeneknek jó példával előmenvén, magát legelőször is jó reodbe szedje. Utcabírák, tizedesek, ármások, bakteirek, hajdúk, csőszök a városházán megjelenjenek s nékik parancsoljon.”²⁰⁾

A hét, illetve nyolc haj du város élén állottak a hadnagyok; a hétnek, illetve nyolcnak pedig egy kapitányuk volt, aki aztán sűrűn levelezett a városok hadnagyival.²¹⁾

¹⁹⁾ Hajdúmegye levélt. II. fasc. 36. nr. Az polgári kapitány instructiója, mikor tartsa magát alatta lévő hajdú-vitézekkel együtt, Anno 1613. juni 4. – „Ami vérbinság esik tizenkét forintig az törvényszékeken – írja az utasítás – harmada az kapitányé, két része az törvénytevőké legyen.”

²⁰⁾ U. o. VIII. fasc. Instructio ductorum privil. oppidorum hajdonicalium. Az 1643. évből is van ily című instrukció: Articulus a kapitány uram és hadnagy uram tisztekről; 30 pontból áll ez.

²¹⁾ Nagy Mihály például így írt az egyik hadnagynak: „Nemzetes *Kéki Demeter* nánási hadnagy jóakaró kedves bátyámuramnak, ökegyelmének”. Nánási Jakab a hét hajdúváros kapitánya is írt ugyanekkor. (1709 október 11.)

Az eddig említett hadnagyokon kívül voltak még *paraszt-hadnagyok* és *paraszt-kapitányok* is. Aminőt a városoknak volt utca-szerük, utca-gyűlésük, úgy a falvaknak is volt közös gyűlésük, vagyis összejövetelük. Ez volt igazában az úgynevezett *paraszt-vármegye*. Nógrádmegye ezt így fejezte ki: „*A szegénységnek concursusa, melyet ők parasztvármegyének neveznek.*” A parasztság az ügyeit a parasztmegyék ülésin a hadnagyok elé terjesztették s azok elintézték. A tizenhetedik század első évtizedeiben azonban a megyék már kezdték betiltani a parasztmegyék gyűléseit, de a paraszthadnagyok azért megmaradtak.²²⁾ Faluszeret ezek ugyanazt a szolgálatot teljesítették, amit ma a csendőrök végeznek. A paraszthadnagyok alatt állottak a tizedesek. *Falugyűjtéskor* a harangokat félreverték és ilyenkor minden fegyverfogható embernek a paraszthadnagyok rendelkezésére kellett állania. Mivel a XVII. század utolsó évtizedeiben mód nélkül elszaporodtak a tolvajok, a kóborló zshiványok és a fosztogató hajdúk, a hadnagyoknak és az alattuk valóknak kellett üldözniök. Második fő kötelességük a káromkodók és szitkozódók megbüntetése volt.

Nógrádvármegyének 1691-ben kiadott utasítása a paraszt-kapitányok, hadnagyok és tizedesek részére húsz pontban adja a paraszttiszték teendőit. Az utasítás második pontja például így szól: „Mivel a parasztkapitányok, hadnagyok és tizedesek azért rendeltettek, hogy Istennek ő szent fölségének becsületit, azután a nemes vármegyéjét megóvják s

²²⁾ Pestmegye 1725-ben megszüntette a parasztmegyét, de meghagyta a paraszt-kapitányokat. (Casatis plebeorum congregationibus *Parasztvármegye* dictis, ipsi capitanei a dominis iudlium dependeant.) Nógrád megye 1734-ben tiltá el a parasztvármegye gyűléseit.

magoknak a kóborlóktól, amint lehet, megoltalmazták.”

A paraszt-kapitány vagy hadnagy – mondja az utasítás – a káromkodóra elsőízben 25 botot, másodízben 50 botot veretnek s .ha harmadszor is káromkodáson fogják, akkor a bűnöst a vármegye tömlöcébe viszik s ott az ország törvénye szerint feje vétetik. Ezt az ítéletet tehát falufüstön nem lehetett végrehajtani.

„Midőn – mondja az utasítás – új kapitányok és hadnagyok választatnak, azokkal az ó kapitányok és hadnagyok egynéhány parasztvármegyebeli emberekkel vicispán uramhoz bemenni s ökegyelme előtt az elmúlt esztendőbeli tisztviselősükről számotadni tartoznak.”

A paraszttiszteket a faluk választják, de az alispáni előtt tesznek esküt. A szökevényeket, tolvajokat, kóborlókat a „*parasztvármegyével megarestálni tartoznak*”. Ha a falu hadnagya vagy kapitánya otthon nem léssen, a vice-hadnagynak otthon kell lennie. A parasztvármegye gyűlést nem hirdethet, ha az alispán vagy a szolgabíró engedélyt nem ad. A parasztkapitányoknak és hadnagyoknak gondjuk legyen arra, hogy a szegénységnek fegyvere legyen. A paraszttisztek hat forintig büntethetnek s a bírságokon osztozkodhatnak.²³⁾

Hontmegyének 1672. és 1688. évi, Zólyommegyének 1692. évi utasításai kevés újat mondanak. Hontmegyében a parasztkapitányok és tizedesek dolga volt az is, hogy az idegen borokat lefoglalják. E megyének mindem járásában 3-3 parasztkapitány volt. Máramosmegyében (1703-ban) a falusi hadnagyok mellett mindenütt 7-7 hites ember szolgált.

²³⁾ Ez utasítással megegyezik Nógrád megye 1722. instrukciója (capitaneis, ducibus etc. plebeorum).

Esztergomvármegye a kapitányokat, hadnagyokat és a tizedeseket a gonosztevők üldözésére rendelte. A paraszttisztek itt az ünneprontókat 6 forintra büntethették. Ebből négy forint a templomé, kettő a kapitányé vagy hadnagyé. A káromkodókra 12 csapást kellett veretniük, a dohányzókat pedig 60 pénzre büntetni. Ha a paraszttisztek ezt elmulasztották, akkor a vármegye házánál a *deresben* 12 botütés várt rájuk. (1721.)

Több megyénkben a parasztvármegyék példájára a nemesség is gyűléseket tartott. Ezt az összejövetelt vagy társaságot *zapisznak* nevezték. Amint a parasztmegyék hadnagyokat és tizedeseket választottak a falvakkal a tolvajok és rablók ellen, úgy a zapiszok is megtették ezt, de a zapisz-hadnagyok kivétel nélkül nemesek voltak. Nyitramegye jelenti például 1626-ban, hogy a főpapokat, a főurakat és a nemeseket zapisznak nevezett társaságokba osztotta,²⁴⁾ Az egész megyében 15 ilyen zapisz van s mindegyik élén egy-egy hadnagy vagy kapitány áll. A zapiszok hadnagyokkal együtt a a nemességet védelmezték a tolvajok és a rablók ellen.

Bars megyében 1638-foami hét zapisz volt s mindegyik élén nemes kapitány állott.²⁵⁾ E megyében a kapitányoknak az erkölcstelen nőket is össze kellett fogniok és a zapisz elé állíttatniok.

Esztergominegye 1721. évi utasítása szerint a járások zapiszaiban kapitány, hadnagy és tizedesek

²⁴⁾ „In oerta *contubernia vulgo zapis* dicta distribuimus” etc. Az első contubernium Bajmócon volt.

²⁵⁾ Statutum comitatus super zapisz . . . certos *conventus vulgo zapisz* instituere . . . singuli septem zapisz habeant suos capitaneos ex nobilibus per comitatum ordinatos”. A zapisz kapitánya alatt állottak a vajdák és a tizedesek.

állottak a gonosztevők üldözésére. E tiszték a vicispán előtt esküt tettek. Kötelességük volt a dohányzókra a deresben tizenkét botütést veretni. Ugyanennyi botütéssel büntették a kisebb káromkodókat is.

A békességes esztendőök visszatértével a mód nélkül elszaporodott tolvajok és rablók száma is nagyon megfogyott. Lassan-lassan megszűnnek a zapszok is. A XVIII. század derekán már nem találkozunk a zapszokkal.

IX.

RÁKÓCZI ZSIGMOND ESETE

Rákóczi Zsigmond esete

Nem új dolog, hogy Rudolf korában fogyaték hazánkat és nemzetünket végső pusztulás fenyegette. Básta szekerének korát éltük. A nagy török háború másfél évtizedre elvonódott s pusztulási és rabi Ínséget teremtett. A császári hadak leirhatatlan pusztítása, Básta járása stb. Isten ostoraként nehezedett az amúgy is kifosztott országra. Könnyebb volt a gyémántban lágyságot keresni, mint a nyakunkra küldött idegen zsoldosokban. Segítségünkre, megmentésünkre küldték azokat, akik mindenünkből kifosztottak s még a templomokat is feltörték. Maga az udvari kamara írja a Pezi-féle ezredből, hogy *négyezer rablott lován vonul hazafelé s minden kapitánya nyolc nehéz társzekéren viteti maga után a rablott holmit.*¹⁾ S ezt nem a töröktől, hanem a védtelen lakóktól szedték el! A háború csapásai mellett a politikai és a vallási üldözés is nagyban folyt. Az udvari kamara a magyar kamarával egyetemben seregével gyártja a nótapereket, hogy az üres kincstárt megtöltse. Végrendeleteket, adományleveleket hamisítanak, felségsértési pereket gyártanak, hogy a gazdag urak vagyonát elkobozhassák. Fő- és jószágvesztésre ítélik a kiskorú és árva Homonnai Györgyöt, hogy hatalmas birtokait elkobozhassák. Égbekiáltó igazságtalansággal ragadják el a királyhű Dobó Ferenc hagyatékát. Báthory István még csak betegeskedett, a kamara emberei azonban már ott ólálkodtak; az

¹⁾ Közös pénzügyi levél. Hung. 1603 május 14.

ecsedi várkapitányt megvesztegették s várták, mikor hunyja le szemét Báthory, hogy a vagyont az örökösök elől elkaparithassák. Ki ne ismerné Bánffy Dénes kifosztásának, az Illésházy-pörnek, Nádasdy Tamás és Pethő Ferenc főbenjáró vétéségének történetét? Bizony nehéz az embernek kezét és nyelvét kötve tartató, mikor ezeket olvassa!

A kincstár állandóan üres volt s a háború költségeit nem volt miből fedezni. A katonaság tehát rablásból élt. A kamara a magyar urak jószágainak elkobzásával igyekezett a pénzhányon segíteni. Hogy az eszközökben nem igen válogatott, mondanunk sem kell. A leghatalmasabb úr, a legjobb hazafi, sem tudhatta, nem arra virrad-e másnap, hogy fejét és vagyonát kéri. S míg a kamara a felségsértés színe alatt elvetemült módon igyekezett az üres kincstárt megtölteni s a katonaságot fizetni: addigi Rudolf udvarában még a komornyikok is könyökig vájkáltak az aranyban. A császár főkomornyikja egymaga oly összeget kaparított magának, hogy egész hadtestet lehetett volna belőle fizetni. A fővezérek és a generálisok is Krózusokká lettek nálunk.

E rettenetes időbeni a képzelhetetlen furfanggal kigondolt kamarai perek egész serege folyt. le – hamis tanúk és hamisított irományok alapján. A törvényt nem büntetésre, hanem fosztogatásra használták. A király a kamarák ajánlataira csak azért tart országgyűlést, hogy a nótapereket elintézhesse és így jövedelmet szerezhessen.

Rákóczi Zsigmond és Rákóczi Lajos a király szolgálatában állottak. Mindkettő harcon forgott jeles vitéz és kitűnő főtiszt volt. Rákóczi Zsigmond mint egri főkapitány különösen nagy érdemeket szerzett azon föld védelmében, ő vezérelte

a csapatokat a Szikszó mellett vívott véres csatában, melyben a túlnyomó erővel rendelkező török sereget teljesen szétverte. Ez alkalommal a felsőmagyarországi megyék ajándékokkal és hálafeliratokkal halmozták el. A hazai és külföldi költők meg megénekelték őt. Érdemei, jó híre és neve meg nem akadályozhatták, hogy a kamara ne törjön ellene. Gazdag volt, szép és jól jövedelmező jószágokkal rendelkezett, ez untig elég volt az udvari kamarának, hogy kísérletet tegyen kifosztására. Az udvari katmara egyszerre indította meg az eljárást Rákóczi Zsigmond és Lajos ellen. Gonosztevőknek nyilvánította őket s felszólította öfenségét, hogy koboztassa el vagyonukat; mert Rákóczi Zsigmond levelezget az egri törökökkel; Rákóczi Lajos meg felajánlotta szolgálatát a lengyel királynak. Ez volt a nagy bűn, ami miatt bűnhődniök kellett! Az udvari kamara, a magyar kamarának azonnal értékére adta, hogy a Rákóczi-javakat el akarja kobozni. Csak arra kért tanácsot, mi módon vihetne ezt végbe legkönnyebben? Ez alkalommal leküldte a magyar kamarának Rákóczi Lajosnak 1602 július 18-án kelt és lengyel nyelven írt levelét Lubomirszky Sebestyénhez. Rákóczi Lajos e levélben azt írja, hogy kész zsoldba állni kétezer próbált vitézzel, akik részben lovasok, részben pedig gyalogosok.

A magyar kamara Pozsonyból válaszolt az udvari kamarának Rákóczi Lajos ügyében.²⁾ Hogy lehet-e Rákóczi javait elfoglalni – írja a magyar kamara – s vajjon lehet-e őt bíróság elé állítani, az vita tárgya nem lehet. Hiszen aki nagyobb zsoldért idegem állam szolgálatában áll, a törvény szerint minden javát elveszti. Ha paraszt vagy oly ember teszi ezt, akinek nincsen birtoka,

²⁾ Ugyanott, 1603 febr. 15.

az a törvény értelmében fejét veszi. Idézésre nincs szükség, csak végrehajtásra. Rákóczi Lajos javait tehát azonnal el lehet kobozni.

A magyar kamarának igaza volt abban, hogy az idegen állam szolgálatába álló vitézre a törvény csakugyan ilyen büntetést mér. Azonban ezt a törvényt még senkire sem alkalmazták. Rákóczi Lajosra meg legkevésbé lehetett alkalmazni; mert ő nem állott még idegen állani szolgálatába, csupán egy állítólagos levélben ajánlkozott ilyesmire. Az akkori igazságszolgáltatásnál ez azonban mellékes dolog volt.

Az 1603. év tavaszán Rudolf már meghagyta az udvari kamarának, hogy kutassa ki Rákóczi Zsigmond és Lajos gonoszságait s ha a dolog valónak bizonyul, foglaltassa le mindkettőnek a vagyonát.³⁾

Az udvari kamara május 23-án felel a királynak. Már irtunk a szepesi kamarának – jelenti – Rákóczi javainak lefoglalása ügyében. Szigorúan meghagytuk a szepesi kamarának, hogy *a legnagyobb titokban csinálja a dolgot*. Ez meg is történt már részben, mennyiben a szepesi kamara beküldte Rákóczi javainak összeírását. Felsőged most adjon parancsot a kassai generálisnak és a megyéknek a jószágok konfiskálása ügyében. Üdvös dolog léssen ez; mert legalább mások is megremülnek.⁴⁾

Micatius Miklós váradi püspök május 12-én Kassáról írja az udvari kamarának, hogy Rákóczi Lajos javainak az összeírását a vallonok és hajdúk hallatlan erőszakoskodásai miatt alig lehetett végrehajtani. A páratlan rablások és dúlások miatt ugyanis a városból mozdulni sem mer senki.

³⁾ Ugyanott, 1603 mára 8.

⁴⁾ Ugyanott.

De azért – amennyire lehetett – az összeírás megtörtént. Sok faluba azonban képtelenség volt eljutniok. Ezeket nem is lehetett összeírni.⁵⁾

Rákóczi Lajos ügyével egyidőben indították meg az eljárást Rákóczi Zsigmond ellen is. Neki azt rótták fel bűnül, hogy levelezett az egri törökökkel s hogy megvásárolta az osztrogonyi hercegtől a makovicai uradalmat. Ostrogi János lengyel herceg panaszt emelt a király előtt, hogy Rákóczi Zsigmond, Bereg- és Tornamegyék főispánja nem tartotta meg a makovicai uradalom ügyében kötött egyezséget. E lengyelországi panaszhoz járult, hogy az udvari kamiarának sikerült Rákóczi Zsigmond néhány bizalmas levelét megkaparítania. E levelek elseje Cserminszky Bálintnak, Makovica kapitányának szólt. Rákóczi a haza szomorú állapotján kesereg benne s megírja a kapitánynak, hogy *„vérünk hullásával kell hazánkat halálunkig szolgálnunk”*. A második levél ugyancsak Cserminszky Bálinthoz szólt. (1601 július 24.) Ebben védelmezi a maga eljárását Makovica ügyében. Ifjúságomtól fogva – írja – mindéig jó névre és igazságosságra törekedtem és életem árán is megőrzöm jó híremet és nevemet. A harmadik elfogott levél Kellemessy Mihályhoz szólt. (1601 július 23.) Ezt a levelét is fenkölt, nemes hang és mély hazaszeretet tölti be. A levél végére megemlíti Rákóczi, hogy az egri basa és a janicsárok agája 20.000 aranyat ajánlottak fel neki.⁶⁾

Ez az utóbbi dolog – amint később kitűnt – török rabok kiváltására vonatkozott. Tehát egészen ártatlan dolog volt. Arra azonban untig ele-

⁵⁾ Ugyanott.

⁶⁾ E levelek megvannak a közös pénzügyi levéltár Hung. című gyűjteményében. (1602.)

gendő volt, hogy Rudolfnak és az udvari kamarának a gyanúját fölkeltsse. És megkezdik az eljárást Rákóczi Zsigmond ellen is, kinek akkor az országban kitűnő neve és híre volt. Az udvari kamara parancsára kihallgatják Olajos Istvánt, az ónodi vicekapitányt. Ez a jelentéktelen; és rosszindulatú ember azt vallotta, hogy Rákóczi Zsigmond gyakran bocsát Egerbe török rabokat, amit az idevaló kapitányok híre nélkül nem volna szabad tennie. Sokszor a palánk kiskapuján át földött szekéren viteti ki a török rabokat, hogy a vitézlő rend ne lássa. így, titokban jönnek vissza a rabok Egerből. Most is van Rákóczinak egy fogoly bégje Ónodon. Ez a bég török rabot küldözget be Eger várába. A napokban! is onnét jött vissza és ezer aranyat hozott onnét. Ilyen dolgokat nem volna szabad Rákóczinak a kapitányok híre nélkül cselekednie!

Rákóczink levelei és Olajos vallomása Rudolf király kezébe jutván, 1602. október 16-án Prágából Mátyás főherceghez fordult s leküldi neki a Rákóczi Zsigmond elfogott három levelét. Egészen bizonyos, – írja a király – hogy Rákóczi Zsigmond az egri basával és a janicsárok agájával levelet váltott. Az ő nagybátyja: Rákóczi Lajos meg kétezer katonát kínált a lengyeleknek. Ezt nem lehet tűrni. Jelentést kérek. Az idecsatolt leveleket biztos helyeken kell tartani s nagy gondal kell őrizni, hogy el ne tűnjenek.

Mátyás főherceg a két Rákóczi ügyét a magyar kamara elé terjeszté. Ez a rabszolgatestület 1602 december 4-ém terjeszti föl véleményét. Szerinte Rákóczi Lajost idézés nélkül le lehet tartóztatni. Rákóczi Zsigmondot pedig „ad audiendum verbum” az országgyűlésre kell idézni.

A magyar kamara e fölterjesztésén kívül van még egy (kelet nélkül), amely egészem más szem-

pontból fogja föl az ügyet. Ezt a magyar tanácsosok írták. Az ő véleményük szerint Rákóczi Zsigmond közpályája és családi élete nyílt könyv. Az országban feleségén és kedves gyermekein kívül sok jószága is van. A feljelentő Olajos István nem olyan ember, akinek vádja oly nagy férfiú tisztességét elhomályosíthatná, amilyen Rákóczi Zsigmond. A tanácsurak nem hiszik, hogy a gyanú egymaga elegendő volna Rákóczi elbuktatására. A török és a magyar végházakban bevett szokás, hogy éjjel-nappal mindent és mindenkit földött székéren bocsátanak ki és be. Ez azért van, hogy a kémkedés megnehezíttessék. Ezért senkire sem lehet követ vetni. Azután a maga kastélyában kiki azt a kaput nyitattja, melyik neki tetszik. Rákóczit fel kell szólítani és szemre hívni, hogy igazolja magát. Addig pedig a végbeli kapitányoknak meg kell parancsolni, hogy szimatoljanak és kutassanak többet és bizonyosabbat; mert holmi szélpálírás nem elegendő az ő elítélésére.

Az udvari kamara megfogadta a tanácsot s írt több főtisztnek, hogy figyeljék Rákóczit. A legtöbben egy vakarítást sem írtak. Csak a hírhedt és gonosz Erich Lassota hajlott a kívánságra s 1603 február 21-én megírta az udvari kamarának, hogy ő semmi rosszat nem tud Rákócziról. Az igaz;, hogy az elmúlt évben beküldött szpáhit (török lovast) Egerbe, de ezt a sarca ügyében: bocsátotta be. Olajos István személyesen jött ide s elmondá, amit tudott. Ezt már öfelségének is megírtam. A török raboknak Egerbe való bizalmas küldözgetését túrni nem lehet. Meg kell Rákóczinak tiltani, hogy Ónodon rabokat tartson.

Bár a magyarságnak veszett ellensége: Lassota sem tudott semmi bűnt Rákóczi Zsigmondról, bár a hazai politikai viszonyok is azt javasolták, hogy nem jó a sebekre olaj helyett épét

önteni: az udvari kamara mégis folytatta a két Rákóczi ellen megindított eljárást. A két Rákóczi nagy vagyona nem hagyta őt békén s minden követ megmozdított, hogy ezt a kincstár számára megkaparíthassa.

Tudjuk, hogy az udvari kamara Rudolffal egyetemben az 1603. évi országgyűlést csak azért hívta össze, hogy ott a kamarai pörököt elintézhesse s így az üres kincstárt megtöltse. Az udvari kamara a két Rákóczit is ez alkalommal kísérelte meg elítéltetni és vagyonukból kiforgatni. Maga Rudolf is kíváncsi volt, vajjon sikerül-e a dolog. Az 1603. év május havában meg is hagyta az udvari kamarának, hogy azonnal értesítse őt, vajjon Rákóczi Lajos ott vala-e az országgyűlésen? Bizony nem volt ott. S ez volt a szerencséje. Máskülönben bizonyosan elfogják őt. Rákóczi Zsigmond ügye azonban szóba került az országgyűlésen. De a rendek egyértelműen mellette fogtak s érdekében fölírtak őfelségéhez, Ennek nem sok hasznát látla volna Rákóczi, ha ki nem tör a Bocskay-féle fölkelés. Az első egyike, aki Bocskayhoz csatlakozott, Rákóczi Zsigmond volt. S attól fogva nem kellett már tartania az udvari kamara csel-szövéseitől. Későbbben még kevésbé, mert hiszen – mint tudjuk – Rákóczi Zsigmond Erdély fejedelmi székébe került.

X.
A RÉGI MAGYAR HADBÍRÓSÁG

A régi magyar hadbíróság

A ledölt fát a gyermek is kopácsolja. Újabb időben erősen divatra kapott a mi régi intézményeinknek korholása és gúnyolása. Boldog s boldogtalan – ha ért hozzá, ha nem – azon vesződik, hogy nemzeti életünk régi intézményei iránt idegenséget keltsen. Amiért ezer és ezer magyar vére folyt, ami századokon át szent volt, ma a Gsáky szalmája. Mindenki tépheti, mindenki rugdoshatja. Csak a modernséget kell pajzsul vennie, mondhat bármit, követőkre és hallgatókra talál. Az intézmények böcsületes megismerése egyáltalán nem szükséges. Ez különben is sok kutatással és nagy fáradsággal jár. Untig elég, ha valaki a kopott könyvek kétes adatait ismeri. Csak ki kell színeznie minden dolognak rossz oldalát, elhallgatnia jó tulajdonságát – aztán kész a hatás és a siker. Vakon viheti a pártjára azt, akit akar.

Az emberi fejlődésnek is megvan a tegnapja és a mája. S ennek a fejlődésnek minden mozzanata tanulságos, mert mindegyik magán viseli kora nemzeti sajátosságát és eredeti színezetét. Csak mélyreható szemmel kell vizsgálnunk, hogy megtaláljuk hennák azt a csodálatos erőt, mely elődeink lelki életét és gondolkodását mozgatta. A magyar intézmények legtöbbjét eleinknek vérük ontásával kellett megteremteniök s századokon át vérükkel védeniök. Többszázadon át olyan viszonyok között tengődtünk, amik nem a haladás, hanem a hanyatlás útját egyengették. A létért való küzdelmünk háttérbe szorított mindent. S mégis

voltak intézményeink, amikkel bátran előállhatunk ma is, mert csak tisztességet vallunk velök. S ha a viszonyokat is latba vetjük, amik között ez intézmények létrejöttek, akkor az elismerés nem a gúny szavával kell őseinkről emlékeznünk.

Ezek a gondolatok járják az ember fejét, mikor a régi magyar haditörvénykezés ismeretlen emlékeit lapozgatja. Amiért az ország nemzeti szempontból annyit viaskodott, amit a hozzáértők nemrég a humanizmus érdekében hasztalanul követeltek, azt a régi magyar haditörvénykezésbesm mind megvalósítva találjuk. *A törvénylátás minden ízében magyar volt. A teljes nyilvánossággal együtt járt a védelem szabadsága! A katonai esküdtszék tagjainak jobbára a fele a polgárság törvénytudó részéből került ki, s a katonaesküdték között is nem csupán altisztek, de közlegények is akadtak. Még a legfelső magyar hadiszéknél is ott találjuk minden rend és osztály képviselőjét.* A demokratikus szellem tehát nagyobb mértékben érvényesült, mint manapság.

Igaz ugyan, hogy a régi katonai büntetések szigorúak, sőt sokszor kegyetlenek voltak, de hát ezt a korszellem hozta magával. Különben ezen a téren is sok mérséklés történt. A kegyelmezési jog ugyanis jobbára a magyar főtisztek kezén lévén, mindennapi jelenség a büntetések enyhítése.¹⁾

A XVI. és XVII. századi magyar haditör-

¹⁾ Laibachi tartományi levéltár (Rudolfinum), 145. fa se. Ungnadts und Auersperg Corresp. Auersperg írta 1580. július 12-én Károly főhercegnek, hogy az éhség miatt el kell pusztulniuk a katonáknak. A huszárok már szétmentek. *Sok itt (a horvát-szlavón végvidéken) az igazságszolgáltatás és a büntetés, de kevés a fizetés!* („Viel justitia und Bestrafung und wenig par Gelds verhanden“.)

vénykezésnek két fóruma volt. Minden valamire való végház őrségének volt *seregbírája* és *seregdeákja* (*Kriegsnotarius*). A seregbíró elé került minden bűneset és fegyelmi vétség. Ő hallgatta ki a bűnösöket és a tanúkat. Mikor a dolog odáig jutott, hogy ítéletet kellett hoznia, összehívta a *seregszéket*. Ez a seregszék, vagyis katonai esküdtszék törvény tudó katonák és esküdt polgárok gyülekezete volt. A legelterjedtebb szokás szerint az esküdtek felét a polgári, felét pedig a vitézi rend szolgáltatta. Komárom város úrbéri összeírásai például 1528-tól a XVII. század végéig mindig megemlítik, hogy mikoron a várban széket ülnek, a város köteles hat törvénytudó polgárt beküldeni, így volt ez Győrben is. Az 1562. évben például Kovács Lőrinc őfelsége naszádos főhadnagya jelenti, hogy Győrött seregszéket ültek. A törvénylátásra bejött *a győri bíró hat esküdt polgárral*. Kívülök az esküdtszék tagjai voltak még: Gsobokay András, őfelségének vizem való vicehadnagya, Bartha János vajda, Mesés János vajda, Ferenc vadja és Vízváry Pál tizedes.²⁾ A seregszéket a hajdúvárosokban is tizenkét emberből állították össze. A hajdúvárosok rendszabása mondja például 1613-banr. „hogy penig az kapitánynak törvényes igazság szolgáltatásában módja lehessen, maga mellé tizenkét főlegényt esküdtesen az törvények meglátására”.³⁾

Sok városnak nem volt ingyére az esküdtek

²⁾ Országos Levéltár: Nádasdy levelezések 1562 január 16. Az ítélet magyar nyelvű. „Én – írja Kovács Lőrinc – az dolgokra nagy uram törvényt láttattam. Bíró itt volt esküdtekkel, naszádos vajdákkal, tizedesekkel. Mindnyájan tizenketten voltunk.”

³⁾ Hajdúmegeye levéltára. Különféle évekből több ilyen rendtartás van itt, melyek a büntetéseket is felsorolják.

szolgáltatása a hadiszék számára. Akadt azonban olyan város is, mely követelte magának, hogy esküdt polgárai résztvehessenek a katonai örvenylátásban. A XVI. század közepén Kassa őrsege teljesen magyar, a polgárság meg részben német volt. Ezért a magyar kapitány nem kért a várostól esküdteket. A polgárság ezt sérelemnek vette s fölírta a kamaraszékekhez. Az 1560-ban. Kassára küldött királyi biztosok aztán Írásban adták a városnak, hogy a katonai esküdtszékbe a város megfelelő számú polgárt küldhet.⁴⁾

Kisebb végházakban, ahol az őrség csekély száma miatt seregbírókat nem tartottak, a bírói tiszt is a kapitány kezén volt. A kapitány aztán vagy maga gyakorolta a bírói tiszteket vagy *fogott bírokra* bízta azt. A polgárokból és vitézekből alakított esküdtszék természetesen az ilyen kis végházakban is rendszeresen működött. Az esküdtek száma azonban nem volt minidig tizenkettő. Az 1577. év december havában például nemzeti *Berzay János* ivánicsi kapitány tartott Kaproneán törvényt. Paczkó Mihály haramia ugyanis azt vallotta, hogy a *Radocza* nevű haramiavajda Kaproncát a török kezére) akarta játszani. Ezért a, haditörvény elé került. Berzay uram az esküdtszéket így állította össze: Várasd városától, úgyszintén Kapronca városától két-két esküdt polgárt rendelt a várba. Ehhez a négy polgárhoz négy galogvajdát adván, az esküdtszék megalakult. A tanuk kihallgatása után az esküdtek ezt a törvényt kiáltották ki: Radoca vajda ötven nemes emberrel tisztázza magát. Ha sikerül ártatlanságát kimutatnia, meg kell esküdnie Paczkó Mihály fejére. Ez esetben Paczkó Mihály lófarkon meghurooltalván, félné-

⁴⁾ Közös pénzügyi levéltár: Hungarica 1560. a biztosok jelentése.

gyeltetik és négy karóra vonatik. De ha Radocza Vajda nem tudja magát menteni, a szentencia az ő fejére száll s a lófarkra, illetőleg a karóra ő kerül.⁵⁾

Ormányi Józsnak, a sümegi kapitánynak sem lévén seregbíraja, ő maga állítá össze az esküdtszéke vitézektől és polgárviselt esküdtekből. Az 1557-ben például több hajdú ökröt lopott. A káros emberek épp akkor fogták meg őket, mikor az erdőn az ökröket nyúzták. „Itt – jelenti Ormányi – az törvény az hajdúkat halálra ítéle és a törvény szerint én őket felköttem. A hajdúk voltak Magyar Bálint uram szolgálói. Én az igazságban nem kedvezhetek!”⁶⁾

A seregbíró, helyesebben a *seregszék* volt a magyar hadbíróság első fóruma. Ha kinek a seregszék ítélete nem tetszett, fölebbezhetett a *hadiszékre*. Az egyes ítéletekből azonban azt látjuk, hogy nem minden esetben volt helye a fölebbezésnek. A rablás, lopás és más eféle bűnökre mondott ítéletet például gyakran azonnal végrehajtották. Csak ha valami rendkívüli körülmény merül föl, halasztották el az ítélet végrehajtását. Az 1586. évben történt például, hogy az egyik tatai csiszárnak a felesége és a szolgálja több lopott fegyverrel megszökött. Komáromban a naszádosok elfogták őket s így a komáromi seregszék elé kerültek. A vég helyek fenyítéke szerint a seregszék halálra ítélte őket Thury Márton vicekapitány erre az asszonyt azonnal a Dunába fojtatá. A szolgálgeény számára is elkészíteték az akasztófát, de nem kötteté fel, „mert egy leányzó akadt, aki azt a legényt akarja megkérni”. Mivel sokan könyörögtek érte, s mivel még ifjú legény volt,

⁵⁾ Steierorsz. tartományi levéltár: Militaria, 1577.

⁶⁾ Országos levélt. Nádasdy levelezések.

Thury Márton uram az ügyet Pálffy generális elé terjeszté.⁷⁾

A komáromi sereg szék ugyanez évben egy nagymegyeri pásztor ügyében ítélkezett. Úgy látszik, a jó pásztornak több volt a felesége, mint a juha. Ezért került az esküdtek színe elé. Mikor elfogták, akkor is négy feleséget tartott. Halálra ítélték, s Thury Márton kapitány uram mentein felkötötté őt.⁸⁾

Gabelmann, mint szemtanú, írja az 1596. évi táborozáskor, hogy Rácz János nevű huszárfőlegény, aki négy lóval Pálffy seregében szolgált, török szüzet ejtven rabul, azon erőszakot vett. A magyar hadiszék ezért tűzhalálra ítélte őt. De mivel Rácz János vitéz ember hírében állott, s mivel a török leány a saját tulajdona volt, kegyelemből *magyar módra* a fejét török rabbal ütteté le. A vallonok a gazdátlan török leányt azonnal elragadták s egy lóért eladták Forgách Zsigmondnak. A vallonok – írja Gabelmann – nem tartanak az ilyen törvénytől, mert ők nem magyarok s nem is kell nekik a magyar törvény!⁹⁾

Ugyanez a Gabelmann említi, hogy a szabad hajdút a lopás miatt az ítélet után a táborban azonnal fölakasztották. Ez a sors érte az egyik veszfáliai lovagot is, aki az egyik magyar ur-

⁷⁾ Adatok Pálffy Miklós életéhez.

⁸⁾ Az 1589. évben a komáromi bírák a széknapra beérkezvén, Duka János „törvényét is felvetették”. A bírák erre kimondták: ha valakinek a naszádos vajdával van pere, az először a sereg bírása elé kerül, az ügy azután felebbezés útján a kapitány elé kerül, így volt ez Paksy János és Kielman főkapitány idejében is.

⁹⁾ Bécsi állami levéltár: Diarium bellicum 1595-1596.

asszonynak hajából a főkötőt tartó ezüst tűt kivonta.

A seregszék Ítélete ellen – amint említők – a kerületi generálisok alatt lévő *hadiszékhez*, lehetett fölebbezni. *Ez volt a magyar haditörvénykezés utolsó széke*. Hogy nem minden ügy került ide, az nagyon természetes. A seregszék hatásköre ugyanis az egyes vár tartományokra is kiterjedvén, polgári ügyekben is ítélkezett, amik a liadiszék elé csak nagy ritkán kerültek. Ellenben a szorosan vett katonai ügyek, főleg a fegyelmi vétségek többnyire a hadiszéknél nyertek végső elintézészt.

A hadiszéknek Magyarországon a *tekintetes* cím járt. Az erdélyi fejedelmek ellenben a maguk hadiszékét *méltóságosnak* címezik. A felek nálunk a hadiszéket így szólították: „*had székiben ülő nemes törvénytevő uraim!*” A hadiszékek keletkezése nálunk egy időbe esik a kerületi főkapitányságok (generalatusok) alapításával. Ahány kerületi generális (országhadnagy) akadt, annyi volt a hadiszék is. A hadiszéknek egy bírója volt. Ezt hadi bírónak (*judex bellicus*) hívták. A német rendeletek *oberster Kriegsrichtemek* mondják, így nevezi például a szeptességi 1567. évi mustralaj strom Wékey Ferenc uramat, aki a felsőmagyarországi generalátus hadibírója volt.¹⁰⁾ A hadibíró mellé volt rendelve két assessor (ülnök) és egy nótárius. Nem kell azonban hinnünk, hogy ezek maguk ítélkeztek. A generalatusok hadi-

¹⁰⁾ A latin nyelvű kinevezések azonban rendszeren csak hadibírónak nevezik. Az 1669. évben például Csáky Ferenc felsőmagyarországi kerületi generális mellé Fodor Jánost nevezik ki hadbírónak. (*Officium judicis bellid consueto salario.*) Köz. pénz. levélt. Hung. 14.566. fasc. Ex consilio bellico 1669 április 1.

székei is csak esküdtszékek voltak, de ezekben már nem a polgári esküdtek, hanem a törvénytudó urak, a nagyobb rangú tisztek és a főpapok ültek széket. A hadibíró csak a szükséges bírói teendőköt végezte, az ítéletet fogalmazta és kiálította. Ezért az egyes ítéletekben gyakran olvashatjuk, hogy a felek a hadiszéket „böcsületes törvénytevő esküdt uraim”-nak címezik.

Valamint a seregbírákat, úgy a hadibírákat is eleinte maguk a magyar generálisok nevezték ki. A seregbírákat olykor maga a magyar őrség választotta. A XVII. században azonban már valamennyit a király nevezi ki a haditanács útján. A kinevezés a bírának a fizetését is meghatározza. A hadibírának nem egyforma volt a fizetésük. Básta generálissága idejére a kassai hadbíró (Kriegsrichter) *Fáy István* volt évi 550 frt. fizetéssel.¹¹⁾ A hozzá beosztott első assessor: Keczer István 200, a másik assessor: Buzinkay András 120 frt.-ot kapott évenként. Különböni rendszeren husz-barminc forint havi fizetésük volt. Az 1603. évben például a meghalt *Ormándy János* helyébe a király nemzeti *Hadriczy Jánost* nevezi ki dunán-inneni magyar seregek hadibír ájává, havi busz forint fizetéssel. Az 1609-ik évben *Semsey Miklós* felsőmagyarországi hadibírása évi 500 forint fizetést húzott, vagyis ugyanannyit, mint a kerületi vicegenerális. Az 1638. évben *Lánezy Gergely*, majd meg az utódja *Berinyi Zsigmond*, felsőmagyarországi hadibírái 300 forint fizetést húztak.¹²⁾ A dunántúli magyar hadak főgenerálisa

¹¹⁾ Közös pénz. levélt. Hung. 14.415. fasc. 1603. *Hungarischer Kriegsrecht*.

¹²⁾ Közös pénzügyi levélt. Hung. 14.499. fasc. 1639 aug. 1. Berinyi Zsigmond hadbíró (judex bellicus) és Samóczay István hadi titkár (secretaries bellicus)

1682-ben Batthyány Kristóf és vicéje Gyöngyösi Nagy Ferme volt. Ezek mellett a seregdeáki tisztet Salápczy Márton, a hadbírói méltóságot pedig *Szabó Pál* viselte a szokásos fizetéssel.

És a hadbíró táborba szállt, úgy három lóra járt neki fizetés. Eszerint bizonyos, hogy igazítószék, vagyis főlebbezési fórum a háború idején sem hiányzott a magyar seregekben.¹³⁾

Az egyes hadiszékek székhelye változott. A felsőmagyarországi például a kerületi kapitánysággal) együtt több helyen tartott szállást, míg végre a XVI. század másik felében Kassa lett állandó székhelyévé. A Dunán innen lévő magyar generális is hol itt, hol amott lakott. Eszerint a hadiszéke hol *Érsekújvárt*, hol *Sempten*, hol meg *Léván* volt. A Dunán túl lévő kerületi generális, aki rendesein a báni tisztet is viselte, Szigetvár és Kanizsa eleste után rendszeren *Egerszezen*, néha *Körmenten* tartotta hadiszállását és hadiszékét,

Ezen hadiszékek közül a legnagyobb · liataskörű a kassai volt. Ez alá tartoztak például a szabad hajdúvárosok is. Forgách Zsigmond kerületi főgenerális a hajdúvárosok részére kiadott rendszabásokban, 1613-baai, ezt írja: „Ha peinig valamelyiknek súlyosan tetszenék az törvény, minékünk, úgymint kassai generális kapitány széki eleiben hozhassa és mindem törvénynek itt szakad-

fizetésüket sürgetik a kamaránál. – Az 1641. évben *Nagy Pál* volt Győrött a hadbíró (judex belli exercitus Hungarici), aki a nevezett évben ezer forintnyi hátralékának megfizetését sürgeti. (Ugyanott, 14.502. f-asc.)

¹³⁾ Az 1609. évben Somsay Miklós volt a kassai hadbíró. A király 1613 április 3-án írja neki: „quotiescunque is (t. i. Somsay) cum generali nostro regni Hungáriáé superioris campestris militiae castra secutus fuerit, ad trés equos stipendium benigne contulisse” etc. (Ugyanott, 14.442. fasc.)

jon vége.”¹⁴) A Dunáin innen és túl vajú generalátusok hadiszékéinek azért volt kisebb a hatásköre, mert a két legjelentősebb végház, Győr és Komárom népét kivették a hatáskörük alól. A győri és a komáromi generálisok önállóak voltak. E két helyen, amint tudjuk, többnyire németek viselték a generális tisztséget. Mindkét helyen feles német és magyar őrség volt. A magyar őrségeknek minden helyen saját seregbírájuk és seregdeákjuk volt, kik függetlenül gyakorolták bírói tisztségüket a magyar esküdtekkal. A törvénykezésben a két helyen a második fórum a generális avagy a vicefőkapitány személye volt. A XVI. században azonban igazítószéknek a *győri káptalant* is használják. Az 1619. évben például a komáromi seregbíró ítéletéről írják: „*az sereg törvényének, mely lett 1619 január 17-én, kontradikálni kell az győri káptalanra!*”¹⁵) Dunántúl, amint tudjuk, több magyar végház nevében a dunántúli kerület magyar generálisa, hanem a győri generális alá tartozott. Ilyen végház volt például Palota, aztán a balatoni kisebb várak. Ezek a végházak a seregszék ítéletét a győri generális elé terjesztették, ez lévén számukra a főlebezési fórum, avagy igazítószék. A palotai főkapitány

¹⁴) Hajdúmegye levéltára. – Az 1571. évben a kassai hadiszék Geszteli György ügyét tárgyalta, akit lopással vádoltak. A hadiszék tagjai voltak Rueber János kassai generális, Wékey Ferenc hadbíró, Mindszenty Imre alispán, Faygel Péter, Bihany Balázs, Eötvös Lőrinc, Kassa bírójának, Cromer Lénárt Kassa nótáriusa és Thenmey Balázs a fiskus helyettese. A hadiszék a vádlottat elítélte, hogy az ítélet „*inde solius gratiae majestatis imperatoriae subiacet*”. Megemlíti, hogy Geszteli György homonnai harmincados volt. (Köz. pénz. levélt. Hung. 1571. Nos Joannes Rueber de Pichendorf consiliarius ac generalis etc.

¹⁵) Komárom város jegyzőkönyve, 1619.

lányok utasításaiban ezt rendesen; megtaláljuk. Ormándy Péter főkapitány 1588. évi utasítása mondja például: a főbbezés a főkapitány székéről a győri főkapitányság (generalisság) hadiszékre történik.¹⁶⁾ A kapitány súlyosabb vétségek dolgában, mint például gyilkosság, lopás, házasságtörés stb. dolgában csakis a győri generális tudtával mondhat ítéletet.¹⁷⁾

Mondanunk sem kell, hogy a győri generális alá tartozó végházakban is a magyar törvény szerint ítéleztek.¹⁸⁾

A várbirtokok területén és a vártartományokban lakó jobbágyok felett a kapitányok csak akkor ítélezhettek, ha az illető helyen udvarbíró (provisor) nem volt. Ha ilyen akadt, akkor minden ügybenő és esküdt társai Ítéleztek. A szatmári udvarbíró utasításában olvassuk például, hogy súlyosabb esetekben törvénytudó embereket vehet magához. Schwendinek Kálnássy Ferenc munkácsi udvarbíró részére kiadott utasítása mondja, hogy a szombati törvénytapon a székre

¹⁸⁾ Közös pénz. levélt. Hung. 14.392. fasc. 1588: De appellationibus in causis militum exortis a sede ipsius capitanei ad iudicium supremi Jauriensis capitanei transmittendis” etc.

¹⁹⁾ Ugyanott: „In causis autem criminalibus, utpote furto, homicidiis, adulteriis et id genus aliis maleficiis nec sententiam ferat, nee exequatur pro se ipso ac inscio supremo capitaneo Jauriensi.” Az elítélteknek – mondja az utasítás – öfelsege adhat kegyelmet.

¹⁸⁾ Ugyanott: 15.437. fasc. 1566. az óvári német kapitány utasításában olvassuk: „In allen Klagen, Rechten und Verhörssachen gleichs Gericht und Recht ergeen lassen dem hungarischen Landtsgebrauch nach gemäss fleissig handien”.

törvénytudó bírakat hívjon s ezeknek a vár költségén ebédet is adjon.¹⁹⁾

Balassa Farkas diósgyőri kapitány utasítása azt mondja, hogy a polgárok és a jobbágyok ügyébe nem avatkozhatnak; mert ezek az udvarbíró joghatósága alatt állanak s ő ítél felettük.²⁰⁾

Mivel az udvarbíráknak gyakran halált is kellett mondaniok a bűnösök fejére, ilyen esetekben előbb a kamara véleményét kellett kikérniök.²¹⁾ Az elítéltek természetesen felebbezhettek, még pedig a keleti részekben a szepesi, a myugati részekben pedig a pozsonyi kamarához. A vártartományok jobbágyai számára ugyanis e két kamara volt az igazító szék.²²⁾

A dunántúli generálisság területén a hadiszéket többnyire a vicegenerális hívta össze. Az itt hozott ítéleteket aztán a főgenerálishoz terjeszti föl jóváhagyás végett. Mondanunk sem kell, hogy a tör-

¹⁹⁾ Ugyanott, 14.365. fasc. 1574. Ugyanígy szól a krasznahorkai udvbírónak 1569-ben kelt utasítása, de ez azt is meghagyja, hogy a bírság helyett testi büntetést kell alkalmaznia a nagyobb bűnösökkel szemben.

²⁰⁾ Ugyanott, 14.347. fasc. 1563. okt. 31. „Jurisdictio in colonos et subditos nostros ad arcem Diósgyőr pertinentes provisoris sit; isque omnes inter illos judicet et discernât; neque capitaneus noster in hanc jurisdictionem ullo pacto se ingerat”.

²¹⁾ Ugyanott: Hungr. Denkbuch 405. kötet, Hardegg Ferdinánd szatmári főkapitány utasítása (1590. márc. 25.) mondja: „res prius ad cameram Scepusiensem delata, et ab eadem camera responso expectato, poenam exequatur corporalem”.

²²⁾ A szatmári utasításban olvashatjuk: Cum causantes judiciis in faciebus locorum celebr. non contentu sunt, liceat ipsis primum ad administratorem, et illinc si volent in praesentiam camerae nostrae appellera.

vényszéki tárgyalást bírói inquisitio előzte meg. Ezt az inquisitiot vagy valamelyik seregbíró, vagy pedig a megyének kiküldött bírása végezte. Gyöngyösi Nagy Ferenc vicegenerális írja például Batthyány generálisnak: „Az inquisitiot nem tudom *militaris tisztviselővel, avagy, megye birájával peragaltassam-e?*”²³⁾

Ugyanez a vicegenerális írja 1680-ban a főgenerálisnak: „Az mi pedig a generális szék publicationját illeti, én elkövettem s disposition is tettem, hatnem az kiket nagyságod elő fog vétetni, azok ellen inquisitiot kell peragaltatni. Nagyságod parancsoljon egy bizonyos embernek fölöle. Én az én hivatalomban eljárók.”²⁴⁾

Mivel a generális széken jobbára a vicegenerális vezette a tárgyalást, a törvénykezéshez neki is kellett értenie. Ha pedig nem volt járatos a törvénykezésben, akkor más törvénytudó embereket kellett helyette alkalmazni. Az 1658. évben, például Káldy vicegenerális helyébe Niczky Boldizsár került. Mivel ő nem értett a törvénykezéshez, kevesebb fizetést kapott, mint az elődje. Ezt Batthyány Ádám generális az utasítás 3. pontjában aztáirn imigyen adta tudására: „Az mi az törvényes állapotot illeti, ahhoz mi sem sokat tudunk s annyival inkább erről kegyelmednek nem csinálhatok, sem adhatok arról semmi derekas dispositiont, hogy ahhoz lászon vagy dirigáljon; Mivel Káldy uram az ilyenre gondot viselt, tudott is hozzája, így fizetése annyival több járt neki azért az okért, de aziránt ha mi oly dolgaink occurálnak, hát arra főembereket kölletik fogadnom és

²³⁾ Körmendi ltr. Sárkány István Sárkány Mihály bokáját átlötte. Ez ügyben kellett vizsgálatot tartani. (1688 április 23.)

²⁴⁾ ugyanott. (1680 május 1.)

keresnem, akik arra gondot fognak viselni, hogy kárunk abból ne legyen.”²⁵⁾

Amint az ország többi kerületében, úgy a Dunántúl is a legtöbb végháznak külön seregbírája és seregdeákja volt. Ha azonban nem akadt ilyen, akkor a kisebb bűnösök fölött a kapitány ítélkezett. Az 1652. évben a régi artikulusokra való hivatkozással írják például Batthyány Ádám generálisnak: „Tudja azt nagyságod, az kapitányok az alattok valót törvény szerint szokták zabolában tartani s törvényt is reájok láttatni, hogy az aprólékdologgal nagyságodat mindenkor ne búsítsák.”²⁶⁾

Akadt azonban olyan tiszt is, aki a törvénykezést teljesen elhanyagolta. Káldy Mihály jelenti például Alsó-Lindváról a kerületi generálisnak a bűnösökről: „de nemhogy az itt való hadnagy büntette volna, hanem inkább pártját fogta és mióta ő ezen tisztben vagon, semmi rendtartás, semmi büntetés és semmi igazságszolgáltatás nem volt ezen végházban, hanem mindenkor az latroknak inkább szarvat adott tovább való gonosz cselekedetre.”²⁷⁾

Ha a végházakban hadiszéket ültek, a seregbírón kívül még más bírák és törvénytudó emberek is résztvettek úgy a vizsgálatban, mint az ítélkezésben. Az 1678-ban például Zalaszentgyörgyvárott Ákosházi Sárkány István kéménci kapitány több magyar tiszttel és a megye szolgabírájával folytatta a vizsgálatot Fánicsy István ellen, iaki a szentgyörgyvári seregnek búcsút adott s a vitézek-től ilyen szókkal vált meg: „Beste lélek kurafiak! alá is út, föl is út; föl szélre is száz mérföld, al-

²⁵⁾ Ugyanott: Memóriáié Niczky Boldizsár uramnak, anno 1658.

²⁶⁾ Ugyanott. Artikulusok, 1652.

²⁷⁾ Ugyanott, Missiles, 1685 szeptember 21.

szélre is-száz mérföld, nyitva az kapu, elmehettek.” Aztán kit vén kopóinak curkosnak, majomábrázátúnak, kit meg puskatoknak, csürtösnek nevezett.

A végbeli szokás szerint itt Dunántúl a nagyobb bűnösöket a generálishoz küldték föl, hogy aininiak a székin ítéljenek föltte. Az 1650. évben például a veszprémi hadiszék írja: „Mi Gorup Péter, őfelsége egyik fő lovas hadnagya, Szete István, Boros Mihály és Veszprémi István gyalog vajdák, Simon Pál porkoláb, Ecseri István, Márfi Ferenc, Mindszenti Jakab, Puskagyártó Szabó Mihály, Horváth József, Borbély Péter, Szücs Gergely a sereg hitös vásárbirája, Záborszky János az veszprémi nemes káptalan nótáriusa, Pápai Józsa Gergely és mind közönségesen ezen vitézlvő törvényszéknek assessorri adjuk tudásokra, az kiknek illik stb.”

A hadiiszék aztán megírja, hogy „Bódogh Mátét ez mostani fogságából; és tömlöcéből eliberáltuk és adtuk önagysága ez helyben lévő gondviselője: Szily Gergely uram kezében, hogy önagyságának pracsentálja.”²⁸⁾

A hadiszékek igen gyakran eltértek a szigorú törvények alkalmazásától. Az 1581. évben például két főlegény ügyében ítékezett a hadiszék, melyben a vármegye főszolgabírája, több hadnagy, porkoláb és törvénytudó nem is vett részt. A bírák aztán kimondották, hogy „halálra nem ean-gedjük ítélni; mert csak kardjával hüvelyestül sújtotta.”²⁹⁾

Vaszpori Peti véletlenségből jobbágyot ölt sa vicegenerális székin halálra ítéltetett. Mivel Vaszpори derék vitéz hírében állott s jó nevelésű fia

²⁸⁾ Ugyanott, Hegedüs Márton, a veszprémi sereg nótáriusa, 1650 október 14.

²⁹⁾ Ugyanott, 1581, Szent István király napján.

volt, a bírák „intercedáltak közönségesen érette vicegenerális úr ökegyelmének, hogy őnagysága adna néki gráciát. Őnagysága kegyelmes generális urunk gráciájára halasztotta.”³⁰⁾

Mivel nemcsak a főbb bűnösök ügye, de a felebbezések is a generális szék elé kerültek, itt aztán egyszerre egész sereg bűnös felett ítéleztek. Egyik ilyen generális szék például előre kiadta a bűnösök névsorát ily címein: „praefigált törvényes terminusára, úgymint *generális székre* való séries.”³¹⁾ Ez a kimutatás a bűnösök hosszú sorát adja. Akadt köztük olyan, akit lopással, csalással, kétnejtűséggel, fegyvervonással stb. vádoltak.

Tudott dolog, hogy a nálunk lévő császári tiszték a magyar hadi törvénykezést nem jó szemmel nézték. A haditanács is azt szerette volna, hogy a magyar katonák felett is német bíróság ítéljen. A magyar generálisok és főtisztek azonban tőlük telhetőleg gátat vetettek az eféle törekvésednek. Az 1675. évben Fejes István hadnagy, Inkey Ferenc (a légrádi szabad legények „baktmásztere”) és Iharosy Pál zászlótartó nyolc törököt levágtak.³²⁾ Ezért a haditanács rendeletére mind a hármukat elfogták s a csáktornyai német kapitány kezére adták. Batthyány generális azonban visszakövetelte őket s miután ez sikerült néki, magyar hadiszék elé állíttattajóJieL³³⁾

A kerületi generálisok hadiszékén igen gyakran határozatokat, vagy mondjuk törvényeket is hoztak, melyek aztán az illető kerület összes vég-

³⁰⁾ Ugyanott.

³¹⁾ Ugyanott, Anno 1685 május 15.

³²⁾ Ugyanott, Darabos Miklós, légrádi főkapitány jelentése a haditanács elnökéhez 1675 szeptember 26.

³³⁾ Ugyanott, Bajnovics Miklós, a légrádi szabad legények vajdája Batthyányhoz 1675 dec. 10.

házára kötelezővé váltak. Az 1644. év július 7-én például Batthyány Ádám a dunántúli³⁴⁾ kerület generálisa Körmenten hadiszéket tartott. A hadiszékben résztvettek Keglevich Péter vicegenerális, Bessenyei István kiskomári, Eördögh István pölöskei, Szecsődy István leinti, Beregszói Hagymássy István szentgróti, Kaczor Balázs egervári, Török István szentgyörgyvári, Gsáinyi György tótfalusi, Svastics István zalavári, Sibrik Miklós kérmendi, Ányos Zsigmond beréinyi kapitányok, továbbá Káldy Ferenc vicegenerális, Kisfaludy István és Mankóbükki Horváth Pál alispánok, Kisfaludy Pál esküdt assessor, Mankóbükki Horváth Ferenc nótárius, Hollóssy Gáspár és Rábahidvégi Horváth János szolgabírák, valamint több meghívott bíró.³⁵⁾

Miután ez a hadiszék egy csomó port elintézett és a vádlott katonákat elítélte, érvényes határozatokat hozott, miket a jelenlévő kapitányok és bírák szentesítettek.³⁶⁾

Gyakran megesett, hogy a kerületi generális helyett a vicegenerális tartott hadiszéket, de ilyen esetben is a generális elé terjesztették az ügyeket. Nagy Ferenc vicegenerális írta például Batthyány generálisnak 1680 május 1-én: „Az mi pedig a *generális szék* publicatioját illeti, én elkövettem s dispositiot tettem, hanem az kiket nagyságod

³⁴⁾ A mai Dunántúlt régen rendszeren Dunáninnen-nek nevezték. A jelen irat is annak mondja.

³⁵⁾ Körmendi levélt. Anno 1644. die 7. mensis Julii in arcé Körment celebrata sunt judicia in sede illustrissimi domini comitis Adami de Batthyán, tanquam generalis partium istorum *Cisdanubianorum* praesentibus etc.

³⁶⁾ „*Constitutiones seu articuli* in sede domini generalis communi ejusdem generalis, vicegeneralis et reliquorum capitaneorum consensu sancito” etc.

elő fog vétetni, azok ellem inquisitiót kell peragáltatni. Nagyságod parancsoljon egy bizonyos embernek felőle, én az én hivatalombain eljárak.³⁷⁾

Valamivel későbbben Festetics Pál írta ugyancsak Batthyánynak: „Ezeri katonának actióját inquisitioval együtt általküldtem nagyságodnak. Parancsolatja szerint nem deliberálhatok minekelőtte értésére nem adnám nagyságodnak” stb.³⁸⁾ Mondanunk sem kell, hogy a hadiszékek tárgyalási nyelve kizárólag magyar volt. Az ítélet azonban néha latin nyelven is kiadták.³⁹⁾ Az 1516. évtől a XVII. század végéig egész sereg tárgyalás és ítélet maradt reánk s majdnem mindannyija magyar nyelvű. Igen érdekesek és tanulságosak ezek az ítéletek. Kár, hogy a legtöbbjük még ma is a levéltárakban porlad.

Az alsó bíróságnak vagyis a sereg széknek ítéletét a hadiszék néha teljesen megváltoztatta „nem találván semmi marasztást.” A végháziak kapitányainak igaztalanságai is itt találtak orvoslásra. Nem egyszer megesett, hogy a hadiszék az igaztalanul elmozdított tisztet vagy altisztet visszahelyezte állásába. Csáky István kassai generális például Dankó János gyalogvajdát megfosztotta

³⁷⁾ Körmendi ltr. Missiles.

³⁸⁾ U. o. 1688 május 18-án kelt. levél Batthyány Ádámhoz generálishoz.

³⁹⁾ Békessy Mártonnak Lenkey Miklós kassai tábori vicekapitány ellen indított perében például az ítélet így szólt: „Nos Stephanus Fáy de Fáy sacrae caes. regiae majestatis partium regni Hungariáe superiorum *judex bellicus, caeterique assessores et convocati* eiusdem sedis assessores damns pro memoria, quod cum nos sexta die Julii 1603. *sede bellica* habita pro tribunali consedissemus” etc. (Orsz. levélt., kamarai levelezések. Kassa, 1603.)

tiszti állásától. A kassai magyar hadiszék azonban 1667-ben visszahelyezte őt állásába, mire a haditanács még hátralékos zsoldját is kiutaltatta neki.

A dolog természete szerint a hadiszékeknek legtöbb dolguk a háborúban volt. Ilyenkor ugyanis a táborban, valamint a táborjáratásban legtöbb vétek esett. Ezért a hadbírónak a generálisával egyetemben hadba kellett vonulnia. A hadiszéket aztán a generális szállásán tartották. így történt ez például 1566-ban, mikor is az Ungvárott táborozó seregben Wékey Ferenc hadbíró más törvénytudó emberekkel egyetemben hadiszéket tartott. Az egyik ítéletben a hadiszék Eödönffy Ferencet ezer forint fizetésében marasztalta el s ki-mondotta, hogy ez ellen felebbezés nincsen. Az ítéletet természetesen magyar nyelven adták ki, hangzik pedig eképpen: „Én Wékey Ferenc, császárnak őfelségének hadibírája és kapitánya mindeneknek, az kik az én leveletem látják, adotm emlékezetre, hogy mikor szent János Baptista születése ünnepe napján, én itt Ungvárt az őfelsége táborába *az én szokásom szerint esküdt ispánokkal és egyéb törvénytudó nemes személyekkel táborig törvényeknek meglátására leültem volna*, jöve élönkbe Pongrácz Niagymihályi János és ada élönkbe egy kötél-levelet, mely kötél-levél költ itt Ungvárt őfelsége táborába” stb., stb.⁴⁰⁾

Pálffy Miklós dunáninneri generális hadbírája Ornándy János volt. Békesség idején Érsekújvárt szolgált, de a háborúban követte az urát. Ilyenkor három lóra kapott fizetést, még pedig az esztergomi érsekség jövedelméből. Utóda nemes Hadriczy János volt, akit a király 1603-ban

⁴⁰⁾ Lásd egész terjedelmében Régi magyar nyelvemlékek II. köt. 196-197. 1.

nevezett ki havi 20 frt. fizetéssel.⁴¹⁾ Hadriczy is az esztergomi érsekség jövedelméből kapta volna a fizetését, de biz hiába várt arra! Végre is beadta lemondását. Ekkor *Thurzó Györgyi* generális Mátyás főherceghez fordult s megsürgette Hadriczy fizetését. A végházakban, írja Thurzó, most nagy az egyenetlenség, a viszálykodás és civakodás. A katonaságot lehetlenség jó fegyelemben tartami s a végháziakat megőrizni seregbiro nélkül! Ezek a seregbirok a kisebb végházakban tartják fent a fegyelmet. S ha ezekben van biro, mennyivel inkább szükséges, hogy a fővégházban: Érsekújvárt is legyen hadbiro.⁴²⁾

A Dunám innen lévő (bányavidéki) generálatus területén ugyanazokat a szokásokat találjuk, mint a Dunántúl. Hogy az itteni hadiszék működéséről is fogalmunk legyen, bemutatunk néhány tárgyalást és Ítéletet.

Bocskay járásakor a Dunán innen Kolkonits Szigfried viselte a generálisi tisztet. A legnépszerűbb és a legkedveltebb magyar főkapitány volt ő, akinek bőkezűsége és gavallérságia katonáival szemben határt nem ismert. A hadiszéket ő szék helyén: Érsekújvárott tartotta, de táborjárásakor a szállásán is szolgáltatott igazságot. Csak például említjük az alábbi:

„Anno 1608. 7. junii. Generális kapitány urunk szállásán szolgáltatott törvény néminemű koporsó

⁴¹⁾ Közös pénz. levélt. Hung. 14.418. „Egregio Johanni Hadriczy, judici exercitus partium regni istius Cisdanubianarum in Újvár existentium etc. (1603 aug. 4.)

⁴²⁾ Ugyanott, 1603 július 8. „Inpossibile enim est militera in bona disciplina et pietate conservare, confinia in bono statu consistere sine iudiciorum celebratione” etc.

feltöréséről és abban talált testnek megfosztásáról”.

A generális hadiszékében ezek a törvénytevő urak szerepelnek: Thury Ferenc vicegenerális, Koháry Péter, Géczy András, Abaffy Miklós, Beké Tamás, Radosóczy János, Etyeky István, Dersenitz Mihály, Végh István, Jó Máté, Ormándy Józsa, Giotay Benedek, Csehy Miklós, Palásthy Miklós, Gajcsy Péter, Popács Mihály, Csere János, Petheő András, Sosthy János, Feősös Mátyás és Zádony András.

A két vádlott katona Sándor János és Nagy György volt. A bírák szerint a vádlottak tűzhalált érdemelnének ugyan, de ettől ezúttal eltekintenek. „Azért – írják – az mi lelkünk ösmereti szerint azt találtuk, hogy legelsőben megkínózzák őket, azért hogy talán még többiekre is vallanak, azkik társok volnának az dologhoz ... Ily büntetést találtunk nekik, hogy legelsőben az kínzás után mind az kettőnek két-két kezét elvágják. Annakutánna fejüket szedjék itt az piacon öfölsége előtt. Annakutánna kivévén őket, négyé vagdalják és az városon kívül az utakra egyrésze felkössék őket.⁴³⁾

Néhány nappal később a hadiszék újra összeült. Ez alkalommal néhány templomfosztogató felett ítéleztek.

Kovács Dömötör hadnagynak három katonája „néminemű kelyheknek ellopása miatt álltak törvényt. A törvényszék a generális kapitány szállásán gyűlt egybe. A törvénytevő urak azt találták, hogy mindahárom legény halált érdemel ugyan, de mindazonáltal azt determináltuk, hogy az három közül egyik haljon meg. Ergo deliberatum est,

⁴³⁾ Thurzó levélt. 34. fasc. Az ítéletet latin nyelven is kiadták.

hogy Veszprémi Imre meghaljon s feje vétessék.”

A másik két legényt rabságra ítélték, de úgy, hogy minden pénteken száz botot verjenek rájuk. Kovács Dömötör hadnagyot a tisztitól megfosztották s börtönre vetették. Ott szenvedjen, – mondja az ítélet – míg öfelségétől kegyelmet nem kap.⁴⁴⁾

A Dunán innen lévő generális hadiszéke 1678 ápril havában Semptéhem tartott törvényt. Ez alkalommal a szék elé került a jó ocsovai polgárok ügye is. Ezek a szegény polgárok az egri török basa támadása ellenében kerestek védelmet. A törökök ugyanis megrabolván Ponyik városkát, feles számú rabbal Ocsva falu mellett vonultak hazafelé. Az egyik török vitéz, a Fél szemű Ali leesvén lováról, a faluba jött. A falu népe lóra akarta őt ültetni s a *bevett szokás szerint* a hová kívánta és mondotta, vinni. Azonban Horvát András, füleki huszár, rajta menvén, a törököt elfogta s rabul Zólyomba vitte. Mely török miatt most az ocsovaiak keserves nyomorúságokat szenvednek. Az egri török most is rablással fenyegeti a falut. „Kévánják azért Horvát Andrástól a megirt török rabot kezükbe adatni, hogy a töröknek fenyegető, rettenetes ínségétől mentek lehessenek.”

A jó ocsovaiakat tehát az a hír bódította, hogy a törökök dulást tesznek rajtuk. Hogy tehát a bőrüket megmentésük, a hadiszéktől írott igazságot kértek maguknak. A hadiszék azonban vesztében hagyta a kérésüket.

A kerületi főgenerális: Eszterházy Pál uram a törvénytételre berendelte a vicegenerálisát: Bercsényi Miklóst, Eszterházy János győri vicegenerálist. Ányos, Farkas, Háncsok, Fodor, Szabó, Szom-

⁴⁴⁾ Thurzó levéltár, 34 fasc. Anno 1608 jun. 10-én szolgáltatott törvény.

bathelyi hadnagyokat, néhány altisztet, aztán Mindszenty Zsigmond uramat, a generálisság hadi törvénytevő székeinek nótáriusát stb. Az urak, mint bíróképebeli emberek, leülvén, törvényt tettek az ocsovaiak ügyében. Az ítéletet aztán a hadibíró: Váll János foglalta írásba. Az érdekes ítélet így szól:

Deliberatum fuit:

Megértvén s jól gondolkozásban vévén .és megvizsgálván ezen több panaszokat és kívánságokat, az tekintetes hadiszék törvényesen ilyen deliberatiót tött. Mivel aféle dolgok és ezekhez hasonlók ennekelőtte is száma nélkül történtének, úgy mint Pétervásáron megkötözte az legény az török urát és bevitte Fülekre. Veszprém táján az elmúlt esztendőben két parasztlegény az török urát megkötöztvén, bevitte Veszprémbe. Az vacsi hegyen is az török kapálni küldte az jobbágyát, utánna menvén maga is, agyonütötte az kapával az urát s az fejét bevitte, Bujákban s más több helyeken is eféle példák történnek. *Mégis az hódult falukat ilyen cselekedetért nem háborgattak s nem nyomorgatták az török végházban lakó vitézek! Azért az ocsovaiak is más ember gonosz cselekedeteiért, büntelen lehetetlen, hogy szenvedhessenek!* Mivel peinig Horvát András nemes ember az! hódoltságot elhagyván, végházba ment lakni, semmi módjok az ocsovaiaknak berane. Az édes atya és anya fiának gonosz cselekedetért lehetetlen, hogy szenvedjenek, vagy szenvedhessenek. Azontúl az szent békesség ellen is vagy az végházon való rablások, kiket sok tilalmak elleni elkövetett az eгри és szécséni török. Így az, a mit keresett magának Ali félszemű török, megtalálta és magának tulajdonítsa. Ezért az tekintetes hadiszék igaz keresztyéni törvény szerint az ocsovaiakat az eгри török ez iránt való nyomorgatásában ártatlanoknak és

menteknek találta. Mely törvénynek mását azoosovaiaknak jövődöbeli igazságoknak oltalmára adtam ki kezem írásával és pecsétemmel megerősítvén, magával hozván azt az közönséges igazság! Vali János vicetárnokmester, császár és koronás király urunk ő felsége Dunán innen levő végiházainak hadi bírója . . .”

(A magyar hadibíráskodás még az alkotmány felfüggesztése után is megmaradt a régi formájában. Az elnyomatás legsötétebb napjaiban is magyarnak maradt az – amíg a végházak állottak. Bármilyen történt is, a magyar katona dolgában magyar katonai bíróság ítélte a magyar haditörvény alapján.

A végbeli életnek s ezzel együtt az önálló magyar katonai bíráskodásnak is 1699-ben szakadt vége. Az újonnan fölállított hajdúezredek már német formára ütötték s jobbára német tisztek aláadták. Német volt ezekben mindem! A seregbíró helyett az auditor vagy a *schultheiss* szolgáltatta az igazságot az ausztriai *Kriegsrecht* alapján. Hogy ezt a változást a mieink nem jó szemmel nézték, mondanunk sem kell. Molnár János volt az első hajdúezredes, akinek ezredébe a német szót, a német tiszteket és altiszteket bevitték, ő maga írja, hogy a magyarok a halálnál is jobban gyűlölik őt!

Véget érven a magyar katonai törvénykezés, az egykori *magyar hadijog* szabályai nyomtalanul eltűntek. Hasztalanul keresgettük ennek nyomát, nem akadtunk rá. Pedig bizonyos, hogy a összes végházakra vonatkozó általános katonai törvényünk volt. Hiszen a katonai ítéletek folyton emlegetik a *végházbeli fegyvervonásról való törvényt, a seregszék fenytékjét, a magyar hadijogot!* Maguk a királyi rendeletek is gyakran emlékeznek erről a magyar haditörvényről. Rudolf császár például 1588-ban kinevezvén Rákóczi Zsig-

mondót egri főkapitánnyá, figyelmezteti őt, hogy *a királyiváarak és végházak számára az előbbi években életbeléptetett haditörvényekre a magyar katonáknak meg kell esküdniök.*⁴⁵⁾ Gabelmann, aki 1593-96-ig szemtanúja volt a magyarországi hadjáratnak, igen sokszor megemlékezik a magyar haditörvényről s alkalmazását is leírja. Mátyás főherceg, mint Rudolf helyettese 1603-ban magyar hadibíróként nevezvén ki, a hivatalos kinevezésben folyton a *Hungarisch Kriegsrecht*-et emlegeti. Ha új végházat építenek, a király a belevetett katonaságnak mindig meghagyja, hogy a *ius militare Hungaricum*-ra esküt tegyenek.

Mindezek természetesen csak sejteni engedik, hogy a magyar haditörvény csakugyan írott erősség volt, amellyel valamennyi végházunkban éltek. De vajjon nyomra vezetnek-e ez adatok? Reméljük. Addig is elégedjünk meg azokkal a fegyelmi rendszabásokkal, amiket az újonnan toborzott tábori csapatok számára írtak. Az ilyenek ugyanis garmadával maradtak ránk. Sajnos, a legtöbbje alig mond valamit. Aminthogy nem is mondhat, mert hiszen mindannyi csak kivonata, gyöngé visszhangja a magyar vitézlő rend igazi törvényének.

⁴⁵⁾ Malkóczy Miklós 1578-ban az újonnan épült Bajcsavár (Weytschawar) kapitányává neveztetvén ki, Zrinyi György főkapitánynak Károly főherceg megparancsolta, hogy a 100 lovasból és 200 hajdúból álló őrségnek fel kell olvasni a „*jus militare*”-t s aztán meg kell az őrséget esküdtetni. (Steierországi tartományi levéltár, 790. fasc. Militare, 1578 okt. 18.)

XI.

A PÜSPÖK-KAPITÁNYOK

A püspök-kapitányok

Jól ismert dolog, hogy főpapjaink egykoron az elsők voltak ott, hol a halál dandárral járt s elsőeknek fúvatták a harci trombitát. A mohácsi csatater a tanúja, hogy az életekkel sem sáfárokodtak, ha a haza veszedelemben forgott. így volt ez később is. Ne higyjük, hogy 1526 után pilleszívüekké lettek főpapjaink s hadakozási kedvük teljesen elült. Hadakoztak biz ők később is, még pedig nemcsak a lelkiismereti szabadság ellen, hanem a pogány ellenség ellen is. Évkönyveink ugyan hallgatnak vitézkedő papjainkról, de ez mit sem bizonyít. Mind a XVI., mind a XVII. században elegenden akadtak köztük, akik a szablyavillanás és a kopjarecsegés közt is megálltak a helyüket. Szó ami szó, de bizony bennök is megpozsdult a magyar vér, mikor a seregdob bömbölő szava megszólalt s királyszín veres seregzászlóinkat megeresztették. S hátra tévén a keresztet, a kardhoz nyúltak. Érdemes volna őket egyenként tollra vennünk; mert olyikuk még a csatavezető régi vitézeket is felülmúlta s ha tanáccsal nem telt a tüző, ökigyelmök ilyen-nel is szolgáltak. Azaz hogy tanácsbéli fővitézeknek is beváltak. Pereghi Albert prépostról pld. hivatalosan írják, hogy kitűnő harcos (*optimus bellator!*) Ez a Pereghi még Enyinghi Török Bálint főkapitányt is bajviadalra hívta a pozsonyi mezőre!¹⁾ (1538-ban.) Horváth János szepesi

*) Bécsi állami levélt. Hung. 1538.

prépost mint huszárkapitány örökítette meg a nevét. Mátyás váradi püspök, aki bajviadalokat rendezett a magyar és a török vitézek között, fővitész ember hírében állott. Bornemissza Pál veszprémi és erdélyi püspök 1551-ben és 1552-ben maga vezette a bandériumot s nagy lelkesedéssel ír a csatájáról Nádasdy Tamásnak.²⁾ Ugyanez időben a győri püspök résztvett Zsámbok (török palánk) elfoglalásában s nagy örömmel jelenti, hogy immár ő is felcsapott vitéznek (fui factus quasi militaris). A XVII. század derekán Széchenyi György püspök a Dunántúl minden katonai dolgába beavatkozott s még Batthyány Ádám generális vitézeit is tömlöcre hányatta. Batthyány erre az esztergomi érsekhez, fordult panaszával. „Immár – írja – nem tudom, őkegyelme-e az generális, avagy én vagyok!”³⁾

A XVII. század alkonyán, vagyis a nagy török háború alkalmával főpapjaink minden kitelhető módon azon fáradoztak, hogy valóságos főkapitánysághoz juthassanak. Azaz a váraikban levő katonaságnak maguk akartak parancsolni. Balítélet alá senki ne vegye ezen igyekezetüket; mert nem hatalmi vágyból történt s nem is azért, mintha hadakozni akartak volna. Ismeretes dolog, hogy azon időbeni a császári hadak minő leírhatatlan erőszakoskodást és dúlást mivel tek. A fizetetlen magyar katonaság is a szegénységen zsákmányból élt. Ilyen körülmények között a megnyomorodott föld népére valóságos áldás volt a püspökök főkapitánysága. Ők ugyanis a kardjuk alatt levő katonasággal nemcsak a magukét oltalmazták, hanem a jobbágyaikat is védelmez-

²⁾ Orsz. Levélt. Nádasdy levél.

³⁾ Batthyány herceg körmendi lvt. Missiles, 1654.

ték az erőszak ellen. Széchenyi esztergomi érsek például 1692-ben egyenest azért követelte maga számára az érsekújvári és az esztergomi főkapitányságot, hogy a katonai kihágásokat és fosztogatásokat megakadályozza.⁴⁾ Nagynehezen aztán meg is kapta az esztergomi főkapitányságot. A többi püspök is így cselekedett. Aztán a zágrábi püspök Sziszekén, a nyitrai Nyitrán, Eszterházy Pápán, stb., stb. lett főkapitány. A püspöki kapitányok között a legnevezetesebb Kollonich Lipót volt, aki nálunk még ma is magyarfaló hírében áll. Pedig nem volt az! Ókigyelme csak a főúri köreinket nem szerette, de a magyar népet sohasem nézte rossz szemmel. Hogy vallási kérdésben elfogult s olykor erőszakos volt, az megint más kérdés. Mint nyitrai püspök-főkapitány jelentékeny számú magyar katonaságot tartott, *ő volt az első az országban, aki magyar katonáinak földet osztott, még pedig nem a máséból, hanem a magáéból. Ezenkívül minden katonájának, aki tíz évig becsületesen szolgált, nemességét, szerzett.* Ezt a fizetési módot Kollonich a királynak is melegen ajánlotta. Mikor a török kiverése után a Bécsi kormány-székek a magyar haderő teljes feloszlását sürgették, Kollonich volt az egyetlen, aki a magyar katona védelmére szavát felemelte, aki nélkülözhetetlennek hirdette a magyar katonát!⁵⁾

Ezen kor püspök-főkapitányai a hadakozásban nem vettek részt. Ha a katonaságuknak hadbia kellett vonulnia, akkor a helyettesük vezette. Széchenyi érseknek például báró Andrássy

⁴⁾ Köz. pénz. levélt. Hung. 14.685. fasc. 1692.

⁵⁾ Ugyanott.

Pál kapitány volt a helyettese s ő vezette a sereget, mikor az ország hadát felültették.

Azonban volt ez időben olyan püspökünk is, aki véres harcokat vívott, sebeket adott és kapott. Radonay (Ignác) Mátyás volt ez. Horvátországban született s még mint gyermek felcsapott katonának. Egy évtizednél tovább élt a császár zsoldján. S csak azután került az iskolákba. Már elmúlt harminc éves, mikor pappá szenteltette magát. Igen ájtatos és buzgó ember vált belőle, de a katonatermészet mindig felütötte benne a fejét. Ha a nyelvét megeresztette, úgy káromkodott, mint a kereketört kocsis. Akire megharagudott, azon még a keresztvizet se hagyta meg. A nyelve olyan volt, mint a boszniai kasza, mely mindenfelé vág. Még a magas állású tisztviselőket is úgy bestyekurafiazta, hogy sok embernek ma is megpirul az orcája. Mindenkiel összeveszett s mindenkiiben gazembert és árulót látott. Még püspöktársait sem kímélte. Sennyey István veszprémi püspökről például 1684-ben szórulszóra ezt írta a királynak: „A veszprémi püspök egész nemzetségével és unokáival: Czobor Ádám gróffal és Sennyey Pongráccal a zsvány Thökölynek szolgál tanáccsal és segítséggel. Immár másodízben gyalázatosan rebellált a dicsőséges ausztriai háztól ezen vidéknek nagy kárára és a veszprémi egyházmegye romlására.⁶⁾

Még ennél is gonoszabb dolgokat irogatott

⁶⁾ U. o. 14.633. fasc. 1684. „Episcopus modernus cum tota sua prosapia et nepotibus, utpote comité Adamo Czobor et Pancratio Sennyey *latrom Thököly* favendo consilia et auxilia dondo, iam secundo a gloriosissima domo Austriaca cum maximo harum partium damno et dieocesis Vespr. turpissime rebelarunt”.

Bécsbe a szerémi püspökről, Jany Ferencről. Hát meg a katonai parancsnokokról, meg a kamarai tisztviselőkről? Bizony, ha mind rablók és gyilkosok lettek volna, csúnyább dolgokat akkor sem lehetett volna róluk írni.

Radonay Mátyás zalavári apát és főkapitány lévén,⁷⁾ nagy érdemeket szerzett: mert mint maga írja, Zalavárt német őrseget tartott s ezzel részt vett a nagy török háborúban. A császári generálisok maguk is elismerik, hogy Radonay vitézül harcolt. Verovitica ostromában egy janicsár súlyos sebet ejtett rajta, de azért a táborban maradt s mint rác tolmács szolgált tovább. Közben nagy baj esett rajta. A törökökkel egyesült kurucok elfogták őt s vasraverve két évig tömlöcben tartották. Bizonyos dolog, hogy a kurucok nem ültették párnára s nem tartották őt marcepánnal. Nem is akadt széles ez; országban még egy ember, aki úgy gyűlölte volna a kurucokat, mint Radonay Mátyás. Mikor kiszabadult a fogságból 1684-ben, imígyen írt róluk a királynak: „A rebellis bestiáknak gonoszságát senki úgy nem ismeri, mint én. Égrekiáltó bűn lenne, ha az isteni és emberi törvény szerint méltóan nem bűnhődnének.”⁸⁾

A kurucokról való ilyenén fölfogása később megváltozott. Mikor ugyanis maga szemével látta a táborban, mint bánnak a császári főtisztek a magyarokkal s mint fűzik rabláncra az elfogott kurucokat, megsajnálta s védelmébe vette őket. Az 1688 febr. 27-én például megírta Batthyáynak, minő nagy károkat okoznak a kóborló török csa-

⁷⁾ Köz. pénz. ltr. 14.595. fasc. A király 1677. márc. 12-én nevezi ki fizetéses kapitánynak.

⁸⁾ U. o. „Foret peccatum in coelum damans, si juste divino et humano iudicio promeritam poenam non lucent” – írta a kurucokról.

tak. „Mely károknak – írja – okai némely fő német tisztviselők és kommandantok; mivel a magyar és horvát vitézlő rendet kergetik és bécstele nitik s ha mit magyar és horvát renden való vitézlő rend nyer, torkon verve elvonják tőle . . . Egyik ezeres kapitány Szinnyey öregebbik úrfi rabbá esett. Sok kuruc magyar főembereket és törököket, mint a barmot hajtának.”⁹⁾

Úgy látszik a zalavári német őrseget is magyarral cserélte föl; mert jelentéseiben csak magyar hajdúinak harcairól irogat. Az 1685. év nov. 29-éni például Batthyáynak írja: „Hajdúim pécsi mecsekekre mentenek, kik arra vigyáznak, hogyha az török evvel az holdvilággal élést és portékát Kanizsára fog-e bevinni.” Valamivel később (dec. 8-án) írja, hogy ötven hajdúja három hétig járt felső és alsó Baranya vármegyékben, a pécsi és a siklósi mecsekekben. Ezekről tudja, hogy a törökök ezer szekér peszmeget és egyéb élést hoznak Kanizsára.¹⁰⁾ Az 1687. évi április 9-én Zalavárról írja, hogy az adózó nép, a keresztény és török rabok folyton élelmet szállítanak a megszállott kánizsaiaknak. Kanizsa körül a nép a töröknek szolgál. Az; éjjel – úgymond – a gerseiket, újudvariakat és a bosvaiakat megfogatta és! keményen megbüntette.¹¹⁾

Egy másik jelentésében írja, hogy az elfogott pribékeket nyársba vonatta. A király 1687-ben Radonayt kinevezte pécsi püspöknek. A katonaviselt püspökről azonban olyan jelentések érkeztek Ró-

⁹⁾ Körmendi levélt. Missiles.

¹⁰⁾ Ugyanott.

¹¹⁾ U. o. „Tributaria plebs, captivi christiani et Turcici non cessent Canisiensibus annonam aliaque victualia lucri gratia administrate” etc.

mába, hogy a Szentszék nem erősítette őt meg. így hát püspök is volt, meg nem is. Pécsre javén, csakhamar összeveszett a katonai parancsnokokkal és a kamarai tisztviselőkkel. Különösen haragudott Nagy László György uramra, aki a Dunától a tengerig terjedő országrésznek volt kamarai adminisztrátora. Derék, becsületes magyar ember volt ez, aki soha máséhoz nem nyúlt s a magáéból is sokat áldozott a szegénység javára. Emellett buzgó katolikus is volt. Hiszem ősi családi kúriáját Szerdahelyen Szent László tiszteletére építendő templomra hagyta. Belicai birtokát pedig a csáktornyai pálosoknak adományozta. Halála előtt készült végrendeletében meghagyta, hogy minden vetését és gabonáját a szegénységnek adják. Mivel Nagy László György volt a kamarai ügyek vezetője, Radonay püspök neki rótt fel bűnül az adók kegyetlen behajtását, a katonaság fosztogatását, a lelketlen udvarbírák kinevezését stb. Pedig mind ebben Nagy Lászlónak semmi része sem volt; mert ő csak végrehajtotta, amit felülről parancsoltak. De azért nem volt olyan rágalom, amit Radonay erre a derék emberre rá nem kent. Egyik följelentésben pld. azt írja róla, hogy az asszonyok szülöttei közt Nagy László Györgynél nagyobb rabló, az elvetemült embereknek különb támogatója nincsen. Nem adminisztrátor ő, hanem a íiskusi jószágok elrablója, az árvák és szegények nyomorgató ja, a zsidók és az eretnekek támogatója stb.¹²⁾

Amíg a püspök a szegény Nagy Györgyöt a rágalmak fegyverével halmozza el, addig önmagát

¹²⁾ Köz. pénz. ltr. Hung. „Demonstratur in dies, quod inter watos mulierum non supererit major latronum et perversissimae vitae hominum promator Georgio Ladislao Nagy, non administratore, sed fiscalium bonorum disraptore” etc.

és a haza körül szerzett nagy érdemeit magasztalva emlegeti. „Az én szűzies lelkiismeretemet – írja – könnyű bebizonyítanom. Csak a tolvaj, a rabló és az eretnység előmozdítója panaszkodhatik ellenem igazságosan! az, aki itt a legnemesebb életű papokat eretnek prédikátorokkal és mesterekkel terheli.”

Mondanunk sem kell, hogy ezt Nagy Györgyről írja, arról az emberről, aki buzgó katolikus és templomalapító volt.

Hogy minő hangon irogatott a püspök magának Nagy Györgynek, arra nézve elég legyen egyik levelét itt adnunk. Ez a levél így hangzik:

„Isten térítsen meg kevély pogány eb! Most látod, hogy minden dolgod hamisság, tolvajság, álnokság, pusztítás és szegény éhelholt embernyomogatás és vérszopás! Kutya! gyüvel holnap Hentemben magad s nem német vitézekkel, meglátom, miképpen mégy egyházi jószágra. Hollók, ebek eszik testedet ezután is; mert egy csepp vér nincs benned igaz. Elpusztítottad Muraközt, Horvátországnak nagyobb részét. Bécsben is minemű eb vagy. Ha eddig pap nem löttem volna, hollóknak adtam volna testedet. Püspökségi és egyházi jószágoknak békét hagyj, mert tavali ármányos hajdúid után bizony által kísértetlek Dráván által. K. . . az anyja, valaki szódat fogadja. Valamennyi tizedet és pénzemen vett boraimat elvötted; mindenikért 100-100 tallért vészek. Valamennyi tisztviselőt töttél, mind kicsaptam, magadat pedig, bizom Istenben kevés nap-üdő alatt a törvény felakasztat; mivel az én kegyelmes uramtól alattvalóival együtt többet loptál százezer forintnál, melyet valamikor kívánod mindjárt megbizonyítottam. Minden dolgod, hamisság, hazugság, dévajtság és egy csepp vér nincs benned igaz. Valahová kívánod, vidd ezen leveletem. Isten térítse lelkedet,

üdvözítsen; mert az ördög testedet elveszi. Úgy jársz, mint sógorod, ki halálának úgy mondanak atyádfiai, te vagy oka.¹³⁾

Szabolcs, 1688 március 8.

Radonay Mátyás
pécsi püspök.”

E levélhez nem sok magyarázat kell. Radonay püspök nem akarta fizetni azt az évi 1000 forintot, amit a kincstár a püspökség javaira kivetett. Megtiltotta a jobbágyainak, hogy tizedet, stb. adjanak a kamarai tisztviselőknek. Ezeket a tisztviselőket pedig egyházi átokkal sújtotta! Radonay ezen eljárását csak annyiban lehet védelmezni, amennyiben a szegénység terhe csakugyan oly nagy volt, hogy az igát nem bírta. Boldog időnek tűnt most fel a török uralom, amikor békés időben kevesebbet kellett fizetni. A jobbágyok seregesen költöztek török földre, mert a császári katonaság fosztogatását nem bírták elviselni.

Radonay püspök nemcsak Nagy uramat, de a többi tisztviselőt és főtisztet is elhalmozta szidalmakkal. Babócsay Ferenc veszprémi főkapitányról (a későbbi derék huszárezredesről) például azt írta, hogy magyar anya nála gonoszabbat nem szült, a föld istentelenebb embert nem hordott a hátán. Vecchi gróf szigetvári generálist is ilyen címekekkel tisztelt meg.

Nagy György a reá szórt rágalmakra csak ennyit felelt: „*Szerencsétlen püspök*”. Aztán vizsgálatot kért maga ellen. De nem ő ellene, hanem a püspök ellen rendeltek el vizsgálatot. Ezenkívül

¹³⁾ A cím így hangzik: „Nemzetes és vitézlő Nagy György az egész tengertől fogva napkeletig commissariusának, a szegénység pusztítójának adassék e levél”. (Ugyanott.)

a király külön is dorgáló levelet irt reá „*paphoz és püspökhöz nem illő orcátlan írásai miatt.*”¹⁴⁾

Mindez; keveset használt. Radonay a királyi dorgálás után is a régi maradt. A budai kamarai adminisztráció főtisztviselőiről például 1691-ben azt írta Bécsbe, hogy az ő elrablott borait isszák, az ő püspökségében szedett tizedet lakomákra, szajhákra ós kártyára költik!

A vizsgálóbiztosok két évig dolgoztak Pécsen. Ezekkel is összeveszett Radonay s ugyancsak megkorpázta őket Bécsbe küldött jelentéseiben. A biztosok visszaérkezvén Radonayt méltatlannak és alkalmatlannak mondták a püspökségre. Erre Radonayt Bécsbe idézték s ott letartóztatták. Pöre csak 1693-ban dőlt el, mikor is méltatlannak mondták őt a püspökségre s a király Matusseket nevezte ki helyébe pécsi püspöknek. Ennek az utódja 1696-ban pedig Dolny István lön. Radonay azonban nem szűnt meg érdemeit és ártatlanságát hangoztatni. Sikerült is Kollonich bibornokot megnyernie, aki benne a buzgó hívőt és a fáradhatatlan térítőt! nézte. És 1699-ben visszakapta a püspökségét, miután előzőleg többször megígérte, hogy javulni fog. S csakugyan azután csöndesebb emberré lett. Az 1703. évben halt meg. A corpus juris egyik kiadása (jegyzetben) mód nélkül magasztalja őt buzgóságáért s azt állítja, hogy halála után ez a szójáték támadt róla: *O Deus Adonai! Da plures Radonai.* A kortársai bizony aligha mondogatták ezt; mert netm hogy több Radonayt kívántak volna, de még attól az egytől is – az utolsó katonapüspöktől – szabadulni kívántak.

¹⁴⁾ U. o. 1688. jún. 28. A király az udvari kamarához és a magyar kancelláriához. „Sacerdotem et episcopum minus décentes et protervas domino Ladislao Nagy perscriptas” etc.)

XII.

SOMOGYI FERENC

Somogyi Ferenc

Magyar mondás szerint a bécsi lakás elfeledteti az emberrel a hazáját. Sok keserű tapasztalás igazolta e mondás igazságát. Bizony elég magyar úr akadt, aki ott felhúzta a bécsi bugyogót, meg a csehek saruját. Ez azonban jobbára az úgynevezett elnemzetietlenedés korában történt. A XVI. században, mikor uraink még a hazai földön éltek, bizony nem szívesen mentek Bécsbe s ha ott voltak is, menten hazafelé irányították a szekerek rúdját. Tudott dolog, mennyire örült Nádasdy Tamás nádor, mikor hátat fordíthatott Bácsországnak. Batthyány Ferenc bán hálát adott Istenének, mikor megszabadult a bécsi levegőtől s Bécs „döglyös borától”. A hős Nádasdy Ferenc (a fekete bég) és korának legkiválóbb magyarja: Batthyány Boldizsár még királyi hívásra sem mentek föl. Úgy látszik, ők megfogadták a derék Bejczy tanácsát, aki 1575-ben az írta Batthyáynak, hogy semmi szín alatt föl ne menjen. „Sőt meg kell gondolni – írta – az nimetnek jóakaróját az magyar nemzetséghez! Sokat hívtak szép szóval fel Bécsbe, kiket meg is fogtak bennök és sokáig fogva tartották. Ugyanott meg is haltak az fogságban. *Mostan pedig semmi tekintete, becsülete, tisztessége nincsen az magyar nemzetnek az nimetek előtt!*”

A XVII. század derekán majdnem ugyanezt írták szereplő férfaink s így nincs mit csodálunk azon, hogy nem nagyon vágyakoztak Bécsbe. Még az udvari ember hírében állott Forgács Ádám is azt írta 1643-ban: „Eluntam csak

immár is ide fel magamat, hogy semmi magyar társalkodásom sincsen. Nem nékem való az bécsi lakás. Mindazonáltal talán feltalálom az menteséget öfelsége előtt, hogy ne köllessék felmenem.”

Báthory István Bécsbe hivatván, nagy kísérettel indult meg Ecsed várából. Egy mérföldre távozván a vártól, azt kérde embereitől, jön-e utána Ecsed vára? Mikor a kérdezettek nemmel feleltek, Báthory kijelenté, hogy „*ha Ecsed el nem menne véle, nem megy Bécsbe.*”

E kor legnagyobb magyarja: Zrínyi Miklós, halála előtt sokat törte a fejét azon, hogy a király hívására fölmenjen-e Bécsbe? Sejté, hogy nem jó szándékkal hívták őt! Aminthogy úgy is volt.

A XVIII. században a régi jó szokás alaposan megváltozott. II. Rákóczi Ferenc tárogatóinak elnémulása után uraink mindig sűrűbben forgolódnak Bécsben. Ott költik pénzüket, ott sütkéreznek az udvar körében. Aztán lassan-lassan elidegenednek tőlünk s elfeledik az édes hazai szót. Ki törődött ezek közül az ezer sérellemmel sebes Magyarországgal? Hiszen az udvar körül forgolódo magyar urak szeme mindig kötösben volt, ha magyar sérelmekről esett szó. S ha mindent elfeledtek is, azt jól tudták, hogy nem jó a császár szakállába kapni.

Valamikor az udvari multságokon a királyi hercegnők *kacagásra indultak* a magyar urak német beszédjén, most itthon nevettek rajtuk, ha magyar szóra kellett vetemedniök.

Az elidegenedés, az uszályhordozás e korban elég magyar politikus akadt Bécsben, akik rosszabbak voltak a legmegrögzöttebb császári politikusoknál is. S mégis mindig akadtak ott igaz magyarok, akik soha el nem idegenedtek

nemzetüktől s tiszta magyarságukban jóemlékezetű eleink nyomdokait követték. Sajnos, róluk alig tud valamit történetírásunk. Temetve vannak dolgaik nevükkel együtt. De aki nem restelli fáradságát, elismerkedhetik velők. Csak elő kell vennie a magyar udvari kancellária iratait s ámulva győződik meg, hogy e kormányzék sok-sok magyarját a bécsi lakás meg nem változtatta. A magyar törvény, a magyar alkotmány mellett itt olyan megkapó fölterjesztéseket olvashat, hogy ha kövé nem vált benne a lélek s meg nem fásodott a szív, ezek olvastára még a bánat békóját sem érzi magán! A magyar jellem legszebb vonásai: a nyíltság, az őszinteség és a bátorság szólal ezekből hozzánk. íróik szíves szószólói minden igaz magyar ügynek. S ha felsőbb nyomásra meggyőződésükkel ellenkező dologra kényszerítik őket, lelkük fájdmával engednek a nyomásnak.

Sok-sok oly tagja volt a magyar kancelláriának, akiket tollra vennünk érdemes; akik a magyar ügynek mindig bátor szószólói voltak s akiknek írásaiból látjuk, hogy a magyar kancelláriának híre rosszabb volt a mivoltának

Somogyi Ferenc is egyike volt a kancellária azon jeles főtisztviselőinek, akik elmetörődéssel, fáradozással azon serénykedtek, hogy hazájuknak hasznára legyenek. Talpig magyar ember volt s magyarságából soha semmit sem engedett. Egész sereg bizalmas levele maradt ránk, melyekből, mint valami tükörből, sugárzik az ő tiszta magyar jelleme. Amit szívében érzett, azt ki is mondta. A kétszínű, csavargó beszédet nem ismerte s amit megtehetett hazája érdekében, azt meg is tette. Ilyenkor szokta volt írni: vagy leszen erőm reá, vagy nem, de megcselekszem. Jó nemes családból származván, kiterjedt

ismeretsége volt s ismerősei kivétel nélkül tisztelték és kedvelték őt. A XVII. század három utolsó évtizedében alig volt szereplő emberünk, akivel ő barátságot nem tartott s nem levelezett volna. Eszterházy Pál nádorispán, Batthyány Ádám és Kristóf generálisok, Zrínyi Ádám, Eszterházy János vicegenerális, Amadé stb. nemcsak leveleztek véle, de őszinte barátság fűzte őket az egyszerű, de nagyműveltségű tisztviselőhöz, akit hazafias szolgálatra mindig késznek találtak.

Hogy tisztviselőtársai és feljebbvalói előtt is mindig nagy tisztessége volt, abból is kitűnik, hogy maga a kancellária ajánlotta őt birtokadományozásra s ez alkalommal ugyancsak magasztalta az akkor még fogalmazó és kiadó állásban lévő Somogyit.¹⁾ Jó hírért mutatja az a körülmény is, hogy a birtokadományozást az udvari kamara sem ellenezte. Egyébként a király is nézett emberségére és 1693-ban Tenturics István kancelláriai tanácsos és titkár helyébe Somogyit nevezte ki.²⁾

Somogyi lelkivilágát legjobban bizalmas leveleiből ismerhetjük meg. Lelke mélyéből örvendett mindennek, ami hazája és nemzete javára történt s gyűlölte a magyarság elnyomóit. „Én édes nemzetem – írja egyik latin levelében – mit vétettél Istened ellen, hogy annyira pusztítottat ellenségeiddel. Szegény hazám! mennyit küzdöttél, mennyit szenvedtél s az iga rajiad nem kisebbedik, hanem inkább nagyobbodik. S nincs,

¹⁾ A volt közös pénzügyi levéltárban van a magy. kancellária e felterjesztése („et alias etiam antiquus servus suae majestatis et hums cancellariae sane utilis optimeque meritus” etc. 1691 mára 22).

²⁾ U. o. Hungarica 1693. Az udv. kamara átíratja a magy. kancelláriához.

ki támogatna bajodban, nincs ki szánakozna rajtad tengernyi szenvedéseidben. Immár kövé vált a lélek azokban, akik innét gubernálják hazánkat s akik Kain-szemmel nézik a magyar nemzet mindeira lépését.”

Levelét azzal fejezi be, hogy ő tisztje szerint, amivel hazájának tartozik, abban Isten segítségével fogatkozást nem akar túrnie.

A nagy török háború idejében Somogyi állandóan levelezget azokkal, akik a magyar csapatokat vezették s Eszterházy Pál nádorral majdnem szószerint írta Batthyány Kristófnak: mutassa meg igaz magyarságát, hadd lássák az idegen nemzetek is, hogy a szegény magyar hazája szabadságáért mindent megtesz!

Az eféle buzdítás nagyon is elkelt. Hiszen a nádorispán írta volt 1683 május 29-ikén: „őfelségének értésére adni el nem mulasztom, hogy én őfelsége képe lévén Magyarországbán, egy lélek az magam népén kívül nem insurgált.”³⁾

A jó nádorispán minden lehetőet elkövetett Bécsben, hogy pénzt szerezzen a magyar katonaság fizetésére. Hiszen úgy a végbeli vitézek, mint a szabad hajdúk várva-várták a rég elmaradt fizetést. Az 1684 október 23-án írta Somogyi Batthyány Kristóf generálisnak: „Egyfelől Eszterházy János uram a végbeliek számára, másfelől pedig palatínus uram secretariususa a szabad

³⁾ Eszterházy Pál levele Batthyány generálishoz. (Körmendi levélt. Missiles.) – Május hó 27-én írta a nádor a királynak, hogy katonaság verbuválására pénzt nem kapott. A maga pénzén kétezer lovas és 300 gyalogost fogadott s három napon belül még 500 lovas és 200 gyalogost vár. („Proprio meo aere conducto cum mille duobus nempe equitum millibus et 300 peditibus hic excubo” etc. Sentavia, 1683. május 27. Volt közös pénz. levélt. Hung. 14.631. fasc.)

legények részéről fizetést sollicitai; 30.000 forint készen vagyron, kit magyaroknak szántak. Mondják, hogy a szabad legényeknek, akik most is szolgálnak, megfizet a Herzer.”⁴⁾

Csekélység volt ez a 30 ezer forint, de még ennek a kifizetése is bizonytalan volt. Ezért írta Somogyi Batthyány Kristófnak: „Ha meg nem lesz az fizetés, ezer emberrel megkevesedik az magyar vitézeknek numerusa.”

A következő év (1685) január havában a derék nádorispán ismét mindent elkövetett, hogy pénzt szerezzen a magyar katonaság fizetésére és verbuválására. Kérése azonban Bécsben siket fülekre talált. Szomorúan hallotta ezt Somogyi s menten megírta Batthyány generálisnak: „Palatínus uram megunván az sok heában való sollicitálást, e héten elmegyen innét; mert *ez a kevély nemzet nem gondol szegény magyarral bízván imperiumbeli segítséghez, azért rekrutákkal sem gondolnak.*”⁵⁾

Levele végén megírja még, hogy a gyűlölt Abele katonai kíséretet kérvén Trencsénmegyétől, azt a választ kapta, hogy a megyére vetett adóból négyezer portiót elvihet magával, de más kíséretet nem adhatnak neki!⁶⁾

Somogyi a kancelláriában minden újságot megtudván, gyakran ír ilyeneket Eszterházy nádornak és a két Batthyánynak. Az 1686 február 1-én például a többi között ezt írta Batthyány Ádám generálisnak: „Thököly felől oly hír jött,

⁴⁾ Körmendi Itr. Missiles.

⁵⁾ Ugyanott.

⁶⁾ U. o. 1685 január 23. Bécs: „Abele uram Trencsén vármegyéből convoit kért más vármegyéig. Azt adták válaszul önagyságának, hogy hétezer portiojuk vagyron; elviheti magával a négyezerét, azonkívül ök más convoit nem adhatnak”.

hogy törökké lett s a megstragulált (t. i. megfojtatott), szeraskirbasa helyett ötet teszük azzá. Az való dolog, hogy jól folynak töröknél dolgai. Bizonyosan Erdély fejedelemségére akarja bevenni.”

Ismeretes dolog, hogy Batthyány Ádám e nagy háború alatt sok szép hadi sikert ért el. Magyar katonaságával ő vezette Zichyvel Székesfehérvár blokádját is.⁷⁾

Székesfehérvár elfoglaltván, Lothringen Károly herceg ez alkalommal meleg hangon írt gratuláló levélben fejezte ki örömét s további sikert kívánt Batthyánynak.⁸⁾

Székesfehérvár elfoglalása után Kanizsára került a sor. Batthyány Ádám. magyar hadi népével körülfogván a várat, a blokád megkezdődött. Mivel Batthyány kímélni akarta a maga hadi népet, ostromok helyett inkább kiéheztetéssel akarta a várat megszerezni.⁹⁾ A törökök pá-

⁷⁾ Mivel ez a blokád is sokáig tartott, Batthyány könyveket hozatott a táborba maga számára. E könyvek közt voltak: Tacitus, István (Báthory) lengvel király élete, Thesaurus Bellicus, Liber Joannis Cluveri etc. (Körm. Itr. Mihályialvai Mihály levele 1688. évi május 11.)

⁸⁾ Körmendi Itr. Missiles, Lothringen Károly levele Batthyány Ádámhoz 1688 május 21-én Laxenburgból. – A Székesfehérvárt védő vezír-basa magyar levelei Batthyány Ádámhoz ugyanitt vannak.

⁹⁾ Jól tudta, hogy ez hosszabb ideig tart, azért tudományos könyveket hozatott a táborba s szabad idejében olvasgatott. A táborba küldött könyvek jegyzéke megvan a körmendi levéltárban. – Hussein efiendi, kanizsai defterdár jelentése szerint a megszállás 1688. aug 14-én kezdődött, mikor is Batthyány a Kanizsa körül lévő szép majorságukat kerteket mind elpusztíttatta és felégette. Ozmán malma mellett a külvárost is megtámadta, de visszaverték. Mivel min-

ratlan hősiességgel védték a várat. Bár éheztek s bár segítséget sehonnét sem várhattak, hallani sem akartak a feladásról. Jellemző az akkori viszonyokra, hogy a *Kanizsa körül fekvő magyar falvak népe a töröknek szolgált* s amíg lehetett hordton hordta az élelmet a várba.¹⁰⁾

Lándorfehérvár elfoglalása után a fővezér: Lothringen Károly herceg magyar nyelven írt levelet Batthyáynak, hogy azt a körülzárt törököknek tudomására hozza. A levélben jelezte Badeni Lajosnak nagy győzelmét a Bosznaságban s megírta, hogy most már császári ezredeket is küldhet Kanizsa alá. „Ez levelünket – írta a herceg – mutassa meg kegyelmed az törököknek.”ⁿ⁾

Batthyány az *Ozmán* malmánál lévő táborából a következő levelet írta a kanizsai basának: „Im küldök egy lándorfehérvári hodsát (papot), az mely Lándorfehérvárnak megvételeivel fogattott és egy rácot, melyet kegyelmetek maga küldött volt levelekkel alá és (az mely rác) az Ludovicus de Baden hercegnek harchelyét szemével látta. Ezek megbeszélnek kegyelmeteknek, mint vannak oda alá az dolgok ... Az rabok felől írtam kegyelmednek, hogy oly istentelenül és keményen ne tartsa kegyelmed. Arra sem adott

den elpusztult, az őrségnek nincs mit ennie. (Köz. pénz. ltr. Hung. 14.688. fasc.)

¹⁰⁾ Körm. ltr. Radanay zalavári apát írta 1687 ápr. 9-én Batthyáynak: „Tributaria plebs, captivi Christiani et Turcici non cessent Canisiensibus annam, aliaque victualia lucri gratia administrare”. Ez éjjel – írja az apát – a gerseieket, az ujudvariakat és a bosvaiakat megfogattam s megbüntettem. A nép a töröknek szolgál.

¹¹⁾ U. o. Lándorfehérvár, 1688 szept. 5.

választot, holott más nagy derék török urak megbecsülvén eddig, mindenkor levelemet választ nélkül nem hagyták ... mi is megadjuk az kölcsönt kegyelmednek. Adott Isten módot kezünkben, Hogy sok fő török urakkal megsirattathatjuk ezen kegyelmed keménységét.”¹²⁾

A kanizsai basát az ijesztő hírek és a keresztény hadak fényes győzelmei nem lágyították meg. A feladásra való felszólításokat, valamint Batthyány leveleit válasz nélkül hagyta. S bár vitézei hihetetlen nélkülözéssel küzdöttek, hősiezen védelmezte a várat s a megszállók okozta károkat nagy erőfeszítéssel kijavíttatta.¹³⁾

A szegény kanizsai török vitézek amíg csernye és más gyümölcs volt, azzal táplálkoztak. Télen már a száraz kukorica-kórót is megették. Kanizsa körül nagy kukoricásaik voltak s az 1689. évben alig várták az érés idejét. Batthyány azonban elpusztíttatta a „török búzát”.¹⁴⁾

¹²⁾ U. o. „Tekintetes és nagyságos kanizsai basa, jancsáraga, basa-aga és több fő-fő lovas és gyalog tiszteknek, nékem szomszéd vitéz úri barátomnak, hozzám illendő becsülettel iram 1688 szept. 27. Ozmán malomnál levő táborból.” – Meg kell jegyeznünk, hogy a kanizsaiak, több ízben, igen udvarias levélben kérték a két Batthyányt, hogy szelídebben bánjanak a török rabokkal. Ali bég írta például Batthyány Krisztofának: „szeretettel kérjük nagyságodat, méltóztassék irgalmasságos jót tenni szegény rabjaival” stb.

¹³⁾ A kanizsai alajbég a fő basának parancsolatjából 1688 febr. 24-én négy szegre faragott palánkarót, öt öleseket, aztán falnak való karókat stb. rendelt a falvakban.

¹⁴⁾ Eszterházy Pál írta 1689 aug. 31-én Batthyánynak: „Igen jól és bölcsen cselekszi kegyelmed, hogy a török búzát rontatja és veszteszi, ki is kegyelmednek nem kevés javára leszen. Tovább is csak azon legyen kegyelmed, hogy érésének ideje előtt tőlük elrontat-

A következő év február havában az ínség már oly fokra hágott Kanizsa várában, hogy maga a vezérlő basa is belátta a további küzdelem céltalanságát. Először az asszonynépet bocsátotta ki a várból. Ekkor írta volt Draskovich János gróf Batthyáynak: „Hallom, hogy Kanizsáról szöktön szöknek ki a bulyák (török nők); azért kérem kegyelmedet, hogy két jó varró bulyát, kik nem is igen vének, hanem ifjak volnának, az atyámfia (t. i. a felesége) számára szerezne”.¹⁵⁾

A nőket követték a merészebb török férfiak, akik éhségtől gyötörve éjjel a falakról lebecsátatták magukat. Ezek is többnyire a mieink kezére kerültek. Így járt például a kapucsi-aga fia is, akit aztán kivallattak a táborban. Eszterházy szerint a fogoly török „azt beszélte, hogy ma az egész köznép föltámadván Kanizsán, az basa házára mentek s arra kényszerítették, hogy vagy a várat adja föl, avagy pedig bocsássa ki őket; mert ők általában tovább nem subsistálhatnak az várban. Azt felelte nékik a basa, várjanak keveset, holnap leszen generális dévánjok, kiben a várnak föladásáról finális végezést és resolútiót tesznek”.¹⁶⁾

A rab török ezeken kívül még elmondotta, hogy Kanizsán leírhatatlan ínség és nyomorúság uralkodik; a katonáknak rég idő óta egy falat kenyерük sincsen.

A kanizsai törökök páratlan kitartásáról és

hassa” (u. o. Missiles) – Eszterházy Gáspár 1688 jun. 30-án írta Batthyáynak: „Az török igen reászokott az cseresznyére” (u. o.).

¹⁵⁾ U. o. 1690 febr. 7.

¹⁶⁾ U. o. Eszterházy Gáspár levele a kanizsai táborból 1690 febr. 3. Batthyányhoz.

hősiességéről Bécsben mit sem tudtak s így a hosszú blokád miatt Batthyány generálist gúnyolták. Somogyi Ferenc uramat mód nélkül bántotta ez a dolog. Hiszen ő jól tudta a dolgok állapotját; mert Batthyány mindenről értesítette őt. De azért el nem mulasztá Batthyánynak megírni, hogy őfelségét hamis hírekkel tartják. Azt jelentették néki, „hogy az kanizsai török hat-hét mérföldre ott jár, ahol akar, sőt mind magyar, mind horvát mindent visz eladni be Kanizsára. És az mi nagyobb, katona, hajdú jól látja, de fegyvert nem fog törökhöz ex apprehensione, hogy portiot vetettek reájok?”¹⁷⁾

Batthyány generális felvilágosítván őt a blokád állapotáról, Somogyi jókedvre derült s nagy vígan jelentette Batthyánynak: „*Az Úristen ad még oly üdőt, hogy elfoglaltatván Kanizsa, még azidén az rohonczi palotán elvonom és ha lehet nagyságod előtt az cigánytáncot is eljáróm. Az igaz barátság hamisat nem kivan!*”¹⁸⁾

Hiába korholták Bécsben ia derék Batthyány Ádámot, hiába fogták rá, hogy vonogatta, magát a tábortól, megtette ő a kötelességét. Ekkor írta aztán néki Somogyi: „Az mérges pók s a darázs minden rózsáról s más; virágról mérget gyűjt, amelyekről a méhecske mézet. *Látni való mondás továbbá az, hogy az magyarok csak jó híret sem hallhatják némely idegenek; de csak azért is megáldja Isten azokat.*”

És Somogyi uram Kanizsa bevétele után nagy örömeben csakugyan lement Rohoncra, még pedig fergeteges gonosz időben, úgy hogy a, csatlósa övedzőig járt a sárban. Aztán ugyancsak vígan vonatta a láb alá való friss nótákat.

¹⁷⁾ U. o. Bécs, 1689 márc. 29. Batthyány Ádámhoz.

¹⁸⁾ U. o. 1689. nov. 6.

Érdekesek Somogyinak azon levelei, miket Belgrád ostromáról irogatott nagyjainknak. Leírja a *minák* és a *pumák* okozta károkat s végül a vár elfoglalását is.¹⁹⁾

Belgrád – amint tudjuk – igen rövid ideig volt a keresztények kezén. Az 1690. évben a török már visszafoglalta s a várparancsnok: Aspremont gróf Bécsbe szakadott. Ez a gróf Rákóczi Júliának jegyese volt s belgrádi viselkedése miatt haditörvényszék elé került. Róla írta Somogyi e sorokat: „Aki Lándorfejérvárbul földása után elszaladott s ide nőszni jött, rossz hírei vannak. Sok udvarlója van füstös kanóttal. Szerencse, ha más táncra nem fogják: mátkáját is, ha el nem vitték, elviszika a vén petárda mellől új helyben. Úgy szokott az Isten istentelenekkel s másoknak injuriát tevőkkel bánni!”²⁰⁾

Amint látjuk, Somogyi itt a dicsőséges aszszonynak: Zrínyi Ilonának pártját fogta. A nagyasszony ugyanis nem akarta lányát az öreg Aspremontihoz adni . . .

Ilyen és ezekhez hasonló levelei kópnak a jó Somogyinak levéltárainkban. Minden sorából az igaz magyar lélek szól hozzánk. Minden, amit ír, szívéből fakad s így szívhez is szól az. Az állandó bécsi lakás nem gyöngítette, hanem inkább erősítette magyar érzését és gondolkozását; s az maradt vénkorában is, ami volt élte virágszakaszában. Az

¹⁹⁾ U. o. Az 1688. év szept. 1-én írta például Bécsből: „*Lándorfejérvári török keményen viseli magát. Úgy beszélnek itt most, hogy valami pumákat vetett ki, akik a mi artollériánkat igen confundáltak ... Ha a török mina succédait volna, 800 embert elrontott volna, de hat ölnyire röviden csináltak volt és így kárt nem tett.*”

²⁰⁾ U. o. Bécs, 1690 nov. 16. Batthyány Ádámhoz.

ő gondolkozása és érzése, úgy látszik, otthonos volt a Somogyi-családban. Egyik atyafia: Somogyi László ugyanoly hazafias leveleket irogat haza. Őkigyelme, mint az egyik hajdúezred őrnagyja, „*velencési országban*” küzdött. Onnét írta Bathánynak, hogy ahol legsúlyosabb a dolog, ahol dandárral jár a halál, oda csak a szegény hajdúságot hajtják. „Az szegény hajdúság pedig – írja – csaknem mind mezítelen, mert soknak az mezítelen testük is kilátszik.”²¹⁾

²¹⁾ U. o. Missiles.

XIII.

**ESZTERHÁZY MIKLÓS NÁDOR
ISMERETLEN LEVELEI**

Eszterházy Miklós nádor ismeretlen levelei

Tudott dolog, hogy Eszterházy Miklóst a kortársai nagy nádorispánnak is nevezgették. Még azok is, akik más párthoz, más felekezethez tartoztak, a legnagyobb elismeréssel szólottak volt róla. Kemény János fejedelem például a század egyik nagy magyarjának írja őt, aki szerinte *nemzetét és annak szabadságát mód nélkül szerető, nagyeszű s nagytekintélyű férfiú volt!*

Eszterházy Miklós életéről és pályájáról eleget tudunk. Politikai levelei és hivatalos iratai is nagyrészt ismeretesek. Nem is ezekről akarunk szólni. Szerintünk Eszterházy jellemét, eszméit és érzéseit nem ezekből az írásokból, hanem az ő családi és bizalmas baráti leveleiből ismerhetjük meg legjobban. Mintha lelki tükröt állított volna elénk, oly tisztán látjuk e bizalmas levelekben az ő páratlan erkölcsi világát, eszményi hazaszeretetét, lelkes magyarságát, megkapó hitvesi hűségét és szeretetét. Ő maga írja, hogy szíve állandóan fáj a magyarság rabságán és siralmain: de hát – teszi hozzá – *az önmagában meghasonlott országnak el kell pusztulnia!* Kezében volt a hatalom s bosszút állhatott volna sok ellenségén, de ő ezt wem tette; mert mint maga írta: a bosszúállás nem fér a szívéhez. Buzgó katolikus lévén, a feleségével: Nyáry Krisztinával együtt tértitgetett is és sokat áldozott egyháza érdekében. Emiatt a más hiten lévőkötől volt mit hallgatnia! De ő erős lélekkel és önmehtagadással tűrte a reászórt szitkokat;

mert az volt a meggyőződése, hogy aki híven szereti hitét, annak gyarapodásáért szenvedni is kész. Bizalmas levelei seregével tanúskodnak amellet, hogy ő a barátságban mindig erős és állhatatos volt. Közvetlensége és egyszerűsége mindenkire nézve hozzáférhetővé tette őt. A hiúság szele sohasem bántotta s így leveleiben egyetlen kérkedő szót sem találunk. A harag és az indulat csak akkor szólal meg leveleiben, amikor a nemzetet rontó pártoskodásról ír. Ilyenkor még a megszokott egyéni sajátossága: a csöndes vidámság és a derűs hangulat is eltűnik leveleiből.

Eszterházy Miklósnak itt jelzett bizalmas levelei még mind kiadatlanok. A véle rokon családok levéltáraiban kopnak azok. De ha egyszer összegyűjtve napvilágot látnak, írójukat majd még magasabb polcra emelik. A legtöbb nagyembernek bizalmas leveleivel úgy vagyunk, hogy azok árnyat vetnek írójukra, mert oly titkokat is elárulnak, melyek az írójuk értékét alábbszállítják. Eszterházy emlékének ilyesmitől nem kell tartania. Az ő bizalmas levelei csak emelni fogják őt a magyarság szemében; mert napnál világosabban kitűnik belőlük, hogy hibája lehetett, de bűne és átka egy sem.

Eszterházy nádor az uralkodónak mindenkor hűséges híve volt s még a nemzeti fölkelések idején, is az maradt. Emiatt sok ellensége támadt és sok méltatlanságot kellett túrnie. Ellenségei közt volt Bethlen Gábor is, aki halált követelt Eszterházy fejére, mert elég bátor volt kimondani a véleményét Bethlen politikájáról és támadásának igazi céljáról.

Bethlen támadása mély keserőséggel tölte el Eszterházy szívét. Mélységesek és megkapok ama bizalmas levelei, melyeket ekkor váltott jóbarátaival. Attól tartott, hogy teljességgel elvész a ma-

gyár nemzet. Batthyány Ferencnek írta volt a többi között, 4iogy Bethlennek semmi oka sincs arra, hogy hazánkat a háború csapásaival sújtsa. Mit is várhatunk a támadástól? – kérdi. Nem egyebet, mint „*országunknk és édes nemzetünknek fogyását és nagy romlását!* Kivéven az más ember lábából az tövisét, az magok lábában tették és félő bizony, hogy amaz régi magyar proverbium, hogy t. i. *az két tar között az hajas elfogy*, most kezd be teljesezni.”¹⁾)

A haza érdeke forogván Eszterházy szeme előtt, jóbarátainak folyton irogat s kérve-kéri őket, tegyenek meg mindent roskadozó szegény hazájuk érdekében. „Értettem – írja például Batthyány Ferencnek, – hogy kegyelmed is igyekszik fölmenni Bécsben, kit kegyelmed igen jól cselekszük. *Mostani szegény hazánk állapotjára nézve szükséges is bizony, hogy azok fáradozzanak és szolgáljanak ez dologba, az kik fáradhatnak és szolgálhatnak.*”²⁾)

Amint tudjuk, a 30 éves háborúban, évenként igen sok magyar katonát vittek külföldre. Olykor még a végbelieket is a németországi harctérre rendelték. S hogy itthon valami baj ne történjék, súlyos büntetés terhe alatt tiltották el a török ellen való portyázást. A törökök aztán kényük-kedvük szerint kóboroltak s raboltak az országban. Ez a dolog mód nélkül bántotta a mi vezető embe-reinket. Eszterházy nádor többízben írt ez ügyben a királynak s föltárta előtte a helyzetet. írásaival alomban nem sokat használt. Az uralkodó szemében fontosabb volt a vallásháború, mint Magyarország romlása.

¹⁾ Körmendi ltr. Missiles. 1619 szept. 21. Lakompakból Batthyány Ferenchez.

²⁾ U. o. Kőszeg, 1620 aug. 6. Levele végén arra kéri Batthyányi, hogy útjában ne kerülje el s térjen be hozzá.

Eszterházy nádor a barátjaihoz intézett leveleiben nagy elkeseredéssel ír az udvar hajthatlaniságáról. Igaz magyarsága és hazafiúi aggodalma bírta őt a levelek írására, bár jól tudta, hogy a föllobbant tűzre száraz fát hord. Pálffy István főkapitánynak írta például egy alkalommal: *„Bizony nem mondhatok egyebet, hanem hogy Isten ostora ez rajtunk, hogy inkább mind akkor jön parancsolat reánk az udvartól, hogy ne bántsuk a törököt, amidőn ezek leginkább nyomorgatnak mind együtt, mind másutt, csaknem minden szegletiben az országnak bennünket s visszatérőben szájába viszi prédánkat. Immár parancsolnak azt is, hogy ne oltalmazzuk magunkat tőlük. De azt kellene megírni kegyelmednek oda fel, hogy nem efféle parancsolatokkal (edictumokkal) kellene ezt a szegény végbeli vitézlő népet az törökre való csatázástól elfogni, noha úgy tetszik, (a török) nem is várja őt magára, hanem hon jókra jön szegényeknek, hanem fizetnének meg nekik s az volna az ő disciplinájuk.”*

Levele végén megemlíti még, hogy elég világosaim megírta e dolgokat őfelségének.³⁾

A XVII. század derekán mind gyakoribb lett a magyarok között a török hitre való térés. A két

³⁾ Pálffy senioratus pozsonyi levéltára: 1641 aug. 11. Sempte. „Elég patenter írtam őfelségének”. – Az 1642. év tavaszán megsejmelte Újvár építését s szomorúan írta, hogy mily kevesen törődnek e fontos építkezéssel. „Ott vettem – írta – Zrínyi Miklós uramnak levelét, kit csak úgy hoztak kézzől-kézre s posta adá meg. Azt írja őkegyelme, hogy bán uram semmi igazítást sem tehetett őkegyelme és az öccse között az légrádi, dologban az őfelsége kommissiójából ... írtam őkegyelmének, hogy feljöjjen Bécsbe.” (Eszterházy Batthyány Ádámmhoz 1642 ápr. 10. Sempte. Körm. levélt. Missiles.)

nemzet már nagyon is elismerkedett egymással s így ama kor fiainak nem igen esett nehezükre a török hitre való térés. Eszterházy azonban ezt a jelenséget úgy nemzeti, mint vallási nézőpontból nagyon sajnálatosnak tartotta. Pálffy Istvánnak írta volt 1641 március 15-én ez ügyben: „Az, mi az pribékek dolgát illeti, *szívem fájdalmával kell végignézniem s hallanom, hogy ez a magyar nemzet ennyire elvetemedett már, hogy akármi kis okból is mindjárt a törökhöz fut s törökké lesz, akinek csak a nevétől is irtóztak a mi eleink.* Minden kímélés nélkül méltó azért büntetni, ahol kit atfélét megkaphat kegyelmed.”⁴⁾

Bár Eszterházy szívből örvendett, ha a törökökön! nyert győzelemről hallott, mégis meg nem szűnt inteni a magyar generálisokat, hogy hagyjanak békét a töröknek. Nem jó kedvvel cselekedte ezt, de az uralkodó határozott parancsát ő sem hagyhatta figyelmeim kívül.⁵⁾ Mikor az 1643. évben Batthyány Ádám egyik török csatát szétverte, Eszterházy azonnal gratulált néki. „Örömmel értem – írta volt – hogy azok az pogány ebek szégyent vallottak!”

Ez az öröm azonban nem akadályozta, őt, hogy a király parancsa értelmében ezeket ne írja Batthyánynak: „Kegyelmedet az Istenre kényszerítem, ne cselekedjék semmit is többet; mert öfelségének kedvetlenségében esnék miatta. Eléged-

⁴⁾ U. o. Sempte, 1641 márc. 15.

⁵⁾ Ha a török fenyegetőzött, Eszterházy nem sokat törődött a király tilalmával, hanem tetterre buzdította a magyar generálisokat. Az 1639-ben például megírta Batthyány generálisnak, hogy jó lesz, ha mozog; mert a törökök fenyegetőznek az Zrinyi úrfiakra, holmi alkalmatlan cselekedetüket exaggealván nékik.” (Sempte szept. 25. Körmen di ltr.)

jünk meg most ezzel; mert nekünk nemcsak egyik végét kell az dolognak néznünk, hanem az másikat is meg kell tekintenünk Azonban kegyelmedet kérem, mennél jobb módjával és szerrel lehet, készüljön s aszerint Zrínyi Miklós uram is bár ne terhelje is felettébb magát, hanem valami jó száz lovasnak tegye szerét, minthogy maga is ajánlotta magát öfelségének s a másik Zrínyi Péter uram maradjon otthon, vigyázzon Muraközre.”⁶⁾

Eszterházy ez ügyben Batthyányi magához kérte, írván néki: „Jó ifjú legény módjára szokott jární kegyelmed, futamodjék akkorra oda Kereszturra, beszéljünk s végezzünk valamit.”⁷⁾

Bár Eszterházynek legtöbb bizalmas (kiadatlan) levele szomorú és keserű hangokat penget, azért akadnak oly levelei is, amiket derús hangulat színezget. Hiába! a humor, s főleg a keserű humor az ő magyar lelkétől is elválaszthatatlan volt. A harmincéves háborúban a siker alkalmával, a jó bécsiek nagyon megbátorodtak. Ekkor írta róluk Eszterházy: *„Az bécsiek szokások szerint vannak; ha az ellenség megáll, ottan vigadnak, ha megindul, megest megrezzenek. Most, hogy egy kevésbé megállott az ellenség, azt vélik, hogy öök állottak eleiben, azért nem nehéz tovább vigadniok.”*⁸⁾

⁶⁾ U. o. Lakoirapak, 1643 jul. 6.

⁷⁾ U. o. 1643 jul. 8.

⁸⁾ Körmendi ltr. Missiles, 1643 jun. 25. Heflain. – Megyery Zsigmond hegedőse Batthyányhoz szökvén, a nádor közvetítésével akarta visszaszerezni. Ekkor írta Eszterházy Telekesi Török Jánosnak: „Minemű nagy instantiával panaszkodjék minekünk Megyery Zsigmond uram Batthyány uramhoz szökött hegedőse végett, ím levelét in specie kegyelmednek küldtük . . . Akárki is ott tapogatja, azhol sérelmének fájaldalmát érzi.” – (Ezután ajánlja, hogy kérjék vissza Bat-

Mikor Batthyányné Poppel Éva Miklós napja előtt megszerencsézte őt, jó kedvvel válaszolta néki:

„Nemzetes és nagyságos nekünk jóakaró asszonyunk szolgálatúink ajánlása után Istentől kívánunk minden jót kegyelmednek.

Itthon nem létünkben érkezett az kegyelmed szolgálója, s meg szolgáljuk kegyelmednek böcsületes ajándékját, akit jóakaróinkkal együtt az kegyelmed jó emlékezetivel el is költünk. Kegyelmed szintén úgy cselekszik, mint aki *kötve hiszi komját*; még szent Miklós napját el nem értük s érhetjük-e nem tudjuk, s immár penig kegyelmed megköttet s kedvesem vesszük ezt a megelőzését is kegyelmednek, igyekeztvén mi is szolgálunk az kegyelmed jóakarójáért.

A grebeni állapotot ami illeti, nem adta még, úgy vagyon, kezünkbe Csákyné asszonyom azt az inventáriumot, de elhittük azonkívül is, hogy nem rakott sárban viszik be kegyelmedet. De ne hagyja még Dobrát el kegyelmed Gerebenért; mert mi úgy hisszük, hogy semmi nincsen Gerebent, akit Dobrán föl nem találánk, hanemha skorpió volna az, aki Dobrán nem terem s úgy mondják, hogy Gerebent terem. Mi ide szintén pozsonyi polgárrá levénk, úgy parancsolván őfelsége is, hogy itt lakjunk s Isten által vivén innét a Dunán, minekelőtte Gerebenben menne kegyelmed, ugyan előbb szemben legyünk kegyelmeddel, azon vagyunk. Tartsa Isteni jó egészségben kegyelmedet. Datum Pasonii, die 22. nov. 1636.

Kegyelmednek jóakarattal szolgál
Gróf E. Miklós⁹⁾

thyánytól a hegedőst s ha nem adná, ő engedi át a saját hegedősét. Körm. ltr. 1629 máj. 13.)

⁹⁾ Ugyanott.

A más felekezeten lévők Eszterházy nádornak gyakran szemére hányták, hogy nemcsak buzgó katolikus, de egyúttal térítő is. Kezünkben lévő bizalmas levelei világosan hirdetik, hogy vallási kérdésekben sem volt olyan elfogult, amilyenek kortársai hitték. Batthyány Ferenc például a harcos protestánsok közé tartozott s mégis a legmelegebb barátság fűzte őt Eszterházyhoz. Egész sereg szebbnél-szebb levelet váltott véle Eszterházy. (Sajnos, a levelek mind kiadatlanok.) Zrínyi Miklósnak, a költőnek derék nevelőanyja: Batthyányné Lofokovitz Poppel Éva, úgy Eszterházy val, mint annak feleségével: Nyáry Krisztinával a lehető legvonzóbb barátságban élt. És ez a Poppel Éva volt a dunántúli protestánsoknak egyik fő patrónusa, akit soha senki sem bírt protestáns hitében megingatni. És Eszterházy nádort sírig tartó barátság fűzte e nemeslelkű nagyasszonyhoz. Állandóan levelezett véle s Pázmány Péterrel szemben az udvar előtt is védelmezte az asszony érdekeit. Mikor például a szentgotthárdi apátság zálogügye került szóba, Eszterházy Batthyánynét tolta előtérbe, Pázmány pedig ellene írt az uralkodónak.¹⁰⁾

Az 1627. évben Eszterházy nádori donatiónban részesítette Batthyánynét s azt ajánlotta néki, hogy ezt az uralkodóval is erősíttesse meg.¹¹⁾ Pázmány ekkor is Poppel Éva ellen fordult s

¹⁰⁾ Pázmány írta Batthyánynéről az uralkodónak: „cuius mérita in majestatem suam non ea sunt ut remunerationem mereantur”.

¹¹⁾ Körm. levélt. Missiles, 1627 szept. 4. Galgóc: „Szeretettel szolgál kegyelmednek gróf Eszterházy Miklós.

megírta a királynak, hogy az isteni világosság nem ajánlja az eretnokség terjesztését ott.¹²⁾

Az eféle dolog nem akadályozta Eszterházyt, hogy Poppel Éva ügyeit továbbra is teljes erejéből támogassa.¹³⁾ Bármilyen ügyben fordult hozzá, Éva asszony, a nádorban kész szolgájára talált. Még a pozsonyi országgyűléseken is Eszterházy fáradozott azon, hogy Batthyányné jó szállást kapjon.

Az 1631. évben például imígyen jelentette néki a pozsonyi szálláskeresést:

„Az nagyságod parancsolatja szerint az szállás dolgából mihelyent elérkeztem ide Pozsonyban mindgyárton minden¹ erőmből törekedtem azon, hogy nagyságodnak ugyanazon szállást visszarendeljem, az kit azelőtt is nagyságod parancsolatja szerint rendeltem volt nagyságodnak. De az mint nagyságod is tudja, nagy emberekkel vagyon dolgom, egyebet nem cselekedhetek

¹²⁾ „Plantari illic rursus haeresim divina lux non suadet.”

¹³⁾ Még a törökök fosztogatásai ügyében is a nádor írt a budai basának, mikor Poppel Éva őt erre kérte. Az 1626 júl. 8-án írta például Eszterházy Poppel Évának: „Horváth Bálint uram ökegyelme megadá énnékem az kegyelmed levelét és szóval való izenetét is megmondotta. Az miben én tudok szolgálnom kegyelmednek, örömet megcselekszem. Im írtam mind az kanizsai basának, mind penig az budai vezérnek.” (Kismarton.) Poppel Éva panasza ügyében Ali kanizsai basa írta Eszterházynek: „Isten tudja, az én győzhetetlen császáromnak kenyere énnékem átkozott legyen, erős török hitem úgy segéljen, semmi vétünk, sem hírünk, sem tanácsunk, sem az mi engedelmünkben Kanizsa várának kapuján senki ki nem megyén szent békesség ellen véteni.” (Körm. levélt. Missiles, 1628 okt.)

benne, mindazonáltal az Lóránti házát az nagyságod számára rendeltem. Csáky uram számára pediglen az Rohr házát. Ennekutánna új híreket nagyságodnak semmit írnia nem tudok, hanem az császárt ez jövő szerdára várjuk. Nagyságod nekem parancsoljon, szeretettel igyekezem nagyságodnak szolgálni minden dologból.¹⁴⁾

Mivel Eszterházy és felesége Nyáry Krisztina gyakran voltak együtt Batthyányné Poppel Évával, többször találkoztak ott a két Zrinyi urfival is, akiket Éva asszony féltő gonddal nevelt. Alighogy a két Zrinyi kikelt a gyermek-sorból, már hadakozni kezdtek a törökkel. Mivel békesség volt, Eszterházy rossz néven vette a törökök bosszantását. Ezért írta aztán Batthyány Ádámnak: „Az vezér semmi derekasat mostan az békesség ellen nem cselekedik. Hanem az Zrinyi gróf úrfiak, nem tudom ki tanácsából holmi alkalmatlanságokat és excursiot exerceálván ellenök, azaránt vennének okot valami viindictára és bosszúállásra, azkit úgy vélem el sem fognak mulatni, csak jó alkalmatosságuk legyen abban. Az török ha utat csinál Muraközbe, féltem az Zrinyi urak jószágát.”¹⁵⁾

Röviddel e levél írása után híre kelt, hogy a fiatal Zrinyi Péter elesett. Eszterházy ekkor a következő levelet írta Batthyánynak: „Elvettem kegyelmed levelét, melyet szomorúan olvastam kiváltképpen az Zrinyi Péter esetire nézve. S

¹⁴⁾ Körmendi ltr. Missiles, 1631 nov. 22. Pozsony. Másolataim közt e levél a Comes Nicolaus csomóban lévén, tévedésből Zrinyi Miklós levelei közé soroltam s így jelent meg a Budapesti Szemlében Zrinyi Miklós levelei közt. Pedig a levelet nem Zrinyi, hanem Eszterházy írta volt.

¹⁵⁾ U.” o. 1637 aug. 6. Lakompak.

úgy vagyon, az mint írja kegyelmed, hogy egy-néhány jó s fő legények is veszték el, de mind szánakozásra méltóbb emennek veszedelme, mert *jó hazafia nevedett volna belőle s szolgált is volna hazájának!* Én, úgy vagyon, csak nem régen is ezelőtt mind szép szóval s mind keményen intettem szegényt, hogy békét hagyjanak az törökösnek, de ím azmint hallom (ha úgy vagyon az dolog!) ugyan megtörtént az, amitől féltettem. Kérem kegyelmedet, mégis menjen jobban végire, ha ugyan ott maradt-e Zrínyi Péter is,¹⁶⁾ vagy mint vagyon dolga s tudósítson arról is kegyelmed, ha ők mentek volt-e az törökre, avagy az török csapott volt ki reájok.”¹⁷⁾

Batthyányné Poppel Éva, bár leányai és fia is mind a katolikus hitre tértek, megmaradt protestánsnak. Emiatt sokat kellett szenvednie főleg fiától: Batthyány Ádámától. Ha hitelt adhatunk az egykorú leveleknek, úgy Batthyányi a házi papja tüzelte édesanyja ellen. Eszterházy nádor, bár nagyrabecsülte Batthyány Ádám generálist, mindent elkövetett, hogy megértesse véle, mivel tartozik édesanyjának. És egész csomó levelet írt a hosszú viszálykodás ideje alatt úgy az anyának, mint a fiúnak. S amíg a fiút korholta, addig a protestáns anyát tőle telhetőleg védélmezte s jó tanácsokkal támogatta. Az 1633. évben írta például Batthyány Ádámnak, hogy *ne vegyen ítéletet magára az emberektől!* „Édes anyjával való veszekedéseknek hagyjon békét s

¹⁶⁾ T. i. az elesettek között.

¹⁷⁾ Körm. levélt. Missiles, 1637 nov. 15. Pozsony. Az 1639 szept. 25-én Semptéről írta Eszterházy Batthyánynak: „*Bizony dolog (a törökök) fenyegetőznek az Zrínyi úrfiakra* holmi alkalmatlan cselekedetüket exaggerálván nékik.”

főképpen kicsiny dologban ne bántsa; mert amint mondám, bizony az Isten is haragra gerjesztetik eféle dologgal s félek rajta, hogy büntetését meg fogja érezni kegyelmed, holott akár mint legyen is a dolog, ugyan édes anyja szülte ez világra kegyelmedet, akiért köteles tisztelettel lenni: megbántani pedig semmiben sem volna szabad.”¹⁸⁾

Egy másik levelében szemére hányja Batthyánynak, hogy „böcstelenséggel ihlettetett édesanyja őkegyelme kegyelmed szolgaitól!” Erre újra kifejtette Batthyánynak, mivel tartozik jó anyjának s Isten büntetésével fenyegeti. Elretentő például felhossa néki ifjabb Bethlen István esetit.¹⁹⁾

Amíg a fiúnak imigyen irogatott, azalatt a lelketlenül és igazságtalanul támadott^ anyát és annak lányait védelméről s támogatásáról biztosította. Mikor az anyát súlyos betegség vetette az ágyra, Eszterházy meleg szókkal fejezvé ki részvétét, arra kérte, hogy tegyen rendelést vagyónáról. „Ne vélje ezt másnak – írta – hanem az kegyelmedhez való igazságunknak és szeretünknek s az szerint annak is, hogy akarnánk örömet eltávoztatni azt, hogy ne lenne valaki oly, aki egyenetlenséget csinálhatna maradéki közt kegyelmednek; mert egyébiránt félelmes az egyenetlenség, káros s veszedelmes is.”²⁰⁾

Amint a következmények megmutatták, Eszterházy ajánlata nagyon is helyes volt; mert Batthyány Ádám a nővéreit meg akarta kurtítani. Ezért írta aztán neki Eszterházy: „Isten ele-

¹⁸⁾ U. o. 1633 jun. 6.

¹⁹⁾ U. o. 1633 jan. 22. Lakompak.

²⁰⁾ U. o. Kis Marton, 1638 szept. 28.

*get adott kegyelmednek . . . azoknak is juttasson, akikkel egy testvér; a törvény is nekik ítélne.*²¹⁾

Említők már s e levelek is hirdetik, hogy Eszterházy nádor szívéből gyűlölte a pártoskodást és az egyenetlenséget. Érthető tehát, hogy Rákócziak 1644. évi támadásakor keserű hangokat hallatott. Egyik levelében írta Batthyáynak: Eladott bennünket Rákóczi a töröknek s adózóvá teszen bennünket egész nemzetestül. Ezt – úgymond – a fejedelem itt való commissariusi mondták.”

E bevezetés után így folytatta levelét: „Zrínyi Miklós uram hada is költözzék mindjárt, hagyja meg kegyelmed nekik. Remélem Istent, jó nyaklevest adhatunk ezennel nekik. Ottan nem bántjuk az keresztényeket, hanem az törökkel bagzó árulókat, amint hogy mostanában is alkalmas csapást vettek az mieinktől azok az rosszak mind törököstül.”²²⁾

A királyi csapatok fölött való vezérségre hárman is számot tartottak, úgymint Forgách Ádám, Zrínyi Miklós és Batthyány Ádám. Ez utóbbi, mint kerületi generális nem jó szemmel nézte, hogy Zrínyi Miklós a saját seregével maga rendelkezik. Eszterházy természetesen Zrínyi Miklós pártján volt. A másik két generálisnak

²¹⁾ U. o. Heflain, 1641 jun. 26. Ugyanez ügyben írta jun. 19-én: „Az mi az atyafiakkal való dolgát illeti, én mégis azon kérem kegyelmedet, legyen azon minden úton és módon, hogy alkalmaztassa magát s egyezzen meg ökegyelmekkel. Csáky László uram itt vala nálam s mondam ökegyelmének is, hogy *nagy kincsnél is jobb az jó egység az atyafiak között s úgy látom, hogy nem idegen ökegyelme azon egységtől*”. (Heflain, 1641 jun. 19. Csáky László Batthyány sógora volt.)

²²⁾ U. o. Nagyszombat, 1644 okt. 29.

tehát melegen ajánlotta, hogy tegyék félre a versengést. Batthyáynak írta volt például: „Kövesse kegyelmed amaz két római ifjú példáját, kik ncha egymásnak ellenségi voltának, de midőn az rómaiak hadat hirdettnék, egymáshoz mentenek s letévén minden gyűlölségeket, azt végezték, hogy az míg az hadban fognak lenni, egyenlő akarattal és szívvel hadakozzanak . . .”

Kérve kéri ezután Batthyányt, hogy kövesse az ifjak példáját s tegye félre a viszálykodást. „Három generális persona kegyelmetek – írja tovább – úgymint kegyelmed, Forgách uram és Zrínyi uram, kevés is az magyarság az kegyelmed népén kívül, hogy eddig Zrínyi uram kommandált annak az ott való népnek, most is kedvetlen, de még inkább elkedvetlenednék, ha más kommandója alá adták az kevés népet! Igen is alkalmatlan lenne! Hanem kegyelmetek kiki kommandáljon maga alattavalóinak.”²³⁾

Ilyen hangon irogat ő Nádasdy Ferencnek is, aki mint tudjuk, szintén ambicionálta a vezérséget, bár egyáltalán nem volt arra termett ember. Az utóbbinak 1645 júl. 6-án részletesen megírta a szerencsés csatázások egyikét.²⁴⁾ Alig két óra ez utóbbi levél írása után a nagy nádorispán már nem volt az élők között.

Ismert dolog, hogy Eszterházy nádor családi élete igen boldog s amellet példaszerű volt. Megkapok azon bizalmas levelei, mikben feleségéről és gyermekeiről írt. Mikor felesége: Nyáry Krisztina

²³⁾ U. o. Nagyszombat, 1644 nov. 15.

²⁴⁾ Országos levélt. Nádasdy level. „Hogy Nyitra felé indultak – írta a többi közt – úgy hozta az szerencse, hogy száz lovasra akadtak előljáróra, azokat tisztességesen felverték, három zászlójukat vették el és eleven rabot hetvenet fogtanak” stb.

váratlanul elhunyt, a nádort teljesen megtörte a fájdalom. Oly hangom tudatja ismerőseivel szerelmes és hűséges feleségének halálát, hogy ma is megghatja az embert. „Meghalt – írta – nékem holtomig való szomorúságomra s nevetlen árváim nagy keserűségekre és siralmukra . . . Meghalt, azaz inkább elmúlt. Utamon kívántam volna várni ötöt s nem előttem elbocsátanom” stb.²⁵⁾

Eszterháznak ilyen és ezekhez hasonló levelei bőven akadnak a családi levéltárakban. Ideje volna, hogy egyszer már napvilágot látnának e politikai és művelődési szempontból egyaránt becses levelek. Egyik legnagyobb emberünk írta, volt e leveleket, aki azzal a hittel szállt a sírjába, hogy igaz életet élt s hazáját hűségesen szolgálta.²⁶⁾

²⁵⁾ Pálffy senioratus pozsonyi levéltára. Eszterházy levele Pálffy Istvánhoz 1641 márc. 21. Sempte. Nyáry Krisztina Semptén fiúgyermeket szült s február 17-én gyermekágyban halt meg. Április 21-én temették el Nagyszombatban, a jezsuiták templomában.

²⁶⁾ Bessenyey István főkapitány írta 1645 okt. 18-án Eszterházy haláláról: „Meghalt és ledült Magyarország bástyája, az mi serény, vigyázó jámbor palatínusunk, kit ... mindnyájan sirattunk. Ilyen embert bizony soha nem lelünk” stb. (Orsz. Levélt. Nádasdy levélt. Nádasdy Ferenchez írt levél.)

XIV.

A BOLONOK

A bolonok

A XVI és XVIII. század katonaéletét nem a mai szemmel kell néznünk, s nem a mai fölfogás szerint kell megítélnünk. Abban az időben, mikor igen sok ember a szablyájával kereste a kenyerét, vagyis mikor a zsákmányolás és a rablás még kenyérkereset volt: kíméletről, emberségről szó sem lehetett.

Szerencsétlen országunk állandóan színhelye volt a török, tatár, rác, vlach stb., stb. pusztításainak. S ezekkel szinte versenyre keltek a szedettvedett császári csapatok. Ez utóbbiak, akik védelmünkre jöttek, talán még az előbbieknél is rosszabbak voltak. Méltán írta Enyingi Torok Bálint I. Ferdinánd Sirálynak, hogy csapatait Magyarország megszerzésére küldötte be; e csapatok célja azonban Magyarország teljes kirablása!

A hódoltság korában nálunk a katona és a rabló között alig akadt valami különbség. Hiszen tudjuk, hogy a haramia, a martalóc, a hajdú aztán a huszár szón eredetileg rablót, zshiványt értettek. Pedig mindezek idővel rendes zsoldos katonákká lettek. S mit mondjunk a szabad legényeknek nevezett hajdúkról, akik a maguk szakállára harcoltak?

Kétségkívül valamennyi katona közt a legemberségesebb a végbeli vitéz volt. De hát ezeket a derék vitézeket, Takik a zsoldjukból éltek, sohasem fizették rendesen. S volt idő, mikor a koldusokénál is rosszabb sorsban volt részük. Méltán nevezték őket szegény legényeknek; mert a szó szoros értelmében földhözragadt szegények voltak. Ki veheti rossz néven az éhező és lerongyolódott végbeli vité-

zektől, ha az éhségtől üzve erőszakkal szerzett magának ételmezt?

De mi ez az élelemszerzés ahhoz képest, amit nálunk az idegein katonaság művelt? A császári hadak ia magyar falvakat és városokat csak úgy dúlták és fosztogatták, mint a tatárok vagy a törökök. Ők lenézték s gyűlölték a magyarságot. Tudjuk, hogy az esztergomi táborozáskor, mikor is a magyar csapatok a császáriakkal együtt ostromolták az esztergomi törököket, egyetlen nap sem múlt el anélkül, hogy a császáriak magyar katonát néni öltek volna!¹⁾ Maguk a magyar rendek írják a tizenhatéves háborúban öfelségének, hogy mindenütt elpusztított falvakat, fölégetett és kirabolt városokat lát az ember s ezt nem a török, hanem öfelsége hadai műveltek.

Nem is a magyar, hainem az udvari kamara írja, hogy egy-egy császári tiszt nyolc szekéren viszi haza az összerabolt dolgokat!²⁾

Tudott dolog, hogy átvonuló és a beszállásolt császári katonaság minden városra és falura romlást jelentett. Még a legfegyelmesebb csapatok is jó asztalt, fehér kenyeret, és bő bort kívántak a szegény lakóktól, akiknek maguknak sem volt mit enniök. S ha nem adták volna meg a katona uraknak, amit követeltek, jó ha csak a háza hamvát fúvatták el a széllel.

Mindez nagy baj, nagy csapás volt szegény kiélt éskifosztott földünkre. De amit a rendes

¹⁾ Lásd erről Illésházy följegyzéseit.

²⁾ Az udvari kamara jelenti 1603 máj. 14-én, hogy a Pezzi-féle katonaság *négyezer rablott lóval* vonul s egyetlen kapitány annyit rabolt össze, hogy nyolc szekéren szállítja azt. (Köz. pénz. levélt. Hung. 14.417. fasc. „Imo quod unicus capitaneus tot bona et res secum habeat, ut ad illa devehenda octo currubus ipsi opus sit.”)

császári csapatok míveltek, az csak gyerekjáték volt ahhoz, amit a rácok és vallonok cselekedtek nálunk. Az embernek a haja szála is égnek áll azon kegyetlenségek és gazságok olvasásakor, amiket az egykorúak jegyeztek fel a rácok és a vallonok nálunk való szerepléséről. Nem csoda tehát, hogy még az imádságba, is befoglalták a vallonokat. A miatyánkkal például így végezték: „és ne vezesd Uram Magyarországon zshiványaidat, hanem szabadíts meg minket .vallonoktól, ámen!”

Szamosközi megőrizte a vallonokról szóló himnuszt is, mely a töröknél veszedelmesebb és kegyetlenebb pestisnek nevezi a vallonot, írván:

*Perge vallon grex inceste,
Dignus carnificis reste,
Crudelior Turca peste
Exi foras sceleste.*

Tudjuk, hogy a császári seregekben Európa minden népéből akadtak zsoldos csapatok. Ezek főleg a XVI. században a népek söpredékéből valók voltak. Magyarország lakónak tehát bőséges alkalmuk nyílt a különféle zsoldos megismerésére. A XVI. és a XVII. század összes hivatalos jelentése megegyezik abban, hogy a nálunk harcoló népek között a rác hajdúk voltak a legveszettebbek. Básta korában ezek pusztították el Erdélyt; ezek tették rettenetessé a hajdú nevet. A hivatalos írások – magyarok és németek – a rác hajdúkkal egy sorban emlegetik a hírhedt vallonokat, kiket a magyar nép közönségesen csak bolonoknak hívott.³⁾

A vallonok hazája – amint tudjuk – déli Brabant, néhány belga tartomány és egy-két fran-

³⁾ Krausenegg Pál kamarai tanácsos írja Erdélyből, hogy harminc mérföldnyi területet bejárt s e

cia departement volt. A vallonok a rómaiakkal keveredett gallus belgáktól származnak. Középtermetű, fekete hajú és sötét szemű nép. Otthon szorgalmas és kitartó; dolgoz és takarékos. A XVI. és a XVII. század háborúiban, mint katonák váltak hírhedtekké. Tudjuk például, hogy a harmincéves háborúban Tilly fővezér vallonjait egész Európában emlegették.

A magyar földön a vallonok – lovasok és gyalogosok” – főleg a tizenhatéves háborúban kezdenek szerepelni. Hírnevüket nem a csatákban alapítják meg, hanem a városok és falvak pusztításában. Nincs a föld hátán gazság, kegyetlenség és embertelenség, amit ők véghez nem visznek a védtelen népen. A magyar és az ausztriai hatóságok nem találnak elég szót a vallonok pusztításának és kegyetlenkedésének leírására s röstellik a tollra hízni azokat az erkölcstelenségeket, amiket e katonák az asszonyi renden véghezvitték. A hazai és a külföldi levéltárakban százával hevernek a panaszos iratok a vallonok pusztításairól s némelyik oly megható színekkel festi a szegénység szenvedé-

helyen minden falut és községet porrá égettek s minden marhát elhajtottak. Ahol hajdú és vallon jár, ott vagyon nincs többé. Gyulafehérvár a földig le van rombolva és égetve. Oláh parasztok hordják most ki innét a halottakat. (Köz. pénz. levélt. Hung. 14.419. fa sc. Über den Zustand des ganzen Siebenbürgen etc. 1603 aug. 19. Unverzagthoz.) Meg kell jegyeznünk, hogy a hajdúk – gyalogok és lovasok – itt Básta hadában nagyrészt rácok voltak. Krausenegg fel is sorolja a csapatokat. Ugyanekkor Micatius Miklós váradi püspök Kassáról jelenti, hogy a vallonok és a hajdúk hallatlan rablásai miatt ki sem lehet lépni a városból. (Propter inauditam vallonum et haydonum insolentiam . . . vix enim egressus patet Cassovia hominibus ob rapinas etc. 1603 máj. 12. u. o.)

sét, hogy könnyhullatás nélkül ma sem olvashatja az ember.⁴⁾

Ha mindezt észbe vesszük, nem kell csodálnunk, hogy a mieink a vallonokat Isten ostorainak tartották, akiktől sokkal jobban féltek, mint a töröktől és a tatártól. Mert azt a hallatlan fosztó-*gatást, pusztítást, erőszakosságot stb., amit a vallok véghezvittek, a török sohasem mivelte.

Az 1594. évbéli a nagy török sereg Komáromot ostromolta. A császári hadak Nyitra- és Komárom-megyékem át vonultak Komárom fölmentésére. Nem nagyon siethettek, mert elég idejük volt az utjukba eső városok és falvak teljes kifosztására. Ezt tették a következő években is. A hivatalos jelentések szerint *a vallonok a parasztokról a ruhát is leszaggatták s mezítelenül, lábaiknál fogva a fákra kötötték őket, hogy kivegyék belőlük, hova rejtették el a gabonájukat.*

Az elpusztított községekbe a kár megállapítására bizottságot küldtek ki. E bizottság hatalmas könyvet írt a császári katonaság hihetetlen pusztításairól és kegyetlenkedéséről.⁵⁾ Maga a bizottság írja, hogy amikor a törökök és a tatárok e vidékre száguldottak, már csak üres és pusztá falukat találtak. Mindent elvittek előlük a császári katonák! S ez így ment évről-évre. 1595-ben a vallo-

⁴⁾ Kőszeg városa például az Isten szerelmére kér segítséget a vallonok ellen, akik rabolnak, fosztogatnak stb. A szegény városnak állapota igazán irgalomra méltó. *Ha a vallonok a külvárosból bejutnak a városba, Kőszegnek vége!* (K. p. 1. 14.429. fasc. 1606 máj. 30.)

⁵⁾ A tanúvallomásokon alapuló könyv (nagy ívrét) a közös pénz. levéltár Hungarica című gyűjteményében van (14.397. fasc. 1597 jul. 5. Generalis conscriptio bonorum universorum archieppiscopatus Strigoniensis etc.)

nok Udvard községben szálltak meg. A hivatalos vizsgálat szerint mindent elraboltak ott s végül a férfiakat és az asszonyokat a testi ruháiktól is megfosztották.⁶⁾ Ugyanekkor Thold faluban a parasztok a templomba rejtették mindenüket. A vallonok feltörték a templomot s mindent elragadtak. A nyárhidiak a vallonok elől Mansfeld táborába futottak és térdenállva könyörögtek a fővezérnek, mentené meg őket a vallonoktól. Mansfeld azt felelé nekik, hogy a mi a katonaság átvonulása közben történik, azért ő nem felelhet. Kürt lakói a vallonok kínzását el nem bírván, az erdőbe menekültek. *Bár a községben elég fa volt, a vallonok a parasztok bútorait s ekéit tüzelték el.* Kéméndet is vallonok fosztották ki. Mivel a szőlő meg éretlen volt, tövestől kiszaggatták. Eközben két derék matrónát és négy polgárt megöltek. A tatárok a falut előbb szintén meglepték – írják a biztosok – de csak kétszáz forintnyi kárt okoztak. «A vallonok ellenben ötezer forintnál több kárt tettek. (Nagy pénz ez a mai érték szerint!) Czétény lakói a vallonok elől az erdőbe menekültek. De itt sem volt nyugtok, mert a vallonok úgy vadásztak rájuk, mint az erdei vadakra. Magában a faluban pedig mindent elégettek, még az ekéket és a kocsikat is. Tardoskeddről azt írják a királyi biztosok, hogy tollal leírni nem lehet azt a pusztítást, amit itt láttak. Gutáról viszont azt írják, hogy itt százötvenhat derék polgári ház volt, s most a megmaradt lakók, földalatti vermekben laknak. Az egész község vagyona nem ér száz forintot. Nagylocsáról a

⁶⁾ Füzessgyarmatról írják a biztosok, hogy a vallonok 1595-ben pusztították. A következő évben pedig: „vallones ad castra profecti hic commorati sunt et maxima scelera in uirgines honestasque mulieres verecundiae gratia tacenda potius admiserunt”.

vallonok kilencven ökrön vitték el a rablott dolgokat. Nagyoroszfaluban a vallonok minden házat, még a templomot is kirabolták. Püspökiből 500 szarvasmarhát és számtalan disznót hajtottak el, aztán a falut felgyújtották s a gyümölcsfákat kivágták.⁷⁾

Mondanunk sem kell, hogy a nemesi kúriák csakúgy jártak, mint a szegény jobbágyok házai. Sok helyein még a falakat is átfúrták, keresvén az elrejtett dolgokat.⁸⁾

A merre csak jártunk – írják a biztosok – mindenfelé nagy pusztításokat láttunk. A legszebb szőlőket és gyümölcsösöket mind elpusztították.⁹⁾

És e pusztító, rabló vandal okát védelmünkre küldték hazánkba. Mint jellemző adatot megemlítjük, hogy a királyi biztosok jelentése szerint több helyen magyar szabad hajdúk (szabad legények) is jártak, de a lakók vallomása szerint azok semmi kárt sem teettek.³⁰⁾

A hazánkba küldött vallonokról írta Pethe Márton érsek: „*Elöl járnak s nyargalnak a vallonok, a rácok és kozákok, kik ahol mi magyart kaphatnak, kíméletlen ölik, vágják.*”¹¹⁾ Batthyány Ferenc is ilyenformán írt róluk: „Szombathelyen

⁷⁾ „Suecissione fructiferorum omni s generis arborum damnum fecerunt.”

⁸⁾ Et domos colonorum undique perfodisse, quaerentes res, frugesque absconditas.

⁹⁾ „Magnas enim in omnibus locis a nobis visitalis earum desolationes vidimus” etc.

¹⁰⁾ „Hungaros quidem pedites, quos *zabad leginek* vocant, aliquando venisse, sed nihil damni ipsis intulisse.”

¹¹⁾ Körm. ltr. Pethe érsek levele Batthyány Ferenchez 1605 május 23.

mustrálnak most 800 bolont, azok is ölik az nemes embereket, dúlnak, kóborolnak”.¹²⁾

Amíg a vallonok a védtelen néppel szemben ilyeneknek mutatták magukat, addig a török kopjái előtt ugyancsak meghunyászkodtak. Pápa elvesztése – amint tudjuk – a vallonoknak köszönhető. Őkigyelmek fellázdak s a törökhöz pártoltak. Egert 1596-ban szintén a vallonok gyávasága juttatta a török kezére. Háromszázan közülök itt is török hitre tértek.

Bár ily módon kétségtelenül megmutatták, hogy nálunk semmi hasznukat nem vehetik; azért a hosszú háború későbbi folyamán is évről-évre szállítják hozzánk a vallon csapatokat. Ismeretes, hogy minő rettenetes pusztítást vittek ők véghez Erdélyben, Básta kardja alatt. Magyarországon ugyanezt művelték. Az ország északkeleti részén még a főnemes asszonyok is gyermekeikkel együtt az erdőbe szöktek a vallonok elől, s a vadakkal együtt hónapokig ott tengették az életüket. Joó János uram jelenti 1601-ben (április 14-én) Mátyás főhercegnek, hogy Körmenten lévő vallonok száz háznál többet elpusztítottak s valamennyi jobbágyot koldusbotra juttatták. *A török és a pogány ellenség* – írja Joó János – *az ilyen rettenetes dolgot sohasem művelt volna.*

Ilyenformán írnak 1603 április havában a magyar rendek követei is. Ha szeműinket – írják öfelségének – a Duna mentén vagy Felső-Magyarországban járattjuk, kirablott, fölégetett városokon és falvakon egyebet nem látunk. *A legrosszabb ellenség valamennyi között a vallon katona-ság!* Ha sörrel teleítették magukat, jó bort követel-

¹²⁾ U. o. 1605 dec. 3. Batthyány levele Salm Magdolnához.

nek; ételül csak a legjobb dolgot fogadják el. Aztán rabolnak, pusztítanak, égetnek mindenfelé.

Nyitramegye 1603-ban amiatt panaszkodott, hogy Rheno gróf vallonjai gyilkolnak, erőszakot követnek el, feltörik a templomokat s kimondhatatlan dolgokat mivelnek.¹³⁾

Megyék és városok könyörgése és segélykiáltása mit sem használt. Rudolf nyakra-főre küldötte a hazánkba a vallonokat. Az 1603. évben Bástá alatt Erdélyben tizenhat kompánia lovas vallon volt a gyalogokon kívül. Mivel fizetni őket nehéz volt, Rudolf parancsára alkudoztak velük, hogy a zsoldjukból valamit elengedjenek. Ez alkalommal írta Rudolf: a vallonok felső Magyarországon szép zsákmányt szereztek s emellett a lakosságnak kellett őket élelmezniök s ők az országot tönkretették.¹⁴⁾ Ezért többet is elengedhetnének zsoldkövetelésekből.

E bevezetés után Rudolf meghagyja Bástának, hogy ha Isten kezébe adja Kolozsvárt, irgalom nélkül végeztesse ki a rebelliseket s foglalja el vagyónukat, így majd lesz pénz a vallonok számára.¹⁵⁾

Amiint Rudolf ez iratából is kitűnik, a vallonok ekkor szabadon zsákmányoltak s magyar lakosságon éltek. De emellett még nagy fizetést is

¹³⁾ Nyitramegye levéltára: „quia certum est uai-lites illos vallonos talia, quae nedúm eloqui vei calamo describere possint, atrocía, facinora et scelera exercere”. Elégetik – írják – a falvakat és a nemesek jószágát, a jobbágyokat ölik, a tisztos matrónákat és leányokat megbecstelenítik, az egyházakat feltörik és kirabolják, stb.

¹⁴⁾ „Dass sie daselbst, wie auch in Oberhungarn auf freyer Zehrung auf den Unterthanen gelegen, das Land verderbt” etc.

¹⁵⁾ Köz. pénz. ltr. Hung. Denkbuch 411. kötet, 1603 jul. 16. Prága. An Herrn Georgen Basta etc.

húztak. Ez időben száz vallonnak havi fizetése (az ételmen kívül) 1540 frt. volt. Ugyanekkor száz jó magyar huszár havonként csak 645 forintba került. S a huszárok e zsoldon kívül sem ételmet sem egyebet nem kaptak. S mégsem huszárokat, hanem vallonokat tartottak!

Az 1603. évben Bath község lakói írták a kamarának: „Az egy Istenért nagyságod és kegyelmed fogjon mellettünk, hogy *az reánk szállott bolonok* immár menjenek más helybe; mert minket minden marhánból kifogyattanak. Majdnem két hete leszen, az mióta 400 bolont kelletik étellel, itallal és lovukat szénával, abrakkal eltartanunk; éhenhalóvá tesznek bennünket . . . oly nagy hadat, ennyi időtől fogva ily mértéktelenül eltartani csak az Isten tudja.”¹⁶⁾

Az egész országnak ilyenén fölajdulására végre Rudolf 1604 október 26-án elrendelte, hogy a rengeteg pénzbe kerülő vallon csapatokat fegyelmezni s a városok és faluk rablásától visszatartani kell. A vallon lovasokat pedig – ha erre út és mód akad – ki kell az országból vezetni.¹⁷⁾

Ez is csak írott malaszt maradt. Különben is Bocskay járása folyt. A lázadó magyarság pusztítására alkalmasabb anyagot a vallonoknál keresve sem találhattak volna.¹⁸⁾ Csakhogy, ekkor a

¹⁶⁾ Orsz. Levélt. Kamarai level. Bath, 1603 dec. 11.

¹⁷⁾ Köz. pénz. levélt. Hung. 14.425. Rudolf rendelete Krausenegghez, 1604 okt. 26. A legtöbbe – írja az uralkodó – a vallonok kerülnek, ezért jobb rendbe kell őket tartani, a városok kirablásától, a fosztogatástól vissza kell tartani s tisztjeik iránt engedelmesre szorítani. Adjatok módot, hogy a vallon lovasokat az országból eltávolíthassuk.

¹⁸⁾ U. o. Báthory Erzsébet 1605 szept. 18-án Monyorókerékről írja, hogy a Kinsberger-féle vallonok mindent elpusztítottak s elraboltak.

bolonók vagy vallonok neve már oly gyűlöletes volt az országban, hogy felkelő, hajdú, huszár, török és tatár mind a vallonra vetette magát. S jaj volt azoknak a vallonoknak, akik kezük ügyébe akadtak! A felkelők is értették, mint kell őket lassú kínra vetni s kivégezni! Csak például említjük, hogy 1606-ban a „Rheingrafiscih-féle reformált vallon lovasokat Kernend és Kanizsa vidékén szállásolták el.¹⁹⁾ A kamara nyolcszáz lovas egy havi fizetésére 16.600 forintot küldött Szombathelyre, A mustrának künt a szombathelyi mezőn kellett volna megessnie. A vallonok szép rendben ki is vonultak oda, Azonban, néhány szombathelyi polgár megsúgta a dolgot a rebelliseknek. Ezek aztán egyesülvén a török lovasokkal, megtámadták a vallonokat s lekaszabolták.²⁰⁾ A kamara jelentése szerint a rebellisek a 16.600 forintot a szombathelyi polgároknak ajándékozták. Ezért az udvar és a haditanács Szombathely városán vette meg a 16.600 forintot s abból 843 rác lovast fogadván, a szegény szombathelyiek nyakára küldte.²¹⁾ Az 1606. évben már maga a haditanács követeli

¹⁹⁾ Ezredesük Ruedolfi Sándor volt. A hadi fizető mester jelentése szerint (Passierungsbevelch an Kriegszahlmeister, 1605 olvt. 10. Köz. pénz. ltr.)

²⁰⁾ „Gueten Theil davon nidergehant und der übrige Theil ganz und gar zerstört.

²¹⁾ 1606 febr. 16-án jelent meg a rendelet, mely szerint azokat a szombathelyi polgárokat, akik a 16.600 forintot megkapták s akik Szombathelyről megszöktek, el kell fogni. – Mátyás öfelsége 1606 febr. 15-én hagyta meg Szombathely városának, hogy a 16.600 forintot meg kell fizetnie. Rudolf császár febr. 12-én szintén ily rendeletet bocsátott ki. – 1606 febr. 15. An Kriegsrath: a szombathelyieken behajtandó 16.600 forintból kell fizetnie a rác lovasokat. (Köz. pénz. levélt. Hung. 14.429. fasc.)

a vallon csapatok kevesbítését. Roppant károkat tesznek e csapatok – írja a haditanács – s kimondhatatlanul zsarolják a szegénységet. Ennek a sürgetésnek az lett az eredménye, hogy úgy Básta mint Tilly vallon-kompániáinak emberszámát kevesbítették.²²⁾

Említők már, hogy a vallon katonaság mérhetetlen sokba került, s a rabláson kívül egyebet sem miveltek nálunk. Négyszer, ötször annyi fizetést kapott egy-egy vallon lovas, mint egy jóraivaló, magyar huszár! S ami a legrosszabb, magyar pénzben fizették azokat a vallonokat, kik a magyar földet rabolták és pusztították.

Az 1606-os évben tíz kompánia vallon lovasnak egyszerre 192599 forintot fizetett a kincstár!²³⁾

Tudjuk, hogy Dobó Ferenc a királytól többszörösen megerősített végrendeletet s roppant vagyont hagyott maga után. Az örökösök azonban nem vehették kézhez, mert Rudolf császár Dobó kincstárát teljesen kifosztatta s birtokait lefoglaltatta. Dobó pénzét javarészt a földünket pusztító vallonok kielégítésére fordították. De még ez sem volt elég. Az 1603. évben Dobó főörökösétől, Perényi Zsófitól negyvenezer forintot kértek kölcsönképpen, hogy Petznek fosztogató katonáit fizethessék! Az udvari kamara a vonakodó Perényi Zsófiának

²²⁾ U. o. 1606 jul. 8. An die Hofkatnmer: Bástának vallon kompániái 300–300 emberből állanak. Le kell szállítani az emberszámot. Tilly és Básta kompániáinak 50–60 lovasból kellene állania, de a valóságban több száz emberből állanak s kimondhatatlan károkat okoznak a szegénységnek.

²³⁾ U. o. 14.430. fasc. (Zehenalten Wallonischen Compagnien Harguebusier Reittern.) E lovasok tisztjei ezek voltak: Levin de Mortaigne (alezredes), De Gorsy, Thomas Cauriol, Sayge, Collalto, Geitzkofler, Haultrop, Rossa és Cossini.

megírta, hogy ha nem ad pénzt, a vallonok tovább pusztítják az országot s még nagyobb kárt okoznak s ennek Perémyi Zsófi lesz az oka!

A békesség helyreálltával kivezették ugyan hazánkból a vallon csapatokat, de a nemzeti fölkelések idején ismét hoztak helyükbe másokat. Bethlen Gábor idejében például a vallonok (Kollonits kardja alatt) a Dunántúl roppant pusztítást és öldöklést vittek véghez.²⁴⁾ Hogy mi mindenre vetemedtek ezek, azt eléggé megvilágítja a következő eset is: a komáromi és a győri élelmezési hivatal jelentette 1622 március havában az udvari kamarának, hogy a rabló vallonok („etliche räuberische Vallonen”) a Komárom és Győr részére szállított proviantot puskatúzzal fogadták. A kíséretből többen megsebesültek. A vallonok a pénzt s az élelmet elrabolták, a kísérők ruháit levonták s fegyvereiket is elvitték.²⁵⁾

A XVII. században mindennapi dolog volt, hogy az elpusztult vallonok helyét hazai emberanyaggal pótolták. Mindenféle kósza zsványt és szabad zsákmányolót befogadtak vallonnak. A mustralajstromokból látjuk aztán, hogy rác, oláh, magyar s német katona is bőven akadt a vallonok között. Úgy látszik, hogy ez az új anyag is rászolgált a vallon névre. A kormányzések nem is nevezik őket másképp, csak vallonoknak.

Bár két századon át ezernyi panasz ment Bécsbe a vallon katonaság gazságai ellen, bár maga a bécsi udvari kamara is elismerte e panaszközök igazságát: vajmi kevés történt az elviselhetetlen sérelmek orvoslására. Rudolf császár uralkodása alatt érte el a tetőpontját a vallonok ellen

²⁴⁾ A körmendi (Batthyány hercegi) levéltár misilisei közt számos levél szól erről.

²⁵⁾ Köz. pénz. levélt. Hung. 14.463. fasc.

való elkeseredés, de azért a tizenhatéves háborúban állandóan itt találjuk őket. Tudott dolog, hogy Rudolf és kormányzókei minő szemmel nézték a magyarságot. Még a német Gabelmann is azt írta hogy a háború eredménytelenségének oka a németek gyűlölete és megvetése a magyarok iránt és ennek következtében a magyarság mellőzése a haditéren. Ez a *magyar-gyűlölet* érthetővé teszi a vallon katonaságnak nálunk való alkalmaztatását. Ez a gyűlölet s az ezzel járó nagyfokú bizalmatlanság magyarázza meg, miért hoztak nyakunkra a bevált magyar katonaságnál tízszer drágább fosztogató csordákat, gonosz vallonokat, akik a rájuk bízott magyar városokat egymás után elárulták.

Mikor 1604 telén, szóba került az általános nemesi fölkelés, az udvari kamara kézzel-lábbal ellenetzte azt. *Ha – írja a bécsi udvari kamara a császárnak – a nemesi fölkelés csakugyan megtörténék, ezek az emberek, mint testvérek (így is hívják egymást!) egy hiten lévén s a németek gyűlöletében is mind egyek lévén, fegyvereiket könnyen a németek ellen fordítanák!*²⁶⁾

Ezért az udvari kamara veszedelmesnek mondja a nemes fölkelést. De egyúttal megírja a császárnak azt is, hogy a megfékezhetetlen vallonok miatt nagy a gondja!²⁷⁾

A török ellen tehát nem kellett a nemesi fölkelés, mely semmi kiadást sem okozott a kincstár-

²⁶⁾ „Tanquam fratres, wie sie communiter einander nennen, und die mehrertheils tarn similitudine religionis, quam odio adversus Germanos . . . übereinstimmen, sich mit einander coniungiren und ihre Waffen gegen die Teutschen wenden machten”. (Köz. pénz. ltr. Hung. 14.428. fasc, Wien, 1604 nov. 29.)

²⁷⁾ U. o. „Auch der unbendigen Wallonen halber gross Bedenken” etc.

nak, de kellett a roppant pénzbe kerülő idegen katonaság, mely nem a törököt, hanem a békés magyar lakosságot fosztogatta. Ha valami, úgy ez eléggé jellemzi az osztrák politikát s az ausztriai urak gondolkozását.

Az országból kiülőzött Illésházy Lengyelországba menekülván, ott békességben élt. Innét írta volt Lippay János személynökhöz: „Itt nagy békesség vagyon, sem töröknek, sem tatárnak, sem bolonnak semmi kóborlásnak, hamisságnak, álnokságinak, ragadozásnak hírét sem hallani!”²⁸⁾

Bizony csak szegény Magyarországnak jutott ki minden rosszból és minden csapásból.

²⁸⁾ U. o. 1604 jul. 10. Ex Scavinia arce.

XV.

**SZAPATA FERENC URAM
BÍRÓSÁGA**

Szapata Ferenc uram bírósága

Félelmes ágyúörgés hangzott 1594-ben Győr felől a komáromi részek felé. A török ágyuk rombolták Győr falait. A magyar királyság e legerősebb véghelyéinek fölmentésére tömegesen gyűltek a keresztény csapatok. Komárom szomszédos vidékeit Schlick német hadai áraszták el. Nem nagyon sietlek Győr felé. Előbb a magyar falvakat élték föl. A vitézi rend nagy gyalázatára úgy bántak a föld népével, mint a legveszedelmesebb ellenséggel. Raboltak, pusztítottak – írják a komisszáriusok – asszomyról s férfiról lehúzták a ruhát és meztelenül hajtották tovább. A gazdákat lábaiknál fogva kötötték a fákra, hogy kivegyék belőlük, nem rejtettek-e el valamit telhetetlen szemük elől.¹⁾

Ezalatt Győr elesett s a törökök átcsaptak Csallóközbe, hogy az Aranykert kincseit, marháit összeszedjék. Szegény török! ez egyszer ugyancsak megjárta. Kielt puszta vidéket, néptelen falvakat talált csak. A munkában megelőzték őt a szentséges császár német vitézei.

Komárom számítói kereskedő népe nem várta be a keresztény hadakat, sem a törököt. A bíró tanácsára a lakók összeszedték mindenüket s egy tömegben Nagyszombat felé menekültek. Utközben néhány prédikátor csatlakozott hozzájuk s Nagyszombatig szakadatlanul vigasztalták a menekvőket. Majd prédikáltak, majd posztillákat énekeltek

¹⁾ Erről a pusztításról a kiküldött commissáriusok vastag könyvet írtak. (Volt közös pénzügyi levélt. Hung.)

nekik. Nagyszombat városát – írja a váci püspök a királynak – figyelmeztettem, hogy ne bocsássa őket a városba. Most ott prédikálnak, keresztelnek és énekkel temetnek.²⁾

Nagyszombatban »négy évig maradtak s a kis Rómában erős protestáns egyházat alkottak. íme a talány nyitja, melyet eddig történetíróink nem tudtak megfejteni, hogy keletkezhetett a katolikus vallás legerősebb székében virágzó protestáns egyház.

Győr visszafoglalása után; 1598-ban Komárom népe ismét vándorbotot fogott kezébe. Elérkezettnek látta az időt, hogy ősi lakóhelyét ismét birtokába vegye. Otthon azonban nagyon szomorú meglepetés várt a lakókra. Míg odavoltak, a haditanács építőmesterei igen sok házat leromboltak.³⁾ A várgróf sok telket lefoglalt. Saját földeiket, házhelyeiket csak drága pénzért akarták nekik visszaadni. Hosszas tanácskozás után emiatt azt határozták, hogy török területre mennek s ott alapítanak maguknak új otthonot. A várgróf és a kamara fölötte megijedt, hogy e jómódú s merész kereskedőjéét, akik egészen Szerajevóig és Drinápolyig jártak áruikkal s jelentékeny hasznára voltak a kincstárnak, elveszti öfelsége birodalma. Visszaadták tehát telkeiket és így maradásra birták őket. A komáromiak azonban hamarosan megbánták, hogy nem mentek a törökök közé, akikkel mindig

²⁾ Szuhay püspöknek jelentése ezen áttérésről a Közös pénzügyi levéltár Hungarica című gyűjteményében található. (14.401. fasc. 1594.) Megírja a püspök azt is, hogy a prédikátorok Nagyszombatban már sokat áttérítettek az új hitre.

³⁾ A város jórésze ekkor még a várfalak tövében feküdt. A házrombolások a vár erősítése céljából történt.

jobb lábon álltak, mint a várbeli németséggel. Az új várkapitány, Molart János, ugyanis bérbe vétén a komáromi várbirtokot⁴⁾, hallatlan erőszakoskodásokat vitt végbe a lakosokon! Hiába hivatkoztak szegények a szent királyaink adta szabadságleveleikre, hiába küldték Bécsbe a kemény szívek megpuhítására a pompás vizákat, nem használt semmit. Mert Molart haditanácsos hatalmas úr volt, személyes barátja II. Mátyásnak, aki még végrendeletében is tizenötezer forintot hagyott neki; aztán testvérei is a legnagyobb hivatalokat viselték, öccse az udvari kamara elnöke, ő maga később a haditanács elnöke lévén, a komáromiak panaszainak mindemkor útját állhatták.

A válságos időben azonban kemény legény ült Komárom bírói székében s bár a lakosságon kívül senki sem támogatta, szembeszállt Molarttal, a kamarával, sőt a királyi biztosokkal is. S ha ő maga el is bukott, az ügy, melyért küzdött, hosszú időn át napirenden maradt. Szapata Ferenc vajda uram volt ez a derék bíró. Naszádos vér folyt ereiben s nyakas kálvinista volt. Nem félt tehát senkitől, s nem hajlott meg senki előtt! Mikor elfoglalta a bírói széket, Molart muskatérosaival hajtotta Komárom királyi város lakóit saját földeinek kasszálására, megdezsmálta a kereskedők áruit, malomszeg-adót, hajóbért vetett ki rájuk, minden levágott marha nyelvét a maga számára követelte, holott ősidők óta a bírót illette az; drága pénzért árulta az útleveleket, „a gonoszokat a város fogsága alól hatalmasul, fegyveres kézzel kiszabadította”

⁴⁾ Az 1600. évi ápr. 15-étől fogva évi 500 forint bérért kapta meg a komáromi vártartományt. Az 1603. évi ápr. 16-ától újabb három évre évi 600 frt-ért kapta bérbe a vám- és a harmincad kivételével. (Volt közös pénzügyi levélt. Hung. 14.413. fasc.)

s aki ellene szegült rendeleteinek, azt a vár nedves börtöneibe vettette. Ez volt az egyetlen mód arra, hogy magyar ember a várba juthasson. I. Ferdinánd óta ugyanis magyar embert nem bocsátottak oda be s őfelsége magyar hadinépe a váron kívül a városban lakott. *„A németiségtől – írja Draskovics tárnokmester – elég idegenség ez kegyelmelekhez”, de hát „megmozdulhatatlan igazságul” rendelte azt őfelsége!*

Szapata Ferenc uram először jó szóval, aztán kemény beszéddel kelt ki Molart eljárása ellen. Egyik sem használt. Hiába hivatkozott vitézi voltára, a véghelyek szabadságára, az „örökén való szokásra”, hiába Komárom több százados kiváltságleveleire, Molart a „régí jó szertartás ellen” megkövetelte a maga részét. Hivatkozott az urbáriumokra, melyek világosan előírták, mivel tartozik a város a földesurának. Ám ezeket az urbáriumokat 1527 óta a német várkapitányok és az udvari kamara óhaja szerint készítették s minden olyan terhet beírtak azokba, amikre a német várkapitányok – mint a vártartomány bérlői – erőszakkal bírták reá a lakosságot. Ezekről a terhekről azonban a város régi kiváltságlevelei mit sem tartalmaztak. így állván a dolog a városnak a szent királyok adta privilégiumai homlokegyenest ellenkeztek az 1527. óta készült urbáriumokkal. Amíg a privilégiumok Komáromot állandóan királyi városnak (urbs regia) nevezték, addig az urbáriumok csak közönséges kamara jószágnak mondták Komáromot, melynek lakói jobbágyi szolgálattal tartoztak a várkapitányoknak.

Szapata Ferenc bíró és esküdtei a város írott igazságához tartván magukat, a lakóknak megtiltották a robot munkát s nem engedték, hogy a jogtalanul kivetett terheket viseljék. S mivel Molart erőszakkal vette meg a polgárokon azt, amit akart,

Szapata Fereinc a város nevében öfelségéhez fordult s írásban adta elő azon hallatlan jogtalanságokat, mikkel Molart várkapitány sújtotta a szegény várost.

Mivel a város ezen segítségért könyörgő levelére felsőbb helyről semmi válasz nem érkezett, Szapata újra írt az udvarnak. Erre aztán Mátyás főherceg keményen ráparancsolt Molartra, hogy robottal s más eféle igazságtalan teherrel ne merészelje a város lakóit sújtani.⁵⁾

Molart e rendeletre április hó 9-én felelt. A komáromiaknak immár másod ízben fölterjesztett panaszai ügyében! – írta – én teljesen ártatlan vagyok. Soha semmit jogtalanul nem követeltem tőlük. Az urbárium szerint kötelesek a robotmunkára s más egyéb szolgálatra; de ők minden teher alól ki akarják magokat vonni s azt szeretnék, hogy senki se parancsolhasson nekik. Sokat hivatkoznak privilégiumaikra, de én még egyet sem láttam azokból. Nem is sokat adok az ilyen privilégiumokra; mivel a lakók a török megszálláskor (1594-ben) mindent itt hagyván, elmenekültek. A várnak tehát – bár kötelességük lett volna – egyáltalán nem voltak segítségére.

Molart e felterjesztésében maga bevallja, hogy erővel kényszeríti a lakókat a kivetett terhek szolgáltatására. E terhek közt szerepel a 12 napi robot, a hajók ki- és bevontatása, kocsik és szekerek adása stb.⁶⁾

⁵⁾ Volt közös pénz. levélt. Hung. Mátyás rendelete Molarthoz 1601 márc. 31. Pozsony.

⁶⁾ Molart így fejezi be felterjesztését: a komáromiak célja „ihrer Wilkür nach und ihres Gefallns das zuthun und zulassen und ihre arme Leuth zubeschwören befügt sein kündten, wie ich dan glaubwürdig bin bericht worden, dass sie dieselben ein Zeithers über die sibenhundert Thaler angeschnitten haben”.

Molart, hogy felterjesztésének nagyobb hatása legyen, mellékelte udvarbírájainak, Pfeffer Lukácsnak a véleményét is. Ez természetesen azt írta, amit gazdája kívánt. Szerinte a komáromiak méltatlanul és minden alap nélkül panaszkodnak s nem érdemlik meg azt a védelmet (?!), amiben Molart részesíti őket! Főleg a háztulajdonosok s a gazdagabb polgárok panaszkodnak, akik különben sem fizettek öfelségéinek egyetlen fillért sem s mai napig a robottól is mentesek voltak. Csak a hódoltságból ide menekült szegényeknek kellett robotolniuk, pedig ezek nem tartoztak robot-szolgálattal. Ezért ezentúl a vagyonos polgárokat kell a Tata felé való robotolásra kényszeríteni.⁷⁾

Íme a komáromi vártartomány udvarbírája maga bevallja, hogy a háztulajdonosok és a vagyonosabb polgárok semmiféle szolgálatot nem teljesítettek. Csak a hódoltságból ide költözött szegények teljesítettek robotmunkát, de ezeknek nem volt kötelességük a robotolás.⁸⁾

Molart azonban a robotom kívül még sok más dologgal is terhelte a város lakóit, de ezekről sem ő, sem az udvarbírája nem emlékezett meg. Pedig úgy ezek, mint az erőszakos robotmunkák nyíltan ellenkeztek a városnak több százados kiváltságaival. De hát Molart – mint maga írta – nem sokat adott e kiváltságokra; pedig saját törvényes ura: II. Mátyás is megerősítette azokat.

Molart befolyásának és felterjesztéseinek az lett az eredménye, hogy a komáromi várbirtokról

⁷⁾ U. o. 1601 ápr. 8. Komárom. Pfeffer Lukács levele Molarthoz.

⁸⁾ „Die armen Inwohner, die von den huldigten örtern aus Noths sich herauf begeben, bishers solche Robath thuen und verrichten haben müssen, dessen sie doch nit schuldig gewest, sondern allein diese Hausgesessene.”

újabb urbárium készítését rendelték el. Ez a városra annyit jelentett, hogy ismét kamarajószágának tekintik s így Molart azt tehet a várossal, amit akar. Szapata Ferenc bíró a város nevében ünnepélyesen tiltakozott az urbárium készítése ellen, kijelentvén, hogy Komárom királyi város és senkinek sincs joga azt úgy kezelni, mint holmi falvacskát.

Szapata tiltakozását nem vették figyelembe. Az udvari kamara Hanns Volklhart Widmer kamarai tanácsost és Ambrustér pozsonyi harmincadost küldte Komáromba az új urbárium elkészítésére. Mind a két kommisszárius Molartnak és az udvari kamarának embere lévén, azoknak intenciói szerint jártak el. Először is Komárom városában kezdték meg a munkát. Amint maguk jelentették az alsó-ausztriai kamarának, Szapata Ferenc bíró egy esküdttel és egy ügyvéddel megjelent előttük s tiltakozott Komárom összeírása ellen. Komárom – monda Szapata – királyi város Magyarországon s így semmi helye sincs az urbariumnak.⁹⁾ Akár régi, akár új urbáriummal állnak elő, ők fitytyet hánynak arra; a szent királyok adta privilégiumaiktól pedig semmiben el nem térnek!

Komáromból – írják a biztosok – a szomszéd Szentpéter községbe mentünk. Szapata, Ferenc a városi esküdttel, ügyvédjével és a városi írnokkal itt is megjelent s ünnepélyesen tiltakozott Szetiitpéter úrbéri összeírása ellen; mert ez ujonan telepített falu Komárom város földjén fekszik. Ezt a földet (Várköz) pedig dicső emlékű Mátyás király adta 1489-ben Komárom városának. Szapata bíró

⁹⁾ „Dass Comorn eine Freistadt in Ungarn sei, darwegen sie in kein Urbárium gehörig willen, auch hinfuro keines Urbarii, es sei gleich alt oder neu gestendig sein.”

nagyobb bizonyosság kedvéért elő is mutatta Mátyás király donatios levelét. Mivel a biztosok kéréseitek a donatios levelet, nem tartalmazván az közelebbi distinction Szapata kijelenti, hogy van erre iktatólevelük és egyéb írott igazságuk is, de azokat nem kötelesek előmutatni. Majd elmélyen ő Bécsbe Mátyás főherceghez és Prágába Rudolf királyhoz s ott előmutatja az írott igazságokat. Odavalók azok, nem pedig holmi jött-ment kommisszáriusok elé.¹⁰⁾ A kommisszáriusok továbbá jelentették, hogy Komárom polgárai az udvarbíró (burggraf) tudta nélkül adják el házaikat és telkeiket s a pénzt maguknak tartják; pedig ez a pénz öfelségét illeti (?!) Mikor ezt – írják a biztosok – Szapatának és társainak szemükre vetettük, azt felelték, hogy ez régi joguk és szokásuk.¹¹⁾

A kommisszáriusok jelentései Bécsbe érkezvén, Mátyás főherceg 1602 júni 25-én keményen megróttta a komáromiakat a komisszáriusokkal szemben tanúsított merész és illetlen viseletük miatt. Azt akartuk – írta a főherceg – hogy a bíró és az esküdt polgárok fogadjanak el egy procurator[^] de hallani nem akartak róla, azt hangoztatván, hogy Komárom szabad város.¹²⁾

Ezenközben Szapata Ferenc ígéretét be akarván váltani, esküdt társaival és a város kiváltságleveleivel Bécsbe utazott, hogy a legfelsőbb helyen is kimutassa városának igazát.

Szapata és társai nem jutottak a császár elébe, mert Bécs kapujánál megfógták és börtönre vetet-

¹⁰⁾ K. p. 1. Hung. 14.412. fasc. 1602 jun. 17. és jul. 20. A kommisszáriusok jelentése az alsó-ausztriai kamarához.

„) A halászkóttól követelt borsra is azt felelték, hogy ilyennel a halászok sohsem tartoztak.

¹²⁾ K. pénzügyi ltr. Hung. 14.413. fasc.

ték őket. Mikor a titkos tanács ezt Molart tudomására hozta, komolyan intette őt, hogy a várost tartsa meg régi szabadságában s ne szorongassa igazságtalanul a lakókat.¹³⁾ Érdemes megemlítenünk, hogy a *titkos tanács is királyi városnak (Civitas regia Comaromicnsis) írja Komáromot.*

Városának hűséges védelméért Szapata bíró tehát börtönbe került. A küzdelemben hűséges társait ugyanez a sors érte. Molart muskatérosai egymásután cipelték a börtönbe Varga Györgyöt, Kovácsot, Lakatost, Fazekast stb. Az udvari kamara természetesnek tartotta e bebörtönzéseket. A fogóságban lévő s még szabadon járó polgárokhoz leiratot bocsátván kijelenté, hogy a börtön a polgárok engedetlenségének s illetlen magaviseletének a következménye. Ezzel nemcsak Molartnak, de őfelségének is nagy bosszúságot okoztak. Elég merészek voltak kijelenteni, hogy az udvari kamarának nem fognak engedelmeskedni. Amíg írást nem adnak s engedelmességet nem fogadnak, Szapata bíró és az elfogott polgárok a tömlöcben maradnak.¹⁴⁾

Úgy látszik, hogy az udvari kamarának ezen fenyegetőzése válasz volt a komáromiaknak Mátyás főherceghez és a kamaráihoz intézett folyamodására. Ebben ugyanis a város bírása és esküdtei kijelentették, hogy ezentúl sem engedik magukat kiváltságaik ellenére nyomorgatni.¹⁵⁾ Molart ne

¹³⁾ U. o. 14.414. fasc. A titkos tanács Molarthoz 1602 okt. 25.

¹⁴⁾ U. o. 14.413. fasc. An, die von Komorn etc. 1602 aug. 9.

¹⁵⁾ U. o. „Nihil certe clemenissime domine earum, quae nostrarum erant partium in nobis hactenus derogari passi fuisset, prout etiam deinceps non pateremur, dummodo ultra debitum nostrum non obruamur” etc.

követeljen többet tőlünk, minit a régi várkapitányok. Tömlöcben sínylódó embereiket pedig bocsássa szabadon.

Komárom tanácsa látván, hogy a bécsi kormányzésekkel nem igeim boldogul, azon fáradozott, hogy Szapata Ferencet, s társait a börtönből kiszabadítsa. Ők szegények ugyanis még 1603 tavaszán is rabkenyeret ettek. Ez év ápril 4-én tehát Komárom városa újra írt Bécsbe, még pedig ezúttal német nyelven. Derék bíránkat, aztán Kovács Györgyöt és több polgártársunkat – írták volt a komáromiak – az udvari profosok tömlöcbe vették s most is ott szenvednek. Mi engedelmesek voltunk az előbbi várkapitányoknak s most is megteesszük kötelességünket, ha embereinket szabadon bocsátják. Sajatkezüleg írt reversálist követeltek az elzártaktól s ők ezt meg is írták, de válasz nélkül visszakapták. A mi bíránknak semmi bűne nincs. Inkább büntessenek helyette valamennyiünket, ha meg nem adjuk mindazt, amit jogosan követelnek rajtunk. Az Isten szerelmére kérjük felségedet, tartson meg minket régi szabadságunkban, melyet immár három század óta élvezünk és védelmezünk. Hagyja meg fölséged Molart várkapitánynak, hogy ne nyúzzon bennünket, hiszen, szegények vagyunk s a mostani háborúban mégis vérünkkel s vagyónunkkal felségednek szolgáltunk és szolgálunk. Derék bíránknak: Szapátának neje és gyermekei elhagyatva siránkoznak magányos házukban. Tegye meg fölséged a keresztényi irgalmasság kötelességét s élünk folyásáig hálásak leszünk.¹⁶⁾

Mivel a helytartó, valamint a magyar kamara is a város érdekeit és kérését támogatta, Szapata bíró és társai nemsokára kiszabadultak a tömlöcből.

¹⁶⁾ U. o. 1603 ápr. 4. Ein ganze Gemain zu Komorn.

Az a harc, amit a város a várkapitány ellen folytatott, ezzel nem ért véget. Szapata példájára a későbbi bírák is mindent elkövettek, hogy az igazságtalanul reájok kényszerített terhektől szabaduljanak. Közben azonban kitört a Bocskay-féle felkelés, mikor is a város polgárainak javarésze a felkelőkhöz csatlakozott.¹⁷⁾ Molart ezeknek a vagyontát mind lefoglalta. A megye egyik legkiválóbb birtokosa Posár Lukács is így járt. Ennek jószágait Molart magának kérte. A békekötés azonban mindönkinek amnesztiát adván, a titkos tanácsosok azt ajánlották az uralkodónak, hogy Posár javainak adománylevelét Molart részére hamis kelettel lássák el, így aztán nem tiltakozhatnak ellene.¹⁸⁾ Az 1606. év nyaralni kérte Molart az adományt s a titkos tanács július 3-án azt ajánlotta, hogy az adománylevelét keltét január elejére te-

¹⁷⁾ Komárom elmenekült polgárai közt szerepelt Péter deák, a legelőkelőbb s leggazdagabb embere a városnak. Nagyszombatban egy, Komáromban két kőháza volt. Csizmazia György, János deák, Pál deák, Sebestyén deák, Almai János, András deák, Varga Gergely, Dekey Ferenc, Borbély György, János János, András deák, Tolnay János részint Pesten, részint Budán húzták meg magukat. Javaikat Molart lefoglalta. Ezen 1605. évi kimutatás szerint Komáromban néhány száz elégett s a hadi néptől elrontott ház van, melyek most puszták. E kimutatásban még Szapata Ferenc is szerepel. (U. o. 14.428. fasc. 1605.)

¹⁸⁾ U. o. 14.430. fasc. 1606 jul. 3. „Geheime Rath an die kays. Majestät, („es möchte das Datum derselben auf den Eingang des Januarii gesetzt werden, damit es wegen der Bocskayschen als ob den Rebellen die Generalbegnadigung zuvor besehenen, kein Disputat errege“). Posár javait ötvenezer forintra becsülték. Szőlős, Keszegfalva (vizafogóval), Madár, Bagotha, Marcalháza stb. az övé volt. (U. o. 14.428. fasc. 1605.)

gyek, vagyis arra az időre, mikor az általános amnesztia még nem volt meg.

A békeség visszatérével Komárom ismét felvette a küzdelmet Molart ellen. Sok huzavona és sok írás után végre 1608-ban bizottságot küldtek ki, hogy a város privilégiumait megvizsgálja. A biztosok (Leopold Peck és Johann Ampruster) hat privilégiumot vizsgálták át. Az elsőt Róbert Károly király adta. Valamennyit pedig megerősítette a jelenleg uralkodó II. Mátyás. A privilégiumok csak a terragium fizetéséről szólnak, de robotmunkáról s más efélére mit sem említenek. A malomadóról, vásárpénzről, vámfizetésről, révpénzről valamint a *borpotyáról*¹⁹⁾, amiket a várkapitány követel, a privilégiumok mit sem tudnak.

A biztosok azt ajánlották, hogy ezeket a dolgokat a felsőbb bíróságok döntsék el.

Mivel Molart a városi polgárok hagyatékát is magának követelte, a biztosok kimondották, hogy a város polgárai szabadon végrendelkezhetnek. Ugyancsak kimondották, hogy a Vágón túl joguk van kaszálásra és nádvágásra és hogy nem kötelesek a várkapitánynak a követségekben szolgálatára lenni. Megállapították a biztosok azt is, hogy a város lakóit vizen és szárazon vámmentesség illeti meg.²⁰⁾

A kiküldött kommisszáriusok e jelentéséhez hozzászólt a királyi ügyek igazgatója is. Az ő véleménye szerint a privilégiumok ügyében ai *reális*

¹⁹⁾ „Lucrum educilii vinorum vulgo borpotya.”

²⁰⁾ Érdeemes megemlítenünk, hogy a biztosok miként fogták fel a privilégiumok tartalmát. Szerintük ezek mit sem szólnak a 12 napi robotról stb., de azt sem mondják, hogy a lakók ettől mentesek! Így hát nem a privilégiumok a döntők, hanem az erőszakkal csinált újabb urbáriumok!

usus a döntő. Ha a privilégiummal nem éltek, akkor az értékét veszíti. így áll a dolog azon jogokkal is, amik nincsenek ugyan a privilégiumokban. Ha ezekkel régi idők óta éltek, akkor ezektől megfosztani őket nem lehet, mivel a szokást a régi *usus* szentesítette s így az törvény erejével bír.²¹⁾

A királyi ügyek igazgatójának e véleménye Komárom javára döntötte volna el a privilégiumok kérdését, ha azt a kamarák is elfogadták volna. Ám még a magyar kamara sem helyeselte Kithonyth okoskodását. Szerinte ugyanis ami nincs bent a privilégiumokban, ahhoz nincs! is joguk a komáromiaknak, akár éltek azzal régebben, akár nem.

Az udvari kamara szerint ha Komáromnak meg is voltak a képzelt kiváltságai, mivel nem éltek velük, maguk adták föl jogaikat. Mivel azonban a város lakói megnyugodni nem akarnak s a törvény útjára terelik ügyüket, öfelségétől függ, mi történjék velük. Mindenesetre figyelembe kell venni, hogy Komárom most végház s így lakói többet szenvednek s többet szolgálnak, mint más városok.²²⁾

Mivel Komárom a bécsi kormányzésekétől mit sem várhatott, sérelmeit az országgyűlés elé ter-

²¹⁾ U. o. 1609 dec. 23. Kithonyth director causarum jelentése: „Sic et in aliis, quae licet expresse privilegia inserta non habeantur, si tamen in eorum reali usu et dominio ab antiqua consuetudine existunt, vel etiam antea existerunt, deinceps quoque turbari non debentur, quia talis consuetudo longo et reali usu roborata, vim legis habet et pro ea reputatur, sicuti et leges totius regni mere consuetudinariae sunt”.

²²⁾ U. o. „Da sie auch gleich vorher solche vermante Freiheiten gehabt, und sich derselben nicht gebraucht, haben sie sich solches selbst begeben und dardurch entsetzt” etc. 1609 dec. 28.

jesztette. Már az 1609. évi országgyűlés törvény-cikket is hozott a város lakóinak védelmére, de a német várkapitányok ezzel édeskeveset törődtek. Kényükre-kedvükre nyomorgatták. Az 1609. évben a komáromi várbirtokot Molarttól visszavették s 17.000 forintnyi zálogösszegben Khuen János Özsébnak adták.²³⁾ Ez a várkapitány ember-seges ember lévén, a komáromiak alatta keve-sebbet szenvedtek. De már utódai semmivel sem voltak különbek Molartnál. Az 1613-ban például az országgyűlésen előterjesztett sérelmek közt olvashatjuk, hogy Pöttinger vicekapitány katonái-val megtámadta Posár Lukács jobbágyait s minden marhájukat elhajtattá. Majd meg Bagotára küldé katonáit, meghagyván nekik, hogy mindent raboljanak el. Ugyanez a Pöttinger egy Márton nevű tisztviselőt hét hónapig fogva tartott. Reiffenberg főkapitány ellen ezeknél még sokkal súlyosabb panaszokat terjesztettek az országgyűlés elé. Ez az erőszakos ember elfoglalá a polgárok szigeti kertjeit, a gyűlésre jövő nemeseket börtönbe vetteti, a nemesi kúriákat fegyveres erővel támadja, a nemeseknek leégett kúriáit nem engedi újra felépíttetni; Szép Márton nemesi házát, amiért újra felépíttette, Reiffenberg lerontatta. A madari jobbágyokat elfogatta s kényszerítette, hogy neki hűséget fogadjanak. A szegény komáromi polgárok közül is többeket elfogatott és bebörtönöztetett.

Se hossza se vége nem volt az eféle panaszoknak. Reiffenbergnek a kapitányságban utódai csak oly lelketlenül nyomorgatták a polgárokat, mint elődei. Mivel a komáromiak az országgyűlésen sem kaptak orvoslást, nagy áldozatokkal azon fáradoztak, hogy privilégiumaikat kibővíttessék.

²³⁾ U. o. 14.436. fasc. 1609 máj. 5. (An die hungarische Kammer.)

Végre aztán 1745-ben, hihetetlen áldozatok árán szabad királyi várossá lőn. A nagy összeg pénzen kívül egyetlen birtokáról, a Vág mellett elterülő Várközről is le kellett mondania a kincstár javára. A város tehát szegényein maradt, de legalább szabad volt.

Az a küzdelem, amit Szapata Ferenc mint Komárom bírása 1601-ben megkezdett, csak 1745-ben ért véget. Addig bizony a városnak több derék bírása részesült ugyanabban a sorsban, mint Szapata Ferenc. Mikor ökigyelme 1603-ban kiszabadult a tömlőéből, ismét kardjával kereste kenyerét. A budai basa levelei szerint a törökök ellen folytatott portyákban többször résztvett. Az 1606. évben írta volt például Aly budai basa Mátyás főhercegnek, hogy Csolnoky Balázis (komáromi vajda) „*az ő lator pajtásaival*”: Szapata Ferencel, Kanizsai Istókkal, Györfy Tamással, Béla Istókkal, Kovács Benedekkel „*Kadia uramnak*” tizenhat ökrét elhajtotta.²⁴⁾

Valamivel későbbben pedig ezt írta volt: Ti a most megölt és kirabolt törököknek ruháit nyíltan áruljátok a komáromi piacom.²⁵⁾

Az 1606 után következő években hasztalanul kerestünk Szapatára vonatkozó följegyzéseket. Sajátságos jelenség, hogy Komárom jegyzőkönyvei Szapata Ferenc bírónak még nevét sem őrizte meg. Pedig ugyancsak megérdemelte a nevére való jó emlékezést.

²⁴⁾ Bécsi állami levélt. Turcica, 1606 jul. 19. Buda, magyar levél („Aly basa az hatalmas császárnak fő helytartója és gondviselője Budán”).

²⁵⁾ U. o. Buda, 1606 aug. 7.

XVI.

**KÜZDELEM
A TÁNC ÉS A MUZSIKA
ELLEN**

Küzdelem a tánc és a muzsika ellen

*Pirulj meg hát pofa, mint babonás kofa,
Ki a táncot állítod csak vígságtevőnek.
(Körmendi codex):*

A XVI., XVII. és XVIII. századot a tánc és a vigan való lakás virágszakaszának mondhatjuk. Jámbor eleink azt tartották, hogy a tomboló (táncoló) víg párok szózati közt, a borospalackok mellett az ember hamarabb elfelejti nyavalyás állapotját. És mulattak és táncoltak, búfelejtőnek használván a muzsikát, a táncot és az ivást.

A tombolás (avagy újabb szóval a táncolás) azonban nemcsak nálunk járta nagy mértékben.¹⁾ A mi eleink igazában csak utánozták a nyugati népeket meg Lengyelországot, ahol a nevezett századokban valóságos táncdüh uralkodott. Azok tehát, akik hazánkat táncos országnak hívták, nem ismerték vagy nem vették figyelembe más országoknak e téren dívó szokásait.

Mivel a tombolás vagy táncolás nálunk is mód nélkül elterjedt volt, írott emlékeink számtalanszor foglalkoznak vele, mint a kor egyik főbűnével. A papok, a megyék és a városok szigorú rendeletekkel igyekeztek elfojtani a táncszenvélyt, de enemű törekvésük nem volt sikeres. Minél

¹⁾ A tomb és a tombol szót a régiek domboZ-nak is írták. A jó Gvadányi is ilyen formában használta ez igét. Kőszeg város egyik statútumában pedig ezt olvassuk: „sok istentelen dolgok kö vettenek el az szüntelen *dombirozások* alkalmával”.

jobban tiltogatták a táncot, az emberek annál inkább kaptak rajta.

Igenis! Jámbor eleink táncoltak eleget úgy józan korokban, mint borítottakban. Táncoltak a pillészívű lányok (kiket pajkosoknak is hívtak) csakúgy, mint a jókorbeli jámbor asszonyok. Táncolt mindenki, aki a bánat békóját levetette lábáról. Meg a betegek is megkívánták a hoptánc porát, hiszen a XVI. században mondogatták: „*Kész a táncra, ha halálra beteg is.*” Még az is ropta a táncot, akit Isten a köszvényből alighogy felszalasztott. Akik pedig már nem tudták mozgatni a lábukat, toporzékoltak, tapsoltak s hamgosan, kiáltozták: *hajrá, három a tánc! Úri házaknál a táncoló házban csak úgy folyt a tánc, mint a korosmákban. A fonóházakban – amint Heltay Gáspár uram írva hagyta – az ifjak éjfélig tomboltak a lányokkal és csak hajnalsetétekor oldották el a kereket.*²⁾

A török betelepülése a táncszennvedélyt nem ültette el. A hajatósztító idők ugyanis nem sok embert tartottak vissza a táncról. Batthyány Ferenc bán 1541 okt. 3-án ugyan így írt unokaöccsének: „Tudod, hogy Budán vagy az (török) császár, nem tombolhatunk mostan annyit, mint azelőtt”.³⁾ De azért ő is rabja maradt a táncnak s mikor a köszvény miatt még megbólintani sem igen tudta magát, elkeseredetten írta volt a nádorispánnak, hogy szívesen adna kétszáz forintot, ha Mérey uram lányának lakodalmán táncolhatna.

²⁾ Sánd. c. 11. lapján olvassuk: „Az tánchoz irazók szükségösök: első a helynek szép volta, szélös volta, világos volta, erős volta, vígságos volta, békeséges volta, jóllakás; mert éhön nem jó az tánc; részöség, stb.

³⁾ Körmendi levélt. Missiles, Batthyány Kristófhoz írt levél.

Amint a tombolás szó is mutatja, jámbor eleink a táncokat nemcsak „bús-lassú lépéssel” ropták, hanem serény lábaik szapora lépteket is tettek. S ha jól vonták, oly féktelen dühvel szök-dicséltek, dobbantottak, toporzékoltak, hogy csak úgy rengett bele a pádimentum. „Az ki efélet ezelőtt nem látott volt – írják 1582-ben – azt tudná, hogy mind megdühödtemek és megbolondultanak.” Tinódi szerint még muzsika sem kellett az eféle tánchoz; mert ha duda nem volt a kéznél, *két rossz tálat ök zörgetnek, tombolnak és szöknek!*”

Ha a gazda távozott hazulról, a cselédség mindjárt táncnak adta magát. Horváth István uram jelenti például Rohoncz várából Batthyány Ádámnak: „Dudást vittenek s csaknem felfordították a házat a mosólányok, legények és inasok. Az Isten tudja mit nem csináltak. Korbáccsal egyengettem volt őket.”⁴⁾

Aki ismeri a hódoltsági állapotokat, nem is csodálkozik azon, hogy az emberek annyira kaptak a mulatságon és a táncon. A szenvedő ott lop örömet, ahol tud. Aztán jámbor eleinknek a búskomorság ellen ez volt a recipéjük: „Hárfák pöingésétől, kobzok zöngésétől, hegedű hangjával, duda nótájával, *hoptanc* porából, Baöhus jó borából öthat pintet bevenini!”

De a mulatástól eltekintve, gyönyörködtek is a jó zemében és a szép táncokban. Zrínyi György írja például két muzsikás török rabjáról: „*Rézman az cigány-törökkel csoda mely szép formán való táncokat járt, kinek nézésénél ugyan nem tudom mi lehetne ékesb s gyönyörűségesebb.*”⁵⁾

A hódoltság korában nemcsak farsang idején,

⁴⁾ Körmendi ltr. Missiles, Horváth levele Batthyány Ádámmal.

⁵⁾ U. o. 1596. Levele Batthyány Ferenchez.

lakodalmakban és kézfogások alkalmával táncoltak. Ha valahol „vígan lakás” folyt és köszönő poharak jártak, a tánc el nem maradhatott. Aztán bevett szokás volt nálunk a karácsonyi és a húsvéti tánc is. A keresztelők pedig tánc nélkül sahszem estek meg. Csak például említjük Thököly fejedelem e följegyzését: „Az keresztelő is véghez menvén, késő éjszakáig tánccal és itallal töltöttük az időt”. Megjegyzéseihez hozzá írja még ezt is: „másnap kornyadozás”. Károlyi Sándor generálisról a felesége írja, hogy a keresztelőn: „az uram ökegyelme az özvegyeket is valóban megtáncoltatta.”⁶⁾

A magyarság táncolási kedve a nálunk lakó idegeneket is elfogta. A török vitézek és urak, – akik magukat *török hívő magyarok*-nak is nevezték, – városainkban! és falvainkban együtt táncoltak a magyar lányokkal és menyecskékkel. A jámbor papok méltán írhatták tehát, hogy farkasok őrzik a bárányokat! A török táncosok nem nagyon tetszhettek a magyar ifjagnak. Innét van, hogy a magyar községek kérték a török hatóságokat, tiltanak meg a; törököknek, hogy magyar lányokat és menyecskéket vigyenek táncba. Lehetséges, hogy a Magyar Pasztilla is erre céloz, mikor imigyein korholja a mienket: „Az mostani ifjú népeknek idegeikkel való ihogása, vihogása cédasága, sok táncbéli szemtelen tombolása lehetetlen, hogy az igaz szemérmességnek kára nélkül volna,” (1626.)

Érdemes megemlítenünk, hogy a táncszenvéddéllyel még a tisztok és a tisztviselők utasításaiban is találkozunk. Ezek az instructiók ugyanis nem ritkán tiltják az illetőket a mértéktelen táncról.

⁶⁾ Károlyi nemzetség budapesti levéltára, 1711 szept. 28.

Károlyi Sándor gróf például uradalmi tisztartójának (Pápay Pálnak) az utasításában meghagyja: „Az embertelenséget, restséget, olykor a *szokott hejehuját*, hegedültetést elhagyd! Vonják a nótát a tavvali instructióban, csak járjad. Bizony nemcsak három, hanem százhárom is a tánc!”⁷⁾

Tudott dolog, hogy a tánctól a papok sem votnták meg magukat. Richelieu bíbornok még vénkorában is kitűnő táncos hírében állott. Követői nálunk is akadtak. A papi emberek azonban – ha táncoltak – nem fogták át a táncosnőket, hanem finom keszkenőt tartottak kezükben s a keszkenő másik végét a táncosné fogta. Kollonits Ádám, a daliás huszárgenerális, koráinak egyik legjobb táncosa írja 1717-ben, hogy a farsangot Csáky Imre kardinálisnál töltötte. „Az holott is – írja – *derekasán megjártuk az táncot egymással*. Kóstoltam ő eminentiájánál talán tizenkétféle tokaji bortokat.” Ugyanő írja a pozsonyi országgyűlésről: „egész éjszakákat táncsal töltünk.”⁸⁾

Ebergényi László tábornagy is nagyszerű táncos volt s emellett kora egyik legszebb férfiának tartották. Mikor a betegség ágyba nyomta s a lábait mozgatni sem bírta, táncot rendezett a szobájában. „Búmnak elfelejtésére – írja – és egészségtelenségem emyhődésére táncot tartok. *Magam csak az ágyban biztatom lábaimat s hizlalom. a szemeimet.*”⁹⁾

⁷⁾ U. o. 1717.

⁸⁾ U. o. vannak levelei Károlyi Sándorhoz.

⁹⁾ U. o. 1712. II. Rákóczi Ferenc is kedvelte a táncot s farsangban vígan járta. Az 1708-ban 22 napig volt Károlyban s ez alkalommal a gyermek Károlyi Klárát is megtáncoltatta. Ez aztán örömmel írta apjának: „*Az táncban bőven részesültem*” (1708 febr. 23.) Bercsényi muzsikásairól Forgách írta: „Bercsényi bátyám is szereti, ha muzsikásai a *tehénhús nóta* mel-

Városaink ifjai sok helyen egyesületet alkottak s az előírt rendtartás szerint szabályozták a táncot. Reánk maradtak például a kőszegi ifjak artikulusai 1679-ből. Maga ez a szabályzat megmondja, hogy a régi jó szokások alapján készült. Tehát már jóval 1679 előtt is éltek vele. Az első cikk szerint az ifjak minden évben választanak *főtáncmestert* és *vicce-táncmestert*. A táncmestertétel idején minden ifjúnak jelen kellett lennie. A második artikulus így szól: „Ha az *főtáncmester* bíró uram parancsolatjából (amint sokszor történik) tolvajok kergetésére avagy más oly süszükségre hivattatik, tartoznak az alatta lévő mind magyar és német renden lévő ifjak engedni és az hová rendeltetett oda menni sub poena 40 dénár.”

A harmadik pont szerint országos vásárok alkalmával az ifjak a *főtáncmester* házáznál jönnek össze, ott a vásárjárás jövedelmién osztozkodnak s együtt mulatnak.

A további regulák imígyen szólanak: „*Az szolgáló mester* ha az ő hivataljában, az mit az táncmester elébe ad, el nem jár, úgymint az ifjak jelenlétekor, pohártöltésben, borhordásban stb. tehát büntetetik 80 dénárral. Vásárjárásban, aki bíró uram parancsolatjára jelen nem lészen, 40 dénárt fizet. Az melyik közülök jövedelmet, úgymint kalácsot és más eszközt tékozolna, 50 dénárt fizet. Az lakodalomban, ha ki az *keresztelőpénzt* eltagadná és elő nem adná büntetetik 80 dénárral.

lett el tudják vonni a *rajta kuruc táncot*”. Ocskay Lászlóról jelentik, hogy Sopronyba érvén „nem az ország hasznos dolgait forgatá, hanem a pohárt és éjjeli-nappali táncot”. Károlyi Sándor írja a naplójában, hogy a hercegprímás püspökké szentelven Berényi Zsigmondot, nagy traktát adott, ahol vígan folyt a tánc. Még a hatvan éves Károlyi is alaposan kitáncolta ott magát.

Az midőn pedig idegen mennyekezős népek menyasszonyt visznek által az! nemes város határán, „szabadok lesznek *italpénzt* kérni az vőlegénytől. *Az ki az táncban egymás eleibe rendkívül ugrik avagy az ki az táncban megöleli az leányt és elejti, ő lévén az oka, fizet 50 dénárt.* Az mely ifjú vigyázatlanságból a bort eldönti, valahány arasz, aranyi pint bori a birsága. Ha pedig haragjában földhözveri edényestül, avagy eldönti, büntettetik 3 frt-tal. Az ki mást nyakoncsapna, avagy haragra indítana, 80 dénárt fizet. Az ki az bort kannástól ide s tová hordozná az táncmester és ifjak hírek nélkül, büntettetik 60 dénárral. *Az ki rókát nyúz az szobában, 40 dénárt fizet.* A táncmester és az ifjak deákja, ha az ifjak szükségkor jelen nem lenne, vagy mást maga helyett nem választana, büntettetik 80 dénárral. Az ki csúf nevekkal csúfolódik és mást hamis s illetlen, névvel nevezget, in instanti egy pint borral tartozik.”

Amíg a polgári ifjak illetén társaságában a táncmester intézkedett a táncolók között: addig a főúri és a nemesi udvarokban a *táncosztó* játszotta ezt a szerepet. A táncosztás tisztségre mindég a legkiválóbb és legjobb táncos ifjút, vagy valami magasrangú urat választottak. Úgy a XVI., mint a XVII. században mindenütt járta az a szokás, hogy a lakodalmakban és a keresztelőkben táncosztói szerepre fölkértek valakit.¹⁰⁾ Olykor, valamint a nászoló és a koszorús lányokat, úgy a táncosztókat is választották.

Eddig csak az úri és a polgári rend táncosairól szólottunk. Ám akadt nálunk vitézlő rend is! És

¹⁰⁾ Czobor Imre írta volt 1625 ápr. 26-án Bathány Ferencnek: „írja nagyságod, hogy várta, hogy én nagyságodat *leánykérni* vagy *táncosztani* elhíjjam.” (Körmendi levélt. Missiles.)

derék katonáink nemcsak az ellenséggel jártatták el az ebek táncát, hanem a lányoknak is a maguk nótájuk szerint vonatták az ugró táncnótákat! A tárogató síp nemcsak harci nótát fűjt, hanem a láb alá való friss nótákat is szépen zengedezte. És katonáink járták is a táncot itthon csakúgy, mint a külföldön.

A XVII. század végén egymásután állítják fel a huszárezredeket. És ezek az ezredek a spanyol örökösödési háborúban örök dicsőséget szereztek a huszár névnek. Nagynevű magyar ezredek álltak a derék hadfiak élén, akikkel eleget foglalkoznak a hadtörténeti munkák. Azt az egyet azonban nem jegyezték fel róluk, hogy öki gyelmük kivétel nélkül a legkiválóbb táncosok voltak.¹¹⁾ S ha maguk az ezredek nagy szeretettel ropták a táncokat, gondolhatjuk, hogy a katonáik is követték példájukat. Ki is tudná elgondolni a kukorékos bajuszú, deli huszárt tánc nélkül?

Mikor huszárezredeink külföldről hazajöttek téli szállásra, itthon kedvükre farsangolhattak. S meg is tették. Külön „*vigadozó helyet*” rendeztek be maguknak s ott ugyancsak járták a magyar táncokat. Szép módjával esett meg az ő mulatozásuk; mert a duhajokat nem tűrték a táncoló helyen. A regulák szerint a huszároknak „*szép udvari szókkal*” kellett a lányokat és asszonyokat hívni és a tánc helyére vezetni. Asszonyt vagy leányt erővel megcsókolni vagy hozzájuk illetlenül nyúlni vagy beszélni keményen tiltva volt. A huszárok táncát távolról bárki nézhette. E nézőket – mondja a regula – senki se háborgassa.¹²⁾

¹¹⁾ Ebergényi (későbbi tábornagy) és Kollonits ezredek, koruk legszebb férfiai és legkitünőbb táncosai voltak.

¹²⁾ Országos Levélt. 1727. A Splényi huszárezred pünkösdi királyválasztása.

Ilyen és eféle adat akad ugyan írott emlékeinkben, de ez édeskevés ahhoz, hogy a régi táncos világ képét megrajzolhassuk. Pedig nem utolsó dolog volna ez! Hiszen a magyar tánc és a magyar muzsika múltja műveltségtörténeti szempontból fölötte érdekes és fontos. Aztán a táncnak és a muzsikának általános elterjedése maga után vont a székely népdal megkedvelését; népszerűvé tette a táncnótákat s elősegítette a társadalmi érintkezést. Minő sajtószerű jelenség például, hogy a XVI. század legnagyobb költője: Balassa Bálint egyúttal korának legelső táncosa? Társadalmi és irodalmi kiválóságainknak egész seregét sorolhatjuk fel, akik mint főtáncosok, vagy mint tánc-osztók egykoron vezetőszerepet játszottak a táncosok világában.

A tánc-szenvedélynek köszönhetjük, hogy ifjainkat és lányainkat már a XVI. században tanították a táncra és a táncnótákra. S ha a főúri kastélyok és az udvarházak belső életét vizsgáljuk, hamarosan meggyőződünk arról, hogy a tánc és a muzsika üdvös és hasznos nevelő eszköznek bizonyult; a formális művelődés terén szép gyümölcsöt is hozott.

Ha a régi leveleket lapozgatjuk, gyakran találkozzunk az újévi, karácsonyi és húsvéti gratulálással. Valamikor ezt *megszerencsészésnek* mondták. Ez a szokás többé-kevésbé még ma is járja. De a farsaingi jókívánság már divatját már elvesztette. Azonban a hódoltság korában, még a XVIII. században farsanglaskor még így köszöntötték egymást a levélírók: „*friss táncot kívánunk kegyelmeteknek.*”

Régi magyar szokás szerint nemcsak pohár bort köszöntöttek az ember egészségeért, hanem táncot is jártak. Országh Magdolna pl. Zrínyi György lakodalmáról írja Thurzó Erzsébetnek:

„Arról is tudakozik kegyelmed, hogy én ott kegyelmed egészségeért táncoltam volna? Kettőt táncoltam ott. Az melyik szebb volt, azt kegyelmed egészségeért tánacoltam. A másikat magamért. Mindkettőt pedig az vőlegénnyel táncoltam.”¹³⁾

Régi magyar szokás szerint, ha a leány megmátkásodott, táncolnia (főleg idegenekkel) nem igen volt szabad. Az 1604. évben történt, hogy Zrínyi Miklós (a költő nagybátyja) táncba hitta a mátkáját. A lány azonban nem akart táncolni. Erre Zrínyi erővel vitte őt, ezt kiáltván: „*Hajrá asszonyom; mert az anyád nem parancsol immár.*”¹⁴⁾

Úgy látszik, hogy ez a szokás még a XVIII. században is járta. Barkóczy Krisztina írja, hogy a férje alaposan megtáncoltatta az asszonyokat, de leányát és annak vőlegényét táncra csak szűkön vehették. „Az öreg ugrál – írja Krisztina asszony – s az ifjú ad jó példát.” (1711.)

Írott emlékeink tanúsága szerint a táncszenvedély már a XVI. században erőt vett jámbor eleinken.

A hanyatlás korában, vagyis a XVII. században pedig még nagyobb erőre kapott s erejéből a XVIII. században sem veszített. Ne gondoljuk, hogy ez csak Magyarországon volt így. Lengyelországban például még jobban járta a tánc, mint nálunk. S bizony-bizony a nyugati országok sem maradtak mögöttünk. Érdemes megemlítenünk, hogy egyik-másik városunk szép híre vergődött a táncaival. Miskolc lakóiról például már a XVI. század első felében azt írták, hogy *táncaikról már a régi időkben híresek voltak.* A XVII. szá-

¹³⁾ Orsz. ltr. 1564.

¹⁴⁾ Körmendi ltr. Missiles. Batthyány Ferenc írta ezt egyik levelében.

zadban meg Debrecen jó *hajdútáncos* asszonyait emlegették dicsérettel.

Ami a férfiaknak és az asszonyoknak egyetlen mulatsága! és öröme volt, az a jámbor életű egyházi férfiaknak sehogysem tetszett. Már a régi szent atyák és a zsinatok is erősen kikeltek a táncszervedély ellen Sőt akadtak már a klasszikus korban is írók, akik megvetéssel szóltak a táncról. Azok az egyházi írók, akik a tánc ellen küzdöttek, mindezt természetesen felhasználták. A körmendi codexben olvashatjuk például: „Pogány volt Cicero és ama nagy Plato, de még ezek is pökték; mert a táncaiokról, mint jeles bakokról Írásukban jegyezték, tudatlan bolondnak, oktalan állatnak a táncolót ítélték.”⁵¹⁾

Qhrisostomos megbizonyította, hogy *a táncolókkal a sátán is mindig együtt táncol!* S ezt a véleményt sok későbbi író is osztotta. A tánc ellen küzdő XVII. századi írók aztán ezek nyomán a táncosról imígyen írtak volt: „Mintegy Kain-szemmel pillogja a más feleségét. Ha nincs tapogatózás, ott az asszony durcás, sőt jókedvnek sem tartja; de hunyorgatással s ölelkapcsolással kedves táncát járja. A táncos eszétől fordult, ugráló vadkecskévé teszi magát. A bakok e cimborája a latrok játékit járja, derekát lógatja, fejét s nyakát rázza, mint rossz lovú talyigás, süvegét konyára a fülére vonja; szemei villognak, mint a vízbe hűlt lónak, száját tátogatja, hajja-hujját kiált és hop-hajját; ugrik, igen topog, csuszkái s hányja lábát, mintha volna gályát, karjait csóválja, pajkos az ó

¹⁵⁾ E codex szerint Aristotelesnek ez volt véleménye a táncról: „Lélek béliója, álnokság taplója, Luciper ajándékja, ördög táborának a tágas pokolnak feneketlen barlangja, kurvák poharának kedves falatja”.

munkája. Mint rongyos fásángosnak kezei csatognak ... és sok rossz ember nézi őt; kacagnak is néki, mint bécsi bolondnak.¹⁶⁾

A táncbéli bolondság – írja az egyik versszerző – bizony az ördögtől, mint förtelmes dög-től jöve közénk. Ezért tehát:

*Nem tiszta emberek, sőt rútfertelmesek,
Kik más feleségével
Avagy leányzókkal táncot járnak roppal.
örülnek Luciperrel,
ördögnek áldozván, Istent megutálván
Élnek ily veszzettséggel.*

A protestantizmus terjedésével a rideg és szigorú erkölcsi felfogás kapván lábra, a prédikátorok mindig hevesebben és hevesebben keltek ki a tánc ellen. És a „*mennydörgés e fiai*”, ahogy a prédikátorok nevezték magukat, kegyetlenül ostorozták és tilalmazták a táncot. Szerintük fajtalan tánc volt az, ha a férfi nővel járta a táncot, s átkot mondtak azokra, akik a tánchoz muzsikálnak s akik a táncot roppják.

A prédikátorok ilyenén felfogását a táncról a törvényhatóságok is osztották. S így megkezdődött a kegyetlen harc a muzsika és a tánc ellen s folyt

¹⁸⁾ Akadémia kéziratára: Körmendi codex: „*Tánc javallójának Isten ellen való cselekedetiért megpiron-gattatása. Ad notam: Meg ne fedj engemet Uram felgerjedett haragodnak tüzeiben*”. 58 vers-szak. Az első szak így szól:

*Sir bennem a lélek, éppen elepedek
Éretted Krisztus nyája;
Mert Esaiással, Amonnak fiával
Mondja minden dajkája:
Lelkednek e napon óh jaj! honnan vagyon
Haszontalan munkája.*

két századon át. De a hosszú küzdelemből a tánc került ki győzelmesen!

A kor szellemét erősen jellemző ezen harc nem érdektelen. Nem lesz tehát fölösleges egyet-mást elmondanunk róla.

A jó prédikátorok tanítása szerint „az ördög tojta, az ördög ülte, az ördög költötte ki a táncot; az ő találmánya, az ő munkája, hogy a bűnt ezáltal szaporíthassa. Azért, ki táncol, az ördögöt követi, mint lator ifjú agg eb-atyját!”¹⁷⁾

A jámbor prédikátorok szerint a magyaroknak tánciskolára nincs szükségük; mert a szatírusok megtanítják őket a táncra. De meg külön ördögök is vannak e célra. Ilyenek például a táncra-índító ördögök, a táncot kedveltető ördögök stb. Hogy ez így volt, azt maga az ördög is elismerte. Ugyanis mikor ökegyelme a táncoló párokat szemlélte volna, imígyen szólott volt: „*Ezek az én pokolra való kecskéim, az kiket én ugráltatok!*”

Gyulai Mihály prédikátor uram 1681-ben egyik munkájában (*Fertelmeskedő és bujálkodó tánc jutalma*) húsz súlyos bűnt sorol fel, melyek szerinte minden táncolóban megvannak. Ugyanő imígyen korholta nemzetét: „*Addig táncolatok, ugrálátok ti táncos magyarok, dicsőségit országtoknak jaj! elhullattátok!* . . . Isten haragjának tüze ma is lobog ellenünk; mert a tánc, ez a sok bűnökkel ocsmány vétek uralkodott, uralkodik is mai napig köztünk.

¹⁷⁾ Debreczeni K. János a tánc eredményezte bűnöket így sorolja fel: „In Hungarica natione et huic similibus chorea viget ac exercetur in conviviis et nuptiis cum múltis vitiis, ita est conjuncta scilicet amentia, superbia, ebrietate, invidia, lascivia, mollitie, ingluvie, turpi inflammatione, scortatione et nonnunquam caedibus”. Ha ez igaz volna, akkor minden bűn egészen a gyilkosságig a táncból eredne!

Egy másik prédikátor (Pathai János uram) a *Tánc felboncolása* című munkájában az ó- és újszövetség könyvéből bizonyította be, hogy a pokolbeli ördögnek nincs hathatósabb eszköze a táncnál a pokolnak megtöltésére.¹⁸⁾

Bár a jámboréletű papok haragjukban derekukat a táncolók ellen fordították, bőven kijutott abból a szegény muzsikásoknak is. Mert hát miként a szél az ingó nádat és a hajlongó kákabuckát, úgy indította a muzsika is az embereket tobzódásra, táncra, éneklésre. Azok tehát, akik a bűnök gyomlálását és a virtusok plántálását tartották életük céljának, a „*vigasságtevő szerszámoknak*” is hadat üzentek. A szegény muzsikásoknak tehát volt mit hallaniok! A jámbor tanítók szerint ugyanis a muzsikas épp oly nagy bűnös, mint a táncos. Annyival jobb az egyik a másiknál, mint a sátán az ördögnél, a kutya az ebnél!

A letűnt századokban nálunk is, meg külföldön is a tánc közben énekeltek is. Rendszeresen az úgynevezett virágénekeket (*szerelem-énekeket*) dalolták. Természetesen a papok a szereleménekek ellen is erősen kikeltek. Bornemissza Péter már a XVI. században erősen kárhoztatta azokat, akik „virág- és szerelem-énekek hallgatására: lant, síp, trombita, dob, hajahujára és temény csácsogásokra adják magukat.” Pázmány Péter is ilyenformán prédikált: „Undok virágénekeket irkálnak – úgymond – melyeket mind gyermekek s mind leléanyasszonyok kordéra tudnak . . . Akik szerzik,

¹⁸⁾ Pathai János: *Tánc felboncolása*. Azaz oly együgyű prédikálás, melyben hogy a pokolbeli ördögnek hathatóbb eszköze pokla töltésére az ő tojta táncnál nem lehet és hogy a parázna gyilkos nem nyavalyásabb állapotú a táncszerető s gyakorló embernél, az ó és új testamentom könyveiből kifejtettegetik. 1682.

akik éneklék a virágénekeket, országos kerítők, közönséges kutakat mérgezők.”

Szegény, ártatlan virágénekek, aligha érdemeltek meg ezt a dorgálást. Hiszen a legerkölcösebb és legvallásosabb főúri családok lányai és ifjai is énekeltek ezeket.¹⁹⁾ Az udvarlás is jobbra a virágénekek küldözgetésével folyt az udvarokban. Bár minél több maradt volna ránk ezekből! Hiszen a régi magyar költészet gyöngyei azok legnagyobb részét. S ha kútmérgezők lettek volna, nem tanították volna azokra a legelőkelőbb családok gyermekeit. Eszterházy Pál a legvallásosabb embe-reink egyike volt s mégis megtanították őt fiatal-korában a virágénekekre. Batthyány Ferenc virág-énekekkel udvarolgatott mátkájának s még Balassa Bálinttal is íratott ilyeneket.

¹⁹⁾ A tánc közben énekeltek virágénekek közül több ránk maradt s ezekben az erkölcstelenségnek még árnyékát is hiába keressük. Külföldön is szokás volt táncközben virágéneket dalolni. A *pavana* nevű tánc-ban dalolt virágének első szaka így szólt:

*Megigézett már engemet
A te csodás, bűvös szemed;
Egy mosolyod ... s mind hasztalan –
Lelkem békéje oda van.
Óh irgalmazz, tekints reám,
Meghalni fájna ily korán.*

*Medrében a habos folyam
Előbb megfordul s felrohan,
A nap égő sugárival
Előbb kihűl, előbb kihál,
Mint szívemben a szerelem
Valaha meghűl édesem!*

(Ez utóbbi az utolsó strófa. Franciából fordítá kérésemre *Hám Sándor*.)

Örök kár, hogy csak a muzsika és a virágének ellen folytatott küzdelem emlékei maradtak reánk, ellenben a régi magyar muzsika emlékeiből, a virágénekek dallamaiból úgyszólván semmi. Pedig mennyi kincs lehetett ebből egykoron a főúri kastélyokban! Hiszen mindegyikben voltak muzsikások! A XVI. és a XVII. században például a Zrínyieknek, a Nádasdyaknak, a Batthyányaknak, az Eszterházyaknak stb. zenekaruk volt s a régi leltárak a XVI. század végén *muzsikás könyveket* is említenek. Hová tűntek ezek, Isten a megmondhatója. Annyi bizonyos, hogy örök kár értük.

A főúri kastélyok udvarnépe: nemes lányok és ifjak nem duhaj énekeket daloltak s nem tobzódás közt táncolgattak. Erkölcsevenő és művelő hatása volt az ő táncuknak és muzsikájuknak. Hiszen ezért tanígtatták őket a lantra, a virginára, stb. A hős Nádasdy Ferencről tudjuk, hogy már gyermekkorában kedvelte a lantot. Zrínyi Miklós (a költő) nagyszombati diákkorában kobzolásal űzte el unalmát. Révayné Forgáchi Zsuzsiról írva hagyták, hogy kitűnően játszott a virgína nevű muzsikaszerszámon és szépen énekelt is hozzá. Aztán ha hegedűs és sípos akadt, udvarának lányával együtt táncolt. Megesett az is, hogy a trombitásának bokályával táncot fúvatott s a lányokkal együtt ropta a szép csöndes magyar táncokat.

A muzsika ellen folytatott harc a főúri udvarokban semmiféle változtatást nem teremtett. A prédikátorok és a törvényhatóságok szigorú rendeleteinek ezekben nem volt érvényük. A régi patriarkális élet itt tehát tovább folyt. A kurucvilágban nemcsak Thököly Imre, de II. Rákóczi Ferenc is igen kedvelte a muzsikát és táncot. Bercsényiről tudjuk, hogy kitűnő zenekara volt Ungvárott. Erről írta Forgách gróf: „Bercsényi bátyám is szereti, ha muzsikásai a tehénhús-nóta mellett el

tudják vonni a *rajta kuruc táncot!*”. Károlyi Sándor még a táborba is magával akarta vinni a hegedűsöket. A felesége azonban lebeszélte erről, írván az urának: „Az hadi muzsika díszesebb, olyanra köllsünk, kinek jobb hasznát vehetni.”²⁰⁾ Szólt is aztán a tárogató (török síp) a táborban s amint írva hagyták, e kedves muzsikaszámnak „*sok régi szép magyar nótája volt.*”²¹⁾

A XVII. század második felében terjed nálunk a német muzsika. Az igaz magyarnak azonban ez nem igen kellett. Udvarhelyi György írta volt Teleki Mihálynak e jellemző sorokat: „Német muzsika s gyengém pengő lantocska kell azoknak, kik vízzel választják el a májat a tüdőtől. Duda, dörgösíp, hegedű, virgina s koboz illik a bor mellé.”

Amint Apor példája mutatja, az igaz magyarok nem jó szemmel nézték az idegen muzsika és tánc terjedését. Az egykorú levelekben számos kifakadást találunk ez ellen. Hogy a vers-szerzők is rossz néven vették, arra elég példa Apor Péter s Gvadányi.²²⁾ Az első leírván a régi úri lakomát, így folytatja:

*Azután az táncot szép halkkal elkezdték,
De akkor nem szöktek, mint most, mint az kecskék.
Hanem szép csendesesen magokat viselték,
Három a tánc, vonjad, gyakran emlegették.*

²⁰⁾ Károlyi nemzetség levélt. 1704.

²¹⁾ Apor énekeli:

*Dobbal az török síp kedves muzsikájuk,
Azoknak volt régi szép magyar nótájok.*

²²⁾ Gvadányi írta például a walzer-táncról:

*Kérdem, Uram! ugyan mi neve e táncnak,
Mert egyszer keringős hogy lett ökröm, annak
Szint ily tánca volt, mint itten forganak,
Az is csak keringett, itten sem ugranak.
Felelt: Uram híjják eztet walzerisnek.*

A főúri udvarokban a XVI. és a XVII. században az utolsó cselédet is a família tagjának tartották. S valamennyi szolga és szolgáló lány résztvett a multságban. A főúri gazda szolgáltatta ki a lakodalmat a szolgálólányoknak s ilyenkor cselédek és urak együtt vigadtak és táncoltak. Apor is leírta e régi szokást azzal a megjegyzéssel, hogy a nagy urak örültek szolgálók multságának is:

*Az muzsikásokat aztán behítták;
Tánchoz kezdetiének s magokat mulatták.
Némelykor virradtig éppen elvontatták,
De böcsületesen a táncokat táncolták.
Nincsen most kelleti ilyen multságának,
Hire is nincs az szép lassú magyar táncnak,
Férfi, asszony, leány, mint kecskék ugranak,
Tót, francia, német táncot kiáltanak.*

A magyaroknak – amint e sorok is mutatják – a duda, a török síp (tárogató) és a hegedű volt legkedvesebb muzsikaszerezámuk. Apaffy fejedelem a dudát szerette s duda (tömlősíp) mellett táncolt.²³⁾ Általános szokás volt nálunk az úgynevezett fansaoigi szánkózás, mikor is cigányflege-düsöket és dudásokat ültettek a szánokra s úgy járták végig a szomszéd udvarházakat. A keresztlők valamikor nálunk sohasem estek meg tánc és muzsika nélkül. Néha több napon át is tartott az ilyen multság (*pasztrikozásnak* hívták). Ilyenkor aztán ugyancsak volt dolguk a dudásoknak és a hegedűsöknek.

A farsangon és a bárányszangom (csonka héten) kívül a lakodalmakban, aztán húsvétkor és

²³⁾ Apor írja róla:

*A duda volt kedves muzsikája,
Magyar módon igen lassú volt az tánca,
Csak alig láttatott, hogy mozog az lába,
Méltóságához méltó volt az fordulása.*

karácsonykor folyt nagyban a tánc és a muzsika. Ilyenkor köszvényesek szeméből is kiugrott az álom s hányták lábukat, csattogtatták kezüket, hejeihuját s három a táncot kiáltoztak.

Amint már említettük, a tánc és a muzsika seihogyseim tetszett a rideg és a szigorú erkölcsű papoknak. És küzdöttek is ellene a maguk fegyvereivel. Gyulay Mihály uram például azt hirdette, hogy: „*Valamennyi hegedű találatnék városunkint, falunkint, kétfelé vágván, fűzfákra kellene függeszteni, a táncot vonó hegedűsöket pedig lábuknál fogva felakasztani melléje.*” (1681..) Szentpéteri István a *Tánc pestise* című prédikációjában azt követelte, hogy a muzsikások, hegedűsök, bordósiposok kitiltassanak a lakodalmakból. „De legjobb volna – mondja ugyanő – azokat nép között meg nem szenvedni, hanem a városból, faluból őket egytől-egyig mind kiűzetni, mint afféle ördög szolgálait és másoknak is vésztoit.”

Ilyet és ehhez hasonlót bőséggel olvashatunk Decsy Gáspárnak a regnáló bűnökről szóló munkájában) (1584), aztán Nyéki Vörös Mátyásnak ily-című művében: *A földi szerencsének álhatatlan lakodalmában tombolók jóra intő csengetyűje.*

Szenczi Pálnak, Báthori Mihálynak, Pathai Istvánnak stb. prédikációi is bőséges adattal szolgálnak annak, aki a „meghámporodott fejű magyar világinak uralkodó bűneiről” többet akar tudni.

De hát hiába hirdette Debreczeni K. János prédikátor uram, hogy a muzsika és a tánc az *ördög malma* és a *sátán kovácsfűvója*; hiába bizonyította be ugyanazt Szegedi prédikátor is, azért bizony a mulatni vágyók muzsikáltatták magukat s táncoltak kedvükre. Velük szemben a prédikátorok mennydörgő hangja csak annyit ért, mint a halottnak fülébe való éneklés.

Időjártára azonban a törvényhatóságok is ugyanazon húrokat kezdték pengetni, mint a prédikátor uraimék. Aztán egymásután adták ki a kemény statútumokat a muzsikások és muzsikáltak ellen. S szó, ami szó, bizony sok ünnepszégőnek és egyháznapiján muzsikálónak és táncolómak csépelgették meg a farát.

Seregével állnak rendelkezésünkre a városi és a megyei statútumok, miket a szegény muzsikások és táncosok ellen hoztak. Megtömlöcözték, kalodába rakták, megcsapták őket, ha tettenérték; sőt nem egyszer a muzsikaszerszámukat is összetörték. Még a menyegzők alkalmával is korlátozták a zenét. Debrecen városa például már a XVI. században, a lakodalomban való mulatást és muzsikát esti tizórán túl nem engedte. Akit ezen időn túl a mulatozásban megcsíptek, tizenöt napig a tömlöc-ben tartották. (1574.)

Szokás volt nálunk, hogy a lakodalomra zenével hívták a vendégeket. Ez volt az úgynevezett *menyegzőhívás*. Besztercebánya városa már 1550-ben megtiltotta az ilyen alkalommal a dob, trombita s hegedű használatát. Ugyanez a város, meg Lőcse is a lakodalom után való reggelén szokásos *hajnal* nevű muzsikát is beszüntette. Ugyanígy tilalmazták a *sírató estéken*²⁴⁾ (lakodalom előtt) és a menyegző jár ásókon a muzsikát. Debrecen városában még az új asszony *parnahaza-vivése* is muzsikaszóval történt. A tanács azonban idővel e régi szokásnál sem engedte meg a muzsikát. „Parancsoltatik, – írja Debrecen tanácsa, –

²⁴⁾ Vass naplója 544. lapon írja, hogy Teleky Zsuzsanna lakodalmán „vigan mulattunk *sírató este* lévén”. (1728.) Ugyanitt olvashatjuk: 1678 jul. 9-én volt Horváth Ferenc uram lakodalma, mely volt *székely fortélyokkal rakva*”.

hogy az efféle párnahazavivéseknek módja egészen elhagyattassék és se muzsika, se lovaslegények a *párnavitelben* ne legyenek, hanem egész csendes józansággal menjen véghez. Aki a párnát lármával vagy muzsikával és lovaslegényekkel viteti haza, vagy házából úgy vitetni megengedi, 12 rénesforinttal fog büntettetni; a többiek pedig, akik az ilyen dologban jelen lesznek, huszonnégy pálcával fognak büntettetni. Ezen rendelést kapitány uraimék a *tízházgazdák* által hirdettessék meg.”²⁵⁾

A XVI-XVII. századokban a kocsmákban és a szállóházakban este kilenc órán túl tilos volt a zene. Ez a tilalom az egész országban általános volt. A törvényhatóságok a nevezett századokban számtalanszor megújították a tilalmat, de maguk is bevallották, hogy a szigorú rendeleteknek semmi foganatjuk sincs. Minél jobban tiltották a muzsikát és a táncot, az emberek annál jobban megkívánták.

Tilos volt a muzsika vasárnap és ünnepnapokon is. Ez a tilalom is országszerte járta. Csak például említjük, hogy Marosvásárhely tanácsa többizben pénzbírság mellett tiltotta a muzsikát ünnepnapokon. Bár nemcsak a muzsikást, de a muzsikáltató gazdát is keményen büntette, folyton szigorítani kellett a tilalmat. Az 1649. évben kiadott statútum például így szólt: Az pedig ki hegedül, cimbalmol, kobzol, lantol, sipol vagy háznál vagy kocsmán vasárnap és hajtakapják, tőle az hegedút elveszik és a földhöz verik és magát is az kalickában (t. i. kalodába) teszik.”²⁶⁾

²⁵⁾ Pesten lakodalmak alkalmával dívott az úgynevezett *Biergeiger*. Erre az engedélyt egy forintért a tanács adta.

²⁶⁾ 1649. Azelőtt a vasárnapi muzsikálást csak há-

Csiki, gyergyói és háromszéki statútumok is ilyenformán szóltak. Még akkor is, mikor a hatóságok a verebek irtását mondták ki s minden gazdára ötven verébfaj beszolgáltatását rendelték el, a verebek irtásával együtt a muzsikát is megtiltották.

A kocsmai muzsika és tánc tilalmát könnyű megértenünk. Sok duhajkodás, sok verekedés történt azokban; mert az ivás nagyban folyt s a mulatózók borittukban sok bolondot míveltek. Vass uram írja például a naplójában: „az kocsmán az hegedűsömnek az fejét betörték rútol s egy másik cigányomat farban vágták”. – Ilyen jelenetek napirenden lévén, jogosan mondták a törvényhatóságok: „igyék otthon, aki éjszaka akar inni”.

Gyakran megesett az is, hogy a megyék és városok egész éven, sőt gyakran több éven át eltiltották a muzsikát és a táncot. Debrecen városa például többször megtette ezt. Az 1610. évben is kimondotta, hogy „Mivel az Úristen még az ostort közölünk le nem vötte, hanem napról-napra nevededik, az táncolást penig elkezdtek sok rendbéliek *az régi tilalom ellen*, annak okáért valamíg az Úristen csendes állapotot nem hoz, senki táncolni ne merjen és hegedülni, lantolni és virginálni. Ha az gazda, vagy ittvaló emberrel heroin forinttal büntették Marosvásárhelyen. – Maros-zék 1610-1677. constitutioi szerint: „Valakik lakodalom vagy inkább menyegző nem lévén, vasárnap és sátoros ünnepek első napján *dombolnak*, táncolnak” 12 forint bírságot fizetnek. – Szepesmegye 1634-ben szintén 12 forinttal büntette az ilyeneket, (choreae, saltationes, fidicines, utricularii, clamores nocturni, helvationes, foliorum lusus, alearum simul ac *bruderlieronum* collegia alias tovaristae” etc. 12 frt. büntetés alatt tilos.)

gedültet, az vagy máshonnan hoz hegedőst, az gazdát az mely hozza és hegedültet vele, bíró uram azféle hegedültető gazdát tizenöt napig vettesse az fogházban és ott tarttassa. Az hegedűt is vegyék az kézi kalodában.”²⁷⁾

Ezt a rendeletet 1629-ben, 1631., 1636. és 1639. évben megújították.²⁸⁾ Turócmegye 1638. és 1639-ben szintén egész évre szóló tilalmat adott ki. Liptó-, Szepes-, Esztergom- stb. megyék követték a példát s több rendeletben tilalmazták a zenét. Borsodmegye 1683-ban pedig ezt a rendeletet bocsátotta ki: „Akár lakodalmakban, akár privatim az hegedülésektől s táncolásoktól az emberek magukat megtartóztassák: mert az ki az hegedűst huzatja s az szerint az hegedűs is erősen pálcákkal verettetnek meg. Az táncolók is megcsapattatnak. Így remélhetjük Istenünknek hozzánk kegyelemmel, szabadítással való meg-

²⁷⁾ Városi jegyzőkönyv 1610/590. lap. Debrecen tanácsa 1629 nov. 26-án ezt a végzést hozta: „Ez mostani szomorú állapotban fejedelmünk (Bethlen) szomorú halálán bánkódván, szükség ezt deliberálnunk, hogy mindenféle *vigasságtévő szerszámok* letétesenek”.

²⁸⁾ Az 1631-ben hozott tanácsi végzés szerint a muzsikust szerszámával együtt kalodába zárják. Akik pedig muzsikáltak magukat, 15 napig a tömlőben tartatnak. 1639-ben a bíró a táncoló diákokat a kertülökkel elfogatta; mert az iskola törvénye szerint a táncoló diákokat méltó büntetés éri! – Az 1636-iki határozat így szól: „Choreae et musicorum instrumentorum usus iterum interdicitur sub poena Fl. 12. Kassa tanácsa írta 1630-ban: „Délesteri prédikációk alatt az korcsmáospincékben sípolnak, hegedülnek, táncolnak, melyekből rút, förtelmes dolgok következhetnek” – a bíró gondoskodik ezen dolgok megakadályozásáról.

térését, ha mi is külső magunkviselésével és poenitentiatartásunkkal contestáljuk.”²⁹⁾

Debrecen városa 1719-ben Hatházi Istvánra ilyen szentenciát hozott: „hogy tilalom ellen hegedült s másokat gonoszságra ingerlett, veretessék ki az városból. *Hegedűje furatossal (büntetőlapáttal) az farán töretessék össze.* Többször pedig ne cselekedje!”

Esztergom megye 1755-ben hozott végzése szerint az ivás és a táncolás mód nélkül terjed. A botrányok elhárítása céljából a táncot és a muzsikát tehát teljesen betiltotta. Pozsonymegyének 1762. évi statútumai közt olvassuk: „Hamvazószerdán vagy azt követő böjti napokon akik magokat muzsikáltatják, ünnepnapokon és az isteni szolgálat előtt vétségeskednek, dobzódnak” . . . (továbbá kik oly helyekre járnak) „az hol fajtalan, buja énekeket és meséket beszélnek” hat forinttal büntettetnek.

Kecskemét városa 1773-ban kimondotta, hogy: „minden csapszékből a muzsikások vásárnap és ünnepeken tíz óraker és minden asszonyok is hazatakarodjanak 12 korbács büntetése (alatt. Köznapokon pedig sem muzsikások, sem asszonyok takarodó harangozás után csapszékeken ne találtassanak hasonló büntetés alatt.

Mária Terézia korában folyt háborúk alatt néha éveken át el volt tiltva a tánc és a zene. A hét éves háború alatt például senki sem táncolhatott. De aztán annál jobban vigadtak a tánc kedvelők. A tánctilalmak ugyanis egyre ritkul-

²⁹⁾ Sáros megye ugyanez évben kimondotta: „ne ullus sub poena Flor₄ 12 toties-quoties exigenda choreas ducere, in popinas hinc inde saltare, luxuriare et lascivire andeat”. – Liptó megye 1678-ban kimondott: „saltus absolute interdicuntur”.

tak s ha egy-kettő meg is jelent, inkább csak a bőjti és az ünnepnapokon való korcsmai táncolást tiltották. Mária Terézia korában lesz nálunk ismeretessé az úgynevezett bál is, mely hamarosan nagy népszerűségegre vergődött városainkban. Erről a bál-féle mulatságról írták a háromszéki követek 1744-ben Apor bárónak: „írhatjuk nagyságodnak, hogy olyan bál nevezeti alatt folyó solennis pompák mennek végben, éjjeli solennis illustratioval condecorált .szánkázásokkal együtt, az melynek az olyan színü legények, mint mi vagyunk, még eddig hírit sem halottuk, melynek descriptiojára elégtelenek vagyunk. Hanem Isten nagysággal szembe juttatván, akkor bővebben fogjuk nagyságod előtt declarálni” . . .⁸⁰⁾

Amit itt felsoroltunk a tánc és a muzsika ellen folyt küzdelemről, az csak ízelítő a sokból. Száz és száz oly rendelet maradt ránk, melyekkel a táncot és a muzsikát igyekeztek korlátozni. Még több az olyan ítéleteknek a száma, melyek a muzsikásokra és a táncosokra mért testi fenyítésről szólnak. A törvényhatóságok a tilalmakkal és a testi fenyítéssel azonban semmire sem mentek. Úgy jártak, mint aki nyilat lövöldöz a serpenyőre. Méltán írta tehát 1745-ben egyik törvényhatóságunk: „az kemény statútumok ellenére is mindenfelé tapasztaltatik, mely szerint Isten ő szent fölségének nagy teljes boszankodására, tilalmatos üdőben is táncokat járnak.”

Amíg nálunk a papság – főleg a protestáns papság – és a törvényhatóságok mindent elkövettek, hogy a tánckedvet és a muzsikát elnémítsák, addig a nyugati és déli államokban maguk az uralkodók és a főemberek voltak a táncban a vezetők. Scaliger meghatározása sze-

⁸⁰⁾ 1744 febr.

rint a görögök száznyolcvankilenc-féle táncot jártak. Az olaszországi renaissance alatt mód nélkül elterjedt a tánc. Fejedelmi családok sarjai, sőt maguk a legkiválóbb uralkodók lesznek a legelső táncosok I. Ferenc, III. Henrik, Lipót osztrák herceg (ki hegedűvel kezében mindég maga vezette a táncot), továbbá navarrai Henrik, Valois Margit stb. mint híres táncosok szerepeltek. XII. Lajos francia király Milanóban bált rendezvén, azon a st. severini és a narbonnei kardinálisok is táncoltak. II. Fülöp a tridenti zsinat részvevői számára adott fényes táncmulatságot, melynek rendezője Mantuai Herkules bíbornok volt s melyen a legkiválóbb kardinálisok és püspökök is táncoltak, még pedig a legnagyobb méltósággal és eleganciával.

A tánc-szenvedély később Olaszországban annyira elhatalmasodott, hogy az úgynevezett *tarantismus* kapott lábra. Azt tartották, hogy a lycosa pók csípése bizonyos paroxysmust okoz, mely állapotban a beteg akaratlanul is táncra perdül. Ez a betegség csakhamr egész Olaszországban elterjedt} és semmiféle orvosság nem használt; az emberek ugráltak, táncoltak bomlottul. Egyedüli írt csak a zene adott. Bizonyos mélabús dallamot találtak ki, mely némileg lehütette a táncdűht.

Még az egyházakba is bevitték a táncot. Az 1600. évben például a della Valicella oratóriumában a „*dell' anima e del corpo*” című allegorikus drámát adták elő begyakorolt táncokkal.³¹⁾

³¹⁾ A külföldi táncok hatása alatt Németországban is új táncok kaptak lábra s már nem énekelték az ősrégi táncdalt:

*Die Ritter tanzten und Sprüngen
Mit den Frauen und sungen
Zu Tanz manchmal hübsches Lied!*

Hogy XIV. Lajos korában a franciáknál s egyáltalán a nyugati országokban, mi módon folyt a tánc, az eléggé ismeretes. Maga XIV. Lajos húsz éven át tartott magának táncmestert s nyilvános balettekben is fellépett. E korban a legnehezebb tánc a *volte* nevű volt, melyben a férfi a nőt derekánál fogva felkapta s feje körül kört írt le vele. E tánchoz természetesen nagy erő kellett. Pelvé kardinálisról írják, hogy még vén korában is jókedvvel járta e táncot a királyi udvarban. Későbbi rangtársa: Richelieu bíbornok bizarr öltözetben, zöld nadrágban, cipőin csengetyűkkel, kezébe kasztagnettákkal járta a spanyol *srabanda* táncot a királyné előtt. A Louvreben a theologusok bosszantására Dávid zsoltáira táncoltak s *Poitiers Diana* hercegnő a „mélységekből kiáltok hozzád oh Uram” című zsoltárt énekelve táncolt az udvari bálon.

Ott, ahol az uralkodók és a kormányférfiak voltak az elsők a táncolásban, természetesen a nép is büntetés nélkül követhette példájukat. Ha a műveltebb országokban dívott táncszenvédélyt figyelembe vesszük, akkor bizony be kell valanunk, hogy hazánk még a XVI. században is nagyon hátra maradt tánc dolgában. Nálunk a Jagellok idejében kezd a tánc nagyobb arányban terjedni. Igazában azonban a XVII. század másik felében és a XVIII. században éri el a virágzást.

XVII.

RÉGI MAGYAR FÜRDŐSÖK

Régi magyar fürdősök

Hát, bizony ilyen felekezet is akadt nálunk. Már a XV. században – főleg a napnyugati sze-
ren – gyakran találkozunk a fürdős vagy fere-
dős mesterekkel. A XVI. században pedig már
imitt-amott társaságba verődnek s valóságos cé-
heket alkotnak, mint a jó borbélymesterek (chi-
rurgusok), akiknél a fürdősök sem tartották ma-
gukat alábbvaló mestereknek. Mind a borbélyok,
mind a fürdősök orvoslással foglalkoztak. Jámbor
eleink orvosok dolgában igen ösztövéül ál-
lottak, tehát olyanok tanácsával is élniök kellett,
akik a tudományhoz édes-keveset konyítottak.
Ilyenek voltak a jó fürdősök is, akik hol fürdő-
vel, hol meg egyébbel gyógyígtatták a betegeiket.
Azután úgy mellékesen a hajnyírással, a köröm-
vágással és a tűzoltással is foglalkoztak.

Városainkban már a XVI. században voltak
nyilvános fürdőházak. Hogy a hévizeket s a kü-
lönféle savanyúvizeket is használták, mondanunk
sem kell. Eszerint fürdősökre mindenütt szükség
volt. Gazdagabb főuraink az állandó udvarnép
között fürdősöket is tartottak, akik az úr cipó-
ján éldegéltek. Akadt olyan fürdős is, akinek
magának volt fürdőháza.

Mint minden mesterséget, úgy a fürdős mes-
terséget is tanulni kellett. Eszerint voltak fürdős
legények és fürdős inasok is. A kótyonfitty für-
dős inasok annyi esztendeig inaskodtak, mint a
többi mesterinasok.¹⁾ Ha elérkezett a felszabadu-

¹⁾ Pozsony város levéltára: Liber coriceptorum

lás ideje, remeket kellett készíteniük. Ez a remek valamelyes orvosság vagy jóféle flastrom elkészítése volt. A remek elkészítésén kívül a fürdős inasoknak még vizsgát is kellett tenniök. Jókorbeli vén patikáriusok, doktorok és fürdős mesterek vizsgálgatták a jelölteket s fogas kérdésekkel igyekeztek a jelöltek tudományát kitapasztalni. Ha a vizsgálat sikerült, a jelöltet ünnepélyesen fürdőslegénnyé avatták. Az új legény a bevett szokás szerint négyfogásos mesterasztalt adott elegendő itallal²⁾ s a céhládába betette a két forintnyi taksát. A víganlakás után aztán kezébe vette a vándorbotot s négy éven át járta-kele az ismeretlen világot,

A fürdősök XVI. századi regulái pontosan előírták, hogy az új fürdőmesternek minő szerszámokkal kell magát ellátnia.³⁾ Ezek között találjuk az ollót, az érvágót, a fogót, a metélőkést, a fogzúzó vasat, a flastromokat, a kenőcsöket, az olajokat, a porokat, három font viaszt stb. Amint e szerszámok is mutatják, a fürdősök a fürösztésen kívül gyógyítással is foglalkoztak. A fürdőházakban haját nyírtak, köpölyöztek, sebeket gyógyítottak, purgatiót adtak, fogat húztak stb. A XVI. századi regulák szerint, ha súlyos sebesült jött a fürdőshöz s ha nem mert a gyógyításhoz fogni, akkor más fürdöst kellett hivatnia. Amelyik fürdősmester vagy fürdős-

1592-7. Ordnung der Bader. Ugyanitt: Artiklbrieff der Barbierer und Bader, ősrégi artikulusokról van itt szó, melyeket megújítanak.

²⁾ „Ugyanott: Artiklbrieff der Barbierer und Bader. („Auen zimlicèen Trank.”)

^{á)} Ugyanott, Ordnung der Bader: Kindtzeug, Zahnbrechzeug, Lasezeug, Ungventen, öhlern, Pflaster, Pulvern.

legény, rossz orvosságot adott, azt keményen megbüntették.

A gyógyítás lévén a fürdősök mestersége, a régi regulamentumok mindig egy kalap alá veszik őket a borbélyokkal, a chirurgusokkal és patikáriusokkal, akik akkor szintén orvosszámba mentek. A pozsonyi (XVI. századi) „Artiklbrief” például közösen szól a „Bader, Chirurgi, Wundarzt, Barbierer” céhleveléről. Ezek közül a fürdősmestereknek és legényeknek volt a dolguk a tűzoltás is. A fürdőházakban mindig elegendő víz állott a kádakban és a hordókban, Hiszen az úgynevezett *merítőmestereknek* egyéb dolguk sem volt, mint az edényeket vízzel megtölteni. Amikor aztán a városban tűz ütött ki, fürdősöknek és a merítőmestereknek lóhalálába kellett sietniök a tűzhöz: még pedig elegendő víztartó edénnyel.⁴⁾ Fáradságukat és költségüket ilyenkor mindig a város ládájából fizették; már tudniillik ha volt benne valami.

A városi fürdőházak hétfőn voltak legnépesebbek. A hétfő volt ugyanis az úgynevezett fürdő-nap (Badtag), mikor is a város összes inasai fürödtek. Gondolhattuk, micsoda ribilliót csaptak ott a vásott fiuk. A fürdőnap, nem is múlt el anélkül, hogy egy csomó inasnak a farát jól meg nem csépeleték volna. Ebből a jóból a fürdősmasoknak is hőven kijutott.. Az egykorú regulamentumok szerint ezek is sok csalafintaságot műveltek s így állandóan nyírfavesszővel kellett őket regulázni.

⁴⁾ A pozsonyi XVI. századi statútum írja: Die Bader zu jeder Zeit und sonderlich nachts ihre Grändt und Wasserstuben mit Wasser, ange schöpft haben ... mit ihren „Knechte» und -allen; Gesind eüund mit Schäffern Feuer zulaufen uiid; da\$ Feuer „leschen helfen”.

Mivel a suszter- és a csizmadia-mestereknek nem tetszett, hogy inasaik csak hétfői napon fürödhetnek, 1642-ben sérelmeik orvoslásáért a városi tanácshoz fordultak. Pozsony tanácsa megengedte, hogy az inasok nemcsak hétfőn, de egyéb napon is fürödhetnek.⁵⁾

Ez időtájt a pozsonyi fürdősök céhmestere bizonyos Meister Ludvig volt, akit az egyik nagyszombati fürdős rútol szidalmazott. Emiatt a pozsonyi fürdős céh hosszú tárgyalásokba bocsátkozott a nagyszombatiakkal.⁶⁾

Pozsonyban a fürdősöknek száma elég nagy volt s több magyar is akadt köztük. Az 1592-97. évi Liber concept, szerint pl. Gradnay Miklós nevű is szerepelt köztük s a céhmester Eckhart Kristóf volt.⁷⁾ Itt ez iratokban a borbélyok, fürdősök és orvosok közt találkoztunk a legkiválóbb magyar orvosok egyikével: *Fraxinus Gáspárral* Amint tudjuk, az Ő családi neve Szabó volt, Szegeden született s Olaszországban szerezte meg az orvostudományok és a szépművészetek doktori diplomáját. Itthon Nádasdy nádorispánnak volt az orvosa s főúri családainkat gyógyította. A nádorispánnak 1562-ben bekövetkezett halála után Gáspár doktornak nyoma veszett. A pozsonyi iratok szerint azonban világos, hogy Pozsonyba költözött. Az Actionale Prothocollum 1548-65. névleg említi őt a pozsonyi orvosok kö-

⁵⁾ Pozsony város levéltára: Actionale prothocollum, 1642.

⁶⁾ U. o. 1608.

⁷⁾ U. o. Az Actionale Prothocollum 1548-65. szerint a fürdőház a Halászkapunál állt s a fürdőmester Feufl Eustach volt. Ugyanitt 1566-ban olvasható: „Sebastianus Lebl balneator in labro balneatoris sedens” etc.

zött. Az 1573. évben már nem élt, mert ez év június 19-én ugyanott olvashatjuk: „Elisabetha, filia quondam doctoris Gaspari Fraxini” etc. Tehát ekkor Gáspár doktornak már csak a leánya élt.

Mivel a fürdősök orvosszámba mentek a XVI. és XVII. században több főúri családunk állandóan tartott fürdősmestert.⁸⁾ A családi levelezésekben olvashatjuk, hogy az ilyen fürdősök betegeket gyógyítottak, sőt sebészettel is foglalkoztak. Mikor például 1624-ben Horvát Bálint megbetegedett, a Batthyány család szalonoki fürdősét hívták hozzá. „Igen nehezen mondják lenni, – írta Büky János – megcsömöllött volt s immár szintén elnehezedett utánna. Az szalonoki fürdöst vitték hozzá”.⁹⁾

Krajnai János írta volt 1656-ban Batthyány Ádámnak: „Az menyecske szépen gyógyul. Nem is volt golyóbis benne, *hőratnan két kis darab vasat vett ki az fürdős.* Meg is alkudtak a fürdőssel 12 tallérban”.¹⁰⁾

Rozsnyó város statútuma már 1603-ban kimondotta, hogy a város fürdésén kívül másnak nem szabad haját nyírni, fogakat kitörni, (Zahn ausbrechen”), sebeket gyógyítani, stb.¹¹⁾

A XVI. és a XVII. században a fürdőkben való kiszolgálás meglehetősen olcsó volt. A lőcsei 1605-1635-i statútum szerint ott a hajnyírás

⁸⁾ A Nádasdy szám-adásokban előfordul 1544-ben a fürdős mester és fürdős legény is. A Batthyányak udvarában, is volt Újvárt és Szalonokon fürdős.

⁹⁾ Körmendi ltr. Missiles, 1624. dec. 5. Puh György szintén ilyen súlyos betegség idején írta: „az fürdöst felhozattam vala”. (U. o. 1640 szept. 27.)

¹⁰⁾ U. o. Újvár, 1656 szept. 22.

¹¹⁾ Corpus statutorum.

fél garasba, a fürdőkád 5-6 fillérbe kerül. Sopronban és a balfi fürdőben a fürdés ára egy garas, a köpülőzésé szintén egy garas volt. Kassa városa 1609-ben azért mozdította el a fürdöst, mert drága és beteges volt.¹²⁾

A pároltatás (gőzfürdő) többnyire 12 dénárba került; A fürdős legényeknek két krajcár borral való járt. Akinek kedve tartotta, természetesen többet is adhatott. Ha a fürdöst házhoz hívták, megegyezés szerint fizettek neki.

Bár a fürdősök díjazása sosem volt nagy, azért egyikük-másikuk mégis meggazdagodott. Pessel János sopronyi fürdősről írta például a kamara, hogy ötszázezer forintnyi vagyont hagyott maga után. A magisztrátus a hagyatékot megosztotta az örökösök között. A kamara azonban szerette volna e nagy összeget megkaparítani. Ezért 1690-ben meghagyta a királyi ügyek igazgatója inak, hogy vizsgálja meg ez ügyet; mert a tanúk szerint nem volt szabályos a hagyaték elosztása.¹³⁾

Városaink régi jegyzőkönyveiben számtalanszor találkozunk a fürdősökkel. Nyelvi szempontból nem lesz érdektelen megemlítenünk, hogy a fürdöst más néven *vizmar*-nak is hívták. Komárom jegyzőkönyveiben olvashatjuk például Stephanos Vizmár balneatör, Joannes Vizmár balneatör Comaromiensis; „Hány Ádám vizmár alias fördös” stb.¹⁴⁾

A városi fürdőházakon kívül még másutt is foglalatoskodtak a fürdősök. A XVI. és a XVII. században már nagyban járta nálunk a fürdőzés.

¹²⁾ Ugyanott

¹³⁾ Közös pénzügyi Itr. Huhgr 1690 nov. II.

¹⁴⁾ Komárom 1686 és 1639. évi jegyzőkönyve.

A betegek a savanyúvizeket és a hévizeket seregesen keresték fel. S boldog boldogtalan azt hitte, hogy e kettő egészségüket visszaserzi. Pedig a legtöbbnek sejtelve sem volt arról, mint kell a savanyúvizet innia, vagy hogy minő betegséget gyógyít a hévíz. Petheő Gáspár például savanyúvízkúrát tartván, első nap négy messzelyt, másnap nyolcat s néhány nap múlva harminc messzelyt ivott. Erre aztán kétségbeesve írta Batthyánynénak: „Megcsömöröltem az feles víztől, annyira megutáltam ételt-italt, hogy igen megáléltam utánna; az gyomrom pedig semminemű ételt nem akar bevenni, az savanyúvizet sem tudom immár inni”.¹⁵⁾

Sokan ilyenformán voltak a hévízzel is. Mikor már semmi orvosság nem használt nekik a belső betegség ellen, akkor hévízre vitették magukat. Onnét aztán jobbára halva hozták őket haza. Pál deák írta például 1570-ben Batthyány Boldizsárnak: „Feleségem vagy gonoszul. Mióta az csuklás megáll rajta, azóta mind száradni kezde; napról-napra mind gonoszabban vagy dolgo. Annyira vagy immár, hogy az járást sem teheti, *az hévízbe kívánczik*.”¹⁶⁾

A hévizeket főleg a borbetegek használták. Köszvényes, csúzos ember temérdek akadt nálunk. Hiszen legtöbb emberünk hadi életet élt, folyton bort ivott és húst evett s így a köszvény már jókor mutatkozott. S az ilyen ember, amint Isten felszalasztotta őt az ágyból, a hévízre sietett. Mesterházy András is ezt cselekedte Ís46-ban s Pöstyénből írta haza, hogy „készenyes embernek az feredő mindenkinek hasznos”.¹⁷⁾

¹⁵⁾ Kömendi Itr. Missiles, 1622.

¹⁶⁾ U. o. 1570 aug. 9.

¹⁷⁾ Nádasdy levelezések, 1546 máj. 15.

Érdemes megemlítenünk, hogy a hévizeket nem nyaratszaka használták, hanem jobbra kora tavasszal. Thurzó Ferenc írta 1570-ben Batthyány Boldizsárnak: „írja kegyelmed azt is, hogy az hévízben akar jönni mind asszonyával egyetemben ide mifelénk . . . *Az hévíz is szintén mostani időben, áprilisban és májusban inkább használatosabb, hogy nem mint egyébkoron . . .* (Bajmócon is van Révay úrnak hévize.) Az is jó víz és olt is háza lészen kegyelmeteknek”.¹⁸⁾

Úgy látszik a magyar kamara tisztviselői is ezt tartották, mert május hóban mentek szabadságra és hévízre. Itt van május – írja a magyar kamara 1617-ben – s csalogat minket a pöstyéni hévízre, ahol évenként gyógyítgatni szoktuk különféle betegségeinket. Mi a fürdőzés idejének elérésekor már alig tudunk dolgozni. Az üdülésre tehát egy hónapot határoztunk.¹⁹⁾

A köszvényes Keglevich Péter vicegenerális is április hóban írta „ha föllábolok, igen javallják mindnyájan, még az doktor is az hévizt . . . egy hónapig kellene ott késnem”.²⁰⁾

A trencsényi hévizekben Thurzó és Forgách Imre idejében a szegények számára is épültek faházak. így aztán már a XVI. században egész

¹⁸⁾ Körmendi ltr. Árva, 1570. Szent György napján.

¹⁹⁾ Pénzügyi levélt.: Hoffinanz, 13.724. fasc. „*Tempus majale curandae valetudini maxime idoneum invitât nos ad frequentationem thermarum Pösthienisium, quibus annuatim curari ob varias aegritudines hucusque consueti sumus*” etc. (1617 máj. 13.)

²⁰⁾ Körmendi ltr. 1643 ápr. 22. – Pálffy Pál nádorispán 1641 jul. 13-án írta Batthyány Ádámnak: „Én még itt fürödöm Bajmócban és Istennek neve dicsértessék, sokkal jobban érzem magam; csakhogy még az egyik lábam inai nem szintén bátorságosak”.

sereg férfi és asszony gyalogszerrel vándorolt oda s ingyen használhatta a hévizet.

A Thurzók és a Révayak rokonaikat és ismerőseiket a legnagyobb szeretettel hívogatták tavaszkor és nyáron a hévizekre. Különösen nyaratszaka lehetett a fürdőt kényelmesen használni; mert ilyenkor alig volt látogatója. Gróf Thurzóné írta például Poppel Éva asszonynak: „Hogy penig kegyelmed ide akar jönni az trencsényi hévizünkbe, valamikor kegyelmednek kedves akaratja, eljüket. *Most nincsen senki benne. Kegyelmednek adunk helyt, sőt amiből lehet, kedveskedni is el nem mulatjuk.*”²¹⁾

Ami a savanyúvíz használatát illeti, ezzel jobbára csak a XVII. században találkozunk. Majd mindég a tárcsái²²⁾ és a steierországi vizeket használták. Itt Tárcsán találtak főasszonyaink. Eszterházy Miklósné (a nádorispán felesége), Vesselényi Anna, Batthyány Ferencné, stb. több nyarat töltöttek itt együtt.

Néha megesett, hogy a fürdőt és a savanyúvizet egyszerre használták. Csáky László például évenként megtette ezt. Az 1650. évben írta például: „Csak az én megbontott kerekeimet pántozhatnám csendesen ezzel az jó majális idővel s szo-

²¹⁾ U. o. Trencsén, 1639 jul. 15.

²²⁾ U. o. 1647 aug. 4. Draskovich János nádor Tárcsáról írta: „ittén savanyúvízzel élek”. – Keglevich Zsigmond 1641 jul. 19-én írta Batthyány Ádámnak: „Immár útban vagyok és savanyúvízhez megyek. Kérem alázatosan kegyelmiedet, méltóztassék ott az Savanyúvízben való házaiban szállást adni egy kevés időre”. (U. o.) – Thököly fejedelem írja naplójában: „Múlatás után az kéméndi savanyúvíznél ebédlettem, azhol is sok savanyúvizet iván, napestig ma is hasragás és menés volt egyaránt rajtam”.

kott fürdőmmel és az savanyúvízzel is élhetnék”.²³⁾)

Úgy látszik, hogy néha Morvába is elmennek a mieink. Forgách Ádám írta például 1642-ben „Elmegyek Morvában az *sósvizet* inmi.”²⁴⁾)

A XVII. század másik felében a kies fekvésű fürdők használata mindég jobban és jobban divatba jött. Ekkor már dáridók is folytak a látogatottabb fürdőhelyeken. A cifra és könnyű c-érű dámák sem hiányoztak onnan s nem egyszer megyei és városi statútummal kellett őket a fürdőkből kitiltani. Mikor ez sem használt, kiveszszózték s tüzes vassal megbélyegezték őket. Thurócmegeye 1678-ban az ilyen nőket a stubnyai fürdőben ismétlés esetén fejvesztéssel sújtotta.²⁵⁾)

²³⁾ U. o. 1650. Pozsony.

²⁴⁾ U. o. 1642 jun. 6.

²⁵⁾ Corpus statutonum, 1678 „múlta scandala ex intertentione publicarum meretricum vei maxime in thermis Stubnsibus eveniunt” etc.

XVIII.

**MAGYAR RABOK
OLASZ GÁLYÁKON**

Magyar rabok olasz gályákon

A hosszú háborúk, a nélkülözések és szenvedések megacélozzák az idegeket, de elvadítják az erkölcsöket. Az ember mindenhez hozzászokik s amit egyszer megszokott, azt többé semmibe se veszi. A kín, a szenvedés és a fájdalom közömbös lesz előtte. Társainak halálküzdelve nem csal ki belőle részvétet; mert hiszen a maga életét is folyton a borotva élin hordozza. Ha igaz, hogy a fájdalomnak legnagyobb kiváltsága a hallgatás, akkor természetes jelenségnek kell vennünk azt, amit a régi hadakozások idején tapasztalunk, hogy tudniillik a halálra csigázott, elkínzott embertől hangot sem vehettek, jajszót sem hallhattak. Némán tűrte a legrettenetesebb kínokat.

A hódoltság korában, mikor a vérontás ezreknek és ezreknek kenyere volt, mikor az emberek a vérben lelték kedvüket, a kegyetlenkedés napirenden volt. Megpezszdül az emberben a vér, mikor az elfogott katonáknak karóba vonatását, elevenen való megnyúztatását olvassa! Azon idők katona embere azonban föl sem vette az efféle dolgot. Jajszó nélkül túrt el mindent, amit az emberi elme a kínok fokozására kitalált. Tudjuk, hogy a karóba vont szabad hajdúk csendesen pipázgattak, míg éltük fáklyája utolsót nem lobbant. Olvashatjuk, hogy akit lassú tüzettel égettek, vagy akinek a csontjait apránként zúzták össze, a kínzóival tréfálkozott s táncnótákat dalolgatott. Bizony a vitézek s a katonaviselt embe-

rek akkoron így készítették a lelküket a mennyország felé.

A polgári életben sem volt ez másképpen. A hódoltság korában városaink még a kisebb bűnösöket is kínra vetették, azaz tortúrára ítélték, hogy a halálos kínok közepette őszintébb vallomást tegyenek. Sokszor megesett, hogy az elcsigázott vádlottak a tortúra közben meghaltak! Ma borzadva olvassuk az efféléket, akkor látványosság számába mentek. A teret, ahol a csigázófa, a pellengér, a kínzó szerszámok stb. állottak, teátrumnak hívták. S a város kicsinye-nagyja végignézte a kínzásokat. Másféle színházba akkor nem is jártak. De ezt az egyet sűrűn látogatták s minden izgalom nélkül szemlélték a lefolyó tragédiákat. S bizony alig akadt köztük olyan, akinek szeméből könny pottyant volna ki.

A XVI. század derekán még külföldről hozták hozzánk az úgynevezett kínzó mestereket (magister torturarum) és a kínzó szerszámokat. Később a cigányokat és a török rabokat tanították meg az ilyen mesterségre. A török rabok azonban nem szívesen vállalkoztak az ilyen mesterségre. Náluk szokatlan dolog volt, a raboknak illetően mérhetetlen kínzatása. Hiszen tudjuk, hogy a hazai törökök másfél századon át panaszkodtak a tehetetlen rabok kínzatása és csonkítása miatt! Ők ugyanis a magyar rabokkal igen emberségesen bántak. Egyedül az „ördög apostolait”; a szabad hajdúkat kínoztatták, mert ezek rettenően bántak a kezükre esett török rabokkal. Az egyik török utazó: Evlia cselebi a megyesi teátrumban végignézvén a rabok kínzatását, megborzadva írja, hogy a szegény magyarokat milyen rettenetesen kínozzák. Ilyesmit – írja – még Perzsiában, Afganisztánban sem láthatni! Akinek a szívébe be van plántálva az emberség,

jobb ha a szeme köntösben van, mikor a kínra vetett emberek előtt áll!

A csigázás (tortúra) rettenetesebb lévén mindenféle halálnál,¹⁾ a rabok mindenáron szabadulni igyekeztek attól. A halált föl sem vették, de a csigázástól megborzadtak. Az 1638. évben az újvári rabokról írják, hogy a hohár (hóhér) kínra akará őket vetni. A föld alatt levő börtönbe tehát hosszú lajtorját bocsátottak le, hogy a rabok feljöjjenek. „A rabok – jelentik hivatalosam – az lajtorját mindjárt berántották és egymás kezén megesküdték, hogy inkább lábíg mind meghalnak, valaminemű halállal köll az tömlöcben, hogy sem a tömlöcből kiköjjenek és magukat meg hagyják csigáztatni. Hat órától fogva tizenegy óráig mi is minden mesterséggel azon voltunk, hogy mi módon vehessük ki őket. Darabontokat hetet öltöztettünk fegyverderékba (páncélba) és sisakba s hirtelenséggel egyszerre nyakokba bocsajtottuk. Egynéhányat (darabontot) így is megsértették kövel és csonkakéssel. Ha páncélban nincsenek, mindnyájukat megölik. Úgy hozattuk föl aztán a rabokat. Az kovácsot és az pénzlopót még ma négy órakoron megcsigáztatjuk. A mester (hóhér) az halálra való rabokat nem akarja egyébaránt csigázni, hanem mindeniktől tizenkét pénzt kíván. Az török rabot odavisszük, az hol az mester az kovácsot csigázza, hogy attól tanuljon s az többit a szerint csigázni tudja majd ő is.”²⁾

¹⁾ A régi összeírások nem egyszer említik a várakban és a községekben felállított *csigázó fát* avagy *törvényfát*, melynél a *rabokat* csigázták, vagyis kínozták.

²⁾ Batthyány herceg körmendi levéltára, Missiles, 1638.

A hódoltság korában a csigázáson kívül volt még más olyan büntetés is, amit a halálnál is rosszabbnak tartottak. A gályarabság volt ez! A gályára ítélt szerencsétleneket – mint tudjuk – a hajához vasalták s aztán evezőik kellett, míg belé nem szakadtak. Ha az erőik gyöngülni kezdtek, a felügyelők ólmos szíjkorbáccsal véresre verték mezítelen hátukat. S ez így tartott állandóan. A szegény gályarabot nem vették emberszámba, még az igavonó állattal is jobban bántak, mint véle. Innét van, hogy mieink a gályarabságot a halálnál is keményebb büntetésnek tartották. A gályákra tehát jobbára olyan rabokat adtak, akiket már előzőleg halálra ítélték.

Ismeretes dolog, hogy a velenceiek s általában az olasz kereskedők a XVI. és a XVII. században nagyban üzték a rabszolgakereskedést. Tengeri kereskedést üzték, tehát nagyon kellett nekik a jó erős, munkatevő rabszolgák. Ilyen erős emberek nálunk is akadtak, tehát az élelmes olaszok nálunk is kerestek gályára való emberanyagot. Enemű igyekezetükben a bécsi udvar és a bécsi kormány nemcsak hogy nem akadályozták, hanem még támogatták őket. Rudolf király 1582-ben megírta nagyobb városainknak, hogy Velence dogéja és tanácsa halálra nem ítélt rabokat kérnek tőle a gályáikra. Teljesíteni akarjuk kérésüket – írja a király. – Ezért azonnal írjátok össze mennyi rabotok van!³⁾

Az 1594. évben Mátyás főherceg ugyanilyen rendeletet bocsátott városainkhoz. Ezúttal a dunai gályákra is kellett a rabok evezősöknek.

A nagyobb városainkon kívül köváras főurainktól és kértek és szereztek gályára való rabokat. Az udvar és az udvari kamara szép köl-

³⁾ Közös pénzügyi levélt. Hung. 1582.

csönöket vettek föl Velencében, illetl hogy ezt valamivel viszonzóák is. És vitést vitték a magyar rabokat olasz földre, ahoî a halálnál is rosszabb sors várt reájuk s ahonnét egy sem tért vissza közülük. A szegényeknek nem volt mit adniok a fejük szabadulásáért, kegyelemre nem találtak, tehát végig kellett szenvedniök a leg-súlyosabb szenvedéseket.

A XVII. században is folyt a magyar rabok szállítása olasz földre. A közvetítô munkát a Bécsben lévô velencei követek végezték. Ezek sok magyar főurat ismertek és traktáltak Bécsben; ismeretségüket aztán arra használták, hogy a mieinktől gályára való rabokat szerezzenek. Akadtak ugyan magyar főurak, akik ebből lelkiismereti kérdést csináltak, de hát ezeket elhallgattatták azzal a ténnyel, hogy a pápa ô szent-sége és a tudós teológusok is helyeslik a rabszál-lítást.

A velencei követ 1650. évben számos magyar főurat vett rá Bécsben, hogy gályákra való rabokat szállítsanak. Erdödy György, Nádasdy Ferenc, Batthyány Ádám, stb. határozott ígéletet tettek neki. A követ és olasz ügynökei aztán erősen sürgették az ígért rabokat. Az 1650. év július havában Erdödy György értesíti Batthyányi Ádám generálist, hogy az olaszok nagyon sürgetik a rabok aláküldését. „Kegyelmed írta volt, hogy az velencei követnek ígért rabjai készen volnának s kívánta tudni kegyelmed, hogy mikor és hová kellenék kegyelmednek küldeni? Ide Monyorókerékre küldesse kegyelmed!”⁴⁾

Bár Batthyány már készen tartotta a gályákra való rabokat, mégsem vitte rá a lelke, hogy elküldje azokat. Mindenféle kifogással állt

⁴⁾ Körmendi ltr. Missiles, 1650.

elő s húzta-vonta az aláküldést. Erre Erdődy György 1650 szeptember 11-én ilyen sorokkal vette őt le a lábáról: „Két nap alatt megindítom én is az én rabjaimat. Kegyelmed írja, hogy halálra ítélték lévén az rabjai, *itthon hamar menekednének az világi állapotól, de az gulyákon desperatioba esnek!* Nem theologus kegyelmed, sem casuista! Igen gyarlónak tartom, azki így elmélkedik; mert nem csak a keresztény fejedelmek szokták ezt cselekedni; hanem még maga öszentése az pápa is! Tudós, bölcs theologusokkal is diskuráltam ez dologban, de senki sem helytele-níti.⁸⁾

Ez az okoskodás az ingadozó Batthyányt is meggyőzte. A rabok elküldése tehát akadály nélkül folyt. Erdődy György még a lopással vádolt embereket is a gályarabok közé soroztatta. Gso-bánczy Gergelyt például azzal gyanúsították, hogy lovat lopott. „Úgy hiszem, – írja róla Erdődy – ki nem menekedik még ő is ezután az gályára való személyek kompániájából”.

A következő (1651) év tavaszán a bécsi velencei követ, megint azon mesterkedett, hogy minél több rabot szerezzen nálunk az olasz gályákra. Több főurunktól kapott is ígéretet. Nádasdy Ferenc például 1651 április havában beszélvén a velencei követtel, átvette tőle a Batthyány Ádám-nak szóló levelet, melyben sürgeti őt az ígért rabok aláküldésére.

Így ment ez a következő években. Az uraink levelezésében később is többször találkozunk a gályára való rabok küldésével. Valószínű, hogy ennek a bevett szokásnak a szomorú következése volt a Wesselényi-féle összeesküvés után elítélt protestáns lelkészeknek gályarabságra való kül-

⁸⁾ Ugyanott.

dése is. Lehetséges, hogy a velencei követek is rajta voltak, hogy e szerencsétlen emberek olasz gályákra jussanak.

A nagy török háború kitörésekor már nem volt szükség a magyar papoknak és a magyar raboknak aláküldésére, tömérdek török rab akadt. Az élelmes olasz emberkereskedők tehát ezeket vásárolták össze, hogy aztán mint rabszolgákat a gályákra vasaltassák. A bécsi udvari kamara és a haditanács 25-30 forintjával árulgatta a szegény török vitézeket. S mikor még így sem tudott rajtuk túladni, levitte őket a tenger mellé s ott kótyavetyéltette őket dobszó mellett.

XIX.

A NYARALÓ ÉS A TELELŐ

A nyaraló és a telelő

A török hódoltság korában is a nagy Alföld-ség volt hazánknak igazi tárháza és éltető ere. Itt a buja legelőkön! növekedett a sok szarvasmarha. Innét indították nyugatnak a göbolyök ezreit, miknek harmincada a királyi területeken is az ország legnagyobb bevétele volt. A hatalmas puszták százain vetést keveset, de kövér mezőt annál többet találunk. Akkor a nagy síkság vízbeni még nem volt szegény. Kopolya, libhány, posvány, semlyék stb. bőven akadt s a vízi madarak ezrei tárták ott boldog otthonukat. Kecskemét, *(akkor még Aranuhomokának is hívták)* Kőrös, Cegléd stb. török adóban még daru- és gémtollal fizettek, jeléül ajninak, hogy ilyesmiben nem volt náluk hiány. Nemcsak az egykorú utazók, de a hivatalos jelentések is azt mondják, hogy a fű az Alföldön embermagasságra is megnőtt. S mivel a földet akkor még nem méregették lábnyomszámra, kiki annyit foghatott fel magának, amennyire szüksége volt. Sok ember azt sem tudta, kinek a mezeit éli marinaival. És se szeri, se száma nem volt azoknak, akik bitangjában bírták a földet. A gulyatartó gazdáknak meg a göbolyösöknek maguknak isi volt ugyan élő földjük, de nekik is jobban esett, ha a tilalmason hizlalhatták marháikat. Hogy olyan gazda is elég akadt, aki őrzető marháit a város nyomásán, csorda járásban bogározttatta és legeltette, – mondanunk sem kell.

Fű és széna bőséggel lévén, a marhatartás

igen kevésbe került.¹⁾ Nem csoda tehát, hogy boldog-boldogtalan az állattenyésztésre adta magát. S volt is marha elég. Mikor az úgynevezett parasztkapitányok *ökörbéli felvetéskor* a marhát megszámlálták s adóban minden tizediket a csordából kiszakították, ugyancsak volt mit számlálniuk! Pedig mennyi volt még ezenkívül az úgynevezett *prédamarha*, miket orzóik imitt-amott lappangtattak. A mérőpásztorok a csordáról idegenkedett marhát is seregével jelentették be. Aztán ki tudná megmondani, hogy *szekérmarhabeli szolgálattal* idején az *ökörsorosok* hány marhát állítottak be s a göbolyös gazdák hány bécsi köre való göbolyt tartottak idegen földön?

S vajjon hol nevededett az a sok marha? Hol teleltek, hol jármosították meg negyedfű korában? A felelet nem nehéz. A nagy Alföldség beláthatatlan pusztáin temérdek szállás, nyaraló és telelő akadt. S mi is volt a nyaraló és a telelő? Könyveink e kérdésre nem adnak kielégítő választ, tehát meg kell fejtenünk.

A mai értelemben vett nyaralót a hódoltság korában nem ismerték. Az urak virágos kertjeiben volt ugyan nyári ház, mulató ház vagy filagória, de e fából épített épületekben nem laktak s nem Űs hívták nyaralónak. *Az egész Alföldön a szarvasmarhák nyári tartózkodási helyét nevezték nyaralónak.* Ez nem volt egyéb, mint egy jól békom-

¹⁾ Kecskemét város 1701. évi jegyzőkönyve írja (a 858. lapon): Az mely szegény embernek sem az város földén, sem zálogos avagy kün pusztákon semminemű kaszálója nincsen, tehát az olyan embereknek Szentkirályon mutatnak bizonyos helyet, az hová nem több, hanem csak egy kaszával kimenjen és egy hétig, de nem tovább egy kaszával maga számára kaszáljon. De ha megtudják, hogy másutt is van kaszálója, elveszi méltó büntetését.

polt, bekertelt terület, melyet nem kaszáltak s melyen fűvön kívül kút vagy kopolya, néminemű szárnyék s olykor egy-egy mezei akol vagy állás volt. Az illetén nyaralónak vagy egy gazdája volt, vagy mást is fogadott maga mellé cimborául. Amilyen tehetségű volt a nyaraló gazdája, aszerint változott a nyaralóban levő marhaszám is. Akadt olyan, nyaraló is, melyben ötezernél több marhát számláltak meg!

A telelő alig különbözött a nyaralótól. Ez is be volt kompolva, de a fűvet itt nem legeltették le, hanem hagyták szénává érní. A kaszálókról is ide hordták a szénát s itt boglyázták fel. Minden telelőben volt megfelelő akol vagy állás.

A nyaralók és a telelők közül csak kevés volt magántulajdon. A legtöbb ugyanis a községek pusztáin terült el. Az ilyenért természetesen bért kellett fizetni a községeknek vagy a földesuraknak. „Az nyaralókat és telelőket – írja a kecskeméti jegyzőkönyv – per modum appreciationis szokták usuálni, az mint kivált mostani időben váraknak az körülbelül való puszták szabadon. Földes öröktől szabadon lehet árendálni.” (1685.) Minden évben elosztották azokat a nyaraló és telelő helyeket, melyeket gazdáik elhagytak. A kiosztást jegyzőkönyvbe foglalták, béírván azoknak a neveit, akiknek a pusztai nyaralókat avagy telelőket kiosztották. Igen gyakran megesett, hogy valaki nem kész nyaralóba vagy telelőbe szállott volt, hanem csupán pusztai helyet fogott magának. Akkor azt úgy mondták, hogy „*árvaúl fogta fel azon telelő- és nyaralóhelyeket.*”²⁾ Azaz, hogy

²⁾ Kecskemét jegyzőkönyve írja 1702-ben a Bene nevű telelő- és nyaralóhelyről: „Király István számos marhájával telekesítette azon telelőhelyet . . . Király István uram nem árvaúl fogta fel azon telelő- és nya-

nem kéredzett kész nyaralóba, hanem maga épített ilyet. Az új bérlő, amint a pusztá helyet felfogta, először is kutat ásított ott, aztán „csinálta, szántotta, törte, felékesítette”.

Egy-egy nyaraló- vagy telelőhely jó darab föld volt ugyan, de azért igen csekély bért fizettek érte. Egy-egy nyaraló bére 4-8 tallérra rúgott.³⁾ A XVIII. században a bér a nyaralókban és telelőkben lévő marhák számától függött. Ez időben ugyanis már száz szerint fizettek. A városok rendszeren 20 dénárt szedtek minden száz után. A dolog természete hozta magával, hogy a gulyatartó gazdák mindig több és több nyaraló és telelő helyet foglaltak el. A szegényebb marhás emberek aztán mindenünnen kiszorultak. Az ilyenek vagy cimborául állottak be valamelyik nyaralóba, vagy pénzért teleltették marháikat. Koháry István, Kecskemét egyik földesura 1678 február 25-én ilyen rendeletet bocsátott ki: „*Kinek-kinek megengedtetik négy nyaralót választani! A gazdagabb gazdák tartoznak a szegényebbek marháit illendő áron az földükre bocsátani. Az marhát nyáron a nyaralókon, télen telelőkön s nem a tilalmasokon hajtsák; mert a puszták urai magok marhái számára csinálták az tilalmast*”.⁴⁾

ralóhelyeket, hanem kéredzett bé, azt mondván Varga Mihálynak, ha beereszti, valamennyi marhája az nagy teltül megmaradott, míg azok lesznek, mindenkor kitelelteti. De egyszersem teleltette ki”.

³⁾ A XVIII. század elején a tanács e végzése dívott: „amely lakosoknak a város határában *nyaraló* járások vagyon, azok minden egy nyaralótól a modo imposterum esztendőnkint 8-8 tallért, azaz 12 rénes forintokat adjanak”. – A szállásoknak bére évi 4 ft volt. Újfalun volt 68, Gyóján 26, Márnán 17 szállás.

⁴⁾ Kecskemét város 1678. évi jegyzőkönyvében van e rendelet.

A gulyatartó és a göbolyös gazdák mindig több és több földet foglalván el, a városoknak gondoskodniuk kellett, hogy a város csordája s a szegénység marhája is táplálhassa magát. Ezért a XVII. század végén a város közelében már sok-sok nyaralót és teelőt a közjóra lefoglaltak. Kecskemét városa például 1697-ben ezt a végzést monda ki: „Az város földén levő nyaralók, az szükség hozván magával, applicaltassanak közönséges jóra; mostani állapotjokból elbomoljanak, hogy az ökör csorda járhasson ott.”⁵⁾ Ugyanez évben Koháry István uram is meghagyta „a szegénység instanciájára”, „hogy az város földén lévő nyaralók tolláltassanak. Az föld, melyen volnának az nyaralók, ökörcsordajáró földdé applicaltassanak pro bono publico”.

Mivel a nyaralók és a teelők marhái ideoda kóboroltak s a tilalmasokon, meg a szántóföldeken kárt okoztak, a városok a szántóföldek közt nem igen engedtek nyaralót építeni. S ha valaki a saját földén épített ilyet, a szomszédai szállottak véle pörbe. Kecskemét városa például 1697-ben egy ily pör alkalmával kimondotta: „azoni nyaraló hely mintegy kerttel, úgy vagon az szántóföldekkel bekerítve. Lehetetlen, hogy H. István uram nyaralót csináltasson rajta az körülvaló szántásoknak elrontására. Azonkívül is vagon nyaralója!”

Ugyancsak Kecskemét város tanácsa más ilyen pör alkalmával említi, hogy Ferencszálláson a gazdagabbak a szegényebbeket letapodták.

⁵⁾ U. o. 1697. Magának a városnak három nagy teelője volt. A XVIII. század elején azért még igen sok teelő és nyaraló akadt Kecskeméten. A ferencszállási, a benci, a kunpusztai, újfalusi, bocsbai stb. pusztákon ugyanis nem foglalták le ezeket.

Kalocsa Jánosnak például három nagy nyaralója vagyon, „azonkívül is Jakabszállására is átfeküdvén, *országos nyaralója* vagyon.”

A hatalmasabb gulyatartó gazdák igen sok marhát fogadtak telelőikbe bérért. Az 1594. évben például 905 marhát hoztak Kecskemétre. Ezeket szőrük szerint osztották szét. Akik az „*örzető marhat*” átvették, pontosan felrótták, hányadfű volt, micsoda szőrű és billegű.

Gyakran megesett, hogy a marhás emberek idegen nyaralóra vagy telelőre hajtották marháikat s ott a más szénáját föletették. Ezért Kecskemét városa erősen meghagyta a parasztkapitányoknak és a mezőpásztoroknak, hogy az ilyeneken 12 forint bírságot vegyenek.

A telelőkben éjjel-nappal vigyázniok kellett a göbolyösöknek; mert ami kár esett a marhában, azt nekik kellett megtéríteniök. Ha nem vigyáztak, a marhák éjjel mind elmentek az állásról. Aztán a farkasok ugyancsak megriaszították őket! Mivel pedig a göbolyösök tözött csaprugó rideg legények is akadtak, akik éjjel nem a marhát őrizték, hanem dudaszó alatt mulattak: gyakran esett kár. Ilyenkor aztán ugyancsak volt dolga a város somfabotjának; mert hát a parasztkapitányok a vétkest ott helyben mindjárt lehúzták és kiporoltatták. Gyakran támadt a telelőkben tűz a vigyázatlan göbolyösök miatt. Ha ugyanis az asztagokat körül nem pörkölték, vizes pokróccal nem oltalmazták, az; egész telelő porrá égett. A vétkes göbolyös ilyenkor nemcsak bírságot fizetett, de még testi fenyítést is kapott.

Azokat a pusztákat, amik török uraknak a kezén voltak, ezek osztották ki megfelelő bérért nyaralóknak és telelőknek. Ez rendesen tavaszidőkor történt. Magát a dolgot *pusztafölkérésnek*

hittak. Ha a felek megegyeztek, a török úr tezerét (cédulát) adott a bérlőnek. Sábán effendi, Buda várának kincstartója és nazurbégje 1645-ben tigrás levelet adott ki a mizsei földön lévő nyaralók ügyében. Ezek a nyaralók Kőrös város területén voltak. Sábán effendi kimondja e tigrás levelében, hogy „mindön embör megelegetjék, kerthelyével és (nyaralójával).”

Hasonló intézkedéssel találkozunk Cegléd és Félegyháza nyaralói dolgában is. Valamennyi alföldi városunk között Kecskemétnek volt legtöbb nyaralója és telelője. Kecskemét ugyanis a saját földjein kívül még hatalmas árendás pusztákkal is rendelkezett. Magán az ujfalusi pusztán 60-70 nyaraló volt. A kun-pusztai telelőknek és nyaralóknak meg se szeri, se száma nem volt. A talfái, oláhfáji, benkőfáji, a vastaghomoki, avagy kutya-haraptahalmi, borbásszállási, bodókutjai, vacsi, pákai, pálosi, pusztapéteri, kömpöci, csointoshalmi, ferencszállási stb. puszták szórva-hintve voltak nyaralókkal. Ezekben 1646-ban a marhafölvetéskor 8683 marhát számláltak meg. A XVIII. században a nyaralókról kimutatott hivatalos összeírások külön említik a marhaszájat és a lószájat.⁷⁾ A marhaszáj rendszeren 8-9 ezer között váltakozott.

⁶⁾ A városi jegyzőkönyvek gyakran szólnak a szállások és a nyaralók elosztásáról. Az 1598. évi jegyzőkönyvben is van ilyen kimutatás: „Az pusztá szállásoknak elosztásáról, kiknek ki szállását ígérték László Ferenc uram főbiróságában, anno 98.

⁷⁾ Kecskemét levéltára: fasc. 7. „Az 1760/1. esztendőre marha- és lószájak conscriptioja minden nyaralók öszvevetetvén, teszen 1792 frt. 95. Az 1756. évben a pusztaszeri árendás pusztán, ahol minden szájtul 13 dénárt fizettek, 5150 marha és 1812 ló nyaralt. Ugyanekkor az alpári nyaralón és a péteri nyaralón 1375 marha és 454 ló nyaralt.

Az 1756. évben csupán a pusztaszeri nyaralón 5150 marhát és 1812 lovat számláltak meg.

Érdemes megemlítenünk, hogy az alföldi városok jegyzőkönyvei a nyaralót olykor szállásnak is mondják. Tehát valami nagy különbség a, kettő között nem lehetett. Debrecen városában csakis a szállás szó járta. E város jegyzőkönyveiben a nyaraló és a telelő szóval nem találkoztunk.

XX.

A FELDÚLT FÉSZEK

A feldúlt fészek

Pókháló a törvény. Csak az aprók akadnak és vesznek benne. A nagya keresztül jár rajta és erővel kiveri magát. Olykor az is megesik, hogy az ártatlan akad bele s az is ott vész . . .

Bekecs István iskolákon forgott, tanult ember Volt, aki a kormányzésekénél és egyebütt viselt lisztet. Mindenütt megbecsülték; mert talpig emberséges ember s buzgó tisztviselő volt. A becsület útjáról soha le nem tért. A nyelve mindig egy nyomon járt a szívével s inkább kész volt életét elveszteni, hogy nem mint tisztességében fogyatkozás esnék. Jóságos nemes ember lévén, a király reá bízta a nagybányai harmincad-hivatal vezetését. Jobb kezekre nem is bízhatta volna a tisztet. A kormányzések magasztaló írásai hirdetik, hogy Bekecs István tiszta hűséggel viselte kényes tisztét s fáradtsága gyümölcsös volt a kincstárra nézve.

Bekecs Istvánnak a közbecsülés mellett jólét és boldog családi élet jutott osztályrészül. Hü és munkás feleség gondozta családi fészket és szép gyermekek rajongták körül a boldog szülőket. De jött a váratlan vihar és széttépte a családi fészket. Vagyon, tisztesség s csöndes otthon egyszerre oda lőn. Földönfutóvá lett az egész család. A szegény családapa hasztalanul küzdött a nála erősebb vihar ellen, éreznie kellett, hogy örökre beszántották neki a jobb idők barázdáját. Csoda-e aztán ha szíve és lelke meghervadott az áldatlan harcban?

Régi magyar mondás: az Isten a vármegye haragjától megoltalmazzon; mert romlásra visz még az uralkodónak való szolgálatért is! E mondás

igazságát kellett Bekecsnek is éreznie és szenvednie. A megye hadilábon állott a kormány-székekkel s mivel Bekecs ezeknek volt az alkalmazottja, büntetlenül is vesznie kellett.

Az 1688. évben az erdőszádi oláh parasztok hét sovány tehenet vettek s a harmincad-hivatal elkerülésével akarták kihajtani és áruba bocsátani. Ezt a mesterkedést akkor *marhaszöktetésnek* hívták. A hazai törvény a marhaszöktetőket a barmok elkobzásával büntette. A látó, aki Bekecs uramat legényül szolgálta, észrevette az erdőszádiak családfintaságát. Bár már kissé távolkán voltak, Bekecs cirkálókat vetett u tanok. Ezek megérik az útban a parasztokat s visszahozzák őket. Bekecs a hét sovány tehenet mint kontrabandát (csempészárut) lefoglalta s a törvény értelmében árestomba helyeztette.

Ezerszer és ezerszer esett meg hasonló dolog a harmincad-hivatalokban. Hiszen a hajtók és a botos legények mindig azon mesterkedtek, hogyan szedjék rá a harmincadost. S Bekecs Istvánnak mégis ez a kontrabanda szegte a nyakát. A marhaszöktető parasztok ugyanis Károlyi László főispán jobbágyai voltak. S mivel Szatmármegye hadilábon állott volt a szepesi kamarával, Bekecs uram esete jó alkalmul kínálkozott a vármegye urainak, hogy borsot törjenek a kamarások orra alá. Hogy egy derék család boldogságát düljék föl, azzal senki sem törődött. A nemesség különben is halálra gyűlölte a harmincadosokat s örült, ha üthetett rajtuk. Az ártatlan Bekecs Istvánra tehát bünt kellett vetniök, hogy a kamara ellen a harcot megkezdhessék. A megye főispánja — anélkül, hogy a harmincadost meghallgatta volna — a hét tehen arestálását törvénytelen eljárásnak nyilvánította. Ám a szepesi kamara is résen állott. Himzés-hámozás nélkül kimondotta, hogy Bekecs a

törvény értelmében járt el s így a lefoglalt két tehenet, el kellett adnia s a pénzt a kamarának beszoigáltatnia. De hogy a dolog világosabban megteessék, a tanúkat is ki kellett hallgatni. A kamara ezzel és a törvénytevő bírák összehívásával Bekecsot bízta meg.¹⁾ A nemes urak össze is jöttek, de a kincstár képviselője: a királyi fiskus és a főispán nem jelentek meg. Bekecs emiatt arra kérte a bírákat, halasszák el az ítékezést. Mikor e kérés nem használt, Bekecs uram így kiáltott az urakra: *Megtiltom az Istenre, a császárra és a nemes kamarára, hogy törvényt tegyenek!*²⁾ Ez sem használt. A nemes urak mégis kimondották, hogy a kontra-bandáit hét tehenet vissza kell adni. A kamara ellenben megtiltotta a visszaadást és a hét tehenet eladatta. A főispán erre a megye székin pörbefogta Bekecsot. Az országbíró megtiltotta a pör megindítását, a szepesi kamara pedig megdorgálta Gyulai János alispánt. Ennek az lett a következtése, hogy a vármegye még nagyobb haraggal folytatta port a szegény Bekecs ellen. Az alispán a többi urakkal egyetemben hetykén hangoztatta: ha oly levelet hoznak is, mint az asztalnak fele, ha akkora pecsétet ütnek rája, mint egy tányér, semmit

¹⁾ Bekecs az erdőszádi jobbágyokat 1688 nov. 6-án idézte meg, írván nekik, hogy „leszen kegyelmetek jelen vagy nem, de amit az törvény avagy az igazság hoz, el kell járnom, rajtam az nemes német kamara szoros parancsolatja”. (Károlyi ltr. „Mészáros Jánosnak és több erdőszádi kárvallott embereknek adassék. Adjon Isten minden jót kegyelmeteknek erdőszádi jóakaró szomszéd uraim”.)

²⁾ „Az nemes kamara – írja Bekecs – szám nélkül irt reám, mire vontatom ennyire ezen dolgot . . . Az marhákat hatalmasul én nem tartom, hanem az kamara tartotta. A szolgának azt kell tenni, amit az ura parancsol.” (1689 január 22.)

nem gondol véle. Őneki nem a császár, hanem a megye adott tisztet.

Az alispánnal természetesen egy követ fűjt a főispán is. Károlyi László meghalván, a főispáni lisztbetti Károlyi Sándor, a későbbi kurucgenerális követte őt. Ő is egy nyomon járt az apjával. Mit sem törődött azzal, hogy egy derék magyar család boldogsága forog kockán; semmibe sem vette, hogy az ártatlan Bekecs gyermekeinek falatnyi falat sem marad a szájukban. Egész dühvel fordult ellenük, mert arról volt szó, ki a hatalmasabb, a kamara-e, vagy a vármegye? Aztán mint új főispánnak a nemes urak szívére is kellett egy kis flastromot ragasztania. A harcot tehát folytatta s haragjának derekát a szerencsétlen Bekecs-családra fordította.

A megye az ő szájaíze szerint járván el, Bekecs Istvánt elítélte. A „kiáltószékből” aztán kihirdették, hogy Bekecsnek minden ingó s ingatlan javait dobra verik. S a szegény ember hasztalan zörgetett itt is, ott is a kegyelem ajtaján, mindenütt süket fülre talált.

Bár a szepesi kamara (1689 február 15-én) előre jelentette a főispánnak, hogy az executiót és a királyi fiskus jogainak megcsorbítását túrni nem fogja,³⁾ a megye az ítéletet azért mégis végrehajtotta. És a szegény Bekecsnek jószágát, vetését, marháit és egyéb házközelbeli javát konfiskálták. S hét sovány tehén fejében majd mindenét a marhaszöktető parasztoknak adták.⁴⁾

³⁾ A szepesi kamara írja Károlyinak, hogy nincs joga pört indítani Bekecs ellen, („eundemque convinci curare), nincs joga őt elítélni. Nem túrjuk az executiót, „sed omnibus mediis indemnitati fiscii regii prospicere necessitabimur” etc. (U. o.)

⁴⁾ 1690 jun. 5-én írja Bekecs: „Hazudnak az erdőszádiak, mint aféle rossz oláhok. Én kész voltam

Ez égbekiáltó igazságtalanság ellen a szepesi kamara erősen tiltakozott s a megye urai elletti megtorlást követelt. Ezt követelte a bécsi udvari kamara is. Természetesen őfelségét is bevonták ebbe az ügybe. A szepesi kamara ugyanis azt kívánta, hogy a felsőmagyarországi főgenerális: Nigrelli minden hadával Szatmármegye ellen induljon s a katonai hatóság helyezze vissza javaiba Bekecs Istvánt.⁵⁾

Ha a zavaros politikai viszonyok, no meg a kuruolabanc harcok ezt megengedték volna, Bekecs uram bizonyára hamarosan visszanyerte volna javait. Így azonban papiroson tovább folyt a küzdelem.

Míg a megye és a kormányzések között folyt az áldatlan harc, addig a szegény áldozat Bekecs István vergődött, mint a megszorult tengerőből vize. ő szegény maga sem tudta, mint fordult így el róla a pokróc? Kibe vesse bizodalját, kihez bízzék? Gyarlóbbnak érezte magát a kormánytalan hajósnál. Könyörgött itt is, könyörgött ott is, de ellenségeinek szívét meg nem lágyíthatta. Éreznie kellett neki is, hogy nyilat tompít, aki serpenyőre lövöldöz. De övéinek nyomorúsága nem hagyta őt pihenni. Megírta a főispánnak, hogy ő törvénytelen ember sohasem volt s tisztében sem bírta el magát. A marhákat nem ő tartotta vissza hatalmasul, hanem a kamara. A szolgáltnak azt kell tennie, amit az ura parancsol. „Szegény együgyű ember lévén –

vélők megalkudnom, de azt kívánták, hogy mindene-
met odafizessem hét rossz tehénért. Im kiment az
ispán jószágomat elfoglalni ... ha elfoglalja, megint
visszaadja”! (U. o.)

⁵⁾ Közös pénzügyi levélt. Hungarica 1690 szept.
19. Az udvari kamara átírat a kancelláriához ez
ügyben szept. 16-án kelt.

– írja – senkivel, még kevésbé főispánnal ellenejárnoon nem akarom. Isten marassa meg nagyságodat a szegények szerencséjére. Könyörgöm alázatosan, vesse el rólam haragját s ne vétesse el vagyunkámat nyomorult gyermekeimtől s feleségemtől. Ha ma-holnap el kell halnom, mi leszen velők? Legyen nagyságod szegényeken szánakodó úr!”)

Valamivel később írja: Hazudnak az erdőszádiak, mint aféle rossz oláhok. Én kész voltam velők megalkudnom, de azt kívánták, hogy mindenemet odafizessem hét rossz tehénért, Im kiment az ispány jószágomat elfoglalni . . . Sok ispán, sok prókátor ingerlettek az oláhokt rám. Nem áll meg az igazság előtt az a törvény! Hogy így reám gerjesztették őket, az az alispán úr munkája!⁷⁾

Ezen közben a megye értesülvén arról, hogy a kamara haderő kirendelését sürgeti, díszes követséget menesztett Bécsbe, hogy ott őfelsége és a kancellária előtt dülőre vigye a hét sovány tehén ügyét s jóváhagyassa Bekecs javainak elkobzását.

A megye urai azonban nagyon is elbízták magokat. Hamarosan megtapasztalták ezt Bécsben, hol lúg nélkül is jól megmosták a fejőket s megemésztették velők a sok hamis panaszt.

A dolog úgy történt, hogy az udvari kamara a magyar kancelláriát szólította föl, hogy védelmezze meg a fiskus jogait s Bekecs István igazát; mert ha nem teszi, ebből országos veszedelem támadhat, aztán a kincstár is mód nélkül károsodhatik.

Ezen közben a Bécsben sürgölődő magyar követség tagjainak orcapirulva kellett látniok,

⁶⁾ Károlyi nemzetség levéltára, 1689 ápr. 22.

⁷⁾ Ugyanott, 1690 jun. 5.

hogy mindenütt kelletlenül fogadják. A jó bécsiek gúnyolódásait keservesen hallgatták. Ezek ugyanis széltében azt hirdették, hogy a hét sóvány téhen pőrében hét kövér ökör jött Bécsbe! Szinte ágon ülve lestek tehát, mit határoz az udvari Kamara?

A magyar udvari kancellária szeptember hó 22-én jelenté az udvari kamarának: Szatmár-megye követei itt járnak, de a kancellária színét nagyon kerülik s eddig még írásban sem fordultak hozzá. A kancellária a meghurcolt Bekecs Istvánnak elégtételt szolgáltat s javaiba visszahelyezteteti— ha kell fegyveres erővel is! A reexecutio tehát bizonyosan meglesz. Nem kell tartani országos veszedelemtől, mert úgy a fiskusnak, mint Bekecs Istvánnak jogai érvényre jutnak.⁸⁾

A magyar urak tehát hiába jártak Bécsben, hiába verték a megyét nagy költségbe. Szégyenkezve illantak el a császári városból. De meg azért mégsem adták magukat.

Szép, nagyon szép volt a kancellária adta irott igazság! Igen ám, de ezt is a megyének kellett volna végrehajtania. A koldustáskára juttatott Bekecs bujdosó családjával együtt ugyancsak várhatta, mikor virrad végre neki, mikor hajtja végre a megye a felsőbb rendelkezést.

⁸⁾ Közös pénzügyi levélt. Hung. 1690 szept. 22.

XXI.

A LÁTÓPOHÁR ÉS A BORBÍRÁK

A látópohár és a borbírák.

Tisztesség és becsületes méltóság adassék régi bíráinknak, ökigyelmők sok s különös virtusokkal felékesített férfiak voltak, akik elmetörődéssel és gondviseléssel mindig azon fáradtak, hogy a botjuk alá adott városok és falvak népét jó rendben tartásák. Régi királyainknak alig van kiváltságos levelek, amelyik nem dicsérné az eszes, hívséges és vigyázó bírakat. És másféle írott emlékeink is tengernyi dicséretet mondanak róluk. Megérdemlik tehát, hogy az emlékezés szellőjét meglebbentsük előttük.

A városi és a falusi bíróság egykoron igen szép és tekintélyes tisztség: volt. A hatalmuk ugyan nagyobb volt, mint a fizetésük, de hát azért éltek valahogy! A régi jó világban ugyanis pénzen minden büntetést meg lehetett váltani, tehát a bíróságokból sok vándorolt a bírák uraim zsebébe. Ha ugyanis a vádlottra kimondották a sentenciát: „csöki neki 200 forint”, – nagybölcsen mindig hozzátették, hogy ennek két része a bíróé, a harmadik pedig a megálló félé. Az eféle ítékezés nemcsak a bírákra volt kedvező, de a vétkesekre is; mert hiszen a bűnös szívesebben fogadta a bírságot, mintha emlékül száz botot rakattak volna a farára.

Ám a bírói tisztségre is állott a régi magyar mondás, hogy amit az ember nem evett, nem tudja, mi ízű. Bizony az emberek nem igen kapkodtak e tisztségen. A hódoltság korában bírák uraimék bizony borotvaélin jártak és sokszor azt sem tudták, miért szorítják őket böjtvasra, avagy miért

ütik le a fejüket. A török is, a magyar is, a német is mindig a bírón kezdte a fenyítést. S nem egy múlt ki közülök erőszakos halállal s nem egy csörgette lábán a császár vasát. Nincs tehát mit csodálkoznunk azon, hogy az emberek nagyon is vonogatták magukat a bírói és a tanácsúri tisztségtől. Ezért aztán a legtöbb helyen nagy bírsággal sújtották, aki az illetén tisztséget el nem fogadta.

Bírák uraiméknak hajdanta sok mindenhez kellett érteniök. A hódoltság korában, meg később is, ezernyi oly dolgot intéztek, amiket ma különkülön hivatalok végeznek. Balítélet alá setnki ne vegye, ha kimondjuk, hogy a régi bírának borértőknek is kellett lenniök, sőt a korcsmároláshoz és az iváshoz is érteniök kellett. A városok főjövendelme a bor volt s a bírák gondja volt, hogy a városi csaplószék üresen ne álljon. Néha-néha azonban igen nehezen ment a bor szerzése. Komárom jegyzőkönyvében olvassuk például, hogy *Bocskay járásakor a bor jobbrészét az országban mind megitták!* S mivel a borbírák sem tudtak bort felhajszozni, a bírónak kellett útra övezni magát, hogy bort foglaljon.

De nemcsak a bírának, hanem a tanácsuraknak is érteniök kellett a borkérdéshez. Felsőbánya például kimondotta, hogy *senki szenátor nem lehet, amíg csaplárságot nem viselt.* Szeged városa 1724-ben minden tanácsosának egy-egy szabad korcsmát engedett át.

De hát térjünk vissza a bírákra. A borügynek minden gondja elsősorban az ő vállukat nyomta, aztán meg nekik kellett hivatalból legtöbbször és legtöbbször inniök. Az ügynevezett látópohár az ő kezökben forgott legtöbbször s bírságul is ők ittak a szegénységen legtöbbször. De hát mi is volt az a látópoihár? A látó (beiscthauer) valamikor a vizsgálót, a vámvizsgálót stb. jelentette. Tehát egy-

értelmű volt a mai finánc szóval. A határvámoknál (harmincadoknál) hivataloskodó látók tehát épp oly népszerűek voltak, mint manapság a vámőrök vagy vámvizsgálók. A látó szón magát a bírát is értették. Voltak pld. *igaziatok, révlátók* vagy *rév-bírák, határbírák* vagy *határiatok, méneslátók* vagy *ménesbírák, szektátok* vagy *székbírák* stb. A látópohár tehát a bíró uram számára küldött pohár volt (persze nem üresen!) A bírónak ugyanis kötelessége volt a pohárban lévő bort meglátni, helyesebben megvizsgálni. Ez a vizsgálat pedig abból állott, hogy a bíró kiitta a bort s aztán nagybölcsen megszabta, mennyiért árulhatják azt a korcsmákban. A látópohár nagysága vidékek szerint változott. A legtöbb esetben ejteles poharat küldtek a bírónak látásra. Az ejtel valamivel több volt fél-liternél.

Mikoron a városnak avagy a földesúrnak cégerét bevonták s a boros gazdák szabadon árulhatták boraikat, a bíró olykor annyi látópoharat kapott, hogy a sok italtól alig-alig látott. Bár ilyenkor az esküdt bírák is segítettek neki, ezek sem sokáig győzték. Ilyenkor szokták mondani, hogy a bírák uraimék *homályban* (!) vannak.

Ahol bort mértek ki, a látópohár küldése mindenütt kötelező volt. Országos szokás volt ez, melyet mindenütt helyi statútumok szabályoztak. A mármarosí öt városnak 1548. évi statútuma például imígyen szól: valaki bort akar kikezdeni, a kezdés előtt látó pohárban egy ejtel borral és három pénzzel tartozik a bírónak. (Itt tehát a bíró még pénzt is kapott a borkóstolásért.) A bírónak úgy kell a bor árát megállapítania, amint a bornak jó volta, vagy szegény volta mutatja. Ha valaki a bíró híre nélkül kezdené ki borát, a csapját elütik. „És – mondja a statútum –

mikoron az bíró az esküdtekben az záloggal borra küldend, az zálogot csak tizenkét pénzben szabad beinnia, sem többen, sem kevesebben. Az korcsmarostól ha az bíró hitelben bört kívánna, tartozik egy fertállal adni s azzal megemberelni.”¹⁾)

Ilyenformán hangzik az alsólindvai (1558-i), továbbá a mádi és a tokaji statútum is. Az 1565. évben Szigetvárott, a Zrínyi Miklós «lien folytatott vizsgálat alkalmával a városi lakók vallották: „Mikor városi ember bort kezdett, az bírónak egy pohárral vagy egy meszellyel vitt benne, hogy megkóstolja. Azmint az bíró hattá és mint érdemlette, úgy kezdték”. „Az vásárbíró most – vallják tovább – egy átalag borból is egy pintet vészen, ki az király őfelsége városának nagy romlására vagyon.”²⁾) Az ungvári (1593.) szabályzat szerint, aki borát csapra akarja ütni, egy meszely bort tartozik a bírónak küldeni, aki aztán lelkiismerete szerint dönti el, mennyiért árulhatja a tulajdonos. Ugyanitt aki szőlőt vagy házat vett, áldomásban három tál étekkel és egy forint áru borral tartozott a bírónak.

Visk városának régi statútuma szerint ott nemcsak a bírónak, de a két esküdt bírónak is kijárt a látópohár. Az 1641. évi statútum például így szól: Senkinek a bíró híre nélkül korcsomat kezdeni (azaz bort árulni) nem szabad, hanem előbb *látóbort* küldjön a bírónak. A bíró uramnak egy icce, a két esküdtbírónak pedig fél-fél; icce látóbor jár. Aki a bíró híre nélkül bort kezd s rajta érik, a borát a bíró és a tanács a

¹⁾ Corpus statutorum.

²⁾ Köz. pénzügyi levélt. Hung. 14.349. fasc. Examinatio atque conscriptio colonorum universorumque proventuum ad arcem regiam Ziget pertinentium”. 1565.

maga számára foglalja le. Ha a bíró látóborért küld valakihez, s az illető meg nem adja, 60 pénz bírságot fizet. A viski statútum szerint még a lakodalmak borából is kellett a bírónak látópohárt küldeni. Legalább a statútum így szól: „Valaki penig menyegzői lakodalmat szerzend, abból is az látóbort az bírónak megadja és úgy adjon pénzen az vendégeknek bort, az mire az bíró kezdi.”

Különös határozat ez; mert hiszen a bíró a tanácsosaival együtt szintén résztvett a lakodalmakban. Sőt a legtöbbször annyira a bornak ereszkedett, hogy borittában haza sem talált. Ezért mondja a városi statútum ez emberséges ígéket: „mikoron a tanács lakodalomban vagy vendégségben együtt vagyon, az esküdtek hatvan deóár büntetése alatt kötelesek a bírót hazavinni.”

Ezenkívül az esküdteknek még más kötelességük is volt. A város statútuma ugyanis még ezt is mondja: „Ha penig az bíró esküdt bíróját valakihez borért küldi s edényét üresen hozza vissza, hatvan dénár büntetést fizet.”

Lakodalmakban és hivatalos vendégségben a bírák más városokban sem hiányoztak. S ha Isten öfelsége borbéli áldását bőségesen nyújtotta, több karikafa (hordó) bort is elfűrtak s megittak. Ilyenkor járta aztán az *indulópohár* (transitorium) no meg a *társ pohár*. A debreceni statútum szerint társ poharat és *mesterasztalt* senki a maga borából nem adhatott, hanem a város csapszékiből kellett hozatnia. Már Török Bálint idejében s később is Debrecenben a mesterasztalnál a bíró – mint atyacéh-mester – mindig jelen volt. Ilyenkor az *előváshoz köszönő-pohárnak* tíz icce bort adott fel az új mester. Ebédre hét tál éték és köszönő pohárnak (poculum salutatorium) 190 icce bor járt.

Az alföldi városokban az úgynevezett utca-

bírák mikor csutkaföldet, tengeriföldet feldülöztettek s elosztottak, a hivatalos ivás soha el nem maradt. *Utcagyűléskor* a bírák a *tízházgazdákkal* és az *utcadeákkal* a bevett szokás szerint hatvankilenc icce bort fogyasztottak.

Úgy látszik, hogy az általános szokás alól a szolgabírák sem vonták ki magukat. Fehérmegye írja 1710-ben: „szolgabírák falukra kimenvén, a bírákkal és esküdtekkel 50-60 kupa bort is megisznak . . . Szolgabírák a parasztsággal láboslag öszve ne üljenek innya; ebédre és vacsorára egy-egy kupa borral elégedjenek meg.”

Hivatalos borivás folyt akkor is, mikor megkezdődött a *bírák pincejárása*. Ilyenkor hol itt, hol amott, ittak a pincésgazdák rovására büntetéképpen 1-2 icce bort. Aki a szőlőgyepűt és a mesgyét meg nem csináltatta s a vizsgálatkor jelen nem volt, annak rovására a bíró egy-egy icce bort ivott. Porgolát (sövénykerítés) vizsgálásakor is egy-egy icce bort ivott a bíró annak a költségére, akinek porgolátján nyílást talált.

Városaink legtöbbször külön borbírákkal is találkozunk. A borbíroság alacsonyabb tisztség volt. Kassa városa bortiszteknek, Szombathely bormes-tereknek hívta őket; egyébként az egész országban borbíráknak (*judices vinorum*) nevezték.

A szénégetőnek a tőkén a szeme, a borbíráknak a hordókom járt. Az ő birodalmuk a városok és az uraságok szőlői és pincéi voltak. Ők tartották számon, mennyi a bornak *dermája*, hány *karikafa* (hordó) s hány *gönci fal* (tokaji hordó) rejtőzik a pincében. Ők rovatták a hordók abroncsaira, hány köből és hány pint rejlik bennök. A fordult borokból ők csináltattak ecetet, a borseprűt pedig ők árusították. Ha a bor kelendő volt, borbírák uraimék karikafa-számra is áruba bocsátották. Egy szóval sok oly dologhoz kellett érteniök, amiket

nem szoktak csak úgy a mente ujjából kiverni! Nincs tehát mit csodálkoznunk! azon, hogy a városaink számtalanszor hangoztatták a borbírák tisztségének fontosságát. Kassa tanácsa mondja pld. 1697-ben „*Az nemes városnak főbbik kincse és nagyobb rész tárháza az bortisztben vagyon helyeztetve.*” Ezért a fürmeindert vagyis a népszószólót is megtette egyik bortisztnek.

A XVI. s részben még a XVII. században sok helyen a borbírák limitálták a kimérésre szánt borokat is. Ha nem a város csapja járt, mindenki, aki bort akart kimérni, látópocharat küldött a borbírónak. S ez kihörpöntvén a bort, megszabta az árát. Fogaras még 1690-ben is azt rendelte, hogy a borbírák (*judices vinorum*) szabják meg a csapra szánt borok árát s aki drágábban meri adni, 12 ft. birságon marad. Majd minden törvényhatóságunk kimondotta, hogy senki bort nem kezdhet, míg a cégérpénzt a borbíráknak meg nem fizette. Kassa városa volt az első, amely a borok limitálását a bortisztek kezéből kivette s a tanács tagjaira bízta.

A régi városi utasítások kimondják, hogy együgyű, írást nem tudó emberek borbírák nem lehetnek. A borbíróknak tehát oskolokán forgott embereknek kellett lenniök, „*az ki elégséges legyen imígyen hivataljának megfelelni.*” Ha – mondják a régi utasítások – a borbírák a város hasznának elfogói lennének, becsületükből kivettetnek. Egyébként kötelességük a város szőlőit serény tilalombaini tartani, a szokványos mívesekre felügyelni, hogy a szőlők derekasain épüljenek. Szüretkor nekik kellett bort foglalni s borokat vásárolni. Vigyázniok kellett, hogy szüretkor *borszöktetés*³⁾ ne történjék s hogy a tilalmasok föl legyenek csóvázva.

³⁾ Dézsma megfizetése nélkül, aki elvitette borát, az követett el borszöktetést.

Mivel egyik hatóság sem engedte meg, hogy idegen bort csempésszenek a városba, a borbírák dolga volt a borsempészek szemmel tartása. Akit rajtacsíptek, a hordós bora fenekét kivágatták. A zilahi, a krasznai, a tordai, a kolozsvári stb. borbírák utasításai mind előírják, hogy „*az idegen borok a város közönséges piacán kivágattassanak.*” Csak kevés város adta ki azt a végzést, hogy a borbírák az ilyen borokat a városi tanács javára foglalják le.

A legtöbb helyen a hordómérés is a borbírák dolga volt. Még a főuraknál is rendszeren ők végezték ezt. Eszterházy Márfa például 1668-ban meghagyta az udvarbírájának, hogy a hordók mérésére esküdt borbírákat tartson. Némelyik városunkban külön hites hordómérőket (*mensuratores doliorum et potabilium*) tartottak, akik akolófával mérték a hordókat.⁴⁾ A hordómérésnél *emelő pohárra*, fazékra, gyertyára”, csepegésre és seprűre 5-6 iccét mindig leszámítottak. Az emelő pohár természetesen az úgynevezett *bibále*, vagyis a borralaló volt. Kassa városa 1687-ben eltiltotta az emelő poharat s kimondotta, hogy „bortiszt uraimék annyi iccéről adjanak számot, az mennyit az hordó tart és foglal magában s várják bibáléjukat a nemes tanácstól.”

A debreceni borbíráknak 1645. évi utasítása kimondotta, hogy a pincékben lévő borok *töltelékjét* is a borbírák kezelik. A borseprű eladása is az ő dolguk.⁵⁾ Ugyanez a város 1571-ben el-

⁴⁾ Komárom jegyzőkönyvei például számtalanszor szólnak a hordómérőkről, akik városi tisztviselők voltak.

⁵⁾ Városi jkv. 1645.

rendelte, hogy a borbírák csak 3-4 tanácsos jelenlétében vásárolhatnak bort.

Általános szokás volt nálunk, hogy mikoron a város csapja folyt, senkinek sem volt szabad másutt bort inni vagy venni. A borbíráknak kellett az ilyesmire őrködniök.

Ugyancsak ők vigyáztak a cégér nélküli korcsmákra. A pusztákon és egyebütt rejtőzködő kurtakorcsmák különösen sok kárt okozván, ezeknek látogatása tilalmas volt. A csaprugó rideg legények, futott betyárok, akik nem dolgoztak, de folyton ittak, sűrű látogatói voltak a kurtakorcsmáknak. A csikósak is itt itták meg a lóáldomást; a tyúklábjuhászok meg a gulyások itt indítgatták a vendégséget, melynek rendesen az lett a vége, hogy a bevert fejeket boros kenyérrel borogatták.

A kurtakorcsmákban a bormérés tilos volt. Szentes városa írja például: „valaki kurtacsapszék árulásban tapasztaltatik, jószága elvétetik s tilalomrontásért megpálcáztatik. Aki ilyen csapszékben iszik, az is fizesse meg a kárt és megcsapassék.”⁶⁾

Aki valahol *vakbort* árult, 40 frt. büntetést fizetett s aki ilyen bort ivott, 12 frt. bírságon maradott. (1647.)

A XVI. században kezd nálunk terjedni az ügynevezett égett bor. A XVII. században aztán mód nélkül növekszik a különféle pálinka főzése. Az egykorú írások *gurulyka*, *rabasunka*, *kogyi*, *goselka*, *tót pálinka* stb. néven nevezgetik. Mivel ez italok elterjedése a bormérést csökkentette, a pálinkafőzőkre nagy volt a harag. Ezek – írja Kolozsvár tanácsa – Isten bosszúságára vannak, hogy az emberek inkább tobzódhassanak és ré-

⁶⁾ Corpus statutorum.

szegeskedhessenek. Némelyik város tehát megtiltotta a pálinka főzését. Akadtak azonban oly városok is, amelyek maguk építettek pálinkafőzőt s maguk mérték ki az égettort. E városok aztán külön *égettborbíró*t alkalmaztak, akinek ugyanaz volt a kötelessége, mint a borbírónak, csak hogy ő bor helyett pálinkát kóstolgatott.

Mondanunk sem kell, hogy a borbíráknak alantasaik is voltak. Az ő botjuk áta tartoztak mindenütt a csaplárok akik a szorosan vett kimerést végeztek. Akár a város bora járt, akár a szabad bormérés ideje volt, hites csaplárok működtek mindenütt. A kolozsvári (1560. évi) rendtartás mondja: a csaplárok a bíró híre nélkül egy csepp bort sem árulhatnak. Aki a bíró tudta nélkül korcsmálna, a csaplárságból kicsapatik s kalickába tétetik. Ha a csaplár egyiknek a borát alázza s a másikat dicséri, 1 forint bírságot fizet. Ha hibát tesz a korcsmálásban, a kárt ő fizeti. Minden csaplár tartozik öreg kupát (egy pinte-set), mértéket, tölcsért, stb. tartani. S boron ivóknak semmiféle ételt nem adhat.⁷⁾

A debreceni 1645. végzés szerint a csaplár maga méri a hordót. Csuprot, fát, gyertyát a borbíró vegyen neki. A csapszéken lévő töltelék a csaplár gondja. A csaplár heti fizetése 1 forint 25 kr.⁸⁾ A kassai (1683.) rendtartás úgy szól, hogy a csaplárok minden szombaton a piksziseket felhozzák és a bortiszt uraimék jelenlétében az elkelt bor árát beszolgáltatják. A bibále nem jár nekik.

Meg kell említenünk, hogy szabad bormérés-

⁷⁾ Corpus statutorum.

⁸⁾ Debrecen város jegyzőkönyve 444. lóp, 1645 január 2. De cauponibus tales amplissimus senatus posuit conditiones. A rendelet hat pontból áll.

kor is minden borgazda részére a városi magisztrátus adott hites csaplárt. Debrecen város levéltára megőrizte a csaplárok esküjét. Ebben a többi közt ezeket is olvashatjuk: „Mi az tiszteletes tanácstól választott borbírák az csaplárságnak tisztire állattunk téged . . . abban az csaplárságnak tisztiben az te teljes erőd és tehetséged szerint híven, igazán eljársz mind az városnak, mind az boradó embereknek igaz lesz, igaz pinttel, iccével, meszellyel és kántliával mérsz. Az bort olyan tisztán adod ki, az mint kezeden adjuk. Az mit az város borából megiszol, azt megfizeted és az város perselyében beteszed.”⁹⁾

Úgy látszik, hogy a csaplárok e bölcs regulákat nem mindég tartották meg. Kassa tanácsa írja például: „Nagy panasszal h allia az község, hogy az bortisztek csaplárosi maguk hasznát keresvén, igaz iccével nem mérnek s úgy fizetnek maguknak, ahogy kedvük tartja”.

A csaplárok mentségére meg kell említenünk, hogy a mértékek gyakran váltakoztak. Ha például az Isten a bornak bő áldását adta, akkor a városok a bevett szokás szerint kimondották, hogy az icce *megnagyobbítatik*. örültek is ilyenkor a borivók!

A csaplárokon kívül a borbírák botja alá tartoztak a *korcsolyások*, akik a hordókat a pincébe bocsátották vagy onnét felvonták, továbbá a hites *borfeltöltők*, aztán a *borkötők*, vagyis a kádárságbeli emberek. A borbírák gondia volt, hogy a borkötők az alföldi fára (t. i. hordóra) ne hat, hanem tizennyolc abroncsot üssenek s az ó-hordókat idejében fölbarkázzák és megkössék.

Úgy a korcsolyásokra, mint a borfeltöltőkre

⁹⁾ Ugyanott.

állandó volt a panasz a „*nagy boritalnak miatta*”. Ebben a vétekben a borbírák is gyakran leiedzettek s ilyenkor a tisztükről is megfélekedtek. Ezért mondták ki rájuk, hogy a maga hivatalát tunyán követő borbírónak a tunyasága miatt történt kárt meg kell fizetnie.

A borfeltöltőkről (impleturásokról) Thököly fejedelem írta volt: „Némelyik annyira nagyon még a munka elvégződése előtt is, hogy az pince ajtaján alig lát kimenni, vagy a nagy tágas kapun is alig tud kitérni a köntöse alatt lévő jól felserdült butykossal, annyira tántorog az ina miatt . . . Tisztjeink jól szoktak pincélni. Az mi jó boraink szegényekké változván, az ő állott boruk pedig jóízűvé lett.”

A borbíráknak, a borfeltöltőknek stb. nem vehetjük rossz néven, hogy a borszívó szívárványt (hébert) gyakorlatossággal bocsátották a más hordójába. Hiszen oly csekély fizetésük volt, hogy abból meg nem élhettek. Szegeden például 1724-ben a borbíráknak fejenként évi 30 forint volt a fizetésük, holott a hóhérnak ugyanitt ötször akkora volt a járandósága.

XXII.

KASSA ELFOGLALÁSA 1682-BEN

Kassa elfoglalása 1682-ben

A kurucvilág napja épp a delelőjén állott, mikor a kincses Kassa úgyszólván mindem vérontás nélkül Thököly Imre fejedelem kezére került. Felső-Magyarország e fővárosának és némettel megrakott várának elfoglalása a kurucok legnagyobb sikere volt. Futó szabásban terjedt el ez esemény híre s az emberek itthon és külföldön nekieresztették magukat a tanakodásnak. S amíg Bécsben végre megérezték, hogy körmükre égett a gyertya, addig itthon megpezdült a vér mindenki-ben. A nem várt siker ugyanis lelket adott a csüggedőkbe, megbátorította az ingadozókat, s megint-gatta azokat, akik eddig Lipót császár mellett ki-tartottak. Nem is csoda. Szó a mi szó, bizony nagy csorba esek a labancok hírére és nevére. Akadt is elég jóra-avaló kuruc, aki – lárváim, mennyire meg~bontakozott a német lérszája – már hüvelyezgetni kezdé a szabad Magyarország jövőjét.

Sajnos, ez álmok csak álmok maradtak. A kurucvilág delelőnapja hamar hanyatlóra fordult. S Kassa elfoglalásán hiába vettek vérszemet a mieink, bizony csak rövid ideig maradhattak *SÚS* uraságában! Maga az érdekes esemény azonban még sokáig foglalkoztatta az embereket. Nem is csoda. Hiszen még Bécsben sem tudták kisütni, micsoda fortély esett a kassai németeken, hogy oly könnyen elfütyentették a szerelmesjüket! Aztán itthon is akadt elég kíváncsi, aki vágyva várta tudni, mint tették ki Kassáról a labancok rokkáját.

A magyar történetírókat is üzvéen a kíváncsi-ság, rajta voltak, hogy levéltári emlékek segítségével kellően megvilágítsák Kassa elfoglalását. Ez igyekezetük azonban meddő maradt. A Szirmay-féle szükszavú jelentéseken és Fa igei Péter levelén kívül ugyanis más megbízható adat nem állott a rendelkezésükre. Szirmay és Faigel pedig csak azt vetették papírra, amit a városon kívül láttak. Hogy bent a megszállott városban mi történt, s mi kény-szerítette a német őrséget a megadásra, arról egyi-kük sem ejt szót. Emellett a Szirmay-féle jelentés hibás állítások nélkül sem szükölködik. Ideje tehát, hogy *Thavonath Albert Lajos* ismeretlen jelentése és egyéb hivatalos írások alapján elmondjuk, mi történt a megszállott városban, s ml módodom esett meg a földadás?

A kurucok és a labancok közt lévő fegyver-szünet 1682 június 20-án lejárván, mindkét részről kísérlet történt a fegyverszünet meghosz-szabbítására. A császáriak nevében az alkudozást *Sapanora* báró alezredes folytatta. Az egyezséget félig-meddig nyélbe is ütötték, de Thököly mást gondolván, az alkudozást hirtelen megszakította, ökgyelme ekkor a Kassától három órányira fekvő *Szilvásújfalu* táján táborozott s éppenséggel nem titkolta, hogy Kassát akarja megszállni. Sapanora báró visszatérvén Kassára, az övéinek azonnal je-lentette, hogy a kurucok a város mellett lévő cita-dellát akarják megkísérelni. E citadella vagy vár-kastély felől – Thaly Kálmán szerint – Szirmay adott volna Thökölynek felvilágosítást. A kassai német jelentések ellenben *Krueg nevű német had-nagyot* gyanúsítják ezzel. Krueg hadnagy mint tús tartózkodott Thököly táborában s jól ismervén a kassai erősítéseket, alapos fölvilágosítással szol-gálhatott. A Thököly táborából jövő Sapanora állítása szerint *Krueg hadnagy a citadella meg-*

szállását megelőző éjjelen is három óra hosszáig tanácskozott Thökölyvel.¹⁾

Július hó 19-én» d. u. 4 órakor Sapanora báró Scherfenberg gróffal, Hörman generális-hadbíróval, egy hadnaggyal és negyven huszárral Szilvásujfalu közelébe ment, hogy Thököly táborát kikémlelje. A kirándulás baj nélkül megesett. Sapanora a kurucok hadát igen nagynak és erősnek találta. Aznap este *Lamb*, Kassa parancsnoka, Sapanora báró, Thavonath és *Guadagni* kapitány tanácsot ültek. Arról esett szó, kit helyezzenek a fenyegetett citadellába? *Lamb* parancsnok nem nagy jelentőséget tulajdonítván a citadellának, egy közönséges zászlótartóra bízta azt. Sapanora nem hagyta szó nélkül ezt a könnyelműséget. Követelte, hogy legalább egy kapitányt vessenek a citadellába. *Lamb* parancsnok azonban megmaradt elhatározása mellett. Ez éjjel – kiáltá erre Thavonath – aligha aluszunk nyugodtan.

Amíg bent a városban ilyen gyarló intézkedést tettek a veszedelem elhárítására, addig a kurucok ugyancsak reákeltek a dologra! Molnárokkal hosszú ostromlajtorjákat faragtattak s jól fölövezvén magukat a harcra, megindultak a citadella felé. Sötét éj volt. A városban a nép aludt mint a tej. Csak a virrasztók ödöngtek imitt-amott. Egyszerre a citadella vízárkában nagy locsi-pocsi kezd lenni. A kuruc talpasok (gyalogos hajdúk) gázolják a vizet. Néhány pillámát s az ostromlajtorják már a falaknak támatsztvák és a talpasok rohannak fölfelé.

Thavonath jelentése szerint éjjel tizenkét óra-

¹⁾ Közös pénzügyi levéltár, Hungarica, 1682 október 27. Relation über die Eroberung der Stadt Kaschau von Herrn Ludvig Thavonath aufgesetzt. (E terjedelmes jelentés, mely a megszállott Kassa városában írott, eddig kiadatlan.)

kor hallatszott az első lövés a citadellából. Lamb parancsnok a lövésre azonnal fölkel s lóhalálában riadót fúvatott. Thavonath érkezett elsőnek a citadellához s még látta, amint a két fél a *Gotts-Acker* bástyánál nagy kiabálás között egymásra lövöldöz. Ezalatt a város őrsége a *Paradeplatz*-on összegyűlvén, jórésze az alsó kapu felé rohant, hogy a citadella segítségére legyenek. De mire a katonák a kapuhoz értek, a harci zaj már elült. Vége mindennek – kiálták a megriadt katonák – oda van a citadella! S úgy is volt. A talpasok a maroknyi német őrséggel hamarosan elbántak. Aztán fölhangzott a citadellában a tárogatósíp szava, pergett a dob s a csendes éjben városszerte hallható volt a győztes hajdúk félelmes hujjogatása. Ugyancsak vígan vannak odaát – kiáltá Thavonath. – Közbe-közbe a kurucok a város felé lövöldöztek, de a lövések miánsenkiben sem esett kár. Egyszerre a város felől lévő kapu táján recsegés és ropogás hallik. Hanyatthomlok rohannak oda a német katonák, s még idejében eltorlaszolják. Nagyobb baj aztán ez éjjel nem történt.²⁾

A kassai citadella ily módon esett július 20-án éjjel Thököly kezére. Bár e teljesen különálló erősség elfoglalása inkább kellemetlenséget, mint veszedelmet hozott a kassaiakra, a városi polgárság mégis igen megrémült. Mindenki látta, hogy a város védelme tehetetlen ember kezén van. Nem csoda hát, hogy a jó kassaiakat a félsz kergette s fejükvesztetten szaladgáltak. Kora reggel (július 21-én) az egi püspök, a káptalan tagjai, a jászói prépost, Kálmáncsay vicispán, meg a városi főbíró

²⁾ A felső külvárosban két helyen tűz ütött ki. Én – írja Thavonath – oda lovagoltam. Ott találtam a városi bírót. Kértem tőle, mit csinál? Azt felelé, hogy a polgárságot ébreszti az oltás munkájára.

a nemesekkel tanácsot ültek. Megjelent az ülésen Thavonath uram is s mindent elkövetett, hogy a megszeppent urakba lelket adjon. A citadella elfoglalása – monda Thavonath – nem valami nagy, dolog. Aggodalomra nincs semmi okunk. A kamara jelentése szerint segítség már útban van s így nincs mitől tartanunk.

Az urak erre megkérték Thavonathot, követelem Lamb kommandánstól fölvilágosítást, bízike az erejében s el van-e szánva a védelemre?³⁾ Thavonath egy kanonokot és egy nemes embert küldött Lamhhoz. A kommandáns ünnepélyesen kijelenté, hogy ő mindenre kész, s utolsó csöpp véréig védeni fogja a várost. Az urak tudta nélkül az elenséggel nem tárgyal.

A kommandáns e kijelentése lelket adott a csüggedőkbe. A tisztas gyülekezet megfogadta, hogy helyt áll magáért s halálig védi a várost. S hogy a szót tett kövesse, azonnal megkezdtek a tüzelést a citadellára., Úgy hébe-korba a kurucok is feleltek a lövésekre, de gyarló lövészerszámaikkal semmi kárt nem tehettek.

Aznap reggelén Krueg hadnagy is bejött a kurucok táborából. Úgy látszik, hogy ökigyelmét csak a városiak ijesztgetésére bocsátották be a kurucok. Krueg hadnagy ugyanis elmondá, hogy Thököly hada mód nélkül erős, holott a kassai őrség csak hétszáz ember. Igaz ugyan, hogy polgári őrség is van de ebben bízni nem lehet. Thököly – monda Krueg hadnagy – a *Muszka-bástyánál* intéz támadást a város ellen.

Bár Krueg jelentése nem valami biztató volt, azért a várt támadás ellen minden intézkedést megtettek. A kapukat megerősítették, az őrséget a veszélyeztetett helyekre állították s a gyöngébb

³⁾ „Ob er resolvirt seie sich zu wöhren.”

pontokat lóhalálában erősítették. Mikor az idő estvéhez közeledett, a kapun kívül trombitaszó hangzott. Thököly követé állott kívül és bebocsátását kérte. A bejáró kiskaput fölnyitván, a követet bekötött szemmel bebocsátották. Két levelet hozott; az egyik a kommandánsnak szólt, a másik a polgároknak. A kommandáns összehíván a bírakat, a nemeseket, a püspököt, a káptalan tagjait és a tiszteket. Thököly levelét fölolvastatta. Thököly a város feladását sürgette. A török sereg – ír – már útban van, s ha megérkezik, ő megniem akadályozhatja a város megsemmisítését.

A következő nap reggelén aztán a városi lakossághoz intézett levelet is fölolvasták. A gyülekezet nagy aggodalommal hallgatá a fenyegető sorokat. A jelenlévőkön meglátszott, hogy az előtte való napon megfogadott élet-halál harcra egyikük sem gondol komolyan. Thavonath ismét biztatni kezdé a csüggedt testületet, mire aztán elhatározták, hogy válaszolni fognak Thökölynek. A levelet meg is írták. Azt izenték benne Thökölynek, hogy a várost nem adhatják föl, mert nem az övék a hatalom, hanem a kommandánsé. Aztán arra kérték a kuruc fejedelmet, hogy Zrínyi gróf megérkezéséig ne lövessen a templomra, *melyet eddig minden ellenség megkímélt.*

Lamb kommandáns is felelt Thökölynek. Megírta neki, hogy nem ijed meg tőle. Olyan ereje van, hogy nagyobb ellenséggel is szembeszállhat. Eszébe sem jut a várost feladnia! E két levelet egy dobossal küldték ki a kuruc táborba.

Thököly azonnal választ tett a levelekre. Újra sürgette a város feladását. Fele sem okosság a jó alkalmat elszalasztaniok – ír – mert ha a török sereg megérkezik, a város népét mind kardra hányja. Az ártatlanok vére tehát azok fejére száll, akik a megadást ellenzik.

E levél a város bölcs vezetőit, különösen az egyházi rendűeket nagyon megszeppentette. Bár a töröknek még híre sem volt, aggódni kezdtek. Aznap éjjel a kamarai hajdúk, a diákok és a konstáblerek (ilyenek is voltak már) még az őrségen virrasztottak ugyan, de már kora reggel a városháza felé tolultak, ahol a püspök a papokkal és a városi urakkal tanácskozott. Mikor javában ontották a szót, ágyúgolyóbis röpült a városházába. Még csak ez kellett az amúgy is megijedt gyülekezetnek! Sietve szaladtak az udvarra, ahol parázs verekedés folyt a nemesek és a polgárok között. Ez utóbbiak ugyanis zokon vették a nemesektől, hogy ilyen veszélyes időben fegyver nélkül járnak s megtámadták őket. A püspök nagynehezen lecsillapítván a harcias feleket, folytatta a tanácskozást. Sok szó esett a közeledő veszedelemről. Ki így, ki amúgy beszélt. Látszott, hogy összeveszett vármegye az egész gyülekezet, melynek bolond az ispánja. A sok szóbeszéd után végre is abban egyeztek meg, hogy kapitulálni fognak. A határozatot papírra vetették és a város nevében egy kanonokkal, egy nemes emberrel, meg egy polgárral elküldték a kommandánsnak. Egyezkedjék a feladás dolgában Thökölyvel – írták a határozatban – mert a város gyöngé, a katonaság kevés s tűzveszedelem is fenyegeti őket.

Lamb kommandáns nem vállalta a megbízatást. A küldötteknek kijelenté, hogy ő utolsó csöpp véréig védelmezi a várost. Erre a papok az urakkal és a polgárokkal együtt az egész város nevében levelet írtak Thökölynak a földadás ügyében. Lamb kommandáns azonban nem bocsátotta ki a levélvivőt. Mire a polgárok azzal feleltek, hogy ők többé nem öröknek. Védje a várost maga a kommandáns, ha tudja.

Estére kelve mégis mást gondoltak s mintegy kétszáz fegyveres polgár a falakon és a bástyákon virrasztott.

Július hó 24-én a városiak megint gyűlést tartottak. Ez alkalommal Jalkóczy nagyprépost, a városi főbíró, meg Kálmáncsay alispán lelkes beszédére a lakosság beadta a derekát s megnyugodott abban, hogy a katonasággal együtt neki is szembe kell szállni az ellenséggel. És e naptól fogva a város átadásáig (augusztus 15-éig) a polgárok és a diákok a katonákkal együtt virrasztottak és örködtek. Ez idő alatt a kölcsönös ágyúzás mindennap megismétlődött, anélkül, hogy valamelyik félben kárt tett volna. Közben Thököly több levelet küldött a városba, de mindannyit választétel nélkül visszaküldték neki. A városiaknak illetően bátorsága azonban csak addig tartott, amíg a falakról a szállongó török csapatok közeledését észre nem vették. Először az egri pasa érkezett meg hatszáz jó vitézével. A pasa azonnal követet bocsátott a városba s magyarul írt levélben figyelmezteté a lakosságot, hogy mi vár rá, ha a várost meg nem adja. Nem sokkal a török követ érkezése után a kanunál megint trombitaszó hangzott. Thököly követe – egy jászói pap – kért bebocsáttatást, ő is előadta, hogy Ónod már elesett s hogy a nagy török sereg már Miskolcnál szállong. Ideié hát, hogy a kassaiak gondolkodának a sorsuk fölött.

Augusztus hó 13-án reggel a törökök három mozsárágyút vittek a citadellába s bombázni kezdték a város falait. Aznap délutáni érkezt meg a budai vezérbasa az egész hadával. A citadellától a Parcáig ütött tábort s a magyar hadakat hátrább helyeztette. Még e délután török és magyar trombitást bocsátott a vezérpasa a városba. A trombitások átadták a pasa levelét. A

levél törökül szólott, de magyar mása is mellékelve volt. A vezérpasa megírta a kassaiaknak, hogy neki Thökölyt installálnia kell a magyar királyságba. Ezért szállt táborba. Ha a kassaiak meg nem adják neki a várost, minden élő lelket koncra hányat.

Aznap éjjelén a törökök táborot tettek-vetettek s lődözték a várost. A falakról nemcsak a seregek mozdulatait lehetett látni, de a török aknaások munkáját is. Mindez a városiak aggodalmát és félelmét óráról-órára növelte. Úgy látszik, hogy maga a kommandáns is megszeppent, mert reggel megengedte a polgárságnak, hogy alkudozás céljából két embert bocsásson Thökölyhez. A megye részéről Bakay uram, a városi rendből pedig Jászay tanácsos indult a kuruc táborba. A vezérpasához vezették őket. Ott találták Thököly fejedelmet is, aki kétórai időt adott nekik a megadásra. Most már – monda a fejedelem – nem segíthetek rajtatok, mert a vezérpasa maga fog operálni.

A városi követek kérésére Thököly mégis hajlott és *Szirmay* Andrást, *Faigel* Pétert, *Semsey* Pált és *Hamvayt* küldé a városba, hogy az átadás ügyében tanácsot üljenek. A kassaiak viszont *Ochs* hadnagyot küldték túsul Thököly táborába, több előkelő polgárral egyetemben.

Szirmay és társai *Holló Zsigmond* házában tanyát ütven, megkezdé a városiakkal és *Lamb* kommandánssal a tanácskozást. Ez utóbbi gyármoltalan ember lévén, azt sem tudta, mit kék mivelnie. Ilyen módon a tárgyalás és a cselekvés egészen a városiak kezére került. Ezek aztán fűrták-faragták a magok dolgát, ahogy tudták. Augusztus 15-én a kommandáns a városiak sürgetésére összehívta a tisztjeit s minden századból egy őrmestert, káplárt, tizedest és két köz-

katonát csapván hozzájok, föltárta előttük a helyzet mivoltát. Az őrség tisztjei erre kijelentették, hogy a városiak nélkül Kassát meg nem védhetik, ezért nincs más hátra, mint Thökölyvel alkudniok. Azonnal pennára vették a megadás föltételeit. Eszerint Thökölytől azt kívánták, hogy a német őrség eresztett zászlókkal, fegyveresen elvonulhasson, hogy mindenki szabadon mehessen oda, ahová kedve tartja, hogy az irattárt és az élést magukkal vihessék s végül hogy a vallási viszonyokat Thököly megbolygatni ne engedje. A megadási pontokat Jalkóczy nagyprépost és az alispán vitték Thököly szine elé. A kuruc fejedelem ridegen fogadá a követeket. Az alkudozásra – monda nekik – már nincs idő! A német katonák tegyék le a fegyvert ő gondoskodni fog, hogy senkinek se essék bántódása.

Ezalatt a városiak a városházán ismét tanácsot ültek. A polgárok Guadagni kapitányt erővel becipelték az ülésterembe. A német katonák közül is odament vagy száz muskétás, a jó Istenre bízván a falak őrizését. A gyűlésen rettenetes zshivaj támadt. A kétségbeesett városiak a bőrüket féltvén, nagy lármával követelték a város föladását. Ha a kommandáns semmit sem tesz – kiálták – nekünk kell cselekednünk. Erre kirohantak az ülésteremből; a főváltára szaladtak s onnét a katonákat erővel elkergették. A két eltorlaszolt kapunál 300–300 német örködvén, a katonasággal itt nem boldogultak. Különben is Thavonathnak sikerült őket lecsillapítania. A gyámoltalan kommandáns a nagy zavarban beleegyezett, hogy a várost megadják. A követek épp indulófélben voltak Thökölyhez, mikor a nagyprépost és Jánoky a kuruc táborból visszaérkeztek. Ezek Thököly nevében felszólították a kommandánst, hogy adja meg magát. Az össze-

gyűlt német helyőrségnek pedig kijelentették, hogy akik távozni akarnak, szabadon mehetnek; akik pedig Thököly zászlója alá kíváncznak, álljanak félre. *E szóra a német őrségnek több mint,fele félreállt, jelezvén ezzel, hogy Thökölynek kíván szolgálni.* Erre kinyitották a kapukat. Azonnal néhány zászlóalja talpas vonult a városba.⁴⁾ Majd maga a „kuruc király” jött néhány török fővitézzel és a német testőrségével. A fejedelem a generalátus házába szállott s ott fogadta a kassai kommandánst és a német tiszteket. Megígérte nekik, hogy illő convoy-val biztos helyre kísérteti őket.

Amíg Thököly a német tisztekkel beszélgetett, kunt a talpasok hirtelen megeresztett zászlókkal a német katonákra rohantak. Óriási láрма és verekedés támad. Thököly és kísérete az ablakhoz rohan s szóval nem boldogulván, a talpasok közé ment s nagynehezen csöndességre hozta őket. E támadásnak igen fura oka volt. A torony alján néhány hordó puskapor állott. A talpasok ezt megtalálván, lódingjaikat és tarisznyájukat kezdték vele tömögetni. Az egyik kuruc pipájából szikra esvén a porra, az egész fölrobbant és tizenkét talpast megölt. A többiek azt hívének, hogy a németek aknát robbantottak reájuk, megtámadták őket. Amint azonban a való kitudódott, még a talpasok is megbékéltek.

Aznap estéjén (15-én), mikor a holdvilág fölkelte, kinyitották a szobát, ahol a német tisztikart eddig zárva tartották. Aztán Thököly huszárjai elkísérték őket. Engem – írja Thavonath – Szirmay fogadott a sátrába és elhalmozott minden jóval. Reggel pedig *Kormos* nevű kuruc

⁴⁾ A szemtanú Thavonath írja: „und marschiereten dabeí alsobaldten etliche Fahne Talpatschen ein”.

hadnagy száz lóval Makovicára kísért. Amint indulófélben voltunk, – mondja Thavonath – láttuk a papok kivonulását is Kassából. Egy csoportban huszonzét jezsuita pátert olvastunk meg. Gyalog cammogtak a szegények; csak a rektoruk kocogott előttük holmi vízhordó gebén.

A kurucok Kassán bőséges zsákmányhoz jutottak. Hiszen a németek csupán gabonában hétezer köbölnél többet hagytak hátra. A kuntáborozó törökök azonban részt követeltek a zsákmányból. Maga a vezérpasa tizenkét szép kassai lányt és tizenkét asszonyt kívánt magának. Thököly azonban kijelenté neki, hogy egyet sem ad, még ha bilincsbe vereti is őt. A vezérpasa aztán megelégedett a kassaiakra vetett sarccal is.

Bécsben még Kassa elestéről mit sem tudtak, mikor aug. 19-én Kollonits Lipót püspök hosszú fölterjesztésben immár másodszor sürgette Kassa megsegítését. Első ízben (aug. 5-én) azt ajánlotta volt, hogy hatezer embert küldjenek Kassára. Ez a sereg 14 nap alatt odaérhet. E javaslatára azonban azt felelték, hogy az élelemhiány miatt ez lehetetlenség. Kollonits most (aug. 19-én) kifejté, hogy ha az ellenségnek sikerül Kassát elfoglalnia, egész felső Magyarország elvész. Nagy lévén a veszedelem, nem a nehézségekre kell gondolni, hanem a veszedelem elhárítására. Én – írja a püspök – idejében ajánltam, hogy egy merész és igazi katona Kassára és Szathmár várába 500-500 embert vessen, de nem hallgattak rám!⁵⁾

Mikor Kassa elfoglalása Bécsben is ismertté lett, a haditanács meghagyta Thavonath bárónak, hogy hűségesen írja le mindazt, amit Kassa megszállása alatt és után a városban tapasztalt.

⁵⁾ Ugyanott 1682 augusztus 19.

Thavonath e parancsnak engedelmeskedett és szeptember hó 23-án benyújtá jelentését.⁶⁾

⁶⁾ Ugyanott. Dem kaiserlichen Hofkriegsrath würdt des Herrn Ludvig Albert Thavonath eingegebene Relation der Stadt Kaschau Übergabe betreff endt in Abschrift comimunicirt (1682 szeptember 23.)

XXIII.

AZ UTOLSÓ SZÉCHY

Az utolsó Széchy

Magyar ember szemében elmekínzó tudomány az I. Lipót korával való foglalkozás. Nemzetünk sok nehéz időt átélt, de annyit sohasem kellett szenvednie és túrnie, mint I. Lipót korában. Csak a kutatók tudják, hány száz és száz pör porladozik még levéltárainkban, miket ártatlan véreink ellen támasztottak. Csak ezek ismerik azokat az égbekiáltó elkobzásokat, jogfosztásokat s rablásokat, mikkel a vagyonosabb családainkat koldusbotra juttatták. Az udvari kamara és a haditanács politikai vétség címen indítá ugyan a pörököt, de eljárásuk nem volt egyéb, mint hadjárat a magyar vagyon ellen! Nem a Nádasdyak, a Zrínyiek, a Frangepámok vére kellett nékiek, hanem ...nagy vagyonuk, ősi kincseik.

A magyar vagyon ellen indított hadjáratban magyar kamara hűséges szövetségese volt a bécsi kormányzéseknek. Szajkó módjára pettyegte azt, amit a bécsi kormányzések kívántak. Igazában nem is volt magyar kamara; mert akárhányszor megesett, hogy tisztviselői között csak egyetlen magyar akadt, s az is csak olyan vízel-méjü ember volt, aki még szólni sem mert. A hatalom ülven az igazság székében, falnak vihette a bús fejét, akit a kormányzések táncra fogtak.

És vakon vittek vesztére mindenkit s gyanú alá vettek mindenkit. Felnyomozták az adományleveleket; kitapogatták a végrendeleteket s mindent érvénytelennek nyilvánítottak. A lefoglalt magyar birtokokat idegen kézre bocsátották, az ősi magyar kincseket pedig vitest vitték Bécsbe, hogy ott kótyavetyére hányassák. *Hatalmas köte-*

tekét lehetne összeírni arról, ami imigyen ránk nézve örökre elveszett!

Hogy a nagybirtokok idegen kézre jutottak, szintén veszteség volt; azonban ezeket még visszaszerezhettük. De régi családi kincseink, képeink és könyveink, miket törzsökös famíliáink századokon át gyűjtöttek, örökre elvesztek. Ki tudná megmondani, hány magyar kézirat, ősnyomtatvány s unikum került imigyen a papírmalomba? A Thököly grófkisasszonyok magyar könyvtárát például nyitott kocsikon vitték Árvából Bécsbe, s mire a szekerek odaértek, a könyvek mind eláztak. A kivégzett Nádasdy gyönyörű könyvtára a kamara pincéjébe került, ahol az egerek és a gombák pusztították. A Széchyek pompás könyvtára, amelyben ígém sok Zrínyi-féle kézirat is volt, hasonló sorsra jutott. A kivégzett Zrínyi Péter kastélyaiból nemcsak a márványszobrokat, de még a márványpadlózatot is elvitték. S hogy a szállítás könnyebben menjen, a szobrokat összetörték!

S így folyt ez állandóan a kuruc-labanc világban. Teli pofával kiáltották a magyarra a rebeliséget és szegény nemzetünk évtizedeken, át nem talált pihenést üldözőinek igája ellen. Úgy látszott, addig nem is hagynak békét, míg testigleikig mindenünk oda nem veszett . . .

Tudott dolog, hogy a Széchy-család törzsökös famíliáink között mindig az elsők között szerepelt. Sok jeles fiat adott a hazának, sok hű honleányt nevelt az országnak. Zrínyi Miklósnak (a költőnek) édesanyja is Széchy-leány volt. A XVII. század derekán a Széchy-családnak feje Széchy Dénes volt. Dúsgazdag, mindent ízében magyar és művelt főúr hírében állott. Az Isten sok jeles szolgálával, sok nevedő ifjúval és leánnyal ékesítette meg várait.

Jómagának három fia: Péter, György és Gáspár, valamint két leánya: Mária Margit és Juliámmá volt. Gyermekait nagy gonddal neveltette. A fiúk az olaszországi egyetemeken is jártak. A leányok közül Mária Margit Sennyey Ferenchez, Juliánná pedig Kéry Ferenc grófhhoz ment nőül. A fiúk a hadi pályán tüntették ki magukat. Gáspár résztvett a Wesselényi-féle szövetkezésben s Zrínyivel és Nádasdyval együtt elfogták. De mivel a kamara nagy összeggel tartozott neki, s mivel azonfelül György úr még 15.000 forintot fizetett a kasmarának, a király megkegyelmezett neki. Természetesein minden követeléséről le kellett mondanania.¹⁾

A legidősebb fiú: Péter, mint főkapitány a kuruc-labanc világban hű maradt ugyan a királyához, de mikor a felkelők falvait fölégetéssel fenyegették, kényszerűségből hozzájuk állott. Azonban a veszedelem elmúltával ismét hűségesküt tett királyának.²⁾ Pörre így nem is került a dolog. A károlyvárosi generális ezzel mit sem

¹⁾ Közös pénzügyi levéltár. Hung. Denkbuch 429. kötet, 222. lap. 1672 augusztus 15. Itt van az egyességlevél, mely szerint György úr ugyancsak drágán vásárolta meg szabadságát.

²⁾ Széchy Péternek nagy udvartartása volt. Familiaris-ai voltak halálakor: Kerkápolyi Károly, aki egyúttal titkára is volt, Szilágyi György, Mócs Ádám, Somogyi Mátyás, Kovách Mihály, Horváth Gáspár, Királyi Ferenc, Káldy Ferenc, Polányi Imre, Polányi Boldizsár, Győrfiy Mihály, Káldy Ambrus, Nagy János, Horváth Benedek, Magyar Péter, Gombosy Márton, Kikóy Tamás, Kellemezc István. Volt még ezeken kívül nyolc étkefogója, öt trombitása, két szakácsa stb. (Ugyanott Hung. 14.639. fasc. 1685. Series aulae familiarium et servorum illustrissimi condam coraitis Petri Széchy.)

törődven, katonáival teljesen kifosztotta Széchy Péter felsőlindvai és szécsiszigeti kastélyait. A Széchy-család ősi kincseit és értékes ingóságait mind elvitte. Egyik kapitánya: Jankó vies Ferenc nem találván már egyéb elvinni való a Széchyeknek nagyszerű könyvtárát rakatta szekekre s vitte zsákmányul. Történt ez 1683-ban.³⁾ Vagyis akkor, mikor a király kegyelméről biztosította Széchy Pétert.

Ez időben Széchy Péter már egyedül élt fivéréi közül. Mint főkapitány a saját hadi népével és a megyei bandériummal a nádorispán seregében küzdött a törökök ellen. Az 1684. év őszén a táborban megbetegedvén, Bécsbe vitette magát, ahol október hó 3-án önfeláldozó nővérének: Kéry grófnőnek karjai közt kilehelte lelkét. Erről a nővéréről (Juliannáról) Széchy Péter maga írja utolsó intézkedésében, hogy önfeláldozóan ápolta őt s a testvéri szeretetnek és ragaszkodásnak megkapó példáját mutatta volt. Széchy Péter Gubasóczy püspök és kancellár előtt irattá meg testamentumát. Ezt azután Lipót király is megerősítette.⁴⁾ Széchy a végrendeletében meghagyta, hogy minden pompa nélkül temessék őt a felsőlindvai családi sírboltba. Birtokai közül a kőszegi uradalmat nővérének: Kéry Ferencnének hagyta. A muraszombati, szécsiszigeti, felsőlindvai stb. jószágok pedig két nővére közt egyenlően kívánta felosztani. Nagyobb összeget hagyott a kőszegi jezsuitáknak,⁵⁾ a nagyszombati

³⁾ Közös pénzügyi levélt. Hungarica, 1683. Széchy Péter jelentése.

⁴⁾ Ugyanott, 14.638. fasc. 1684 október.

⁵⁾ A jezsuitáknak 1000 tallért, a franciskánusoknak 500 frtot, a szegényeknek 400 frtot, Kerkápoly István titkárának 300, Simonyi Jánosnak 300, Berke Péternek 200 stb. hagyott a teljes fizetésükön kívül.

franciskánusoknak, a szegényeknek, Kerkápoly István titkárának, Tulok Ferenc kamarásának, Simonyi János jószágigazgatójának, familiare-seinek és szolgáinak.

Széchy Péter nyugodtan hunyta be szemét; mert végső intézkedését, valamint előzőleg a női ág örökösödését *a király több ízben megerősítette*. A főörökös: Kéry grófné azonban ismervén az idők járását, bátyja holttestét ingóságaival együtt Bécsből titokban a kőszegi várba vitte.

Az udvari kamara, alighogy megtudta Széchy Péter halálát, azonnal biztosokat küldött a hagyaték lefoglalására. Szerinte Széchy-család kihalván, minden ingósága és ingatlan vagyona a fiskusra szállott. A magyar kamara természetesen egy követ fujt az udvari kamarával. Bár ez a kamara is jól tudta, hogy a király több ízben megerősítette a női ág örökösödését s tudta azt is, hogy a király a végrendeletet is megerősítette, mégis ilyeneket merészelt írni: Széchy rebelis volt, azután a női ág beiktatása nem történt meg. Azok között, akik mint rebellisek kegyelmet kaptak, Széchy névleg nem szerepelt stb.⁶⁾ Ezeket a hitvány ügyvédi fogásokat Simoncsics Horváth János, a királyi ügyek igazgatója ugyan megcáfolta, de azért az udvari és a magyar kamara nem engedé ki karmai közül a Széchy-hagyatékot.⁷⁾

⁶⁾ Közös pénzügyi levélt. Hung. 14.638. fasc. 1684 november 11. és november 20-i felterjesztése. Csupa hamis és értéktelen kifogásokat sorol fel itt a magyar kamara.

⁷⁾ Ugyanott. Simoncsics Horváth János írja: „Clarum esse, ideoque minus disputabüem literarum s. olim Ferdinandi III. foelicis reminiscentiae donationalem familiae Szechyanae *pro sexu utroque et quidem cum libera disponendi facultate* etc.

A biztosok megérkezvén Kőszeg várához, először csellel igyekeztek behatolni. Kéryné és fia a tisztjeivel együtt azonban nem bocsáták be a biztosokat. Erre ezek fegyveres erővel betörték. Kéryné és fiát a várból kiűzték és Széchy Péter temetetlen teste előtt mindent összeírtak és elvittek.⁸⁾ Az elvitt műkincsek közt voltak nagy értékű arany és ezüst edények, fegyverek, órák stb. Az egyik hatalmas ezüstmedencéről azt mondja a hivatalos összeírás, hogy egész csata van rajta kiverve. A biztosok a kőszegi várban a többi közt 129 képet is találtak. Az összeírás *31 képről azt mondja, hogy jeles festmény, ötöt pedig nagyértékű képnek mond!*

A kőszegi uradalom után a többi birtokra került a sor. A kincstár ezeket is egytől-egyig lefoglalta az ingóságokkal együtt. Az örökösöknek a tiltakozása mit sem használt. A királyi ügyek igazgatója azonban kimutatta, hogy a Széchyek a kőszegi uradalmat készpénzért vásárolták a kincstártól s a szerződésben világosan kikötötték a női ág örökösödését is. Erre azután az udvari kamara is hajlandóságot, mutatott a kőszegi uradalom visszaadására.

Míg a pörösködés és az alkudozás folyt, Széchy Péter holtteste temetetlenül pihent a kőszegi várban. Közben a hitelezők is megjelentek s követelésük kifizetését sürgették. Lipót király 1685 március 3-án elrendelte, hogy a hitelezőket Kéry grófné (mint örökös) tartozik ki-

⁸⁾ Ugyanott Kéry grófné (Széchy Juliánna) jelentése. Ugyanitt leírja Felső Lindva, Muraszombat és Széchisziget kifosztását és elfoglalását; pedig e birtokok, mint a grófné írja: „partim propria matris meae pecunia redemta, partim autem paterno-avítica foemineum aequae sexum concernantia”.

fizetni! Szép intézkedés! Az egész örökséget lefoglalta a kincstár, a tartozást pedig fizesse az örökös, aki semmit sem örökölt.

A következő (1685) évben a király a magyar kancellária útján elrendelte, hogy a Széchy-örökösöknek (Kérynének és Sennyeynének) át kell engedni a hagyatékából a nagykemléki birtokot, hogy Széchy Pétert eltemethessék és hogy a végrendeletben lévő legatumokat kifizethessék. Ez a nagykemléki birtok – írja a király – amúgy is megilleti őket; mert az adomány levél a női ágra is szól.⁹⁾

Most tehát, Széchy Péter halálának évfordulója után, végre hozzáfoghattak a temetés készüléséhez is. A temetés valószínűleg akkor esett meg, mikor Kéry grófné a kőszegi uradalmat visszakapta.¹⁰⁾

A Széchy-család ősi birtokait és ingóságait azonban nem adta ki kezéből az udvari kamara. Hiába írogattak ez ügyben az örökösök, mindenütt süket fülre találtak. Zrínyi Miklós fiának: Ádámnak is volt része a Széchy-hagyatékban s így ő pörbe szállt a kincstárral. Nagy költőnek a fia (Zrínyi Ádám) tanult jogász volt s a királyhoz intézett fölterjesztésében világosan kimutatta, minő gyalázatos eljárással foglalta le a kamara a

⁹⁾ Ugyanott, 14.641. fasc. 1685 március 6. Lipót király írja: *Omnino quidem par et aequum dignoscimus Széchyani creditores ad comitissam Kéryanam, tanquam in bonis defuncti comitis Petri Széchy fratris olim sin viffore testamenti succedentem pro consequenda légitima sua praetensione relegentur.*

¹⁰⁾ A magyar kancellária 1685 augusztus 7-én írja, hogy Kéryné és Sennyeyné megkapják a kameniki (nagykemléki) jószágot, hogy Széchy Pétert eltemethessék s a legatumokat kifizethessék. Ez a kameniki jószág – írja a kancellária – úgy is őket illeti.

Széchy-család birtokait. Sárba tiporták – úgy-
mond – szentesített törvényeinket; megtettek
mindent, ami nem szabad s ami méltánytalan!¹¹⁾
Amíg az örökösök egyik fölterjesztést a má-
sik után bocsátottak a kormányshékekhez s amíg
pörre port jelentettek: az udvari kamara kénye-
kedve szerint tette pénzzé hol ezt, hol amazt a
Széchy-jószágot és ingóságot. A Széchy-örök-
söknek ilyenén kifosztása abban az időben
semmi föltűnést nem keltett. Napirenden volt az
ilyes dolog. Nemcsak az élő embert forgatták ki
vagyonából, hanem még azt is, kinek a nyelve
szólásra már régen megszűnt. Bizony nagyon
osztóvérül állt a sorsunk. S ki tudja, hova jutott
volna e szegény megnyomorított ország, ha
II. Rákóczi Ferenc harcai el nem söprik azt a
cudar politikai irányt, mely a magyart oda igye-
kezett juttatni, hogy még egy falat kenyérre se
virradhasson.

¹¹⁾ Ugyanott, 14.643. fasc. 1685 október 15. Zrínyi
Ádám fölterjesztése. („Nullo – írja – juris ordine
habito, verum contra expressas patriae leges supe-
rinde sancitas, praeterque fas et aequum” történt a
Széchy-birtokok elfoglalása.)

XXIV.

**PEST ELSŐ BÍRÁJA
ÉS TANÁCSA**

Pest első bírása és tanácsa

Palugyay, Patachich, Rupp, Reiner, Némethy s más történetírók sehogy sem jöttek rá, ki volt Pest első bírása a török kiűzése után. Amit ők fáradságos munkával hiába kutattak, azt a mi örökéletű regényírónk: *Jókai Mór* megfejtette. Jókai állapította meg, hogy Pest első bírása *Watula János Jakab* volt!

Azóta többen megpróbálták, nem tudnának-e Watula uramról valami közelebbit kisütni? Kárba veszett a fáradságuk, mert nem jó helyem, kutagattak, így állván a dolog, elmondjuk itt, amit nekünk sikerült találnunk Watula uramról.

A nagy török háborúk idején ökigyelme császári élelmezési tiszt volt. (Feldproviawttoffizier.) Mivel nálunk forgolódott, valószínűleg magyarul is megtanult.

Buda visszafoglalása után azonnal felállították a budai harmincadhivatalt. Az 1686. év november 21-én már ki is adták a hivatalos utasítást *Hohenwarter Mihály* harmincados és *Watula János Jakab* ellenőr részére.¹⁾ A harmincadhivatal ellenőrért akkor *kontrának* hívták. Tudnunk kell, hogy a harmincadhivatal vezetői nemes emberek voltak; magyarul kellett tudniok s azt is megkívták tőlük, hogy vagyonosak legyenek. Sok pénz fordult meg a kezükön; sok csalafintaságot mívelhettek (ha akartak); tehát biztosítékul kellett a vagyon és a nemesség!

Ezek a dolgok értenünk engedik, miért állítjuk,

¹⁾ Közös pénz. levél. Hung.. 1686.

hogy Watula uramnak tudnia kellett magyarul. A budai harmincad fő jövedelme a marhahajtásból folyt be. Az alföldi tőzsérekkel pedig csak magyar nyelven érintkezhetek.

Watula uram hivatalos számadásai szerint a budai harmincad 1686 december 17-től 1687 december 31-ig hozott harmincadban 7684 forintot, vámban 3373 forintot, réven 203 forintot és törökadóban (Türkengebühr) a hódoltsági ökrök után 5056 forintot, *kontrabandában* (csempészáruban) 2223 forintot.²⁾ E hatalmas összegek világosan hirdetik, minő nagy forgalma volt a budai harmincadnak mindjárt az első évben! Természetes jelenség ez! Buda és Pest fontos költöző hely volt s itt hajtották át a Dunán az alföldi marhát.

A hivatalos jelentésekből azt is megállapíthatjuk, hogy Watulának mint kontrának évi 500 frt. fizetése és 75 frt.-nyi szálláspénze volt. A budai kamarai igazgatóság! jelentése szerint Watula (*Kays. Dreissigistamtsgegenhandler*) ezt a fizetést császári jóváhagyás nélkül húzta. A számadásaiban csak mint kiadás szerepel az ő évi 500 frt. fizetése és a 75 frt.-nyi szálláspénze.

Watulának utódja a harmincadhivatalban Kolbacher Mátyás volt. Ez is 500 frt.-nyi fizetést húzott. Kolhacher vagyonos, művelt s jószívű ember volt. Pest városának rendezésében nagy szerepet játszott. Tudott magyarul s igen jó viszonyban volt a megyei urakkal. A magyarok és a műveltebb németek későbbben minden áron őt akarták bírónak tenni. A harmincadhivatal tehát – mint annyi sok mást – Kolbachert is megmagyarosította.

A török kiűzése után sem Budát, sem Pestet, nem lehetett városnak nevezni. Volt lakói jobbra

²⁾ Ugyanott van e kimutatás.

a környék falvaiban vonták meg magukat, az új lakók telepítése pedig nem ment hamar. Igazában mindkét városban a császári katonaság hatalmaskodott s a kamarai igazgatóság uralkodott. De mivel mindkét városból német községet akartak teremteni, a közigazgatásról is gondoskodni kellett. Erre már csak azért is szükség volt, mivel a lopás, a rablás, a gyilkosság stb. mindkét városban napirenden volt. A sok zshiványnak és latornak szarvat adott az a körülmény, hogy senki sem üldözte őket; legkevésbé a katonák, akik a fosztogatásban és az erőszakosságban elől jártak.

A kamarai igazgatóság tehát parancsot kapott a bírótételre. Ez 1687 őszén meg is történt. A hivatalos iratok ugyan választásról szólnak, de úgy látszik, hogy választás nem volt, hanem a kamarai igazgató (Werlein) a polgárság meghallgatásával tette pesti bíróvá Watula János Jakabot és budai polgármesterré Prenner Farkas Andrást.

Mikor történt ez, egészen pontosan meghatározhatjuk. Werlein kamarai igazgató ugyanis október 17-én jelenti az udvari kamarának, hogy van már polgármester Budán. A pesti bírótételről pedig ezt írja: „Mit der Stadt Pest ist gestern ein gleiches vorgenommen und Herr Watula für einen Stadtrichter vorgestellet worden!”³⁾

Tehát 1687 október 16-án lőn Watula Pest első bírójává! Werlein azt is megírja az udvari kamarának, hogy a katonaságnak sehogy sem tetszik a dolog: mert a polgárság most már kiszabadult a körmeiből.⁴⁾

³⁾ Ugyanott 1687 október 17-i jelentés.

⁴⁾ Ugyanott „Die Einrichtung der Bürgerschaft verursacht denen Kriegsofficiern viel Jalousie” etc.

Lipót király 1687 november 7-én erősítette meg Watula János és Prenner Farkas választását.⁵⁾ Tudjuk, hogy ez időben éppen együtt ült a pozsonyi országgyűlés. S csodák csodája! Buda és Pest követét már ez év végén ott találjuk Pozsonyban. *Pest városát Watula János Jakab képviselte.* S míg ő távol volt, Petschmann albíró helyettesítette őt a bírói tisztben.

Buda és Pest követei az országgyűlésen sokat tanácskoztak a magyar urakkal. Úgy látszik, hogy a magyar urak erősein biztatták Buda és Pest követét, tennének meg mindent, hogy az ország egykori fővárosát kivegyék az osztrák kamara alól. S a két városi követ hallgatott a jó szóra. Az 1687. év december 15-én több kéréssel álltak elő. Kívánták régi kiváltságaik s jogaik megerősítését s *kérték öfelségét, helyezné a két várost a magyar kamara alá!*

Sajnos, Öfelsége e kérésüket nem teljesíté. Pestből és Budából császári német várost akartak teremteni, tehát az udvari kamara alatt hagyták továbbra is.

Vajjon az országgyűlésen szerzett tapasztalatok vették-e el Watula kedvét a pesti bíróságtól, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy azontúl semmi nyomát sem találjuk bíraskodásának. Csak a harmincadhivatalban szerepel a neve. Sikerült a halála napját is megtalálnunk. *Watula János Jakab mint a harmincadhivatal kontrája 1689 augusztus 8-án halt meg Pesten.* Utódja, mint említők, Kolbaaher Mátyás lett, aki előbb „Inspektionskancelist” volt.

Watulának, mint pesti bírónak és Prennernek, mint budai polgármesternek semmi fizetése sem volt. Kezünkben van Prenner Farkas („*Stadt-*

⁵⁾ Ugyanott.

hauptmann Und Burgermeister zu Ofen”) folya-
modása, melyben arra kéri az udvari kamarát,
adatnia néki valami kis fizetést; mert nehéz a
sorsa. Mindent magának kell végeznie. *Még a vá-
ros kapuját is ő zárja be esténkint s ő nyitja ki
reggel!*⁶⁾

Az udvari kamara még Watula és Premier
megerősítésekor (1687 november 7-én) fölterjesz-
tést intézett öfelségéhez s abban a pesti és a budai
magisztrátus felállítását sürgette. Szükséges ez, –
írja a kamara – hogy a telepítés nagyobb siker-
rel járjon. A katonaság folytonos hatalmaskodása
ugyanis utálatot (Abscheu) kelt a polgároknak!

E fölterjesztésnek meglelt az eredménye. Az
1688. év tavaszán már szervezték a városi tanácsot.
Junius hó 10-én Pest polgárai megjelentek a ka-
marai igazgatónál s ott végleg elintézték a dolgot.
Városi bíró lett *Knipper János Bálint* („mit Ein-
willigung der gesamten Burgenschaft”). A bíró
helyettesévé és egyúttal első tanácsossá (Rathbei-
sitzer) *Dalmady Sándor* lön. Erről a Dalmadyról
azt írják hivatalosan, hogy nyelveket tud és a jog-
szolgáltatásban jártas. Egyébként Dalmady a já-
szok és kunok vicekapitánya volt. (Tehát nem
ügyvéd, ahogy eddig írták.) Második tanácsossá
és egyúttal városi kamarássá Proberger Jakab ser-
főzöt tettek. A harmadik tanácsos ismét magyar
volt. Lendvay Györgynek hívták és Kohárynak
volt udvarbírája. A negyedik tanácsost Kayser
János Arnoldnak hívták. Ő volt egyúttal a város
írnoka is. Városi chirurgusnak Simigen Jánost
tették meg. Ezekén kívül még Tóth Mátyás nevű
magyar is tagja volt a tanácsnak.

A tanács megalakításakor kimondották, hogy

⁶⁾ Ugyanott 1687 december 15-én kelt a folyamo-
dása.

a városi kiadások fedezésére mézszárszéket nyitnak s hogy italt csak az mérhet ki, aki a házat felépíti. A városi pecsét egyik kulcsát a kamarás, a másikat a bíró őrzi.

Amint látjuk, Pest városainak első tanácsában a magyar elem szép számmal szerepelt. Sajnos, néhány évvel későbben már alig találunk ott hírmondót a magyarságból.

A bírói tisztség Pesten nem lehetett valami kívánatos állapot. Knipper János, az új bíró is az első kínálkozó alkalommal lemondott a bírói tisztségről. Győrben lett zászlótartó (s nem hadnagy!). A kamarai inspektor Proberger serfőzőnek ajánlotta fel a bírói tisztet. Protoergernek sem tetszett e kitüntetés s maga helyett Herold patikust ajánlotta, aki most költözött Teschenből Pestre. S Werlein kamarai inspektor csakugyan őt tette bírónak.

Hogy a városnak ez idei lelki ügyeiről is szót ejtsünk, megemlítjük, hogy 1687-ben Valekovics István írja magát pesti és budai plébánosnak. A főtisztelendő úrnak a plébánia nem sokat jövedelmezhetett; mert mellékesen török rabokkal is kereskedett. Május hó 26-án például maga írja, hogy a kamarai inspektor 40 török rabot vett át tőle 1000 aranyért.⁷⁾

Putanich János esztergomi kanonok is volt egy ideig pesti plébános, ő már derekabb ember volt, mint Valekovics uram. Putanich maga írja, hogy plébánossága idején a pompás pesti főtemplom dűledezőfélben volt. ő maga szerzett gerendákat s maga fődte be a szép templomot („magnificae ejusdem structurae in ruderibus existentis”). Kár, hogy ,nem mondja meg az esztendő, mikor e derék dolgot mívelte.

⁷⁾ Ugyanott 1687 május 26.

XXV.

**II. PÉTER CÁR
MAGYAR NEVELŐJE**

II. Péter cár magyar nevelője

A hírnév és a dicsőség után való vágy nem minden embert ejt meg. A sorsnak különös játéka, hogy aki világra szóló tragédiáknak volt szemtanuja, nagy eseményeknek részese, önmagáról, maga után semmi emléket sem hagy. Az események emlékezete ugyan él, de ő maga senkitől sem ismerve, elfeledt sírban pihen. Hallgatott magáról és tetteiről s feledés lőn a bére.

Nemes *Zékány János*, e nagymúltú, világlátott magyar ember is ilyen sorsban részesült. Életét, tetteit mély homály fõdi; csak a levéltárak mélyében lappang egy-egy érdekes írása. Minél több ilyen kerül majd napvilágra, annál tisztábban látjuk e tehetséges, tudós s Európa leghatalmasabb uralkodójától is nagyrabecsült ember életét. A rendelkezésünkre álló anyagból néhány levélkét kötöttünk össze; más szerencsésebb kutatók tán majd koszorúvá fűzik össze – *Zékány* jeltelen sírjára.

Az 1727. évben őszebecsavarodott úriember jött Oroszországból az ugoesamegyei Karácsfalvára. Nemzetes *Zékány János* uram volt ez. Több mint harminc évi távollét után saját birtokába, otthonába tért vissza. Régi ismerősei, a szomszéd birtokosok szívesen látták őt viszont. Sűrűn jártak hozzá s ámulva hallgatták okos, óvatos beszédét. A hír szele a *Zékány*-nevet hamar szárnyára kapta s valami német katona a haditanácsot is értesítette, hogy Karácsfalván orosz politikai menekült tartózkodik.

A haditanács ugyan sohasem hallotta *Zékány*

nevét, életét s tetteit nem ismerte, bűnét nem tudta, de azért névtelen följelentésre, pusztá gyanú alapján, üldözőbe vette s hirbe keverte. Az 1728. év június 16-án Károlyi Sándor gróf lovas generálishoz rendeletet küldött, melyben értesíti őt, hogy bizonyos Zékány János nevű nemes magyar jött Oroszországból s most Tiszavilla (?) nevű faluban tartózkodik. Őfelsége érdekei azt kívánják, hogy e rejtélyes ember Magyarországból ne távozhasson. A határokon tehát örködni kell s Zékány előéletét bizalmas úton meg kell tudni.¹⁾

Károlyi Sándor, valamint Perényi Imre báró (a debreceni tábla elnöke), a haditanács óhajára kimerítő jelentést küldtek Zékányról. Perényi személyesen is jól ismerte őt. Károlyi meg – amint maga írja – adatait a legjobb forrásból merítette. A két jelentés, teljesen összevágóan, Zékány életét imígyen adja elő: Zékány János karácsfalvi birtokos igen régi nemes családból született. Iskoláit Magyarországon végezte, aztán a bécsi egyetemre ment, hol a legkitűnőbb tanulók egyike volt. Lipót császár és király a jeles ifjút *poéta laureatus*-nak tette. Mikor Nagy Péter cár európai útjára indult, Bécsbe érkezvén, a jezsuitákat kérte, hogy szerezzenek neki egy kiváló ifjút, aki az orosz nyelven kívül a többi európai nyelvet is beszéli s másként is tudós ember. A jezsuiták Zékány Jánost ajánlották, ki is a cár szolgálatját még akkor fölvette s vele együtt utazott. Ügyessége és tudása révén a cár

¹⁾ Károlyi nemzetség levéltára: „Occulta ad nos pervenit notificatio, quam et nos eidem secreto indicamus, quendam nobilem Hungarum Joannem Zeckan nominatum nuperrime ex Moscovia in Hungariae regnum sese contulisse” etc.

kedvébe esett s nem is bocsátotta őt többé el, hanem magával vitte Oroszországba. Itt Nagy Péter cár közeli atyjafiának (Nariiskin) gyermekeit oktatta s mikor azok fölnevelkedtek, Zékány egész Európát beutazta velük. Ez időtájt Karácsfalván lakó testvérhúgának hol 1000, hol 2000 tallért, hol meg nagyobb összeget is küldött egyszerre.²⁾

Mikor tanítványaival Oroszországba visszatért, Nagy Péter cár az ő unokájának, a trónörökösnek nevelését Zékányra bízta. Befolyása és tekintélye ezalatt annyira nevedett, hogy a trónörökösnek két évig tartó nevelése után a cár összes javainak igazgatójává neveztetett. Új állása összeütközésbe hozta őt Mencsikov főminiszterrel. A becsületes Zékány ugyanis föltárta urának Mencsikov csalásait. Kissé nagyon is korán tette ezt, mivel II. Péter cár akkor még Mencsikov hatása alatt állott s leányával jegyben járt. Mondanunk sem kell, hogy Mencsikov egész hatalmával Zékány ellen fordult s neki menekülnie kellett.³⁾ Otthagytá szentpétervári pompás házát s három millióra becsült vagyonát és hazajött Magyarországra. Katalin cárné a Nariskin-eket

²⁾ Ugyanott Károlyi Sándor Memóriáié-ja: „Akortájt sokszor vexlik által az szatmári görög kereskedők által hol ezer, hol kétezer, hol több summát is tétetett le ugyan Ugocsamegyében megnevezett faluban lakozó testvérhúgának, Zékány Annának s levelekkel is szélűben correspondeált egy s más ismerőseivel”.

³⁾ Ugyanott Relatio Baronis Emerici Perényi. Eszerint Mencsikof Zékányt Lengyelországba száműzte. („Relegatus est in Poloniam et comitiva ipsi data est Leopolim usque Poloniae crvitem, ibi verő denunciatum ipsi est, ut suam vitám sub gravi animadversione Moscoviam intrare praesumerit.

is számúzta, köztük Zékány egykori tanítványait.

Zékány hazajövetelét – írja Károlyi – Bizantzi munkácsi orosz püspök segítette elő. Mintegy hétezer forintot és sok drága ékszert hozott magával. Azóta saját birtokán él, melyhez egy kisebb jószágot is vett. Idegenekkel nem érintkezik, csak a vármegyebéli nemességgel társalog s az urakhoz járogat. A külföldről leveleket kap s ő maga is gyakran ír. Magától a cártól is kapott már levelet, aki őt erősen hívogatja vissza, de Zékány még nem látja itt az időt a visszatérésre. Perényi báró ezekhez még hozzáteszi, hogy Zékányt már értesítették Mencsikov bukásáról s amint e hírt megerősítik, azonnal útra kel.⁴⁾

Ezt a hírt azonban sokáig várhatta Zékány uram. A bécsi postán ugyanis minden levelét lefoglalták. Erre maga a bécsi orosz rezidens küldé el a Zékánynak jött levelet. Ezt meg Károlyi Sándor gróf foglalta le s a haditanácsnak küldé. Ilyen módon legalább ez az egy levél megmenekült az enyészettől. A fölötte érdekes levelet a történelemben eléggé ismert *orosz alkancellár, Ostermann* írta Zékánynak Szentpétervárról 1727 dec. 6-án. „Uram – írja – ez már a negyedik levél, amit útnak indítok, anélkül, hogy tudnám, vajjon megkapta-e azokat. Kettőt francia nyelven, ezt és a harmadikat oroszul írtam. E levelet Bécsen át őfelségének a cárnak miniszteréhez (követéhez) írt ajánlással küldöm, hogy ő valamelyik postaigazgatóval Nemességed kezéhez juttassa. Előbbi leveleimnek is az volt a tartalma, hogy „*én őszintén óhajtom az ön visszajövetelét*

⁴⁾ Károlyi Sándor szerint Zékány ekkor közel volt a 60 esztendőhöz, igen olvasott, tanult és experialt ember, aki nagyon óvatos a beszédjében.

ide, s a cár őfelsége maga óhajtja, s általam- biztosítja Nemességedet változatlan császári kegyelméről.” Ezután még megírja, hogy Zékány részére Brant (?) rezidenshez Hollandiába ezer tallért küldött, melyet bármikor fölvehet. Egyúttal kéri őt, hogy tudassa vele jövetelét s gondja lesz rá, hogy a határon kocsi és egyéb szükséges dolog várja.⁵⁾

Bár e levelet Zékány nem kapta meg, azért mégis értesült ügye jóra fordulásáról s készült a nagy útra.

A haditanács azonban nem akarta őt addig elbocsátani, míg Oroszországból felőle biztos híreket nem kap. Ezért egymásután *tizenkét* rendeletet menesztett Károlyihoz s általa a munkácsi és huszti várkapitányokhoz, szigorúan meghagyván, hogy Zékányt a határon át ne bocsássák. Károlyi Sándor a haditanács rendeletét hűségesen teljesítette. 1728. év augusztus 23-án például azt jelenti, hogy Zékány már öt levelet is kapott a cártól, aki útiköltséget is küldött neki, de ő nem bocsátja. Annyira őrizték Zékányt, hogy még saját szüretjére is csak katonai engedéllyel mehetett.

E közben Károlyi újra jelenti, hogy Zékány a bécsi orosz rezidens útján a cártól ismét levelet kapott. Bécsben az orosz követségénél 1975 tallér útiköltség van számára és 386 tallért a hollandiai rezidenstől (Van de Bourg-tól) is kapott. Zékány látván, hogy a hatóságoktól a kívánt útlevelet a bécsi orosz rezidens közbenjárásával sem kaphatja még, 1728 szeptember hónapjában útra kelt. Szerencsétlenségére egyik szolgája ügyetlensége folytán fölismerték s Behmel munkácsi vár-

⁵⁾ Ex Sancta Piterbourg 1727 december 6. (Károlyi levéltár.)

kapitány letartóztatta őt. A haditanács rendeletére ugyan azonnal szabadon bocsátották, de a határon át *politikai okokból* ezután sem eresztették.

Gondolhatjuk, hogy ez az üldözés, az örökös kémkedés és gyanúsítás mennyire elkésérítették Zékányt. A méltánytalan bánásmód és a folytonos izgalom ágyba döntötték őt. Súlyos betegségbe esett. Mikorra nagynehezen fölgyógyult, tanítványa s védője, II. Péter cár meghalt. (1730.) A cári udvarnál nem volt most már mit keresnie, de mégis el kellett mennie, hogy otthagytott vagyonát megmentse s ha lehet, hazahozza. Újra megkísérlé tehát, nem kaphatna-e a bécsi udvartól útlevelet? Ekkor történt, hogy a véletlen összehozta őt Károlyi Sándor gróffal. Mi történt köztük, nem tudjuk, de Károlyi egyszerre megváltozott. Eddig mindig egy pórázon futott a haditanáccsal; s hűségesen teljesíté a poroszlók részére kiadott intézkedéseket. Most egyszerre emberséges embert látott Zékányban, szálakra szedi a felőle terjesztett mende-mondákat s maga kéri őfelségét, hogy adja meg végre Zékánynak az oly sokszor kért útlevelet.

Zékány hálatalt szívvel fordul Károlyi felé. „örökké sajnálom – írja neki 1730 január 9-én kelt klasszikus levelében – hogy Excellenciáddal már előbb bizalmasan nem beszéltem, sok kellemtelenségtől, sok bajtól megmenekültem volna. Az élő Istent hívom tanúnak, hogy nem másért, hanem egyesegyedül vagyonomért akarok Oroszországba menni. Három évtizeden át tengeren és szárazföldön, ezer veszély közt szereztem e vagyont, hogy öreg napjaimra *hazám szolgálatában* nyugodtan élhessek! Mihelyt vagyonomat pénzzé tettem, visszatérek s éltem fogytaig őfelsége hű alattvalója maradok.”

Mivel Károlyi fölterjesztésére válasz nem

érkezett, Zékány 1730 február 8-án újra megsürgeti kérését, egyúttal forró köszönetet mond Károlyi közbenjárásáért. „Excellenciád támogatása – írja – megvéd engem az ingadozó sors játékaival ellen, melyek engemet és türelmemet – bár semmi bűnöm nem tudom – ugyancsak próbára tettek!”

Augusztus hónap 4-én Károlyi Sándor gróf Pozsonyból értesítvén őt, hogy az útlevelel kiadását elhalasztották, Zékány lemondással feleli: „a csapások hosszú sora alatt megszoktam a türelmet, nyugodt lélekkel veszem az elhalasztás hírére, csak attól félek, hogy ez a halogatás örökké tart s az én ifjúságom s férfikorom minden fáradozása, öregségem reményeivel együtt semmivé lesz s nekem nem lesz mire virradnom!”

Zékány ez aggodalma nagyon is közel járt a valóhoz. A hadi tanács egyelőre nem is választott Károlyi fölterjesztésére s még 1731 tavaszán sem intézték el Zékány kérelmét. Pedig a szerencsétlen ember ez év március 26-án már utolsó levelét intézi Károlyihoz Karácsfal várói s mintha csak látná jövő sorsát, e szavakkal kezdi levelét: „*Debui esse infelix!*” Aztán hozzáteszi, hogy az udvar döntését még mindig türelemmel várja.

Ez az utolsó levele, melyet ismerünk, egyúttal az utolsó életjel, mit magáról adott. Így aztán azt sem tudjuk megmondani, megérte-e ügye jó végét, vagy nem. Néhány töredék írása ugyan még rendelkezésünkre áll, de ezek egészen más természetűek. Üldöztetése idején háborgó lelke megnyugtatóra tollat fogott s vallásos dolgokat írogatott. Az egyik ilyen töredék e jellemző címet viseli: „*Apographum viri memoria digni, Joannis Zékány.*”⁶⁾

⁶⁾ Károlyi nemzetség levélt.

Családjáról már többet tudunk. Két kiskorú gyermeket hagyott maga után, Jánost és Györgyöt. Mindkettő derék *magyar* nevelésben részesült. György később, mint főhadnagy, a poroszok ellen vitézkedett. Mindkét fiú vagyontalan volt. -Holott atyjuk végrendeletének végrehajtója és az ő gyámjuk, a kalandos életű Rácز Demeter hirtelen meggazdagodott. Ebből a dologból hatalmas pör keletkezik, melybe Rácз Demeter örököseit is belevonták.⁷⁾ Lehet, hogy a pör iratai esetleg Zékány János dolgaira némi világot vehetnének. A két fiú levelezéseiből azonban az látszik, hogy ők apjuk múltjáról vajmi keveset tudnak.

Érdekes dolog, hogy a Nagy Péterről szóló rengeteg irodalomban Zékány Jánosról semmit sem találunk. Csak *Ersch és Gruber* óriás művében (III. osztály 18. kötet) olvassuk, hogy Nagy Péter cár unokájának, a trónörökösnek nevelését a magyar *Secan*-ra bízta, aki előbb a Nariiskinfikat oktatta. I. Katalin azonban a Nariiskin-eket száműzte és Secan-nak osztoznia kellett sorukban.

Zékány Jánossal egyidőben még több hazánkfia is megfordult Oroszországban. Akkor szívesen látták ott az idegeneket s aki életre való ember volt, hamar felvergődött az uborkafára. Ilyen volt például] *Turbolj Sámuel* uram, Szikszó jeles

⁷⁾ Az ifjabb Zékány János írta volt 1784 június 29-én Károlyi Antal grófnak: „Tudja excellentiád, mibe részesült Rácз Demeter halála után két kontraktusban; azt is tudja jól, hogy néki a muszka írás és nem a macskairás volt hasznára, szegény Zékány János maradékinak pedig örökös kárára! Az is lehet tudtára az maga archívumjából, hogy Rácз Demeternek minden vagyona az szegény atyáméból volt, melyekre hitet is kellene tenni excellentiádnak.” (U. o.)

fia, aki 1716-ban ment Oroszországba. Pétervárott megtanulta az orosz nyelvet, aztán fő haditiszt lett s a tengeren is hadakozott. Kétszer szenvedett hajótörést, de szerencsésen megmenekedett. Az 1725. évben Persiában is megfordult. „Táplál a reménység – írja ez alkalommal – hogy még valamikor elhagyott édes hazámat s nemzetségemet meglássam.”

Az 1725. évben Asztrahánból levelet írt a szikszóiaknak. E levélben elmondja, hogy a véletlen egy magyar rabbal hozta össze, akit ő aztán magánál tartott. „Ezen Farkas Máté nevű hiripi ember – írja ő – negyven esztendeig volt a Kubán tatár rabságában; onnét pedig esett rabbá a kutyafejű avagy kalurok kánjának kezében, kinek neve Suha volt. Én véletlenül reá találván, megörültem, hogy olyan idegen országon engedett az Isten énnékem magyart látnom . . . Ezen szegény embert vittem kvártélyomra, az holott is tartottam, tápláltam s mellettem lévő strázsa-vitézeknek, szolgálóimnak és íródeákomnak megparancsoltam, hogy senki bosszúsággal ne illesse.”

Turboly uram ennek a rab magyarnak úti költséget adván, haza küldé Szikszóra, jelen levelével együtt.

Turboly – amint maga írja – kereste Oroszországban a régi magyarok lakóhelyét s meg is találta. „Lakásuk volt a Volga vize mellett, igen fővenyes és erdőtlen helyen, mindazonáltal igen szép házakban laktanak; mivel ma is kályhadarabok olyanok találtak, mint minálunk az újkeresztény (anabaptista) koriak. Téglák pedig igen szikések, szépek, melyekből megismerhetni, hogy derék házakban laktak, a magyarok királya pedig Kuna nevű folyóvíz mellett, melynek palotái jóllehet igen rongyosak, de ma is fentáll-

nak s azon helyet ma is pogány nyelvekkel hívják Magyarinak. Magyar nyelven pedig sehol nem beszélnek, se magyar faluk nincsenek” . . . „Olyan ország, az hol magyarul beszélnek, nincsen több a mi Magyarországunknál!”

Turboly uram ezután sok mindent ír az oroszországi tatárokról s más népekről. „Ezen országban – írja – sok bálványimádó nemzetek vannak, csuvas és mordva nevű nemzetek, akik az imádság helyében kancalovakat és juhokat ölnek, a húsát maguk eszik meg, a borit pedig Istennek adják s a fűzfákra feszítik fel. Némelyek a nyúlbört megtöltik szénával s attól mint Istentől szép időt kérnek. Ha pedig eső talál lenni, erősen megkorbácsolják s tűzre teszik. Némelyek a holttesteket felakasztják, némelyek pedig vízbe vetik, némelyek megégetik.”

Turboly uram ezután a tatárokat írja le. Szerinte a „bukharai pogány tatárok ugrósak és igen ilyen szókat szólnak: csak szej! bak szej! Valamikor ugrik, mindenkor homlokon vágja magát az éles késivel. Rajtok igen« csudálkoztam és azt gondoltam, hogy mind meghalnak a rettenetes sebtől, de megkénvén azután magokat, harmadnapra semmi gondjok nem volt”.

Az 1720. évben Moszkvában telelén, ott sok ritkaságot látott. „Ezen város kerületi – írja – tizenöt mérföld. Temploma vagyon ezerhatszáz, harangja kilencezer és hatszáz. Egy nagy kiváltképpen való haragnak a kerületét megmértem, mely is nyolcvankilenc arasz, Ebben a városban láttam iszonyú ordító oroszlánokat és csodálkozásra méltó nagy elefántokat, melynek hátán ült harminc fegyverfogó ember, a kettőnek pedig hátán hatvan egész eleségivel és hadi készületei együtt.”

Többet is írnék – folytatja – de a gálya-

mester íródeákja jó szelet jelentvén, indulunk napnyugatra a perzsák ellen. „A tengeri hadakozásnak társa a szél, a rettegés; mert a rettenetes habok, egyik a másikra mint a nagy hegyek úgy omlanak. Bizony az Istennek azért adok hálát, hogy én az tengeren olyan bátor vagyok, mint a szücskő a kancaló hátán.”⁸⁾

⁸⁾ Puky család levéltárában van e levél. (Címe: „Szikszói bíró uramnak és az egész tanácsnak stb. tiszteletes prédikátor és mester uraiméknak jó egészséget kívánok. Irtam a Caspium tenger mellett 1725 ápr. 2.)

XXVI.

**RÉGI KORONÁZÁSI HANG-
VERSENYEK**

Régi koronázási hangversenyek

A Habsburgok négyszázados uralma alatt Magyarország legnagyobb ünnepe a királyi koronázás volt. A boldogtalanságba merült, vezeklő magyarság ennél nagyobb ünnepet nem ismert. *Minden koronázat (így mondták régen!) a nemzeti reménység ünnepe volt!* A létért küzdő magyarság mindenik új uralkodótól sorsának javulását várta s remélte, hogy az ország előbbi állapotjára verheti magát. A nemzet hitt és remélt. Hiszen, akinek a tüze kialudt, a hamuban is szikrát keres. S boldogtalan nemzetünk tüzes reményében a szeretet és a lelkesedés virágaival hinté be az új uralkodó útját – s nem hitte, hogy tövist fog aratni. Pedig mindig így volt. Hamar ki kellett ábrándulnia; hamarosan tapasztalnia kellett, hogy az édes itálnak keserű az ára. Az uralkodók pediglen mindazt, amit a koronázáson láttak és hallottak, vak szemmel nézték és siket füllel hallgatták. Ón-lábbal jöttek közénk és szapora lépéssel siettek haza, ahol aztán más hűrt kezdtek pengetni. S az elbúsult nemzet a felhőket szaporíthatta fohászkodásaival s zenghetette a régi nótát: *„Miért hagy ál minket oly igen megromlanunk; miért távozol Úristen oly messze mitőlünk.”*¹⁾

A koronázat azonban nemcsak a reménység ünnepe volt. Nemzeti örömnepszámba ment az; mert az ország lakossága ekkor láthatta,

¹⁾ Régi szép ének (a XVI. századból), Körmendi levéltár.

ekkor tisztelhetette a szent koronát, mely a letűnt időkben a nemzet palládiuma, vágyainak, reményeinek, imádásszerű tiszteletének legfőbb tárgya volt. Ez a szent korona adott lelket az elcsüggedt nemzetbe; ezt látva, keserve édesebb, öröme tisztább, lelkesedése forróbb lett. Nem is magyar, de külföldi írók írják a régi koronázásokról, hogy *„minden nemzet tiszteletben tartja a koronáját, de az a mélységes tisztelet, az a rajongás és forró ragaszkodás, mellyel Magyarország lakói visel-
tetnek a szent korona iránt, páratlan és egyedül áll a világon!”*²⁾

A Habsburgok idejében a koronázó szertartásokat a császári főudvarmesteri hivatal dolgozta ki. (Ez iratokat használjuk mi is itt.) Az uralkodó az elébe terjesztett javaslatot vagy elfogadta vagy változtatott azokon. Mondanunk sem kell, hogy a főudvarmesteri hivatal mindig azon volt, hogy a császár udvari embereinek minél nagyobb szerepük legyen a királyi koronázáson. Volt is minden koronázáson elég belőlük s tarkák-barkák voltak, mint az Isten madarai. A mieink úgy palást alatt ugyancsak gúnyolták őket!

Bár a magyarság törhetetlenül ragaszkodott a régi szent hagyományokhoz, bizony többször megesett, hogy az uralkodó s a főudvarmesteri hivatal többet mellőzött azokból. Innét van, hogy majd minden koronázáson találkozunk olyasmi-

²⁾ Ennek a következménye a koronának szemlére való kitétele. Mária Terézia koronázásakor írták hivatalosan: *„Dem Volk zur Consolation, welches gegen die heilige Krone eine ungemaine Veneration heget, sothane Krön und übrige Kleinodien nebst dero an den Krönungstag angehatte königl. hungarischen kostbaren Kleidung in dem oberen Stock des Schloss etc. kiállítani, hogy 28-ig mindenki megtekinthesse.*

vei, ami előbb nem volt, vagy olyannal, ami századokon át megvolt, de most elhagyták. Mily megkapó és jellemző volt például az a régi szokás, mellyel a szent koronát bemutatták. A nádor a rendek jelenlétében felnyitván a koronázási jelvényeket tartó ládát, kezébe vette a szent koronát, aztán véle együtt a főrendek és a rendek egymásután csókolták meg a nemzetnek e féltett kincsét. Ez bevégződván, a nádor megmutatta a koronát az étlen-itlan régóta várakozó tömegnek. S a nép, mint valami szentség előtt, leborult s szent áhítattal, könnyek közt szemlélte a régi nagyság és dicsőség e szent emlékét.

E szép szokás időjártára feledésbe ment s helyette szemlére tették ki a koronát. A szent korona megcsókolásával a nemzet azt akarta jelezni, hogy a koronát ugyanolyan tisztelet illeti, mint az uralkodót. A Habsburgok idejében ugyanis a főrendek és a rendek kezet csókoltak a koronázandónak.

A régi koronázásoknál jelentékeny szerep jutott a zenének is. Nemcsak a szertartások alatt, hanem a koronázási ebédeken is, – melyeken ezernél is többen vettek részt – az udvari zenekar hangja mellett vigadtak. Ez történt a koronázási bálokon és az estéken is. A főudvarmesteri hivatal iratai azonban a XVI. és XVII. században a muzsikásokról kevés szót ejtenek.³⁾ Rendesen csak annyit írnak, hogy a császári muzsikásokat is lerendelték Pozsonyba. Mária Terézia koronáztatásakor azonban már kissé bővebben szólnak az udvari zenekar közreműködéséről. *A Habsburg-uralkodók között Mária Terézia koronázása volt a legmagyarabb.*

³⁾ A főudvarmesteri hivatal itt használt iratai a bécsi állami levéltárban vannak.

A ceremóniákat ezúttal is a főudvarmesteri hivatal dolgozta ki. A bevett szokás szerint ezúttal is előírta, minő szerep jusson az udvari méltóságoknak. A javaslatot azonban Mária Terézia egy tollvonással keresztülhúzta. „*Azt akarom, – írta sajátkezűleg – hogy a koronázáson mindent kizárólag magyarok végezzenek!*”⁴⁾ Azt is elrendelte Mária Terézia, hogy az udvari személyzet és a szolgarend *magyar királyi udvari libériában* jelenjék meg. Mivel pedig udvari gyász volt, a libériák fekete posztóból készültek s csak a zsinórzat és vitézkötés készült piros-fehér-zöld selyemből. A gyászruhát csak Amália császárné névnepján tették le s ekkor az udvari személyzet színes magyar ruhába öltözött. („Die königliche hungarische gefärbte angezogen.”) A főudvarmesteri hivatal azt is előírta, hogy Mária Terézia a szokásos kardvágást karosszékekben ülve tegye meg. Mária Terézia ehhez az ajánláshoz aztán odaírta, hogy ő majd csak lóháton teszi meg a kardvágást, még pedig édesapja koronázási kardjával.

Tudjuk, hogy az uralkodók a letűnt időkben csak úgy ugorhádi módon jöttek Magyarországra, itt hagyván hú magyarjaiknak a lábuk nyomát. Mária Terézia ebben sem követte példájukat. Bár veszedelmes felhők tornyosultak trónja felett, a koronázás után még *félhónapnál tovább maradt Pozsonyban*. S ez idő alatt mindennap adott valamelyes mulatságot, ebédet és vacsorát. Június 27-én, Szent László király napján például az egész udvar részvételével nagy egyházi ünnepet tarttatott, aztán fényes ebédet adott. Esténként félhónapon át hangverseny mellett

⁴⁾ U. o. Hofceremoniel-Protokoll des k. k. Obersthofmeisteramts 1741.

ünnepi fogadás volt, mikor is az uralkodó párral együtt a vendégek a játékasztalhoz ültek (Appartement oder Spiel) s hallgatták az udvari zenekar hangversenyét. Július 1-én volt a nem udvarképes magyar hölgyek fogadtatása, mely alkalommal Mária Terézia a pompás magyar díszruhában szeretetreméltó leereszkedéssel társalkodott a magyar nőkkel. Mondanunk sem kell, hogy az udvari zenekar az ünnepségek alatt állandóan játszott. Hogy minő darabokat adtak elő, azt nem jegyezték föl. Mindössze csak annyit írnak a hivatalos iratok, hogy a zenekar pompásan játszott. (Audiebantur vocalis et instrumentális musica in choro etc.) Ugyanezt jegyezték föl a XVIII. századi koronázásokról is. Meg kell említenünk, hogy Mária Terézia koronázásakor az ökörsütés előtt zenekar kísérte a nagyszarvú ökröt a kijelölt helyre. Az ökör egész testét piros-fehérvörös pántlikák borították s a mészárosok ugyanily színű kötelekkel vezették az ökröt a Várba. Az ökör nyakát aranyozott borostyán-koszorú díszítette.

Az 1790. évi koronázáson ugyanily szerepet játszott az udvari zenekar. Ez alkalommal a nagyhírű zsidó kántor: *Schlezinger Márkus* harminckét diákjával zenekíséret mellett Dávid zsoltárait adta elő. E koronázáson énekes gyermekek is szerepeltek Salieri karmester vezetése alatt.⁵⁾ S a koronázási bálon is az udvari zenekar játszott.

Mária Ludovika 1808. évi koronázásakor az 53 tagból álló udvari zenekaron kívül énekesek is szerepeltek. A koronázási ebéd alatt Wein-

⁵⁾ Vollständige Beschreibung aller Feierlichkeiten etc. 1790. Ezen koronázás alkalmával mutatta be először művészetét a világhírű tűzijátékos Stuver.

müller énekes, Fischer kisasszony (színésznő), az Eszterházy herceg nagyhírű oboistája: Cservenka, Salieri karmester jeles tanítványa: Kornega stb. adtak elő darabokat. Salieri udvari karmester az uralkodó kívánságára előadta Eybler nagy Tedeumát is. E compositio előadásához száz ember kellett.⁶⁾

A muzsikuskok és az énekesek a régi szokás szerint fejenként ötven aranyat kaptak. A főntebb említett *Antonio Salieri* karmester, aki több koronázáson szerepelt, – amint tudjuk – korának leghíresebb zeneszerzője volt s negyven operát írt. A melódia nagymesterének tartották őt. Tanítványai közt volt a többi közt Liszt Ferenc és Beethoven is.⁷⁾

Salieri halála után Eybler lett az udvari zenekar karmestere. Ez is híres zeneszerző volt. Rekviemé, 32 miséje és ofiortoriuma számtalanszor adatott elő. Mint Salieri, úgy Eybler is több koronázáson dirigálta az udvari zenekart. Karolina Augusztia császárnénak magyar királynévá történt koronázásakor például ő dirigálta az 54 emberből álló zene- és énekkart.⁸⁾ Ez alkalommal szerepelt először a magyar hegedű virtuóz: Böhm aztán Barth tenorista és tíz énekes gyermek (Hofsaengerknaben). A Tedeum, a koronázási mise stb. kiválasztását Dietrichstein herceg, a „*Hofmusikgraf*” eszközölte. A koronázási ebéden ezeket a darabokat adták elő: 1. Seyfried uver-

⁶⁾ A hoimusik költségeire 3000 frt.-ot utaltak ki.

⁷⁾ Salieri hofkapellmeister az 1790. évi koronázáson dirigálta először az udvari zenekart. Azontúl haláláig minden koronázáson szerepelt.

⁸⁾ Ceremoniel, die Krönung ihrer Majestät der Kaiserin Carolina Augusta als Königin von Ungarn. 1825.

túrje; 2. Arie von Generali, énekelte Kraus-Wrainiczky; 3. Böhm: Variációk; előadta hegedűn Böhm a szerző; 4. Duett, Rossininak Corradino című Operájából, énekelte Krausné és Barth; Variationen für den Czakan, szerzetté és előadta Kraehmer; 6. Duett, Rossini Ricciardo című operájából, énekelte Krausné és Barth tenorista; 7. Duett a La Rappresaglia című operából, előadták ugyanazok; Uvertür Rossini Tancredi című operájából, előadta a zenekar.

Az 1830. évi koronázáson 63 muzsikus és énekes küldetett le Pozsonyba, ahol aztán a kart megerősítették felfogadott egyénekkel. Az énekes zenekart ezúttal is Eybler vezette. A szólisták ezek voltak: Madame Grünbaum, Titze (tenorista), Borsiczky (basszista), Mayseder (szólóhegedűs), Friedlovsky stb.

A koronázási ebéden előadták: 1. Mozart: Clemeinza di Tito operájának uverlürjét; 2. Aria-t; 3. Duettet Ricciardo Zoraide operájából, melyet kar nélkül Grünbaum és Titze énekeltek; 4. Hangversenyt vonóhangszerekkel; 5. Haydn Szimfóniáját; 6. Hangversenyt fuvóhangszerekkel; 7. Tercettot (soprán, tenorbassz) kar nélkül.

A régi koronázási ünnepségek közt szerepelnek még a bálók, célbalövés, színielőadás, karus-szel, kivilágítás, tűzijáték stb. Az udvari zenekar természetesen ezeken az ünnepségeken is szerepelt. Az 1790. évi koronázáson a rendek meghívására a híres Stuver rendezte a tűzijátékot, melynek mását eladdig nem látták. Ugyancsak őt hívták meg az 1792. évi koronázatra is, mely alkalommal a nagyszerű kivilágítást is ő rendezte. A kivilágított transzparenteken régi szokás szerint hazafias magyar versek voltak olvashatók. Az 1792. évben az egyik piramison például e verssorok szerepeltek:

*Láng magyarok szíve és ég szeretet tüze abban
örökké,*

*Képe nagy érzetinek a tüzes oszlop im itt.
Új koronás fejedelem! örökítű magyaridnak*

ezennel

*Vedd kegyesen lobogó szíve s szerelme tüzét.
S Titus-atyad dicsőült nyomait tisztelve követvén
Nemzeti létünknek légy kegyes őre te is.*

Talán nem lesz fölösleges megemlítenünk, hogy a cigányzenekarok V. Ferdinánd előtt játszottak először. Mikor Ferdinánd király az 1847. évi országgyűlés megnyitására Pozsonyba jött, a királynéval együtt sétát tett Pozsony utcáin. Nagy tömeg kísérte őket s előttük cigányzenekar húzta a magyar nótákat. Ez alkalommal mondotta Ferdinánd király, hogy a „bécsi urak” mindenáron azon fáradoztak, hogy ne menjen magyarjai közé; mert ezek veszedelmes emberek! Most látom csak, – monda a király – hogy ők nem ismerik a magyarokat: hiszen ezek mind kedves és jó emberek...⁹⁾

Temérdek ily apróságot mondhatnánk a régi koronázásokról, melyek fényre és pompára olykor messzire felülmúlták az újabbakat. Bizony nem esik porba a pecsenyéje annak, aki ezekkel foglalkozik, főleg mást, mikor hazánknak is beszántották a jobb idők barázdáját. De hát a napnak fényességét is, bármi nagy legyen, néha mégis befogja a homály.

⁹⁾ Osztrák belügyi levéltár: olizeyhofstelle: Landtagsakten. Ferstl rendőrtanácsos jelentései.

XXVII.

ILKAY, JOLKAY, JÓKAY

Ilkay, Jolkay, Jókay

Csallóköz, ez az egykori szigetország a magyar népnek valamikor nagyon keresett földje volt. Dús legelői, ezernyi halászó vize, gyümölcs-termő földjei s fával bőves szigetei mintegy kínálkoztak arra, hogy a magyarság itt ősfoglalkozását nyugodtan űzhesse. Szigetország volt. Hiszen Rajkától Vénekig 295 szigetet számlált s a mosonyi Dunaág meg negyvennégy szigettel volt gazdag. S hány száz zátony és kisebb sziget akadt, melyeknek élete csak egy-két évig tartott? A szeszélyes Duna, mely akkor még nem volt köpartok közé szorítva, minden évben alkotott szigeteket és zátonyokat s rövid idő múlva úgy elsöpörte azokat, hogy nyomuk sem látszott. Az áradások számtalan tavacsát, mosást, morotvát, fertőt, zombékot, hant, dzsindzsárt, sárt, libhányt, posványt, fertőt, zsemlyéket, kopolyát, pandult, halványt, tócskát, tóloczogót stb. teremtettek, melyek mikor a Duna gerébre szállott, többnyire kiszáradtak. A vízi madarak ezrei lepték el e vizenyős helyeket s halban gazdagabb volt a Csallóköz, mint az ország bármely része. Hol fogták a hatalmas 10-12 mázsás vizákat? Hol akadt a hálóba tömegével a nagyra fejlődött tok, kecsége és sőreg? Honnét látták el Bécset s több külföldi országot nemes hallal? Bizony a Csallóközből, a nagy halak e legkedveltebb tartózkodási helyéből!

Hiteles jelentések adják tudtunkra, hogy amíg a sok folyóvíz, szakadék és ár ki nem szá-

radt, gyümölcs dolgában is első helyen állt a Csallóköz. I. Mátyás királyunk épp ezért a csallóközi gyümölcsfákra vetette a legmagasabb adót. Verböczy megemlíti, hogy az országban legtöbbet adnak a Csallóközben termett szőlőért. Istvánffy Miklós is írva hagyta, hogy Bécsben leg többet a csallóközi gyümölcseért fizetnek.

Mivel a csallóközi nép a gyümölcstermelésen és a halászaton kívül az. aranymosással is foglalkozott, jólét és gazdagság lett a része. A XVI. században még százötvenhét népes községgel több volt Csallóközben, mint manapság.¹⁾ Azonban e században kezdődik a hanyatlás és a romlás. Nem a török, hanem az átvonuló és a beszállalt császári csapatok pusztítják Csallóköz falvait és népét. Az aranymosás megszűnik; a gyümölcsfákat és a szőlőket kivágják és feltüzelik a táborzó császári zsoldosok – és kezdetét veszi az általános nyomorúság és elnéptelenedés.

A régi boldog időknek s az egykoron virágzó aranymosásnak emlékét több rege megőrizte. E regék és mondák még ma is szájról-fülre járnak a csallóközi magyar nép között. A legismertebb imígyen szól: Hajdanta a Csallóköz a tündérek *Aranykertje* volt. örök tavasz virult itt s a gyümölcsfákon aranygyümölcs termett. *A tündérek lakóhelye a Kisduna közepén fekvő Ilka vagy Jőka szigete volt.* E zöldbe borult, virágos szigetén lakott a tündérek királynéja, a bájos *Tündér Ilona*. A tündérek az Ilka vagy Jőka szigetéről a *Macskaréven* át a *mogyorósi* rétekre járogattak, ahol egy százados fűzfa alatt terítették meg asztalukat. A lakomájukon bárki résztvehetett. Mikor a tündérek visszatérőben voltak Ilka avagy

¹⁾ Lásd erről Istvánffy Miklós feljegyzését.

Jóka szigetére, ragyogó szőke hajukból aranyport hullattak s ki mennyit tudott, annyit szedhetett magának. Nem is volt akkor az Aranykertnek nevezett szigeten sem szegény, sem koldus. Történt azonban, hogy egy durvalelkű ember a tündérek asztalánál jóllakván, a vendégszeretetet alávalósággal viszonzta. A megbántott tündérek erre távoztak és soha többé nem mutatkoztak. A macskarévi révész hazaszállítván őket, a kompjában aranypatkót talált. Ezzel fizettek néki a tündérek. eltűnésük után a szigeten ínség és nyomorúság kapott lábra. A régi boldog és csöndes idők örökre eltűntek s az egykori Aranykertnek neve Csallóköz lett.

E bájos regét azért hoztak elő, hogy összekössük azt nagy regényíróknak, Jókainak halhatatlan nevével. Az Ilka vagy Jóka helynév ugyanis nem mese, mint ahogy nem mese az Ilkay avagy Jókay családnak létezése sem. Az is bizonyos, hogy a Jókay családnak szülőföldje a Csallóköz volt. Itt volt már az Árpádok korában az Ilka avagy Jóka helység. Itt volt a XVI. században *Jókahely, Jóka szigete. Kis és Nagy Jóka* község stb. Hogy a Jókay-család a csallóközi Ilka vagy Jóka helységtől kapta a nevét, ahhoz semmi kétség nem fér. Amint magát a Jóka helységet, hol ezen, hol pedig az Ilka néven említik írott emlékeink, úgy magát a családot is Ilkay vagy Jókay néven emlegetik.

Az Ilkay (de Ilka) vagy Jókay család már a középkorban mint nemesi család szerepelt. IV. Béla királyunk 1265-ben említi a *villa nomine Jóka* falut, mely azelőtt az esztergomi káptalané volt. Az említett 1265-ben Banai András comes és az esztergomi káptalan közt egyesség jött létre, mely szerint a nevezett comes az *aha*-i (bars-megyei) birtokot átengedi a káptalannak, ez vi-

szont a Jóka faluban lévő földet és erdőt engedi Banai András grófnak.²⁾

Az 1265. év előtt úgy az ahai, mint a jókai földek is Banai András comes kezén voltak. Lehetséges, hogy az Ilkay avagy Jókay család tagjai közül már ez időtájt költöztek néhányan a bars megyei Aha községbe. A XV. és a XVI. században ugyanis Aha faluban több ízben találkozzunk Jókayakkal. A család zöme azonban Ilka vagy Jóka községben maradt. Egyik 1303-ban kelt oklevelünk például Ilkay Jánost és Ilkay András³⁾, az 1311. évben pedig Ilkay Salamont és fiát: Ilkay Lászlót említi, 1312-ben Venis de Joka és „Johannes Filius Ureus de Ilka” szerepelnek.⁴⁾

Nem lévén célunk a Jókay család genealógiáját adnunk, csak megemlítjük, hogy még a XVI. század derekán is felváltva használják a családtagok a Jókay és az Ilkay vezetéknevet s hivatalosan is így írják nevüket: *Ilkay sen Jókay*.

A XVI. században a török-magyar harcok idején a nemesség állandóan hadakozott. A katonáskodás – főleg a birtokaikat vesztett nemesek részére – kenyérkeresetté lett. Az Ilkay vagy Jókay család tagjait is a harctereken találjuk Ilkay Péter (Petrus de Ilka) testvérével együtt Telekessy Imre fővezér seregében szolgált. Valószínűleg akkor álltak e kiváló főtisztünk hadába, mikor az Komáromban a naszádosok főkapitánya volt. Telekessyvel együtt aztán a két Jókay messze elszakadt hazájától. Ilkay Péter, aki Jokay-nak és Jófray-nak is írta magát, Tele-

²⁾ Monumenta ecclesiae Strigoniensis I. kötet.

³⁾ Monumenta ecclesiae Strigoniensis: 103 szept. 1. (Joannes Filius Mortunus de Ilka etc.)

⁴⁾ Ugyanott.

kessy seregében, Kálnássy Ferenc kapitány kardja alatt mint huszár-főlegény három lóval szolgált. Fivére: Jókay Bertalan egy ideig vele együtt ette a vitézi kenyeret, aztán a Dunántúl harcolt. Mindketten jeles vitézek voltak s többször kitüntették magukat. Ilkay vagy Jókay Péter résztvett Telekessy Imrének győzelmes harcaiban s a kazai diadal alkalmával egy Hazzon nevű előkelő és szép török ifjút fogott el, akit Telekessy fővezér a királynak küldött ajándékba. Jókay avagy Ilkay Péternek testvére: Ilkay Bertalan 1556-ban résztvevén a szigetvári expedícióban, török fogságba esett s aztán Ettek nevű pesti vajda tömlöcében sínlődött. Jókay Péter mindenáron ki akarván szabadítani fivérét, folyamodásában arra kérte a királyt, adná néki vissza a Hazzon nevű török) ifjút, aki az ő rabja volt, hogy fivérét kiválthassa véle.⁵⁾ Egyúttal ugyané célra hátralékos zsoldja kifizetéseért is könyörgött.

Érdemes megemlítenünk, hogy a folyamodását így írta alá: *Petrus Ilkay*. Az udvari kamara pedig ezt írta a kérvényre: *Supplicatio Petri Jolkay*.

Péter úr többször megismételte kérését, de úgy látszik minden eredmény nélkül. Hátralékos zsoldja kifizetése ügyében azonban történt némi intézkedés. A fizető és mustramester ugyanis kimutatta, hogy Jókay Péter 1557 dec. 24-ike óta

⁵⁾ Volt közös pénzügyi levéltár Hung. 14.344. fasc. 1559: „ut possim fratrem meum Bartholomeum Ilkay mutuali modo eliberare, qui captus est triennio in expeditiome versus Zigeth et nunc in civitate Pest sub varvodam Ettek aerbam agens captivitatem” etc. (*Supplicatio Petri Jolkay*.)

három huszárlóval szolgál Szepességben Kálnassy Ferenc kapitány kardja alatt.⁶⁾

Úgy ezen, mint egyéb katonai mustralajstromokból kitűnik, hogy a Jókay család fiai a XVI. században a vitézlő rendhez tartoztak, zsoldért szolgáltak és nemesek voltak.

Nagy regényírónk családjának címeres levele – amint tudjuk – szintén azt bizonyítja, hogy a nemességiszerező vagy annak előde jeles vitézi tettet vitt véghez. A címerlevél ugyanis egy magyar vitézt ábrázol a várbástyán, aki az alatt táborozó törökökre süti ágyúját s a családi hagyomány szerint az ágyúgolyói az egyik főtörököt találta.

Bizonyos dolog, hogy az „*Ásvay aliter Jókay*” címeres nemeslevelét Jókay Mihály – a regényírónak őse – 1668-ban kapta. Ha ezt a nemeslevelet ismernők, sok mindent megmagyarázhatnánk. De hát ki látta azt valaha?

Eötvös Károly a Jókay-nemzetség című munkájában írja: „A nemesi levelet én sohasem láttam s erről a Jókay-rokonokkal sohasem beszéltem.” Könyvének további fejezeteiben azonban megfigyelhető e nyilatkozatáról s két helyen is idézget a soha nem látott nemesi levélből!

A nemességszerző Ásvay avagy Jókay Mihályról Eötvös Károly azt írta, hogy életének nyomait 1650-től kezdve meg lehet találni a komáromi jegyzőkönyvekben. Ehhez még hozzáfűzi, „*hogy minden jelenség azt bizonyítja, hogy Jókay Mihály 1610-1615 körül született Komáromban*” s ezen Jókay Mihálynak atyjai is Komáromban éltek!

Eötvös Károly, aki ezeket írta, aligha lapoz-

⁶⁾ U. o. „Peter Jokay dient unter Hauptmann Kalnassy Ferenc in Zips mit dreien geringen Pferden” etc.

gatott a komáromi jegyzőkönyvekben. Ott ugyanis azt olvashatta volna, hogy *Jókay Mihály 1663 dec. 7-én lett komáromi polgárrá*, lefizetvén a szokásos taksát. Eszerint ő nem születhetett Komáromban s atyja sem élhetett ugyanott. Úgy látszik, hogy a XVII. században több Jókay is költözött Komárom városába. Ilyen volt például *Jókay János*, aki 1676-ban a városi tanács tagja, esküdtje és perceptora volt. Véle egy időben szerepel *Jókay Mátyás* uram, akit 1675-ben a város kapitányának választottak meg, Miféle rokonságban volt e két Jókay a költőnek ősapjával: Jókay Mihállyal, azt megállapítanunk nem sikerült. Az említett két Jókay minden valószínűség szerint katolikus volt. Hofkirchen generális és várparancsnok ugyanis felsőbb rendeletre a protestánsok templomait erőszakkal elfoglalta, virágzó iskoláikat bezáratta s papjaikat a városból kiűzte. Ezután kizárólag katolikusokból alakította meg a városi tanácsot. E dolgról a városi jegyzőkönyv is megemlékezik, írván: „Anno 1674. 3. aug. az városi status között az öreg tanács in statum catholicum reformáltatott ad integrum.”

Az itt említett három Jókay közül Mihály a nagy költőnek őse. Ez a Mihály szerezte 1668-ban a címeres nemeslevelet. Jókay Mihály uram iparos polgár lévén, nem szerezhette magának olyan címeres levelet, amelyet csak a katonáknak adtak valami vitézi tettért. Ezért valószínűnek tartjuk, hogy ez a címeres levél a Jókay-család valamelyik tagjának már régebben birtokában lehetett. De az is lehetséges, hogy Jókay Mihálynak valamelyik elődje vitt véghez holmi jeles vitézi tettet, amit aztán az *Ásvay aliter Jókay-címer* megörökítette.

Jókay Mihály uram megvette Fricsy Ferencnek, a nemrég Komáromba költözött polgárnak a

a Kajtor-utcában! lévő házát. De a család e házon később túladott.⁷⁾

Jókay Mihálynak utóda: Sámuel elköltözött Komáromból ,s a nagy költőnek családja azontúl Gyallán éldegélt. Csak Sámuelnek özvegye maradt meg komáromi lakónak.

Eötvös azt írja említett könyvében, hogy száz évvel ezelőtt tizenöt Jókay-család élt Komáromban és környékén. Mi hiába kerestük a jegyzőkönyvekben e családokat. Az 1745. évben, ia szabad királyi városi jog megszerzésekor az udvari kamara pontos összeírást készítettett Komárom városának nemeseiről. Ez összeírás szerint lakott akkor a városban 33 kuriális nemes és 217 polgári telken élő nemes (jobbára iparos). Ez utóbbiak névsorában szerepel nemes Jókay Sámuelnek meghagyatott özvegye. Más Jókay az összeírásban nem szerepel.⁸⁾

⁷⁾ Frichy Ferenc a városi jegyzőkönyvben mint háztulajdonos szerepel 1640-ben.

⁸⁾ Volt közös pénzügyi levéltár, Hung. Tabella actualem statum civitatis Comaromiensis et nomina exhibens.

XXVIII.

KALANDOROK VÁROSA

Kalandorok városa

Amit hangos dobra nem vernek, arról hallgatnak a krónikák. A régi magyar vendégszeretetről is többet írnak a külföldi utazók, mint a saját könyveink. Nem is csoda! Hiszen valamikor oly közönséges jelenség volt nálunk a páratlan vendégszeretet, hogy szóra sem érdemesítették. Rendre fitymálgatta azt titokban min-i denki, de kunt bizony aranyhíre támadt s nem egy embert édesített hozzánk.

A múlt század első évtizedeiben mind sűrűbben forgolódtak nálunk az idegen utazók. Mikor a Duna téli hídját nedvességre fordította s megindult a gőzhajózás, a Zrínyi, Árpád és a Nádor nevű első gőzhajók seregével hordták hozzánk az idegent. Az 1825. évben megkezdődtek az országgyűlések is. Ezek is nagyban fokozták az idegenforgalmat. Igen sok angol, német és francia jött hozzánk, hogy megismerjék „*az ismeretlen keletet*”. És egymásután jelennek meg hazánkról az útleírások, valamint a politikai elmefuttatások. Valamennyi egekig magasztalja a magyar vendégszeretetet. Ez – írják a külföldiek – nem virtus Magyarországon; mert hiszen a magyar ha akarna, sem tudna más lenni, mint vendégszerető. Magyarországon – mondják az útleírások – minden idegent mindenütt szívesen fogadnak. Sok főúr és nemes nem enged birtokán vendégfogadót nyitni, hogy így az idegenek hozzájuk s ne a korcsmába szálljanak.

Beudant francia utazó írja, hogy az idegent nemcsak azok fogadják szívesen, akiknek ajánlva

van, hanem mindenki. Nem is kell itt – úgy-mond – ajánlólevél, hiszen az urak sértésnek veszik, ha valaki a vendégfogadóba s nem hozzájuk száll.

Így állván a dolog, gondolhatjuk, hogy nem sok úrnak mohosodott meg a küszöbje! Bizony jöttek s mentek a vendégek. Ha idegen szállt a házhoz, az evésnél a borköszönések (toasztok) egymást érték. Italharcnak ugyan nem ereszkedtek, de a társposharak azért sűrűn jártak. Mivel a cigányt sem tölték ki a házból, minden borköszönéssel ugyancsak szólott a „tusch”. Kár, hogy a latin nyelven mondott felköszöntésekből az idegenek jobbára csak annyit értettek, mint az ég dörgéséből. Az egykori tudósítások szerint az ételek mineműsége és a felszolgálás módja nem minden külföldinek volt ínyére. A paprikás halászlét meg gulyáshúst meg is emlegették! Pedig a nálunk dívó szokás szerint ezt a jó ételt nem egyszer maga a háziúr főzte – még pedig nem a szemnek, hanem a szájnak! Barkóczy László báró székesfehérvári püspök például vendéglátáskor maga főzte a gulyáshúst. Nem is feledte el az izét, aki evett belőle.

A külföldi utazók jelentése szerint a magyar urak nehezen bocsátották vendégüket más kézre. De ha már mindenáron mennie kellett, útravaló és ajándék nélkül el nem bocsátották! Az ajándék minidig szimbolumszerű ajándék volt.

A magyar kastélyok és kúriák illetén vendégszeretete sok kalandort csalt hazánkba. Ezekre nézve kívánatosabb állapotot gondolni sem lehetett. Hiszen ha jó vénájuk volt a beszélgetésre s ha egy kevésbé alkalmazkodni tudtak, mindenütt szívesen látták őket. Senki sem kutatta kilétüket, farsangolhattak kedvükre télen-nyáron. Isten a megmondhatója hány lengyel száműzött és

szabadsághős élt így kastélyainkban, akik Lengyelországot sohasem látták! Az egyik ilyen lengyel a harmincas években mint török basa szerepelt a pesti szalonokban. Valósággal dédelgették őt mindenütt s ő nagy kedvvel magyarázgatja az előkelő hölgyeknek a szent koránt. Közbe-közbe azonban basa létére is vígan ropta a mazurkát. Ki tudja, meddig élte volna így a világot Pesten, ha a bécsi rendőrség el nem csípi s bőjtvasra nem veri a népszerű pesti basát.

Az egykorú jelentések szerint Sulavsky is lengyel aventurier volt. Ez a Sulavsky Kossuth egyik nővérének a kezét kérte meg. Sok főurunk állandóan is tartott maga mellett egy-egy lengyel száműzöttet. S hogy a rendőrséggel meg ne gyűljék a bajuk, valamelyes foglalkozást is adtak neki. Így például Károlyi György gróf lengyelé mint (soi disant) könyvtáros szolgált.

A harmincas években egy fiatal brazíliai tengerészkapitány tűnt föl Pesten. Csakhamar ismeretségeket kötött és szerepét jól játszotta. Mindenüvé bejutott s mindenütt nagy örömmel fogadták. A legelőkelőbb hölgyekkel táncolt s a legjobb családok versenyeztek, hogy vendégül lássák. Mikor észrevette, hogy a rendőrség erősen ólálkodik körülötte, el akart illani, de megcsípték. Kisült róla, hogy nem brazíliai kapitány, hanem illír boltoslegény. A szegedi tömlöcbe vitték, ahol aztán memoir-jait írogatta.

Valamivel különb legény volt nála Jochmus generális, aki Konstantinápolyból jött Pestre. Ő sem volt ugyan török generális, hanem csupán angol ügynök, de azért nálunk mindenki szentül hitte, amit Jochmus generális a saját dicsőségéről mesélt. Szerinte Mahmud szultán őrá bízta a szíriai partokra vetendő seregek vezetését; mert tudott dolog volt, hogy ő egyike az angol ten-

gerészet legkitűnőbb tisztjeinek. A hadsereget sikerült is Szíria partjáiig vinnie, de a kapudánbasa árulóvá lévén, ő is kénytelen volt visszatérnie. Most Palmerston lordhoz megy fontos jelentésekkel, miket Ponsoby, konstantinápolyi angol nagykövet, bízott rá. Palmerston – monda Jochmus generális – úgy ismeri őt, mint az angol flotta legkiválóbb tisztjét.

Gondolhatjuk, mint csodálták a jámbor pestiek a hős generálist! A Vadászkürtben, ahol a szállását tartotta, egymást érték az előkelő látogatók. Aztán ahol megjelent tejbe-vajba fürösztölték.

Történt azonban, hogy mikor már egész Pest Jochmus generális dicső tetteiről álmodozott, a Vadászkürt-szállóban megjelent két fiatal porosz vezérkari tiszt. Az egyik *Von Moltke* volt, a másik *Vinkle*. Hogy-hogynem, Jochmus generális erre úgy itthagya lábanyomát, hogy senki sem tudta róla, merre is vette az útját. Aztán hamarosan kisült, hogy az angol flotta e jeles generálisa hesszeni kalandor, aki O'Donnel alatt szolgált Spanyolországban. Onnét üres zsebbel és dicsőség nélkül tért vissza Angliába és politikai ügynökséget vállalt.

Egy görög szatócs, aki a bécsi fogházban mint Zay báró szerepelt, kiszabadulása után Pestre jött, a kalandorok eldorádójába s itt mint Bizay báró igazi gavallérrá vedlett. Pompás kalandjairól az egész város regélt. Jól házasodott s így több városi tanácsossal sógorságba jutott. Mindenütt szívesen látták. A titkosrendőri jelentések szerint nagyban kártyázott és több magyar nemesnek mindenét elnyerte. Olyan híre támadt, hogy 1839-ben még egy lipcsei folyóirat (Wiest) is foglalkozott vele. Ez a folyóirat jelenti többek között, hogy az úgynevezett kalandorokat sehol

sem látják oly szívesen, mint Pesten. A „haute volée”, mely a világért sem érintkezik az alsóbb osztályokkal, gondolkozás nélkül felül az eféle idegen kalandoroknak.

Hogy ez így volt, nem nehéz bizonyítanunk. A titkosrendőrség jelentései számos esetet sorolnak fel. Sokáig élte világát Pesten egy menekült orosz gróf. Bár nem volt semmije, gond nélkül élt. Hiszen az előkelő körökben mindenütt szívesen látták s terített asztal várt rá. Már azon forgatta elméjét, miként állandósíthatná ezt a kívánatos állapotot, mikor az éber bécsi rendőrség kisütötte, hogy ökigyelme nem is orosz, nem is gróf, hanem ügyes szabólegény. Mondanunk sem kell, hogy a rendőrség neki is kimérte a lencsét.

Igen ügyes embernek mutatta magát az eféle kalandorok leleplezésében Müller uram, aki a bécsi titkosrendőrség tagja volt. Pesten mint vívómester szerepelt. Kolozsváron és Trencsén-telepben Rollman néven színészeskedett. Aztán a hazardjátékosok között mint bankadó szerepelt, hogy leleplezhesse a játékosokat, ő csipte meg Neberle pesti tanár gyilkosát is.

A kalandorok számát Pesten nagyban szaporították a szélhámos pénzügynökök. Nagy divatja volt akkor a részvényjegyzésnek s az ügynökök a leghihetlenebb vállalatoknak is tudtak nálunk aláírókat szerezni. Mindent készpénznek vesznek itt – írja a titkosrendőrség – hiszen részvényeket vásárolnak és elhiszik, hogy a részvénytársaság vízből gyárt pálinkát és homokból készíti cukrot!

Bizony az eféle dolognak híre támadt s a külföldön farkas módjára mosolyogták a jámbor pestieket. Nemcsak a titkosrendőrség, de a lipcsei újságok is hirdették a harmincas években, hogy Pest a kalandorok városa és eldorádója.

És a vidéken sem állt jobban a dolog. A keleti kérdés tanulmányozása címén sok-sok kalandor élte itt a világot. Az oroszországi pópák, no meg, az orosz emisszáriusok folyton Erdélyt, a Bánátot, és Horvátországot kalandozták s mindenütt izgattak a magyar állam ellen. Kígyókövet fújtak minden ellen, ami magyar volt. S hogy szavuknak nagyobb ereje legyen, szórták a csengőmorosz aranyakat.. A híg elméjű hazai pópák persze két kézzel fogadták úgy a pénzt, mint a mézes-mázos szavakat. Érdemes megjegyeznünk, hogy az orosz misszáriusok aknamunkájára a mieinket az angol diplomaták figyelmeztették. Wright kapitány; aki Konstantinápolyból hazánkon át hordogatta a jelentéseket Palmerston lordnak, a rendőrség figyelmét is felhívta az orosz ügynökök veszedelmes izgatására. Egy ily orosz ágenst ő maga utasított ki szálásából. Wright kapitánynak barátja volt az angol Rose, aki Pesten a Vadászkürtben lakott s németül tanult, hogy Magyarországot beutazhassa. Rose már 1838-ban megjelent művében (Three „Months leave) érdekes dolgokat írt hazánkról. Az 1833. évben még nagyobb munka írásához készült. Úgy ő, mint Wakefield Eduárd is szóyá tették az orosz izgatásokat, Wakefield 1839-ben egész Magyarország beutazására készült, hogy hazánkról egy nagyobb munkát írjon. Vele egy időben sokáig tartózkodott nálunk miss Pardoc, a jeles angol író, aki munkáiban sokat írt a hazai viszonyokról. Ennek köszönhette, hogy főúri köreinkben mindig a legnagyobb tisztelettel fogadták és ünnepelték. Vendégül látta őt a birtokán Eszterházy herceg, Grassalkovics herceg, Majthényi, Lederer báró stb. Még Mária Dorottya főhercegnő is soirée-t rendezett a tiszteletére. Az anyagot újabb munkájához 1839-ben

Széchenyi István és titkára, Taschner, Döbren-
tey, Balogh dr., Teleki Domokos és mások adták
neki.

Az angol írók és politikusok jóindulata ered-
ményezte, hogy Széchenyi István és Balogh dr.
1839-ben magyar-angol intézet alapításán fára-
doztak. Ebben nagy támaszuk volt a nálunk
időző Heilbronn és ennek barátja: Kuk.

Tudott dolog, hogy ez időben a pozsonyi
országgyűlések tömérdek idegent vontak oda.
Köztük kalandor és politikai ágens is elég akadt.
Itt azonban az országgyűlési titkosrendőrség
hamar elbánt velük. Az alkalmatlan idegenek
talpára utilapot kötött.

Bécs sem panaszkodhatott ez időben, hogy
ment az ilyesmitől. Ott is akadt elég latorelméjű
ember még az udvar körében is. A bécsi chronique
scandaleuse elég sokat ír ezekről. A többi közt
megemlíti, hogy az udvari alkalmaztatással együtt
jár a szabadlopás. Az udvar pincéjéből lopott
pezsgő és bor folyik a multságokon. Mikor
Martin báró (Kabinetsdirektor) meghalt, hatszáz
üvegnél több pezsgőt, aztán bordeäuxit, malagát
stb. találtak lakásán. Ez mind az udvar pincéjé-
ből való volt. Több száz mázsa viaszgyertya is
hiányzott onnét. Ezt eladták azon a címen, hogy
töröttek. Ilyen állapotok *lévén* magánál az udvar-
nál is, a jó bécsiek a következő bonmot-t ter-
jesztgették: a sírboltban Ferenc császár koporsó-
jából ez a kiáltás hallatszott többször: „*Nyissátok
fel! Eresszettek ki! Rendet kell csinálnom!*”¹⁾)

¹⁾ „Macht auf, lasst mich hinaus, ich muss Ord-
nung machen; die Leute sind toll geworden.” – Az
itt felhasznált titkosrendőri jelentések az osztrák bel-
ügyminisztérium levéltárában (Polizei-Hofstelle) ta-
lálhatók.

TARTALOM

	Oldal
I. Nádasdy nádorispán hopmestere	3
II. A holt királyról.....	29
III. Buda két árulója	39
IV. Duskás Ferenc debreceni főbíró.....	53
V. Thurzó Ferenc	73
VI. A Zrinyi-úrfiak	83
VII. A városi hadnagyok, a parasztkapitányok és a zápisz-tisztek	97-
VIII. Városaink a török háborúkban	117-
IX. Rákóczi Zsigmond esete	127
X. A régi magyar hadbírótság	137
XI. A püspök-kapitányok	165
XII. Somogyi Ferenc.....	177
XIII. Eszterházy Miklós nádor ismeretlen levelei	193
XIV. A bolonok	211
XV. Szapata Ferenc uram bírósága.....	229
XVI. Küzdelem a tánc és a muzsika ellen.....	247
XVII. Régi magyar fürdősök	277
XVIII. Magyar rabok olasz gályákon.....	289
XIX. A nyaraló és a teelő	299
XXI. A feldúlt fészek.....	309
XXII. A látópohár és a borbírák	319
XXII. Kassa elfoglalása 1682-ben	333

	Oldal
XXIII. Az utolsó Széchy	349
XXIV. Pest első bírása és tanácsa.....	359
XXV. II. Péter cár magyar nevelője.....	367
XXVI. Régi koronázási hangversenyek.....	381
XXVII. Ilkay, Jolkay, Jókay	391
XXVIII. Kalandorok városa.....	401